

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**BİR ENGELLİ İSTİHDAM YÖNTEMİ OLARAK ENGELLİ
GİRİŞİMCİLİĞİ (NİTEL BİR ÇALIŞMA)**

Mesut AKÖĞRETMEN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Cihan SELEK ÖZ

EKİM - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİR ENGELLİ İSTİHDAM YÖNTEMİ OLARAK ENGELLİ
GİRİŞİMCİLİĞİ (NİTEL BİR ÇALIŞMA)**

DOKTORA TEZİ

Mesut AKÖĞRETMEN

Enstitü Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

**“Bu tez 05/10/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Tuncay YILMAZ	Başarılı
Doç. Dr. Cihan SELEK ÖZ	Başarılı
Doç. Dr. Doğa Başar SARIİPEK	Başarılı
Doç. Dr. Gökçe CEREV	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Elif ALP	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Mesut AKÖĞRETMEN

05/10/2023

ÖN SÖZ

Uzun ve gayet yorucu bir çalışma sürecinin ürünü olan bu tezin başarıya ulaşmasında bilgisini, deneyimlerini ve desteklerini hiçbir zaman esirgmeden her durumda bana zaman ayıran danışmanım Doç. Dr. Cihan Selek ÖZ'e, değerli tavsiyeleri ile bana yol gösteren tez jüri üyelerim Prof. Dr. Tuncay YILMAZ, Doç. Dr. Serdar ORHAN, Doç. Dr. Doğa Başar SARIİPEK, Doç. Dr. Gökçe CEREV, Dr. Öğr. Üyesi Elif ALP'e ve her zaman örnek aldığım tüm bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bu yaşa gelmemi sağlayan, haklarını asla ödeyemeyeceğim rahmetli babam Hüseyin AKÖĞRETMEN'e ve uzun ömürler dilediğim sevgili annem İsmet AKÖĞRETMEN'e de şükranlarımı sunarım. Bu süreçte beni asla yalnız bırakmayan sevgili eşim Emine AKÖĞRETMEN ve bu tezi yazarken nasıl büyüdüklerini anlayamadığım, canım evlatlarım Kerem AKÖĞRETMEN ve Ayşe Tanem AKÖĞRETMEN'e yürekten ve sonsuz sevgilerimi sunarım.

Mesut AKÖĞRETMEN

05/10/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: ENGELLİLİK OLGUSU VE ENGELLİ İSTİHDAMI	7
---	---

1.1. Bir Kavram Karmaşası: Sakat, Özürlü ve Engelli	9
1.2. Uluslararası ve Ulusal Hukukta Engelli Kavramı	12
1.2.1. Uluslararası Hukukta Engelli Kavramı	12
1.2.2. Ulusal Hukukta Engelli Kavramı	13
1.3. Engelli Türleri	15
1.3.1. Görme Engelli	16
1.3.2. İşitme Engelli.....	16
1.3.3. Dil ve Konuşma Engelli	16
1.3.4. Ortopedik Engelli	17
1.3.5. Zihinsel Engelli	17
1.3.6. Ruhsal ve Duygusal Engelliler	17
1.3.7. Süreğen Hastalık.....	18
1.4. Engelli Haklarının Gelişim Süreci.....	19
1.4.1. Dünyada Engelli Haklarının Gelişim Süreci	19
1.4.1.1. İlk ve Orta Çağ Feodal Avrupa'sında Engelliler	19
1.4.1.2. Sanayi Devrimi Döneminde Engelliler.....	23
1.4.1.3. Refah Devleti Dönemi ve Engelli Hareketinin Doğuşu	25
1.4.1.4. 1980 Sonrasında Engelli Haklarına Küresel Yaklaşımlar	28
1.4.2. Türkiye'de Engelli Haklarının Gelişim Süreci.....	31
1.4.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Engelli Hakları	31
1.4.2.2. Cumhuriyet Döneminde Engelli Hakları	34
1.5. Engelli İstihdamı	38
1.5.1. İstihdam Kavramı	38

1.5.2. Engelli İstihdamının Gerekliliği	39
1.5.3. Dünyada ve Türkiye’de Engelli İstihdamına İlişkin İstatistikler	40
1.5.3.1. Dünyada Engelli İstihdamına İlişkin İstatistikler	40
1.5.3.2. Türkiye’de Engelli İstihdamına İlişkin İstatistikler	42
1.5.4. Engellilerin İşgücü Piyasasında Karşılaştıkları Zorluklar	43
1.5.4.1. İşsizlik ve Eksik İstihdam	43
1.5.4.2. Eğitim Yetersizlikleri	44
1.5.4.3. Yoksulluk	45
1.5.4.4. Sosyal Dışlanma	45
1.5.4.5. Önyargı ve Ayrımcılık	46
1.5.4.6. Engellilere Yönelik İş Analizi ve Meslek Tanımlarının Olmayışı ...	47
1.5.5. Engelli İstihdam Yöntemleri	48
1.5.5.1. Kota Yöntemi	49
1.5.5.2. Korumalı İşyerleri	50
1.5.5.3. İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı	52
1.5.5.4. Tahsis Yöntemi	52
1.5.5.5. Evde Çalışma Yöntemi	53
1.5.5.6. Kooperatif Çalışma Yöntemi	54
1.5.5.7. Engellilerde Bağımsız Çalışma (Girişimcilik)	55
BÖLÜM 2: GİRİŞİMCİLİK OLGUSU VE ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ.....	57
2.1. Girişimcilik ve Girişimci Kavramları	57
2.2. Girişimciliğin Önemi	60
2.3. Dünyada ve Türkiye’de Girişimciliğin Gelişim Süreci	61
2.3.1. Dünyada Girişimciliğin Gelişim Süreci	61
2.3.2. Türkiye’de Girişimciliğin Gelişim Süreci	63
2.4. Girişimciliğin İstihdam Sağlama Boyutu	64
2.5. Engelli Girişimciliği	66
2.5.1. Engelli Girişimci Kavramı	70
2.5.2. Engelli Girişimciliğinin Önemi	71
2.5.3. Dünyada ve Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Hukuki Dayanakları	74
2.5.3.1. Dünyada Engelli Girişimciliğinin Hukuki Dayanakları	74
2.5.3.2. Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Hukuki Dayanakları	76

2.5.4. Dünyada ve Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Desteklenmesi	78
2.5.4.1. Dünyada Engelli Girişimciliğinin Desteklenmesi (Kapsayıcı Girişimcilik)	79
2.5.4.2. Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Desteklenmesi.....	80
2.5.5. Dünyada ve Türkiye’de Engelli Girişimci Oranları	83
2.5.5.1. Dünyada Engelli Girişimci Oranları.....	84
2.5.5.2. Türkiye’de Engelli Girişimci Oranları	86
2.5.6. Engellilerin Bir İstihdam Yöntemi Olarak Girişimciliği Seçme Nedenleri (Motivasyonlar)	87
2.5.6.1. Çekme Faktörleri	87
2.5.6.2. İtme Faktörleri	89
2.5.7. Engellilerde Girişimciliğin Önündeki Zorluklar	90
2.5.7.1. Başlangıç Sermayesi Bulma	91
2.5.7.2. Fayda (Refah) Tuzağı	92
2.5.7.3. İş ve Meslek Danışmanlarının Tutumları	92
2.5.7.4. Eğitim ve Destek Eksikliği	93
2.5.7.5. Aile ve Çevrenin Önyargıları	93
2.5.7.6. Müşteri Ayrımcılığı	94
2.5.8. Engellilerin Girişimcilikte Kullandıkları Sermaye Kaynakları	94
2.5.8.1. Engelli Girişimciler İçin Finansal Sermaye.....	95
2.5.8.2. Engelli Girişimciler İçin Beşerî Sermaye	96
2.5.8.3. Engelli Girişimciler İçin Sosyal Sermaye	97

BÖLÜM 3: ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ İLE İLGİLİ NİTEL BİR

ARAŞTIRMA	101
3.1. Araştırma Sürecine İlişkin Bilgiler	101
3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Problemi	101
3.1.2. Araştırmanın Etiği	102
3.1.2.1. Bilinçli Onay	102
3.1.2.2. Gizlilik, Özel Hayata Saygı ve Zarar Vermeme.....	102
3.1.2.3. Aldatmama/Yanıltmama.....	103
3.1.2.4. Verilere Sadık Kalma	103
3.1.3. Araştırmanın Yöntemi	104

3.1.4. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği	105
3.1.4.1. Uzun Süreli Katılım ve Sürekli Gözlem.....	105
3.1.4.2. Üçgenleme	105
3.1.4.3. Dış Denetimler.....	106
3.1.4.4. Zengin ve Yoğun Betimleme.....	106
3.1.5. Araştırmanın Modeli	107
3.1.6. Araştırmanın Katılımcı Grubu.....	108
3.1.7. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Araçları	113
3.1.7.1. Gözlem	113
3.1.7.2. Görüşme	113
3.1.7.3. Dökümanlar	115
3.1.7.4. İnternet Mülakatı ve Sesli- Görsel Materyaller	115
3.1.8. Araştırmanın Analiz Süreci	115
3.2. Araştırma Bulguları	116
3.2.1. Engellilik Algısı.....	118
3.2.2. Girişimcilik Algısı	122
3.2.3. Engellilik ve Girişimcilik İlişkisi	124
3.2.4. Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Girişimciliği Seçme Nedenleri (Motivasyonlar)	128
3.2.4.1. Çekme Faktörleri	129
3.2.4.2. İtme Faktörleri	140
3.2.5. Engelliler İçin Girişimciliğin Zorlukları	146
3.2.5.1. Başlangıç Sermayesini Bulma	148
3.2.5.2. Eğitim ve Destek Eksikliği	150
3.2.5.3. Refah (Fayda) Tuzağı	153
3.2.5.4. Aile ve Çevrenin Önyargıları	155
3.2.5.5. Müşterileri Ayrımcılığı.....	156
3.2.5.6. Pandemi Süreci	157
3.2.5.7. İş ve Meslek Danışmanlarının Tutumları	158
3.2.6. Engelliler İçin Girişimciliğin Desteklenmesi	160
3.2.6.1. Engelli Girişimciler İçin Finansal Sermaye Destekleri	162
3.2.6.2. Engelli Girişimciler İçin Beşerî Sermaye Destekleri	169

3.2.6.3. Engelli Girişimciler İçin Sosyal Sermaye Destekleri	178
3.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi	185
SONUÇ	193
KAYNAKÇA	203
EK	219
ÖZ GEçMİş	227

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADA	: Amerikalı Engelliler Yasası
AHM	: AB İşgücü Araştırması EU-LFS Modülü
ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AT	: Avrupa Topluluğu
BCODP	: İngiliz Engelli Örgütleri Konseyi
BLS	: Avrupa Çalışma İstatistikleri Bürosu
BM	: Birleşmiş Milletler
CRM	: Müşteri İlişkileri Yönetimi Yazılım Sistemi
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DB	: Dünya Bankası
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
EC	: Avrupa Komisyonu
ECHP	: Avrupa Topluluğu Hane halkı Paneli
EFTA	: Avrupa Ticaret Birliği
EHİS	: Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme
EUROSTAT	: Avrupa İstatistik Ofisi
EU-LFS	: Avrupa Birliği İşgücü Anketi
EU-SILC	: Avrupa Birliği Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri
EYHGM	: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğu
GEM	: Küresel Girişimcilik Göstergesi
GSMH	: Gayrisafi Millî Hasıla
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
ICIDH-10	: Uluslararası Sakatlıklar, Özürlölükler ve Engellilikler Sınıflandırılması Tasnif Sistemi
ICF	: İşlevsellik, Engellilik ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme

KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
ÖZİDA	: Özürlüler İdaresi Başkanlığı
RG	: Resmî Gazete
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UPIAS	: Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Örgütü
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'de Engelli Veri Sistemine Kayıtlı Engellilerin Engel Türüne Göre Dağılımları.....	18
Tablo 2: AB Ülkelerinde Engelli İstihdam Oranları 2013-2020 (+15)	41
Tablo 3: Türkiye’de Genel Nüfus ve Engelli Nüfusun İşgücüne Katılım Oranları.....	42
Tablo 4: Girişimcilik Tanımları.....	58
Tablo 5: İŞKUR Tarafından Gerçekleştirilen Engelli İş Kurma Projeleri ve Verilen Hibe Desteği Miktarları (2014-2022).....	82
Tablo 6: AB’de Girişimcilik ve Serbest Meslek Oranları (2007)	84
Tablo 7: Türkiye’de Engelli Bireylerin Çalışma Durumu ve Engel Türüne Göre Dağılımı 2010 (+15).....	86
Tablo 8: Katılımcıların Özellikleri	112
Tablo 9: Engellilerin Girişimcilik Deneyimlerinin İncelenmesi	118
Tablo 10: Engelli Katılımcıların Eğitim Durumu.....	171

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Engellilerin Girişimcilikte Kullanılan Sermaye Kaynakları.....	95
Şekil 2: Engellilerin Girişimcilik Deneyimleri	116
Şekil 3: Engellilerin Girişimciliği Seçme Nedenleri.....	129
Şekil 4: Engellileri Girişimciliğe Çeken Faktörler.....	130
Şekil 5: Engellileri Girişimciliğe İten Faktörler.....	141
Şekil 6: Engellilerin Girişimcilikte Karşılaştığı Zorluklar.....	146
Şekil 7: Engelli Katılımcılar İçin Girişimciliğin Zorlukları.....	147
Şekil 8: Engellilerin Girişimcilik Deneyimleri Hakkında Kelime Bulutu	160
Şekil 9: Engelliler İçin Girişimciliğin Desteklenmesi	161
Şekil 10: Engelli Girişimciler İçin Finansal Sermaye Destekleri	163
Şekil 11: Engelli Girişimciler İçin Beşerî Sermaye Destekleri.....	170
Şekil 12: Engelli Girişimciler İçin Sosyal Sermaye Destekleri	180

ÖZET	
Başlık: Bir Engelli İstihdam Yöntemi Olarak Engelli Girişimciliği (Nitel Bir Çalışma)	
Yazar: Mesut AKÖĞRETMEN	
Danışman: Doç. Dr. Cihan SELEK ÖZ	
Kabul Tarihi: 05/10/2023	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 219 (ana kısım) + 8 (ek)
21.yy’da dünyada yaşanan gelişmeler küresel rekabeti artırırken meydana gelen ekonomik krizler üretim alanlarını daraltmaktadır. Üretimin sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kayması, esnek çalışmanın yaygınlaşması, bilişim teknolojilerine ilginin artması vb. gelişmeler istihdam imkanlarının artık girişimcilikten doğan fırsatlarda aranmasına neden olmaktadır. Özellikle dezavantajlı grupların istihdamında girişimcilik daha geçerli olmaktadır. Engelliler dünyada istihdam sorunu yaşayan gruplardandır. Mevcut yöntemler yetersiz kalırken; artan işsizlik nedeniyle engelliler yoksullaşmakta ve toplumdan dışlanmaktadır. Oysa işsizlik ve oluşturduğu sorunlarının çözümü için engellilerde girişimcilik bir kariyer tercihi olabilir. Girişimciliğin engel durumuyla çalışma hayatı arasında daha iyi denge kurduğu, engellilere esnek çalışma saatleri, aile ile çalışabilme gibi kolaylıklar sağladığı görülmektedir. Bu doğrultuda son yıllarda dünyada engellilerde girişimciliği destekleyen istihdam politikaları geliştirilmektedir. Türkiye’de ise İŞKUR ve KOSGEB bu konuda çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de engelli istihdamı sorununa alternatif bir çözüm olarak girişimcilik yöntemini incelemektir. Çalışmada çeşitli desteklerden yararlanarak işini kurmuş 20 engelli girişimciyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Engellilerin girişimcilik algıları, engelleriyle girişimciliği bağdaştırma şekilleri, girişimciliğin kolaylık ve zorlukları ile verilen destekler incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yoluyla toplanan veriler MAXQDA 2020 programıyla analiz edilmiştir. Edinilen bulgulara göre, Türkiye’de engelli istihdam yöntemleri içinde girişimciliğe verilen önem artırılmalıdır. Engelli katılımcılar girişimciliği istihdam tercihi olarak görmekte ancak sermaye bulma, bankaların tutumları, refah tuzağı vb. zorluklar yaşamaktadır. Bu zorlukların aşılması çeşitli desteklerle mümkündür. Finansal destek önemlidir, ancak beşerî ve sosyal destek olmadan geçici çözüm sağlayacaktır. Dolayısıyla engellilerde temel eğitimden başlayan planlı girişimcilik eğitimleri gerekmektedir. Daha da önemlisi engelli girişimciliğine yönelik İŞKUR, KOSGEB vb. kurumların bireysel destekleri yerine tüm paydaşlar tarafından ulusal ölçekte çalışmalar yapılmalıdır.	
Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli İstihdamı, Engelli Girişimciliği, Türkiye	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Disabled Entrepreneurship as a Disabled Employment Method (A Qualitative Study)	
Author of Thesis: Mesut AKÖĞRETMEN	
Supervisor: Assoc. Prof. Cihan SELEK ÖZ	
Accepted Date: 05/10/2023	Number of Pages: xi (pre text) + 219 (main body) + 8 (add)
While the global developments in the 21st century increase global competition, the economic crises that occur are narrowing the production areas. The developments such as shift of production from the industrial sector to the services sector, widespread use of flexible working, the increase in the interest to the information technologies, etc. cause employment chance to be sought in opportunities arising from entrepreneurship. It is increasingly becomes valid to support entrepreneurship, especially at the point of employment of the disadvantaged. Disabled people are among the groups that have problems in terms of employment in the world. While the existing methods are insufficient in the employment of the disabled; disabled people are constantly impoverished and excluded from society due to increasing unemployment. However, entrepreneurship can be used as a career choice for people with disabilities to solve unemployment and the problems it creates. It is seen that entrepreneurship establishes a better balance between disability and working life, and provides conveniences such as flexible working hours and working with the family for the disabled. In this respect, employment policies supporting entrepreneurship for the disabled have been developed in the world in recent years. In Turkey, İŞKUR and KOSGEB carry out various activities in this regard. The aim of this study is to examine the entrepreneurship method as an alternative solution to the problem of employment of the disabled in Turkey. In this study, semi-structured interviews were conducted with 20 disabled entrepreneurs who have established their business in Turkey by benefiting from various supports. Entrepreneurship perceptions of the disabled, the ways of reconciling entrepreneurship with their disabilities, the convenience and difficulties of entrepreneurship and the support provided were examined. Data collected through case study, one of the qualitative research methods, were analyzed with the MAXQDA 2020 program. Findings indicate that, the importance given to entrepreneurship among the disabled employment methods in Turkey should be increased. Disabled participants see entrepreneurship as a choice of employment, but they face difficulties such as capital finding, attitudes of banks, welfare trap. Overcoming these difficulties is possible with various supports. Financial support is important, but it will only provide a temporary solution without incorporating human and social support. Therefore, there is a need for planned entrepreneurship training starting from basic education for the disabled. Instead of the individual support of institutions such as İŞKUR and KOSGEB for disabled entrepreneurship, studies should be carried out on a national scale by all stakeholders.	
Keywords: Disability, Disabled Employment, Disabled Entrepreneurship, Türkiye	

GİRİŞ

Günümüzde engellilere uygun istihdam imkânlarının sağlanması sosyal politikanın temel hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Bu kapsamda küresel örgütler tarafından engellilerin iş piyasasında karşılaşılabilecekleri dezavantajları önleyecek çalışmalar yapılmaktadır. Buna rağmen tüm dünyada engelli işsiz sayısı artmaya devam etmektedir. Bu durum uygulanan yöntemlerin yeterli hale getirilmesi ve engelli istihdamını sağlamak için alternatif yöntemlerinin kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Girişimcilik¹ engelli istihdam yöntemlerinden birisidir. 1980 sonrası tüm dünyada serbest piyasa koşullarının yeniden yapılanması girişimciliğe uygun bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Girişimcilik ve iş fikirleri geliştirilerek kurulan küçük işletmeler gelir sağlama amacının yanı sıra istihdamın artırılması amacına da hizmet etmektedir.

İş imkanlarının giderek azaldığı günümüz şartlarında girişimcilik tüm bireyler gibi engelliler için de umut vaat eden bir istihdam yöntemi haline gelmiştir. Girişimciliği destekleme konusunda üretilen politikalar engelliler için de istihdamı kolaylaştırmanın yanı sıra yoksulluk, ayrımcılık gibi sosyal dışlanmayı derinden besleyen sorunlarla mücadele etmenin bir yolu olarak görülmektedir.

AB bu amaçla engellilerin tüm hak ve menfaatlerden toplumdaki diğer bireylerle eşit yararlanmaları için istihdam, katılım ve girişimcilik alanlarında çeşitli politikalar geliştirmektedir. Girişimciliği teşvik etmek, Lizbon gündeminin ve girişimciliği akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümenin önemli bir parçası olarak ele alan Avrupa 2030 İstihdam stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkeler içinde engelli istihdamı noktasında girişimciliği artırmaya yönelik politikalar oluşturulması önem arz etmektedir. Türkiye’de son on yıllık süreçte bu çalışmalara paralel olarak engelli girişimciliğini desteklemeye yönelik bazı faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda aşağıda araştırmanın konusu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi ve araştırma yöntemi ele alınmaktadır.

¹ Girişimcilik, serbest meslek, bağımsız çalışma, bireysel çalışma vb. kavramlar farklı anlamlara gelmesine rağmen engelli istihdam yöntemi olarak aynı anlamda değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Konusu

Günümüzde engellilik bireylerin fiziksel ve/veya zihinsel bir sorunu olmanın ötesinde, toplumun sosyal bir sorunu olarak algılanmaktadır. Toplumların bu problemi çözdüğünün göstergesi engellileri sosyal olarak ne ölçüde kapsadığı ile bağlantılıdır. Engellilerin sosyal hayata katılımının en geçerli yolu ise çalışma hayatında yer almaları, diğer bir ifadeyle istihdamları olmaktadır. Ancak teoride böyle olmakla birlikte uygulamada engellilerin çoğunun işsiz ya da eksik istihdam edildiği görülmektedir.

Tüm dünyada yaşlı nüfusun artması, engelliliğe neden olan kronik hastalıkların çoğalması, alkol ve madde bağımlılığı vb. sebeplere bağlı olarak engelli sayısı hızla artmaktadır. Eurostat (2022)'a göre yaklaşık 87 milyon engellinin bulunduğu AB'de her dört kişiden biri engellidir. Ayrıca engelliler için yeterli iş imkanlarının olmayışı yoksulluk ve dışlanma gibi toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Engelli istihdamının nasıl artırılacağı ülkemiz içinde önemini koruyan bir konudur.

Türkiye'de TÜİK tarafından AB ülkeleri ile koordineli olarak gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, en az bir engeli olan (3 ve daha yukarı yaşta) nüfus oranı % 6,9 (4.876.000 Kişi)'dur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023: 6). Aynı çalışmada Türkiye'de engelli nüfusun işgücüne katılma oranının ise % 22,1 olduğu belirtilmektedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023: 22). Başka bir ifadeyle, Türkiye'de engellilerin yaklaşık %78'inin işgücüne dahil olmadığı görülmektedir.

Engellileri iş piyasasına dahil edilmesinin yollarından biri girişimciliktir. Ancak girişimcilik bir engelli istihdam yöntemi olarak yeterince tanınmamaktadır. Bunun sebebi engelli istihdamı denildiğinde akla ilk olarak kota ve korumalı işyerleri gibi ücretli istihdam yöntemlerinin gelmesidir.

Diğer taraftan üretim şekillerindeki değişime bağlı olarak istihdam şekilleri de değişmek zorundadır. Bu durum engelli istihdam şekilleri için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle, sürekli aynı yöntemlerin kullanılması engelli istihdam açığını kapatmaya yeterli olmamaktadır. Bu kapsamda tez çalışmasının konusu bir engelli istihdam yöntemi olarak girişimciliğin engelli istihdam açığının kapatılmasındaki rolünü incelemektir. Çalışma, çeşitli desteklerle girişimcilik faaliyetine başlamış engellilerin deneyimlerinden yola çıkarak bu konuda uygulanan politikaları da değerlendirmektedir.

Araştırmanın Amacı

Dünyada yaşanan ekonomik değişimler üretim alanlarını tarımdan sanayiye, oradan da hizmetler sektörüne kaydırmıştır. Bu doğrultuda teknoloji ve piyasa koşullarında yaşanan farklılıklar girişimciliğe uygun bir zemin oluşmasını sağlamıştır. Ekonomi ve istihdam hacminin büyümesinde giderek daha fazla rol oynayan girişimcilik aynı zamanda engelliler içinde uygun bir istihdam alternatifi olmaya başlamıştır. Dolayısıyla engellileri ücretli istihdam yöntemleri yanında bir kariyer tercihi olarak girişimcilik konusunda daha fazla destekleme gereği ortaya çıkmıştır.

ABD ve AB ülkelerinde engellilerin bir istihdam şekli olarak girişimcilik ve serbest mesleği seçme oranının engelli olmayan bireylerden fazla olduğu kanıtlanmıştır (Renko ve diğerleri, 2015). Türkiye içinde son yıllarda girişimciliğin öneminin arttığı ve engellilere bu konuda farkındalık kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu doğrultuda tezin amacı, Türkiye’de engellilerin istihdam sorununa dikkat çekerek alternatif bir istihdam yöntemi olan girişimciliği asıl muhatabı olan engellilerin deneyimleri çerçevesinde incelemektir. Bu kapsamda çalışmada girişimciliğe başlamış çeşitli engel türlerinden 20 katılımcının bu istihdam yöntemi hakkındaki düşünceleri, bir kariyer tercihi olarak girişimciliği seçmelerinde etkili olan faktörler, girişimcilikte karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları aşmak için kullandıkları destekler ele alınmıştır. Engelli girişimciliği konusunda Dünyada ve Türkiye’de uygulanan politikalar karşılaştırılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Girişimcilik, içinde bulunduğumuz dönemde, engellileri iş piyasasına dahil etmenin en etkili yöntemlerinden birini oluşturmaktadır. Engellinin kendi işini kurması olarak da ifade edilebilen girişimcilik yoluyla, engelli istihdam açığı azaltılabilir. Engellilere ekonomik ve sosyal potansiyellerini ortaya çıkarma fırsatı verildiğinde gerek kendileri gerek aileleri gerekse de dahil oldukları toplum için katma değer yaratma şansı elde etmiş olurlar. Ayrıca bu yolla engellilere kendi ilgi duydukları alanlarda, herhangi bir zorlama olmaksızın kariyer yapma fırsatı sağlanmaktadır.

Yapılan çalışmalar engellilerin kendilerine özgü problem çözme becerileri, başarıma konusundaki kararlılıkları, baskı altında bile sabırla çalışabilmeleri, risk almaya

yatkınlıkları ve mizah duyguları gibi karakteristik özelliklerinin bir çalışma şekli olarak girişimcilik ve serbest mesleğe uygun olduklarını göstermektedir (Darcy ve diğerleri, 2020). Ayrıca ücretli istihdam yöntemlerindeki ayrımcılıkla karşılaşma olasılığının engellileri girişimciliğe yönlendirdiği bilinmektedir (Cooney, 2008). Girişimcilik engellilere; bağımsızlık, esnek çalışma saatleri, iş yoğunluğunu kendine göre ayarlayabilme, yeteneklerine göre ilgi duyduğu işlerde çalışabilme gibi avantajlar sağlamaktadır (Maritz ve Laferriere, 2016).

Girişimcilik, engellilere aileleriyle birlikte çalışma fırsatı veren bir istihdam şeklidir. Roni (2014: 52), işsizlikten kaynaklanan aile dağılmalarının girişimcilik yoluyla önlenebileceğini, küçük bir işletmenin aileyi ortak bir amaç etrafında birleştirebilecek faktör olduğunu belirtmektedir.

Aslında girişimcilik engelliler için yeni bir çalışma şekli değildir. Tarih boyunca engellilerin kendileri ve ailelerinin geçimini sağlamaları ve piyasaya dahil olmaları için bir araç olarak kullanılmıştır. Engelliler, tüm dünyada girişimcilik ve serbest meslek sayesinde hayatlarını idame ettirme imkânı bulurken, aynı zamanda bu çalışma şeklinin engelden kaynaklanan zorluklara da uyum sağladığını görmüşlerdir (Shaheen, 2016).

Türkiye içinde girişimciliği destekleyecek politikalar sayesinde istihdam edilen engelli sayısı artırılabilir. Ayrıca bu girişimler büyürse engellilerin başkalarını istihdam etme imkânı da oluşacaktır. Girişimcilik desteklenerek uzun vadede engellilerde yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın önüne geçilmesi mümkün olabilir.

Bu çalışmanın Türkiye’de engellilerin bir istihdam yöntemi olarak girişimcilik faaliyetini nasıl uyguladıkları ve bu konuyla ilgili eksikliklerin farkına varılması yönünde faydalı olacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de engelli istihdamı ve girişimcilik konularında ayrı ayrı bilimsel çalışmalar bulunsa dahi bu iki konuyu birleştirerek engelli girişimciliğine yönelik politikaları inceleyen çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma yoluyla bir engelli istihdam yöntemi olarak girişimciliği incelemek ve engelli işsizliğini azaltma noktasında daha etkili nasıl kullanılacağını belirlemek mümkün olacaktır. Böylece engelliler girişimcilik konusunda daha doğru yönlendirilebilecek ve iş kurma sırasında karşılaşabilecekleri zorluklar azaltılabilecektir. Ayrıca girişimcilik destek programları için ayrılan fonlar daha verimli

kullanılabilecek, her şeyden önemlisi engelliler başarılı işletmeler kurarak ülke ekonomisi ve kalkınmaya daha fazla katkıda bulunabilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye’de çeşitli desteklerden yararlanarak kendi işini kurmuş 20 engelli ile girişimcilik deneyimleri üzerine yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular MAXQDA 2020 programı ile analiz edilmiştir.

Çalışmada engelli girişimcilerin yaşanmış deneyimlerini incelemek için yapılandırmacı dünya görüşü kullanılmaktadır. Çalışmada engellilerin girişimciliği nasıl anlamlandırıdığı ve iş kurma sürecini nasıl yorumladıklarını incelenmek amacıyla nitel araştırma yönteminden yararlanılmaktadır. Bu kapsamda engelli girişimciliği konusunda yazılmış tez çalışmaları ve makaleler incelenmiş ve yapılan literatür çalışması sonucunda çalışmanın dört kısımda gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

- 1. Algılar:** Engelli bireyler engelliliği ve girişimciliği nasıl algılamaktadır?
- 2. Motivasyonlar:** Engelli bireyleri bir istihdam şekli olarak girişimcilik için motive eden çekme ve itme faktörleri nelerdir?
- 3. Zorluklar:** Engelli bireyler girişimcilik sürecinde hangi konularda zorlanmaktadır?
- 4. Destekler:** Engellilerin bir istihdam yöntemi olarak girişimciliğe yönlendirilebilmesi için ne tür destekler verilmesi gerekir?

Çalışmada % 40 ve üzeri engel raporuna sahip, devlet desteklerinden (girişimcilik eğitimi, hibe, kredi vb.) yararlanarak kendi işini kurmuş, halen devam ettiren ya da son vermiş 20 engelli girişimci ile mülakatlar yapılmıştır.

Engelli girişimciliği yoluyla, engellilerin engelli olmayan bireylerle aralarındaki istihdam açığı azaltılabilir. Bu doğrultuda engellilerin girişimcilik deneyimlerini inceleyen çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, engellilik olgusu ve engelli istihdamı kavramları ele alınmaktadır. Bu kapsamda öncelikle engellilik kavramı ve toplumun engelliliğe bakış açısına değinilmektedir. Bu bölümde dünyada ve Türkiye’de engelli haklarındaki gelişimin tarihsel dönemlere göre incelenmesinin ardından, engellilere ilişkin hukuki düzenlemeler

ve engelli türleri açıklanmaktadır. Son olarak engelli istihdamının önemi, gerekliliği ve engelli istihdam yöntemleri hakkında bilgiler verilmektedir.

İkinci Bölümde önce girişimci ve girişimcilik kavramları tanımlanmaktadır. Ardından engelli girişimciliği hakkında bir literatür taraması yapılarak, engelli girişimciliğinin hukuki dayanakları ile dünyada ve Türkiye’de engelli girişimci oranları incelenmektedir. Bu bölümde son olarak engellilerin bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği seçme nedenleri, girişimciliğin engelliler için zorlukları ve engelliler için iş kurmada kullanılan sermaye kaynakları açıklanmaktadır.

Üçüncü Bölümde, ise ilk olarak araştırmanın yöntemi ve çalışmada neden nitel bir yöntem kullanıldığı tartışılmaktadır. Bu bölümde çalışmanın amacı, araştırma etiği, katılımcı grubu hakkında bilgiler verilerek, veri toplama teknikleri ve analiz süreci ele alınmaktadır. Sonrasında çalışma kapsamında yapılan nitel veri analizi ve elde edilen bulgular incelenmektedir.

BÖLÜM 1: ENGELLİLİK OLGUSU VE ENGELLİ İSTİHDAMI

Engelliler, geçmişte olduğu gibi günümüz koşullarında da çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Birçok engelli; eğitim, sağlık, ulaşım gibi toplumsal hizmetlere erişim sorunları yanında istihdam edilemediği için zorluklar yaşamaktadır. Ayrımcılık ve önyargılar sonucu sosyal yaşamdan uzaklaşan engelliler açısından işsizlik ve yoksulluk riski giderek artmaktadır.

WHO, Küresel Engellilik Raporu'na göre; 2011 yılında dünya nüfusunun %15' inin engelli olduğunu ve bu oranın 1970'lerin %10'luk tahminlerine göre yükseldiğini belirtmiştir (WHO, 2011). Aynı örgüt bugün ise dünya nüfusunun %16'sının engelli olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla küresel anlamda engelli oranı gün geçtikçe artmaktadır² (WHO, 2023).

Türkiye'de ise engelliler konusunda veri sağlayan çalışmalardan biri TÜİK tarafından AB ülkeleri ile koordineli olarak yürütülen Nüfus ve Konut Araştırması'dır. Araştırma, Türkiye'de en az bir engeli olan 3 ve daha fazla yaştaki nüfus oranını % 6,9 (4.876.000 Kişi) olarak açıklamaktadır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023: 6).

Türkiye'de engellilere ilişkin güncel verilerin bulunduğu bir diğer kaynak ise Ulusal Engellilik Veri Sistemi'dir. Kamu kurumlarının kullanması amacıyla idari kayıtlar üzerinden engelli sayısını tespit eden Ulusal Engelli Veri Sistemi³'ne göre Türkiye'de kayıtlı toplam engelli sayısı 2.511.950 kişidir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023: 16).

Mevcut veriler dünyada ve Türkiye'de engelli oranının arttığını göstermektedir. Engelli bireyler diğerleriyle eşit haklara sahip olmalarına rağmen sosyal hayata, eğitime ve istihdama katılım noktasında sorunlar yaşamaktadır. İşgücü piyasasında istihdam edilen engelliler elde ettiği gelirle sosyoekonomik ihtiyaçlarını kendi kendine karşılayabilecek bir duruma kavuşabilir. Ancak engelli işgücünün istihdamı o kadar kolay olmamaktadır.

² Bu artışın nedenleri arasında nüfusun giderek yaşlanması, engelliliğe yol açan kronik hastalıkların çoğalması, doğal afetler, savaş, stres, alkol ve madde bağımlılığı ve yoksul sayısının artışı önemli rol oynamaktadır (Tokol, 2020, 475).

³ Ulusal Engelli Veri Sistemi engelli sayısını Engelli Sağlık Kurulu Raporlarına göre belirlediğinden sağlık hizmeti için kamu hastanelerine başvurmamış vatandaşlar sisteme dahil değildir (EYHGM, 2023: 16).

Engelli istihdam politikalarının aktif olmaması, işverenlerin engellilere karşı önyargıları gibi zorluklara gelmeden önce engelliler özel durumlarından kaynaklanan nedenlerle toplum hayatına katılım noktasında birçok zorlukla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla iş hayatından önce toplumsal hayatın içinde engellilik kavramının kabullenilmesi gerekmektedir. İnsanların engellilik hakkında bilinçlendirilmesi ve engelliliği kendilerinin dışında gelişen bir durum olarak görmemesi sağlanmalıdır. Başka bir ifadeyle, engellilik insan yaşamının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bütün insanlar zamanla yaşlanacak ve yaşamlarının bir noktasında çeşitli engellerle karşılaşacaktır. Siebers (2011: 87) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Aslında tahmin edilenin aksine engelli kişilerin yalnızca %15’inin yeti yitimleri doğuştandır. Birçok insan sonradan engelli hale gelir. Fakat bu toplumun çoğuna güç bela kabul ettirilmiştir. Genellikle toplum, engelli kişileri diğerlerinin kaynaklarından muazzam taleplerde bulunan küçük bir kesim olarak görmeyi tercih etmektedir. Birçok insan kendisinin de yıllar geçtikçe sağlamlıktan engelliliğe doğru yol aldığını düşünmek bile istemez.”

Engellilik hakkında işaret edilmesi gereken nokta toplumun engelliliği hayatın doğal bir gerçeği olarak kabul etmesidir. Diğer bir ifadeyle, toplumsal bilinç arttıkça bu durumun aslında bireysel bir sorun olmadığı anlaşılabacaktır. Bu farkındalık gerçekleşmediği sürece engellilik kaynaklı sorunların çözülmesi mümkün olmamaktadır. Engelliliğe toplumsal bir çözüm üretmek için önce engellilerin sosyal yaşama katılımının önünü açmak icap etmektedir.

Çalışmak bunun sağlanmasında önemli bir araçtır. Bireyler yaşam sürecinin büyük bölümünü iş hayatının içinde geçirmekte, çalışırken sosyalleşip saygınlık kazanmaktadır. Dolayısıyla engellilik konusundaki farkındalığı artırmak için engelli istihdamının artırılması gerekmektedir. Engellilik konusundaki bilincin artırılması için ilk yapılması gereken engellilik olgusunu tanımlamaktır. Zira üzerinde görüş birliği sağlanamayan bir kavram hakkında toplumsal farkındalığın artmasını beklemek mümkün değildir.

1.1. Bir Kavram Karmaşası: Sakat, Özürlü ve Engelli

Engelli denildiğinde aklımıza ilk gelen görme engelliler, işitme engelliler ya da tekerlekli sandalyedeki ortopedik engellilerdir. Halbuki WHO (2011), engellilik deneyimlerinin sağlık sorunları ile kişisel ve çevresel faktörlerin birleşiminden oluştuğunu ve büyük ölçüde farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Bölgeden bölgeye değişen bu farklılıklar dünya üzerindeki engellilik görüşünü etkilediği gibi ortak bir engellilik tarifi yapılmasını da zorlaştırmaktadır (Oliver, 1990; Güloğlu ve Yıldız, 2020: 109). Bu nedenle engellilik, günümüze kadar geçerli bir tanımı olmayan karmaşık bir durum olarak kalmıştır. Sakat, özürlü ve engelli sözcüklerinin farklı anlamlara sahip olmalarına rağmen birbirinin yerine kullanılması da bu karmaşıklığı artırmıştır. Şişman (2012: 71)’a göre; “bu ve benzeri sözcükler anlamları bilinmediğinden ve/veya ihmal edildiğinden zamanla birbirinin yerine kullanılabilir”.

Kavram karmaşası olarak nitelendirilen bu durum sadece ülkemizle sınırlı da değildir. Benzer olarak birçok dilde engelli, özürlü veya sakat anlamına gelen kelimeler kavramsal bir düzensizlik oluşturmaktadır. Örneğin; İngilizcede engellilik anlamına gelen disability, handicap, impairment vb. sözcükler bulunmakta ve anlamları pek hoş çağrışımlar yapmamaktadır. Mesela, ‘disability’ kelimesinin neyi ifade ettiği gayet açıktır: ability’nin zıttı diğer bir ifadeyle, bir şey yapma kabiliyetinden mahrum olmak demektir (Thomas, 2011: 31). Aynı şekilde handicap (özürlü) kelimesi cap-in-hand (süklüm püklüm olmak, el açmak) dilencilik çağrışımlarından ötürü oldukça kırııcıdır (Oliver, 1996). Günlük dilde engelli insanları bu şekilde tanımlamak açıkça noksanlık veya yetersizliklerinden dolayı normal faaliyetlere katılamayan bir sosyal grubu vurgulamaktadır.

Bu anlam karmaşası konuyla ilgili bilim dalları ve mesleklerin farklı tanımlamalarıyla daha da çoğalmıştır. BM, WHO, ILO vb. küresel örgütlerin düzenlemeleri de buna eklenince mesele iyice karışmıştır. Şişman (2012: 83)’a göre; “kavramların açık ve net tanımları yapılmadığı sürece engellilere yönelik üretilecek politika ve hukuki düzenlemelerin çerçevesi belirsizleşmekte ve uygulamada birçok uyumsuzluk oluşmaktadır”.

WHO, bu karmaşıklığa kayıtsız kalamamış ve engellilikle ilgili terimleri herkes tarafından kullanılabilir standart hale getirmek ve verilerin karşılaştırılabilirliğini

sağlamak için 1980 yılında ICIDH-10 (Uluslararası Sakatlıklar, Özürlülükler ve Engellilikler Sınıflandırılması Tasnif Sistemi)' u geliştirmiştir.

WHO (1980: 14) 'ya göre sistem engellilik sürecini üç evreli bir model üzerinden açıklamaktadır.

Bunlar;

- Sakatlık/Bozukluk (Impairment): Bu evrede bireyin zihinsel, fiziksel veya işlevsel fonksiyonlarında sağlık bakımından noksanlık ve anormallik oluşmaktadır.
- Özürlülük/Yetersizlik (Disability): Sakatlık olan bireyde fonksiyonel kısıtlılık ortaya çıkarsa özürlülük devreye girmektedir. Bu aşamada engel veya kayıp bireyin bir davranışı veya etkinliği gerçekleştirmesindeki sınırlılığı, kısıtlılığı ifade etmektedir. Başka bir deyişle, herhangi bir yetenek normal kabul edilen kişiye nazaran azalmakta veya kaybolmaktadır.
- Engellilik (Handicap): Engellilik kavramı daha ziyade toplumsal anlamda bireyden beklenen işlevsel zemin kaybını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, özürlü, toplum veya devletten gereken destekleri bulamadığı için sosyal hayata yeterince uyum sağlayamıyorsa özürlülük bir engellilik durumuna dönüşmektedir.

ICIDH, engelliliği yalnızca kişinin hastalıklarına bağlı olarak değerlendirdiğinden, diğer bir ifadeyle; toplumsal ve çevresel faktörleri dikkate almadığından zamanla engelli hakları savunucuları tarafından tenkitlere maruz kalmıştır (Güloğlu ve Yıldız, 2020: 95). Bunun üzerine WHO, 2001 yılında ICIDH yerine ICF (İşlevsellik, Engellilik ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması kodlama sistemi)'yi geliştirmiştir (Şişman, 2012: 82; Şen, 2017: 215).

ICF kodlama sistemi, engelden kaynaklanan vücut işlev kaybı oranının yüzdesini belirlemektedir (Seyyar, 2015: 30). ICF, bir bakıma ICIDH'nin engellilikte toplumsal koşulların da göz önüne alındığı güncellenmiş halidir. Bu sınıflandırma sistemi, WHO'nun engellilik alanında uluslararası standart anlayışına kapsayıcı bir yaklaşım kazandırmıştır. ICF, birçok ülke gibi Türkiye içinde sınıflandırma sistemi olmuş ayrıca ülkeler arasında karşılaştırma yapabilme imkânı nedeniyle engellilikle ilgili çalışmalarda ana değerlendirme biçimi haline gelmiştir.

ICF'ye göre engellilik; sağlık sorunları olan kişilerin bireysel ve çevresel faktörlerle etkileşimindeki olumsuz durumlarını (negatif davranış ve tavırlar, ulaşım ve kamu binalarına erişilebilirlik sorunu, sınırlı sosyal destek vb.) belirten bir kavram olarak tanımlanmaktadır (şen, 2017, 216). Bu şekilde çevresel faktörlerin de dahil edilmesiyle engellilik sürecini ifade eden 3 evreli model yeniden tasarlanmıştır.

ICF çerçevesinde bozukluk kavramı yerine “beden yapı ve fonksiyonları”, özürlölük yerine “aktivite sınırlılığı”, engellilik yerine ise “katılım kısıtlılıkları” kavramları kullanılmaktadır (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021: 3).

Engellilik, fiziksel ve zihinsel yetersizlikleri ifade etse de aslında sadece bir sağlık sorunu değildir. Engellilik, bireyin vücut imkanları ile yaşadığı toplumun imkanları arasındaki bağlantıyı ifade eden karmaşık bir olgudur⁴ (Öztabak, 2017). Bu durumda kişinin vücut olanakları engelliliğin bireysel yanını oluşturmaktadır. Doğuştan ya da sonradan oluşan organ yetersizliği; el, kol gibi uzuvların eksikliği veya işlevsizliği; ruhsal, zihinsel yetersizlik ve dengesizlik vb. durumları anlatan bu kavram yeti yitimi (impairment) olarak ifade edilmektedir. Engelliliğin toplumsal yanı ise yeti yitimi olan bireylerin sosyal hayata katılımda yüzleştiği fiziksel ve/veya davranışsal yetersizlik ve zorlukları vurgulamaktadır. Bu durum engellenmeyi de içeren engellilik (disability) kavramıyla ifade edilmektedir (Güloğlu ve Kala, 2020: 59).

Davis (2000: 56)'e göre; “Engellilik fiziksel, zihinsel ya da duygusal bir yeti yitiminden çok bu farklılığın toplumdaki kabulleniş şekliyle ilgilidir” (Aktaran Braddock ve Parish, 2011: 101). Diğer bir ifadeyle; sakatlık organ ile, özürlölük kişi ile, engellilik ise kişinin sosyal konumu ile ilgili bağlantıyı vurgulamaktadır (Berkün, 2013: 20). Bu nedenle çalışmamız boyunca engelli kavramının kullanılması uygun görölmüştür. Bu durumun

⁴ Örneğin; aynı engele sahip olan kişilerden biri İstanbul'da, diğer New York'ta bir diğer ise Nijerya'da yaşıyorsa; bu bireylerin engelliliği aynı şekilde deneyimledikleri söyleyebilir mi? Bu bireyler yaşadıkları yerin toplumsal olanaklarına, kültürel yapısına, hukuk sistemine ve hepsinden önemlisi bu imkanlara erişilebilirliklerine göre farklı engellilik deneyimleri yaşamaktadır. Özellikle ölkelerin mevzuatında engelliliğin ne kadar yer aldığı, engellilerin nasıl algılandığı; eğitim, sağlık, istihdam gibi hizmetlerden muhtaç durumda bireyler olarak mı, insan hakları doğrultusunda eşit bireyler olarak mı yararlandıkları, engelliliğe yönelik herhangi bir ayrımcılığın, ayrımcılık türlerinden biri olarak mı tanımlanmadığı gibi konular engelliliğin o ölkede toplumsal bir olgu olarak şekillenişini etkileyen unsurlardır (Güloğlu ve Kala, 2020: 60).

sebeplerinden birisi de çalışmanın hazırlandığı sırada ulusal mevzuatta da engelli kavramının kullanılmasıdır.⁵

Belirtmek gerekir ki; sadece sözcükleri değiştirmek engelli kişilerin içinde bulunduğu zor şartları ve toplumsal anlayışı değiştirmeyecektir. Şişman (2012:69)’a göre; “Önemli olan kullanılan sözcükler değil, engellilerin sosyal konumunun yükseltilmesidir. Şartlar değişmediği sürece seçilen kelimelere özen gösterilmesinin de bir anlamı olmayacak ve zaman içinde bu kavramların da anlamları olumsuzlaşacaktır.” Engelli kavramının kullanımına yönelik açıklamanın ardından sonraki bölümde dünyada ve Türkiye’de bu konudaki hukuki çerçeve incelenecektir.

1.2. Uluslararası ve Ulusal Hukukta Engelli Kavramı

Tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde açıklanan engellilik kavramı yasal olarak ta birçok düzenlemede yer almaktadır. Aşağıda uluslararası ve ulusal hukukta engelli tanımına yer verilen bu düzenlemeler ele alınmaktadır.

1.2.1. Uluslararası Hukukta Engelli Kavramı

Engellilik, bireyin bedensel ve/veya zihinsel işlevlerindeki kayıplar sonucu oluşan sınırlılıkları/kısıtlılıkları ifade etmektedir (Şen, 2018: 131). Engellilik bireyin vücut imkânı ile içinde bulunduğu toplumun olanakları arasındaki dengeyi ifade eden kompleks bir olgudur. Diğer bir ifade ile bireyi engelli hale getiren, günlük aktivitelerini sınırlayan, sosyal rollerini yerine getirmesini önleyen aslında toplumun yetersizlikleri ve bunların bireyde yarattığı baskı hali olmaktadır.

Uluslararası hukukta engellilerle ilgili ilk düzenlemeler BM tarafından 1945 yılında başlatılmıştır. Engellilik, ilk kez 1948’te “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” içerisinde dile getirilmektedir (Murat, 2010: 29).

1969’a kadar devam eden engellilik konusundaki çalışmalarda eğitim, tedavi, mesleki rehabilitasyon ve istihdam vb. konulara yer verilmiştir. 1969 yılında yürürlüğe giren “BM Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Bildirgesi” açık bir engelli tanımı içermemesine

⁵ Türkiye’de 25.04.2013’de 6462 sayılı yasayla birlikte kavram karmaşasını önlemek için 96 hukuki düzenlemede geçen “özürlü” ve “sakat” ibareleri “engelli” şeklinde tek bir ibareyle değiştirilmiştir.

rağmen fiziksel ve zihinsel engellilerin korunması ve ayrımcılık yapılmadan topluma kazandırılması için önlemler alınmasından bahsetmektedir (Çarkçı, 2011: 31).

9 Aralık 1975'te örgütün kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne ek 3447 sayılı “Engelli Bireylerin Hakları Beyannamesi” engellilerin doğuştan sahip olduğu insanlık onurunu vurgulayan uluslararası ilk belgedir. 13 maddeden oluşan belgenin 1. maddesi ne göre engelli; “normal bir bireyin kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerinde kalıtsal ya da sonradan meydana gelen herhangi bir eksiklik sonucunda yapamayan kişi” olarak tanımlanmıştır (Demircioğlu, 2010: 11; Gökmen, 2007: 1096).

1980 yılından sonra BM gibi diğer uluslararası örgütlerde engellilere yönelik çeşitli düzenlemeler hazırlamaya başlamıştır. Engellilik olgusunu daha çok çalışma yaşamına katılım açısından değerlendiren ILO bunlardan biridir. ILO'nun 1983 tarihinde onayladığı 159 Sayılı “Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi” birinci maddesinde engelli; “fiziksel ve ruhsal bir eksiklik(arıza) sonucu uygun bir işi bulma (elde etme), o işi elde tutma (muhafaza etme) ve o işte yükselme olasılığı büyük oranda azalmış kişi” olarak tanımlanmıştır (Şen, 2017: 216).

BM'nin engelli kavramına ilişkin çalışmalarındaki zirve noktası ise 3 Mayıs 2008 yılında yürürlüğe giren Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS)⁶'tir. Engelli haklarını bütüncül şekilde kapsayan sözleşmenin birinci maddesine göre engelli; “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişi” olarak belirtilmiştir. BM, bu tanımla engelli bireylerin topluma diğerleriyle tam ve eşit bir şekilde katılımını engelleyen önyargılı davranışlar ve yetersiz çevre koşulları gibi unsurları vurgulamaktadır.

1.2.2. Ulusal Hukukta Engelli Kavramı

Türkiye'de engellilere yönelik hukuki gelişmeler ise 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olunmasıyla başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında bu cemiyet dağılmış ve savaşta

⁶ Türkiye'de 5825 sayılı Kanun ile 3 Aralık 2008'de onaylanan Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, 27 Mayıs 2009 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir (Şişman, Kocabaş, Yazıcı, 2011).

galip gelen devletler (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti) tarafından BM kurulmuştur.

Türkiye, bu örgüte 24 Ekim 1945 tarihinde üye olmuş ve örgütün engellilerle ilgili birçok sözleşmesinde taraf olarak yer almıştır. Buna rağmen maalesef Cumhuriyetin ilanından 1950'lere kadar ülkemizde engellilerle ilgili oldukça sınırlı düzenleme yapılmış, bundan sonra ise uzun süre mevzuatımızda bu konu hakkında bir bütünlük sağlanamamıştır.

Ulusal mevzuatımızda doğrudan engelliler adına çıkarılan kanunlara baktığımızda ilk olarak 1 Temmuz 2005'te onaylanan 5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun⁷ gösterilmektedir. İlgili Kanun'un 3. maddesine göre, engelli "Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde farklı derecelerde kayıpları nedeniyle topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını sınırlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey" olarak tanımlanmıştır (Engelliler Hakkında Kanun, 2005).

Engelli Kanunu'ndaki bu tanımın ardından 20 Şubat 2019 tarihinde kabul edilen "Erişkinler için Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik⁸" in 4. maddesinde engellilik olgusuna ilişkin "engellilik durumu", "engellilik durum değerlendirme", "kısmi bağımlı engelli birey" ve "tam bağımlı engelli birey" ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Buna göre;

Engellilik durumu: Kişinin doku, organ ve/veya işlev kaybı ve psikiyatri teşhisine bağlı olarak akli dengesindeki azalmalar nedeniyle uluslararası yöntemleri temel alarak engelliliğini belirleyen derecelendirme, sınıflandırma ve tanımlamaları,

Engellilik durum değerlendirme: Kişinin engelliliğinin tespiti için hastalık şiddeti, organ veya işlev kaybını içeren değerlendirmeyi,

Kısmi bağımlı engelli kişi: Doku, organ ve/veya işlev kaybı ve/veya psikiyatri teşhisine göre muhakeme yeteneği değerlendirilmesi gereken, işlevsel bağımsızlık kriterleri göz önüne alındığında günlük yaşam aktivitelerini başkasının yardımıyla gerçekleştirebileceği kararlaştırılan kişiyi,

Tam bağımlı engelli kişi: Engel oranının %50 ve daha fazla olduğu belirlenen, doku, organ ve/veya işlev kaybı ve/veya psikiyatri teşhisine bağlı olarak akli dengesine yönelik

⁷ Bu Kanunun Adında yer alan "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması" ibaresi 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun ile "Engelliler" olarak değiştirilmiştir.

⁸ R.G.T. 20.02.2019, S. 30692.

değerlendirmelere göre günlük faaliyetlerini başkasından yardım aldığı halde kendi başına gerçekleştiremediği kararlaştırılan kişiyi açıklamaktadır.

Çalışma hayatına katılım anlamında ise 4857 sayılı İş Kanun⁹'unda bir engelli tanımı yapılmamakla birlikte bu kanunun 30. maddesine dayanılarak çıkartılan “Özürlü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru İstihdamı Hakkında Yönetmelik¹⁰” çerçevesinde engelli kavramının tanımlandığı görülmektedir. Bu yönetmeliğe göre engelli; “bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerindeki engelleri nedeniyle çalışma gücünün en az % 40’ından yoksun olduğu sağlık kurulu raporuyla belgelenenleri” ifade etmektedir.

Uluslararası ve ulusal hukukta engellilik, kişinin sahip olduğu kısıtlılık ve/veya yetersizlik nedeniyle toplumsal ve mesleki anlamda yaşadığı ayrımcı faaliyetler ve dezavantajlı durumlar olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca engellilik sadece bir aktivite sınırlılığı olarak görülmemiş; daha geniş bir perspektiften engellinin sosyal yaşama katılımı olarak değerlendirilmiştir. Engellilik; bireysel, toplumsal ve çevresel tüm faktörler dikkate alınarak incelenmektedir. Engellinin sosyal hayata uyum sağlamak için korunması gereken, bakım ve rehabilitasyon hizmetleri gibi özel desteklere de ihtiyaç duyan kişi olduğu anlaşılmaktadır. Burada vurgulanması gereken engellinin herhangi bir ayırım gözetmeksizin diğer bireyler gibi asgari bir yaşam için gereken bileşenlere sahip olması gerektiğidir. Sosyal devlet olmanın gereği bu koşulları sağlayacak her türlü desteğin temin edilmesidir. Engelli kavramını daha detaylı olarak incelemek amacıyla aşağıda engelli türleri ele alınmaktadır.

1.3. Engelli Türleri

Engellilik; başlama süresi, şiddeti, tedavisi gibi farklı durumlara bağlı olarak değerlendirildiğinden çeşitli türlere ve derecelere ayrılmaktadır. Bu konudaki çalışmalar engelliliğin önlenmesinde doğum öncesi ve doğum esnasındaki faktörlerin¹¹ kontrol edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. En çok rastlanan engel türleri görme, işitme, dil ve

⁹ R.G.T. 10.06.2003, S. 25134.

¹⁰ R.G.T. 22.05.2003, S. 25412.

¹¹ Engelliliğin doğum öncesi oluşma sebepleri arasında; genetik unsurlar, akraba evlilikleri, annenin gebelik sırasında karşılaştığı travmalar, çeşitli hastalıklar, ilaç alımı, alkol ve madde bağımlılığı, kötü ve yetersiz beslenme gibi nedenler yer almaktadır. Doğum sırasında oluşan engellilik sebepleri arasında ise; yeterli olmayan koşullarda gerçekleştirilen doğumlar, çeşitli travmalar ve doğru olmayan uygulamalar bulunmaktadır. Doğum sonrasında oluşan engellilik sebepleri ise; trafik ve işyerleri kazaları gibi durumlar, savaşlar, çeşitli doğal afetler, beslenme kaynaklı sorunlar, yaşlanma, kronik hastalıklar vb. faktörlerdir (Tokol, 2020: 477).

konusma, ortopedik, zihinsel, ruhsal ve duygusal engeller ve süreğen hastalıklardır. Bireyde bu engellilik türlerinden biri olabileceği gibi duruma göre birkaç türde engeli olan bireylerde bulunmaktadır. Aşağıda engelli türleri kısaca açıklanmaktadır.

1.3.1. Görme Engelli

Görme engelli, tek ya da iki gözünde kısmen yahut tamamen görme yitimi veya bozukluğu olan kişidir. Görmeme durumu, göz organının bir veya daha fazla bölümünün yapısal bozukluğu, yaralanma gibi doku bozukluklarında meydana gelmektedir. Görme kaybı oluşması dolayısıyla gözünde protez olanlar, gece körlüğü ve tavukkarası da denilen renk körlüğü bulunanlar da bu engel türüne dahil olmaktadır (Seyyar, 2015: 32; Erbay, 2019: 6). Görme engellilerin sınıflandırmasında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Örneğin, WHO, görme işlevinde normal görüş yanında, bozukluk olması durumunda düşük düzeyde görme engellilik, yüksek düzeyde görme engellilik ve körlük olmak üzere üç türlü görme engellilik türü tanımlamaktadır (Akçalı, 2015: 13)

1.3.2. İşitme Engelli

İşitme engellilik kısmen veya tamamen kulakların birinde ya da ikisinde duyma yitimi olmasıdır. İşitme cihazı kullananlarda işitme engelli kapsamında değerlendirilmektedir. İşitme kaybı farklı derecelerde olmaktadır. 21-35 dB aralığında hafif derece işitme kaybı, 36-70 dB arası orta derece işitme kaybı, 71-90 dB arasında ileri derece işitme kaybı oluşmaktadır. Tüm düzeltmelere rağmen işitme kaybının 90 Desibelden daha fazla olması durumunda duyma gücünün tamamen yitirildiği belirtilmektedir (Erbay, 2019: 11; Şişman ve diğerleri, 2011: 5).

1.3.3. Dil ve Konuşma Engelli

Bu engel türü konuşma yitimi veya konuşma süratinde, akıcılığında, tizliğinde ya da artikülasyonunda (ifade kabiliyeti) düzensizlik ve ses yitimi olmasıdır. Kişinin konuşmak için alet kullanması, kekemelik, duyduğu halde konuşma yapamama, gırtlığın alınması, dil/dudak- damak-çene yapısındaki bozukluklar bu engel türüne dahildir (Seyyar, 2015: 33; Şişman ve diğerleri, 2011: 5).

1.3.4. Ortopedik Engelli

Ortopedik engel kalıtsal nedenlerle kas, iskelet sisteminde yetersizlik, çeşitli hastalıklar ve kaza gibi nedenlerle oluşan eksiklik ve işlev kaybını kapsayan bir engel türüdür (Erbay, 2019: 10). El, kol, parmak, ayak, bacak ve omurgadaki iskelet bozuklukları, kas güçsüzlüğü ve bozuklukları, eklem ve sinir sistemi bozuklukları, devimsel bozukluklar, Spina bifida olanlar, Serebral palsi ve spastikler bu engel grubuna dahil olmaktadır (DİE, 2009). Ortopedik engellilerin bazıları bütünüyle; bazıları ise kısmen hareket kabiliyetini yitirmiştir. Kısmî desteğe ihtiyaç duyan ortopedik engelliler kullanamadıkları organların yerine bir başkası ya da protez, tekerlekli sandalye, kanedyen gibi yardımcı araçları kullanarak bağımsız hareket edebilmektedir.

1.3.5. Zihinsel Engelli

Zihinsel engelli, doğum sırasında veya doğum öncesi ve sonrasında, gelişim süreci içerisinde farklı nedenlerle zekâ ilerlemesi ve faaliyetlerinde ağırlaşma, duraklama ve gerileme sonucunda hareket ve davranışlarında, sosyal uyumunda belirgin anormallikler gösteren kişidir. Down Sendromlular, Mentâl Retardasyon (zekâ geriliği) hastaları bu türe örnek verilebilir (DİE, 2009).

Zihinsel engellilik doğuştan veya hastalık, kaza, depresyon gibi faktörlere bağlı olarak olabilmektedir. Zihinsel engelli bireyler sosyal intibak konusunda zorluklar yaşamaktadır. Bu nedenle çeşitli eğitim destekleri almaları gerekmektedir. Zihinsel engellilerin farklı düzeylerde sosyal-pedagojik desteğe gereksinimleri bulunmaktadır. Verilecek eğitimler sayesinde dikkat ve öğrenme yetenekleri ile fiziksel uygunluk düzeyleri geliştirilebilir. Az ve orta seviyede zihinsel engelliler başkasına bağımlı olmadan yaşayabilir ve kendi kararlarıyla hareket edebilir (Seyyar, 2015: 35).

1.3.6. Ruhsal ve Duygusal Engelliler

Duygu, düşünce ve davranışlarında normal dışı örüntüler nedeniyle bireyler arası ilişkiler ve günlük hayatı idame etmede sorunlar yaşayan kişidir. Depresyon ve şizofreni gibi rahatsızlıklar ruhsal ve duygusal hastalığa örnek gösterilebilir (Şen, 2017: 228; Şişman ve diğerleri, 2011: 5).

Ruhsal hastalığa yakalanan bireyler özellikle ruhi ve akli kapasitelerinde sosyal hayata uyum sağlamalarını zorlaştıracak seviyelerde beceri ve işlev kayıplarına uğramaktadırlar. Diğer taraftan ileri derecede ruhsal ve duygusal hastalığı olmayanlar toplumsal faaliyetlere katılabilir ve belli sorumluluklar üstlenerek daha mutlu olabilir (Seyyar, 2015: 43).

1.3.7. Süreğen Hastalık

Süreğen hastalıklar kişinin çalışma performansı ve faaliyetlerinde zorlanmasına yol açan, devamlı bakım ve tedavi sürecinde olan kalp damar hastalıkları, kan hastalıkları, sindirim ve sinir sistemi hastalıkları, solunum, üreme ve idrar yolları rahatsızlıkları, cilt ve deri rahatsızlıkları, kanserler, endokrin ve metabolik rahatsızlıklar, HIV vb. hastalıklardır (Şen, 2017: 228). Süreğen hastalıklarda tıbbi tedavi ve rehabilitasyona rağmen rahatsızlığın sürekliliği söz konusudur. Bu süreklilik nedeniyle hastalık uzun süreli ve devamlılık arz eden bir tedavi gerektirmektedir. Yoğunluğu ve derecesine göre süreğen hastalıklar kişinin eğitimini, iş ve aile hayatını etkilemektedir.

Tablo 1: Türkiye'de Engelli Veri Sistemine Kayıtlı Engellilerin Engel Türüne Göre Dağılımları

Engel Türü	Kişi Sayısı	Oranı (%)
Görme Engelli	215.076	9,53
İşitme Engelli	179.867	7,97
Dil ve Konuşma Engelli	33.686	1,49
Ortopedik Engelli	311.131	13,78
Zihinsel Engelli	385.313	17,07
Ruhsal ve Duygusal Engelli	170.927	7,57
Süreğen Hastalık	917.259	40,63
Diğer	44.248	1,96
TOPLAM	2.257.507	100%

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2023: 17.

Türkiye’de Ulusal Engelli Veri Sistemi’ne kayıtlı engellilerin engel türüne göre sayıları yukarıda görülmektedir. Buna göre engelli veri sistemine kayıtlı engellilerin %40,63 ile en fazla Süreğen hastalık, %1,49 ile de en az Dil ve konuşma engellilerden oluştuğu görülmektedir.

Engel türlerinin konumuz olan girişimcilik açısından da önemi bulunmaktadır. Kimi engel türlerindeki bireylerin bazı meslekleri engelli olmayanlardan daha iyi yaptıkları

düşünülecek olursa; bu durum girişimcilik için de geçerlidir. Diğer bir deyişle, engellilerin girişimcilik yapacakları faaliyetlerin belirlenmesinde engel türlerine göre hareket edilmesi gerekmektedir. Engel türüne uygun olarak seçilen bir faaliyet alanı bireyin daha verimli çalışmasını sağlayacak ve işletmenin devamlılığı artacaktır. Engelli girişimciliğine yönelik çalışmalarda bu durumun dikkate alınması önem taşımaktadır. Engellilerin girişimciliğe kazandırılmasında verilen mesleki eğitimlerin de engel türlerine uygun olarak verilmesi gerekmektedir. Ayrıca diğer desteklerde engellinin bedeni ve ruhi durumuna uygun işleri yapacak şekilde düzenlenmelidir. Engelli kavramı ve engelli türleri açıklandıktan sonra aşağıda dünyada ve Türkiye’de engelli haklarının tarihsel gelişimi ele alınmaktadır.

1.4. Engelli Haklarının Gelişim Süreci

Engellilik bir duruşu ifade etmektedir. Bu duruşu anlayabilmek engelli hareketine tarihsel bir perspektiften bakmayı gerektirmektedir. Gerçekten de insanlık tarihi boyunca engelli bireylerin diğer bireylerle eşit haklara sahip olmaları çok kolay olmamış, birçok mücadeleler vermelerini gerektirmiştir. Aşağıda geçmişten günümüze dünyada ve Türkiye’de engellilerin sosyal hak arama mücadeleleri ele alınarak bu konudaki görüş ve uygulamalar incelenecektir.

1.4.1. Dünyada Engelli Haklarının Gelişim Süreci

Batı’da engelli haklarına ilişkin tarihsel süreç Feodal, Kapitalist ve Modern dönem olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır (Swain ve French, 2000). Tarihsel süreci iktisadi açıdan inceleyebilmek adına çalışmamızda Modern dönem de kendi içinde iki kısma ayrılmıştır. Böylece dünyada engelli haklarının gelişimi Feodal dönem, Kapitalist dönem, 1945-75 Refah devleti dönemi ve 1980 sonrası Küresel yaklaşımlar olarak dört bölümde ele alınmaktadır.

1.4.1.1. İlk ve Orta Çağ Feodal Avrupa’sında Engelliler

İlk ve Orta Çağ’da Batı’nın engelliğe yönelik anlayışın yorumlanması oldukça güçtür. Bir yandan sürecin hayli uzun olması, diğer yandan dini ve mistik öğretilerin engelliliği çok farklı şekillerde yorumlaması bu durumun başlıca nedenleridir (Braddock ve Parish, 201: 108). Bu dönem Avrupa’sına genel olarak bakıldığında engellilere hoşgörü ile

yaklaşılmadığı, uğursuz ve gereksiz görülerek öldürüldükleri veya aileleri tarafından sokağa atıldıkları bilinmektedir (Taşçı, 2018: 16).

Dönemin engellilik anlayışı ise çelişkilerle doludur. Örneğin, Antik Yunan'da; engelli bebeklere yaşam hakkı verilmemesi desteklenen bir uygulama iken¹² aynı dönemde savaş meydanlarında sakatlanan askerlere maaş bağlanmaktaydı. Diğer taraftan engelliler konusunda bu çelişkili tutumlara yanlış dini öğretilerin sebep olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Eski Ahit'te, bir taraftan engellilere cömert ve nazik davranılması emredilirken diğer taraftan bu kişilerin Tanrı'nın gazabının bir işareti olduğu belirtilmektedir (Braddock ve Parish, 2011: 109).

Dolayısıyla Hristiyanlığın ilk yıllarında İncil, engelli insanlara merhametli olunmasını tavsiye etse de onlara kanuni haklar tanınmamıştır. Engelliler tanrının gazabına uğramış kişiler olarak görülmüş ve kilise yardımıyla yararlanamamışlardır (Balcı, 2013: 17). Batı'da Antik dönemden Feodal döneme kadar engellilik pek kabul gören bir durum olmamıştır. Batı'nın dini öğretileri bu dönemde gerçek ya da uydurma birçok farklı tutum içine girilmesine sebep olmuştur.

Orta Çağ'da ise adeta antik dönemden miras olarak kalan bu yanlış öğretiler engellilerin lanetlenmesine kadar giden olaylara sahne olmuştur. Örneğin; bu dönemde deliler akıl hastası değil, şeytana uydukları için çarpılmış kişiler olarak kabul edilmiştir. Hatta engellilik şeytan ile kadınların ilişkisi sonucu oluşan bir durum şeklinde değerlendirilmiştir. Hâl böyle olunca engellilik doktorların değil papazların alanına giren bir durum olarak düşünülmüştür (Taşçı, 2018: 124-125). Zihinsel ve ruhsal engelliler durumlarının nedeni tam olarak anlaşılamadığından lanetli olarak görülmüş ve engizisyon mahkemelerinde cadı¹³ olmakla suçlanarak yargılanmışlardır (Orhan, 2013).

¹² Antik Yunan'da bebeğin engelli olarak doğması anne ve babanın tanrıları kızdırdığının bir işareti olarak görülmüştür. Bu nedenle engelli çocukların doğumda öldürülmesi çoğunluk tarafından kabul edilmiştir. Adeta bu bebekler tanrıların öfkesinin bir göstergesi ise öldürmeleri de onları yatıştıran bir kurban edimi olarak düşünülmüştür (Berkün, 2013: 21).

¹³ Orta Çağ'da Batı toplumu Hristiyan din adamlarının etkisiyle engelli olan veya daha sonra çeşitli nedenlerle bedeni ve akli rahatsızlıklara yakalanan insanlara çeşitli doğaüstü olayların etkisi altında kaldıkları inancı ile 'cadı' muamelesi ile yaklaşmıştır. Bu kişiler kilise tarafından topluma çeşitli zararlar verebilecekleri iddiası ile takip altına alınmıştır. Engizisyon mahkemesinin kurulmasıyla aslında engelli olan bu insanların en kötü cezaları alması mümkün olmuş ve çoğu kilise ve meydanlarda canlı canlı yakılarak hayatına son verilmiştir. Avrupa'da resmi kayıtlara göre Orta Çağ'dan başlayarak 18.yy'ın sonuna kadar tahmini 9 milyon insan 'cadılık' suçlamasıyla bu şekilde ölüme çarptırılmıştır (Seyyar, 2015: 86).

Orta Çağ'da engellilerin çalışma şekillerine değinilecek olursa, sınırlı sayıda engellinin çalıştığı; yapılan işlerden bazılarının saray soytarılığı ve dilencilik gibi küçük düşürücü işler olduğu belirtilmektedir. Gerçekten de bazı aristokrat hanelerinde “fiziksel farklılığa sahip eğlendiriciler” olarak sınıflandırılan cüce ve bedensel engelli saray soytarıları bulunmaktadır (Metzler, 2013: 85).

Ayrıca adeta tarih boyunca engellilere özgü bir iş gibi düşünülen dilencilik mesleği de engellilerin gerçekleştirdikleri diğer bir çalışma şekli olmaktadır (Braddock ve Parish, 2011: 111-113). İlkçağlardan bu yana dilenen engellilere sadaka ve yardım yapılmasının nedeni yoksul kesimin bir parçası olduklarına inanılmasıdır.

Orta Çağ'ın başlarında acıma ve merhamet duygusuyla yapılan yardımlar zamanla kilise ve papazlar tarafından başlatılan dini bir ritüele dönüşmüştür. Sonuçta vereni manevi olarak tatmin edip umutlandıran bu yöntem kilise içinde kolay ve zahmetsiz para toplama yöntemi olmuştur. Hatta bu faaliyet kazançlı olmaya başlayınca kilise ve manastırlar bunu kurumsal hale getirmek için Hotels de Dieu (Hospitals) ismi verilen barınaklar açmışlardır. Bu yardımların engellilerden çok kilisenin menfaatine olması bağışların az bir miktarının muhtaç kişilere aktarılıyor olmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu barınaklarda çok az kişi kalabilmekte diğerleri sokaklarda dilenmeye devam etmektedir. Engizisyon mahkemelerinde aldıkları cezalarla sakatlananlar ve savaştan dönen yaralı askerlerde bunlara eklenince Orta Çağ Avrupa'sında dilencilik yapan engelli sayısı bir hayli çoğalmıştır (Friedlander, 1966: 13-14).

Bazı kaynaklarda, ciddi veya kalıcı olarak yaralanıp engelli olan askerlerin de sadaka ve dilenmeyle geçimini sağladığı belirtilmektedir (Meltzer, 2013: 40). Böylece Avrupa'da bu dönemde Kilisenin hayır işleri altında engellileri sadaka kültürünün vitrini olarak kullandığı belirtilebilir.

Rönesans ve Reform hareketleri ile Katolik kilisesinin hakimiyeti çökünce hayır işlerinin kontrolü de devlete geçmiş ve manastır kurumlarına el konulmuştur. Bu dönemde devlet dilenci sayısının azaltılması için çareyi yasalarda aramıştır. Kraliçe Elizabeth'in ülke içinde gerçekleştirdiği bir gezintiden sonra “her yer dilenciyle dolu!” diye bağırması sonucu 1601 yılında yoksulların ve engellilerin korunmasına yönelik ‘Yoksullar Yasası’ çıkarılmıştır (Braddock ve Parish, 2011: 114; Demircioğlu, 2010: 64).

Yoksullar Yasası, sadece İngiltere’de değil tüm Avrupa’da yoksulların ve engellilerin devlet tarafından korunmasını sağlamıştır (Zastrow, 2013: 50; Şişman ve diğerleri, 2011: 8). Yoksullar yasası sosyal politika anlamında da önem taşımaktadır. Zira, yasa ile kilise hakimiyeti yıkılarak insanlarda tek otoritenin devlet olduğu ve sosyal sorunların ancak devlet tarafından çözümleneceği düşüncesi oluşmuştur.

Orta Çağ Avrupası’nda engellilerin sadece dilencilik ve soytarılık gibi faaliyetlerde çalıştığı söylenemez. Feodal dönemde olaysız yaşayan köylü ailelerinin içinde de engelliler bulunmaktadır (Gleeson, 1999: 64-65). Kapitalizm öncesi oldukça durağan ve kapalı bir toplum düzeni olan Feodal yapı toprağa bağlı üretim şekliyle aile içinde yaşayan engellilerinde hane ekonomisine katılmasına imkân sağlamıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 248). Zira Feodal üretim tarzı her bir aile üyesinin günlük işleri bir araya gelerek ve ortak güçlerini birleştirerek gerçekleştirmeleri için çeşitli esneklikler sunmaktadır.

Feodal dönemde içinde bulunulan bu ortamın engelli bireyi talihsiz görmeyen ve sosyal olarak ayırtırmayan bir anlayışı bulunmaktadır (Oliver, 1990: 27). Bu dönemde köylü hane halkı güçlü zayıf hepsi çalışmak zorundadır. Bu mecburiyet herhangi bir bedeni verimsiz kabul edemeyeceği için engellilerde dahil tüm aile üyelerine uygun işlerin bulunması gerekmektedir. Ayrıca yapılan işlerde kişi nasıl çalışacağına karar vermekte özgür olmaktadır.

Başka bir deyişle, uygulanan enerji miktarı, verilen molaların aralığı ve süresi, çalışma gününün uzunluğu ve verim düzeyi esnektir (Gleeson, 1999: 71-88). Engelliler için aile ile çalışabilme; çalışma sürelerindeki esneklikler ve çalışma yerinin eve yakınlığı gibi kolaylıklar feodal dönemin bu faaliyetlerini konumuz olan girişimcilik ve serbest çalışmaya oldukça yaklaştırmaktadır.

İleride ele alınacağı gibi engelliler bu dönemde kendilerine çeşitli esneklikler sunan ve aileleriyle birlikte icra edebilecekleri bir çalışma faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bu anlamda kapitalist sistem gelmeden önce engellileri dışlamayan bu çalışma şeklinin girişimciliğe benzer özelliklerle taşıdığı söylenebilir.

Dolayısıyla Orta Çağ’da engellilerin büyük bölümü ağır şartlara maruz kalırken; feodal köy yaşantısı içindeki engellilerin bir nevi bu şartların dışında kaldığı belirtilebilir. Ev üretimine yakın gerçekleştirilen küçük ölçekli ve esnek tarım işlerinin onları çalışma

hayatına bağlı tuttuğu söylenebilir. Diğer bireylerle birlikte çalıştıklarından bu engellilerin çoğu herhangi bir ayrımcılık ve dışlanma yaşamamış ve engelli denilen farklı bir sosyal yapıya da gerek duyulmamıştır.

Sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasıyla sosyal ilişkiler ve bir arada çalışma anlayışı yerini bireyselliğe ve rekabete bırakmıştır. Çalışma mekânı evden uzak olan fabrikalara taşınmıştır. Engelliler ise bu rekabet şartlarında ayrıştırılmaya, çalışma hayatından dışlanmaya ve toplumsal bağımlılar olarak ayrı bir kimlik şeklinde algılanmaya başlamıştır.

1.4.1.2. Sanayi Devrimi Döneminde Engelliler

17. ve 18.yy'daki bilimsel gelişmeler¹⁴ ekonomik ve toplumsal hayatta köklü dönüşümler yaşanmasına sebep olmuştur (Koray, 2008: 55). Feodal dönemde üretimde ortaya çıkan değişiklikler kırsalı terk ederek yeni sanayi merkezlerine doğru göç eden bir işçi sınıfı doğurmuştur (Serdar, 2020: 8-9). Devletin koruyucu hiçbir düzenlemesinin olmaması bu işçi sınıfını kendilerine sunulan güç çalışma şartlarını kabul etmek zorunda bırakmıştır.

Fabrika üretiminin gelişmesiyle bireysel emek faktörü ortalama üretkenlik standartları açısından değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, daha yavaş çalışabilen engelli işçiler sürekli artan ürün talebinin karşılanması açısından yeterli görülmemektedir (Meltzler, 2013: 73-74).

Sanayi Devrimiyle birlikte, ağır çalışma şartları olumsuz bir çalışma atmosferi (Şişman ve diğerleri, 2011: 9) yaratırken; bu güç koşullarda iş yapmakta zorlanan engelliler üretimden dışlanmış ve fayda sağlamayan lüzumsuz varlıklar olarak ötekileştirilmiştir (Oliver, 1990: 27; Gökmen, 2007: 1091).

Bu dönemde engellilerin yaşadığı olumsuzluklardan birisi Öjenizm olmaktadır. 1900'lü yılların başında Avrupa'da engellilerin hastalıklı genler taşıdıkları ve ortadan kaldırılmalarının toplumu ıslah edeceği (Zastrow, 2013: 725) düşüncesi olan bu ırkçı anlayış, engelli insan hakları açısından kabul edilemez durumlar oluşturmuştur. Sosyal

¹⁴ Bu gelişmelerin teknolojik yanını 1768 yılında Richard Arkwright'in dokuma makinası, Denis Papin'in buharlı makinesi ve James Watt'ın buharın basıncından hareket enerjisi elde ettiği buhar dolabını icat etmesi ile 1785 yılında Edmund Cartwright'in dokuma makinasını icat edilmesi oluşturmaktadır. Ayrıca bu dönemde üretim ölçeğinin büyümesi ve pazarın genişlemesi, nüfus hızının yükselmesi, büyük kentlerin ve sanayi merkezlerinin oluşması, yollar ve dağıtım ağlarının genişlemesi gibi birbirini etkileyen birçok konuda ilerlemeler meydana gelmiştir (Serdar, 2020: 8-9).

Darwinizm olarak da anılan bu yanlış düşünce engellilerin yaşam hakkına saldıran bir sosyal tehdit şeklinde uygulanmıştır. Engelli bireylerin toplumdan temizlenmesiyle insan ırkının hastalıklardan korunacağını savunan bu görüş dönemin siyasal ve ekonomik anlayışının tesiriyle birçok yandaş toplamıştır. Bu yanlış zihniyetin ortaya çıkardığı uygulamalar sebebiyle engelli bireyler büyük problemler yaşamıştır.

Sanayi üretimi döneminde engellilere yönelik anlayışın değişmesine sebep olan bir süreçte I. ve II. Dünya Savaşlarıdır. Bu savaşlar önemli siyasal ve toplumsal sonuçlar doğurmuş ve büyük zararlara neden olmuştur. Öncelikle her iki savaşta da işçilerin asker olarak cepheye sürülmesi üretim sürecinde aksamalar meydana getirmiştir. Savaş sırasında üretimin devam etme mecburiyeti bu boşlukların engelliler, yaşlılar ve kadınlarla doldurulmasını gerektirmiştir. Böylece çalışma hayatından dışlanan engellilere işgücü kaybını telafi etmek için üretim saflarında yer verilmek zorunda kalınmıştır (Gökmen, 2007: 1093).

Aslında engellilikle ilgili toplumsal farkındalık savaştan daha önce 20.yy'a girerken başlamıştır. Fabrikalarda gerçekleşen iş kazaları ve mesleki riskler nedeniyle sayıları sürekli artan fiziksel engelliler sorununa bir çözüm bulunması gerekmiştir. Çünkü daha savaş başlamadan haklarını arayan engelli bir işçi sınıfı oluşmuş ve bu çoğunluk kaygı uyandırmaya başlamıştır. Örneğin; ABD'de 1900'lü yılların başında beş yüz binden fazla işçi ağır çalışma şartları nedeniyle iş kazası geçirerek engelli hale gelmiştir. Bunlar arasında sendikacılık faaliyetlerinin artması, işçi haklarını savunun örgütlerin artan baskıları neticesinde 1920'lere gelindiğinde ABD'de neredeyse her eyalette engelli bireylere yönelik siyasi düzenlemeler ortaya çıkmış ve bu bireylere iş tazminatlarının ödenmesine yönelik kararlar alınmıştır (Tokol, 2020: 481). I. Dünya Savaşı sonrası ülkelere dönen yüzbinlerce fiziksel ve ruhsal engelli de bunlara eklenince rehabilitasyonla ilgili sosyal politikalara gerek duyulmuştur (Şen, 2017: 223).

Bu amaçla açılan rehabilitasyon merkezlerinde engellilere mesleki yetkinlikler kazandırarak çalışabilecek duruma getirmek için gerekli bakım ve eğitim hizmetleri verilmiştir. Ayrıca engellilerin tamamı olmasa bile savaş malullerinin istihdamını kolaylaştırmak için ilk olarak 1919 yılında Almanya'da, sonrasında başka Avrupa ülkelerinde yasal düzenlemeler uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin, ABD'de 1922 tarihinde kabul edilen Savaş Gazileri Rehabilitasyon Yasası engellilerin mesleki eğitimi

için kurumlar açılmasını ve istihdamlarının hızlanmasını sağlamıştır (Tokol, 2020: 481; Şişman ve diğerleri, 2011: 10).

Aynı şekilde II. Dünya Savaşı'nda da fabrikalardaki işgücü açığı engelliler tarafından karşılanınca mesleki rehabilitasyon önem kazanmış ve engellilerin çalışabilecekleri işkolları belirlenmeye başlanmıştır. Ayrıca savaş gazilerinin rehabilitasyonları dışında refah düzeylerinin artırılması için devlete baskı yapmaları sonucu 1945'te engelli haklarına yönelik Özürlü İstihdamı için Başkanlık Komitesi'nin kurulması sağlanmıştır (Zastrow, 2013: 727).

Engelliler her iki savaşta da kendilerine verilen işleri gayet iyi bir performansla yapabileceklerini kanıtlamışlardır (Taşcı, 2018: 132). Engellilere yönelik yanlış anlayışı değiştiren bu gelişme savaş sonrasında sosyal hakların kazanılması için önemli bir etken olmuştur. Savaşın gelişmiş ülkeler arasında cereyan etmesi de engelliliğe yönelik farkındalığı artırmıştır. II. Dünya Savaşının bitmesiyle bu ülkeler insan hakları konusunda müzakerelere başlamıştır.

İnsana verilen önemin artması engellilik konusundaki duyarlılığın da artmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda BM 1945 yılından itibaren engellilere yönelik çalışmalara başlamış ve engellilik ilk kez 1948 yılında yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesinde "herkes işsizlik, hastalık, engellilik, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir" biçiminde yer almıştır (Şişman ve diğerleri, 2011: 11).

Neticede savaş sonrası gerçekleşen uzlaşma ortamı engelli haklarının uluslararası anlamda dikkate alınmasını sağlamıştır. Özellikle savaştan engelli olarak dönenlerin toplumsal yaşama ve çalışma hayatına kazandırılmaları doğrultusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu gelişmeler sonrasında engelliler için sosyal hakların ve istihdamın arttığı refah devleti anlayışının kurumsallaşması ve sonraki bölümde ele alacağımız engelli hareketinin başlaması mümkün hale gelmiştir.

1.4.1.3. Refah Devleti Dönemi ve Engelli Hareketinin Doğuşu

Refah devleti; hedefi adil bir gelir dağılımını temin etmek olan, uyguladığı yöntemler ile dezavantajlı grupları kollayan, toplumun eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlarını gidermeye yönelik politikalar üreten ve iş piyasasını düzenleyici tedbirler alan devlettir (Özdemir,

2007: 19). 1945-75 arasında kapitalist üretim sürecinin adeta dinginleştirdiği bir dönem olarak ifade edebileceğimiz Refah Devleti Dönemi tüm sosyal gruplar gibi engelliler içinde olumlu şartlar sağlamıştır.

Altın Çağ olarak da isimlendirilen bu dönemde devlet bilinçli olarak belli işlevler yüklenerek toplumun tüm kesimleri arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Okur ve Erdugan'ın (2010: 252) ifadesiyle; “Bu dengenin kaynağı emek, sermaye ve devlet arasındaki politik uzlaşmada aranmalıdır”. Meydana gelen uzlaşma devletin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb. kamusal hizmetlerini toplumun tüm kesimlerine ulaştıracak şekilde genişletmesine, sadece çalışanları değil aynı zamanda çalışamayacak durumda olan engelli, hasta, yaşlı vb. sosyal grupları da korumasına imkân sağlamıştır. Böylece uygulanan politikalar engelliler için hak arama sürecinde uygun bir siyasal zemin hazırlamıştır.

Engelliliğin bir toplumsal hareket niteliği kazanması 1970'lerdeki politika ve refah mücadelelerinde olmuştur (Priestley, 2011: 524). Bu politik süreç içerisine cinsiyet ayrımcılığı, ırkçılık gibi konularda önemli kazanımların elde edilmeye başlanması, engelliler için bir hak arayışı eyleminin başlamasında yol gösterici olmuştur (Yardımcı, 2015: 8).

İlk engelli hareketi, ABD ve İngiltere'deki engelli aktivistler tarafından başlatılmıştır (Oliver: 1990). ABD'de kadın hakları ve siyah hareketinden etkilenen dönemin politik iklimi, üniversite öğrencilerine ve Vietnam savaşıyla dönen gazilere ilham kaynağı olmuştur (Yardımcı, 2015: 20). Engelliler; eğitimde eşitsizlik, iş yaşamında ayrımcılık, mimari koşullardaki zorluklar gibi konularda seslerini duyurarak hak arayışlarına girmişlerdir (Zastrow, 2013: 727). Yardımcı'nın (2015: 8) ifadesiyle “Engelliler bu meseleleri iane değil, hak konusu yaparak” ayrımcılık aleyhinde yasalar çıkarılmasında etkili olmuşlardır.

Zamanla büyüyerek politik açıdan daha etkili olan grup, başkalarına bağımlı olarak yaşamak yerine bakım kurumları ve hastanelerden çıkarak, bağımsız bir yaşam kurmak isteyen engelliler için Bağımsız Yaşam Merkezi'ni kurmuştur (Yardımcı, 2015: 21). Berkeley'de kurulan bu ilk merkez engellilerin toplumda erişemedikleri yapısal ve tutumsal zorlukları hedef almıştır. Mekânlara erişilmezlik ve önyargılı davranışlar gibi sorunlar politik olarak tıpkı kadın hareketindeki şiddet ve dışlanma sorunlarına benzer

şekilde algılanmaya başlanmıştır. Birkaç yıl içinde Kanada, Brezilya ve İngiltere vb. ülkelerde de benzer merkezler kurulmuştur (Demircioğlu, 2010: 15).

İngiltere’de engelliliğin sadece tıbbi ve sosyal yardımla ilgili olmanın ötesinde toplumsal bir durum olarak yeniden kurgulanması 1970’lerde başlamıştır. Toplum temelli hizmetler, eğitim ve konut gibi kamu hizmetlerinde engelliler için eşit fırsatlar sağlanması talep edilmektedir (Thomas, 2011: 32). Engelli hareketinin politik platforma taşındığı olay ise 1965’te “Disablement Income Group” isimindeki grubun iki kadın temsilcisinin engellilere sosyal yardım sağlanması için lobi faaliyeti yürütmeleri olmuştur. Engelliler, yatılı kurumlara sürülmelerine, işgücü piyasasında dışlanmalarına, hayatları konusunda karar verme hakkının ellerinden alınmasına karşı direnç göstermek üzere örgütlenmeye başlamıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 252).

Bu kapsamda İngiltere’de ilk engelli hareketi UPIAS tarafından başlatılmıştır. Engellilere yönelik ayrımcılığa karşı bu örgüt, Paul Hunt’ın 1971’de “The Gurdian” dergisinde yazdığı bir yazıdan sonra kurulmuştur. Hunt, bu yazıda yatılı kurumların engelli sakinlerinden bir tüketici grubu oluşturmayı önermektedir. Hunt, fikirlerini geliştirirken, o sırada İngiltere’ye sürülmüş olan Güney Afrikalı psikolog Vic Finkelstein ile tanışmış, sonrasında aralarına Mike Oliver da katılmıştır. Aralık 1974’te kabul edilen bildirilerinde UPIAS amacını, “engellilerin toplumdan izole edilmiş kurumlarda tükenmek yerine, bağımsız olarak yaşamaları, çalışma hayatı da dahil sosyal hayata tamamı ile katılmaları ve kendi yaşamlarının kontrolüne yine kendilerinin sahip olması için fırsatlar sağlamak” olarak belirlemiştir (Shakespeare, 2011: 52).

Engelli farkındalığı açısından oldukça etkili olan bu örgüt sadece entegrasyon-normalleşme değil ayrımcılığa karşıda ciddi bir mücadele vermiş ve “Hayır ayrımcılığa karşıyız!” sloganıyla seslerini duyurmuştur (Demircioğlu, 2010: 16).

BM tarafından 1981 tarihinde Dünya engelliler yılı nedeniyle BCODP için çağrılan UPIAS konseyde Medikal tanımı¹⁵ reddederek sosyal tanımı gündeme getirmiştir. UPIAS, medikal modeli eleştirilerek engelliliğin aslında, bireye bağlı olmadığını; engellilere gerekli hizmetleri sağlamayan ve onların temel ihtiyaçlarının dikkate almayan toplum tarafından oluşturulduğunu savunmuştur. İleri sürülen bu düşünce sosyal model

¹⁵ 1970 öncesinde engellilik konusundaki anlayışı temsil eden medikal tanım; engelliliği sadece bireysel bir sağlık sorunu olarak algılayan engellilik anlayışıdır (Oliver, 1996: 33).

olarak benimsenmiştir. Sosyal modelde engel, bireyin topluma tam anlamıyla katılmasını engelleyen ve yine toplumun kendisi tarafından yaratılan bir durum olarak görülmektedir. Model başta ABD, Fransa, İngiltere gibi ülkelerin yerel politikalarında sonrasında ise engellilere ilişkin uluslararası politikalarda etkisini göstermiştir (Shakespeare, 2011: 55; Tokol, 2020: 482-483).

Nitekim BM tarafından 1971’te “Zihinsel Engellilerin Haklarına Dair Bildirge” kabul edilmiştir. Doğrudan engellilere özgü olan uluslararası bu ilk düzenlemede, zihinsel engellilere diğer bireylerle eşit haklar tanınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu bireylerin tıbbi ve fiziki tedavi hakları, kapasite ve yeteneğine uygun rehabilitasyon ve rehberlik hizmetleri ve eğitim hakları, meslek edinme ile tüm sömürü ve suistimallere karşı korumalarına yönelik haklara yer verilmiştir (Gelmez, 2018: 192). Bildirge ile zihinsel engellileri insani yaşam koşullarının dışına sürükleyen yoksulluk ve yetersiz bakım sorunları vurgulanarak, zihinsel engellilerin ekonomik güvence ve standartlara kavuşturulmaları gerektiğini belirtilmiştir.

Bu bildirgeden dört yıl sonra 1975’te BM’nin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne ek olarak yayımladığı “Engelli Hakları Bildirgesi” ile tüm engelli haklarının diğer bireylerle ayırım gözetmeksizin garanti altına alınması gerektiği vurgulanmıştır (Tokol, 2020: 483).

Neticede hak aramak için başlayan süreç engellilere ilişkin yaklaşımlarda bir değişim yaratarak olaya yeni bir karakter kazandırmıştır. Bu anlamda engelli hareketi engelli bireylerinde kendi hayatını istediği gibi yönlendirme, diledikleri alanda eğitim alarak mesleki kariyerlerine devam edebilme hakkını da kapsamaktadır.

1.4.1.4. 1980 Sonrasında Engelli Haklarına Küresel Yaklaşımlar

1980 sonrasında ekonomik krizler ile sarsılan kapitalist sistem Neo-liberalizm¹⁶ adında yeni bir forma bürünmüştür. Meydana gelen krizler büyük işletmelerin küçülmesine ve çalışma fırsatlarının azalmasına yol açmıştır. Böylece gelir dağılımındaki dengesizlikler işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sorunları çoğaltmıştır. Bu sorunları çözmek için devletlerin çabaları yetersiz kalınca devreye küresel örgütler girmiştir. Priestley (2011:

¹⁶ 1973 Petrol Krizinin ardından yaşanan ekonomik gelişmeler Altın Çağı sona erdirerek önce ABD ve İngiltere’de 1980’li yıllardan itibaren de diğer ülkelerde Neo-Liberal politikaların uygulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Neo-liberal politika, devletin ekonomiye müdahalesinin azalmasını, rekabete dayanan serbest piyasa ekonomisini ve sosyal harcamaların kısılmasını savunan bir ekonomik görüştür (Serdar, 2020).

527)’in ifadesiyle “Küresel sorunlar küresel çözümler gerektirir” bakış açısı sosyal politika alanında önemli değişimler meydana gelmiştir. Böylece BM, IMF ve DB gibi uluslararası örgütler sosyal politikaların oluşturulmasında giderek daha fazla rol almaya başlamıştır.

1981 yılının BM tarafından “Engelliler Yılı” ilan edilmesiyle engellilik dünya genelinde ses getirmeye başlamıştır (Goodley, 2011: 3). 1982’de BM Genel Kurulu’nda “Engelliler İçin Dünya Eylem Programı” hazırlanarak engelliliğin bir insan hakları konusu olduğu belirtilmiştir. Bu programda engellilere yönelik oluşturulacak politikalar Önleme (Prevention), Rehabilitasyon (Rehabilitation) ve Fırsat Eşitliği (Equalization of opportunities) olarak üç kısma ayrılmıştır. Engelliler için Dünya Eylem Programı, küresel anlamda engellilere yönelik uzun dönemli politikaları içeren ilk uluslararası belgedir (Şişman ve diğerleri, 2011: 12-13).

Bu eylem programının amacı, gelişmişlik durumu ne olursa olsun, devletlerin engellileri ekonomiye ve sosyal yaşama tam ve eşit olarak dahil etmesi olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu 1983-1992 dönemi Dünya Engelliler On yılı olarak kabul edilmiştir (Tokol, 2020: 483). 1989’da “Engelliler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı İçin Tallinn Çerçevesi” onaylanmıştır. Bu doğrultuda engellilerin iş piyasasında istihdam edilmeleri ve mesleki rehabilitasyonları için eğitilmeleri gerektiği kararlaştırılmıştır.

1992’de BM Engelliler on yılı sona erme toplantısında 3 Aralık gününün her sene engelliler günü olarak kutlanmasına ve dünya üzerindeki engellilerin önemli bir bölümünün gelişmekte olan ülkelerde yaşaması münasebetiyle 1993-2002 döneminin Asya-Pasifik Engelliler On yılı olmasına karar verilmiştir (Şişman ve diğerleri, 2011: 13). Afrika, Asya-Pasifik bölgesinde “Engelli On yılları” gibi etkili girişimlerin bu bölgelerde engellilere yönelik politikalar üzerinde önemli etkisi olmuş ve öz temsil ve insan hakları kampanyaları düzenlenmiştir (Priestley, 2011: 524).

Benzer faaliyetler AB ve gelişmiş ülkeleri harekete geçirmiş ve 1990’larla birlikte engelli hakları hareketi, yürürlükteki kanunları güçlendirmek için faaliyetlere başlamıştır. Bu doğrultuda BM İnsan Hakları Bildirgesi’nde ayrımcılığa son veren bir maddenin engelliler için olmadığı iddia edilerek yeni düzenlemeler talep edilmiş ve verilen mücadeleler neticesinde ABD’de 1990’da ADA yürürlüğe girmiştir (Tokol, 2020: 483;

Akçalı, 2015: 20). Bu yasa dünyada doğrudan engellilik konusunda çıkarılan ilk yasadır (Yardımcı, 2015: 22).

1995'te Kopenhag'da düzenlenen Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesinde, “Kopenhag Sosyal Kalkınma Bildirgesi ve Sosyal Kalkınma Eylem Planı” hazırlanmıştır. Planın 6. Kararında devletlerin eğitimde engellilere ayrımcılık yapmamaları ve eşit katılımı teminat altına alması talep edilmiştir (Murat, 2010: 30).

AB, Engelli örgütlerinin yoğun çabaları sonucunda 1997'de Amsterdam Anlaşması ile engelliler Avrupa vatandaşı olarak ‘görünür’ kılınmışlardır. Böylece engellilerin talepleri AB mevzuatında meşru bir konu haline gelmiştir. Bu durum istihdam alanındaki ayrımcılığı men eden ilk Avrupa Engelli Hakları Kanunu'nun oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Priestley, 2011: 524; Taşçı, 2018: 132).

Engelli insan hakları konusunda zirve diyebileceğimiz nokta ise BM Genel Kurulu'nun 2006 tarihinde kabul ettiği EHİS (Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme)'tir. Uluslararası bağlayıcılığa sahip ve engelli haklarına tam anlamıyla bir koruma sağlayan ilk belge olan sözleşme ülkemiz tarafından 5825 sayılı Kanun ile 3 Aralık 2008'de uygun bulunmuş ve Bakanlar Kurulu sözleşmeyi 27 Mayıs 2009'da onaylamıştır (Şen, 2017: 225).

AB son yirmi beş yıldır engellilik konusunda farklı bir yaklaşım izlemektedir. Buna göre engellilik bir insan hakları meselesidir ve engelliler toplumdaki tüm vatandaşlarla aynı haklara sahip olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla toplumsal yaşamın tüm alanlarında engellilere ayrımcılık yapmak yasaklanmaktadır.

2021 yılında AB tarafından engellilik konusunda “2021-2030 Avrupa Engellilik Stratejisi” kabul edilmiştir. Bu on yıllık strateji ile Avrupa'da ve dünyadaki engelli kişilerin yaşamları iyileştirilmek istenmektedir. Strateji, engellilerin haklarından faydalanabilmeleri, sosyal hayata ve ekonomiye tam katılım sağlayabilmeleri için önceki 2010-2020 Avrupa Engelliler Stratejisi'nin bir devamı niteliğindedir. Stratejinin amacı, Avrupa'daki tüm engelli kişilerin insan haklarına sahip, topluma ve çalışma hayatına katılmak için eşit fırsatları olan ve artık ayrımcılığa uğramayan bireyler olmasını sağlamaktır (European Comission, 2021). Günümüzde engelli haklarına ilişkin meseleler küresel sorunlar olarak görülmekte ve küresel çapta ele alınmaktadır. Burada önemli olan ülkelerin kendi özgün değerlerinden vazgeçmeden engelli haklarına yönelik gelişmelerden haberdar olması ve bunlara uygun hukuksal altyapıyı oluşturabilmesidir.

Böylece bir yandan engellilere yönelik toplumsal sorunlar çözümlenirken; diğer yandan da uluslararası iş birliği çerçevesinde öncelikli destekler sağlanacaktır.

1.4.2. Türkiye’de Engelli Haklarının Gelişim Süreci

Dünyada engelli haklarına yönelik tarihsel bir değerlendirmeden sonra bir karşılaştırma yapabilmek açısından konuyla ilgili ülkemizdeki gelişmeler ele alınacaktır. Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet Dönemi olarak iki kısma ayrılan bu bölümde ilk olarak İslamiyet öncesi Türk toplumlarında ve İslamiyet sonrası Osmanlı’da engelli haklarına yönelik yaklaşımlar incelenmektedir. Sonrasında ise Cumhuriyet döneminde ülkemizde engelli haklarına yönelik gelişmeler ele alınmaktadır.

1.4.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Engelli Hakları

Batı ile karşılaştırıldığında Türk toplumunun İslamiyet öncesi dönemde engellilere yönelik tutum ve davranışlarının tıpkı İslamiyet sonrasında olduğu gibi insancıl ve eşitlik esaslarına uygun olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarının tarihi ve kültürü hakkında en geniş veriler Çin kaynaklarında bulunmaktadır. Önemli bilgiler içeren bu kaynaklardan biri V. ve VI. yy.’lardaki Göktürk-Çin ilişkilerini ele alan Pei Shih (Kuzey Tarihi) isimli eserdir. Çin elçiler tarafından kaleme alınan eserin Göktürklerden bahsedilen 99. Bölümünde engelli hakları konusunda önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin; Göktürklerde bir kimsenin kolunu ve bacağı kırarak onu engelli hale getiren kişinin atlarını ceza olarak o kişiye vermesi gerektiği belirtilmektedir. İçinde bulunulan dönemin bozkır hayatı düşünüldüğünde burada amaç engelli kişinin karşılaştığı zorlukları bir nebze olsun giderebilmektir. Üstelik “atlarını” vurgusuyla birden fazla at kastedilmekte ve zarar gören kişinin ekonomik anlamda da desteklendiği anlaşılmaktadır. Yine Çin Kaynaklarından edinilen bilgilere göre Göktürklerden sonra 744-745 yıllarında kurulan Uygur Hakanlığının da bu uygulamaları devam ettirdiği bilinmektedir. Örneğin; Uygurlarda Devlet çalışamayan engellilere yardım etmektedir (Çanak, 2000: 73). Bu ve benzeri kurallardan Türk toplumunda engellilerin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Savaşçı özellikleriyle tanınan Türkler geçmişten gelen gelenek ve görenekler ile engelli haklarına yönelik anlayışı da sonraki nesillere taşımışlardır. Bunun güzel örneklerinden bir diğeri ise İbn Fadlân’ın Seyahatnamesi’ dir. Seyahatname, İtil Bulgar hükümdarı

Almış Han'ın İslam'ı kabul ederek Abbasi halifesi Muktedir-Billah'tan halkına İslam'ı öğretecek din adamları istemesi üzerine 21 Haziran 921'de bu heyette kâtip olarak bulunan İbn Fadlân'ın Oğuzlar arasında şahit olduğu olaydır. Fadlân, seyahatnamesinde bir olayı aktarırken; Başkomutan Etrak (Ertuğrul)'ın Targan isminde engelli bir komutanından bahsetmektedir. Bu komutanın hem kör hem topal üstelikte çolak olmasına rağmen etrafındakilerin bu savaş yaralarını önemsemeyip onun saygın kişiliğine hürmet ettiklerini, onun görüş ve deneyimlerinden nasıl yararlandıklarını şaşkınlıkla anlatmıştır (Çanak, 2000: 74-75). Bu durumdan İslam öncesi Türk toplumlarında asker olarak görev alan engellilere de saygı duyulduğu ve değer verildiği anlaşılmaktadır. Bu prensipler engellileri diğer insanlarla eşit gören İslam ile birleşerek Osmanlı'da daha da yüceldiği görülmektedir.

Osmanlı'da engellilik insanın faaliyetleri yönünden bir eksiklik olarak görülse de insani değerler açısından bir kusur olarak görülmemiştir (Balcı, 2013: 34). Özellikle İslami değerlere göre biçimlenen engellilik olgusu kör, topal, aksak, sağır gibi sıfatların engelliye aşağılamak veya seviyesini düşürmek için değil; diğerleri içinde tanımak için bir lakap olarak kullanıldığını göstermektedir. Örneğin; Topal Hüseyin Paşa, Kadı Topal Izari Çelebi, Topal Mahmud Ağa sadece bu lakaplarla anılan ancak önemli görevlerde bulunan kişilerdir. Benzer olarak Cidde valiliğinde kethüda olan Kör Ahmed Paşa, bu lakapla bilinmektedir. Sivas, Diyarbakır, Erzurum gibi bölgelerde beylerbeyliği yapan Sağır Behram Paşa ve Sağır Mehmet Paşa bu lakaplarla bilinen seçkin kişilerdir (Şimşek, 2018). Neticede Osmanlı'da yüksek mevkilerdeki devlet adamları arasında bile engellilerin olması engelliliğin insani haklar açısından bir aşağılama faktörü olarak kullanılmadığının kanıtı olmaktadır.

Osmanlı'da engelliler toplumsal yaşam içerisinde dışlanmamış bir başka deyişle ayrımcılığa uğramamıştır. İslam dini insanlar arasında etnik, kültürel ve bedensel (zihni, akli) farklılıklardan kaynaklanan bir ayrımcılık yapılmasını doğru bulmamaktadır. Bu hakikat engellilerin ötekileştirilmesine değil, tam tersine sosyal olarak korunmalarına ve toplumla iç içe yaşamalarına imkân sağlamaktadır (Seyyar, 2015: 76).

Bireylerin engeliyle alakalı eksiklikler adeta önemsenmemiş ve engellilerin sosyal yaşamdaki varlıkları normal kabul edilmiştir. İslam felsefesi ve Peygamberimizin engellilere yönelik tutumları da bu konuda yönlendirici olmuştur. Bunun güzel bir örneği

Hız. Muhammed'in müezzinlerinden olan Abdullah İbn Ümmi Mektum'dur. Âmâ olmasına rağmen Peygamberimizin güvenin kazanmış ve Bedir, Uhud savaşları da dahil 13 defa efendimiz tarafından sefere giderken yerine vekil olarak bırakılmıştır. Kâdisiye Savaşı'nda İslam ordusunun sancağını taşıyan Abdullah İbn Ümmi Mektûm'un inen ayetler ve verilen görevlerden önemli bir kişi olduğu bilinmektedir (Balcı, 2013: 36-37). Bu modelden hareketle Osmanlı'da görme engellilerin bir bölümü hafızlık mesleğini seçmiş ve hayatlarını Kur'an ve Mevlit okuyarak ya da musiki ile idame ettirmiştir.

Osmanlı Medeniyetinde engellilerin ötekileştirilmediğinin bir diğer kanıtı da sarayda istihdam edilen engellilerdir. Padişah'ın en yakınındaki kişilerin "bîzebân" adı verilen sağır ve dilsizlerden seçilmesi ve özel bir işaret dili kullanmaları engellilere verilen değeri göstermektedir (Balcı, 2013). Bu dönemde engelli, yoksul, kimsesiz gibi dezavantajlıların korunmaları vakıf, bimarhane, şifahane gibi çeşitli kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Taşçı, 2018). Ayrıca varlıklı insanların fitre, zekât ve benzeri dini yardımları da halkın maluliyet durumlarında kullanılmaktadır. Osmanlı'da geçmiş İslamiyet'e dayanan vakıf geleneği varlıklı insanların birikimlerini ileriye dönük hayır yapmak için kullandıkları engellileri de kapsayan bir diğer sosyal koruma yöntemidir (Balcı, 2013: 37).

15. yüzyılın ilk çeyreğinde zaten yoğun olan vakıf hizmetlerine para vakıfları da eklenmiştir. Para vakıfları isminden anlaşıldığı gibi mal olarak paranın vakfedildiği kurumlardır. 16. Yüzyıldan itibaren Avarız vakıfları, Orta sandıkları sermayelerini başka bir ifadeyle vakıf mallarını farklı yöntemler ile nemalandırarak gelirlerini kullanmışlardır. Vakıflar sayesinde engellileri de kapsayacak şekilde ihtiyacı olan herkese yardım edilmiştir (Gürsoy, 2018: 121). Dolayısıyla tüm coğrafyada etkin olarak görev yapan vakıf sandıklarının engellilere yönelik toplumsal hizmetlere de katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde engellilerin sosyal korunması için faaliyet gösteren diğer bir kurumda "bimarhane/darüşşifa" dır. Engellilerin tedavisi, rehabilitesi ve topluma katılmaları için çalışan bimarhaneler bazı durumlarda engellilere kalacak yer imkânı da sağlamıştır. Darüşşifa ise adından da anlaşıldığı üzere ruhsal hastalığı olanların şifa bulmaları amacıyla faaliyet göstermektedir. Buralarda ruhsal hastalığı olanlara müzik ve su sesi dinletilerek farklı şifa yöntemleri uygulanmaktadır (Taşçı, 2018: 134).

Osmanlıda son dönemde vakıfların bozulmasıyla dilenciliğin fazlasıyla arttığı ve bunun imparatorluk için sorun oluşturmaya başladığı görülmektedir. Dilencilerle mücadele etmek için çıkarılan fermanlar bulunmaktadır. Örneğin; 1895 senesinde Sadrazam Halil Rifat Paşa dilencilik yapılmasını engelleyen “Men-i Teseül Nizamnamesi” ile özel şahısların hayırseverlik faaliyetleri dışında devletin dilencilere yönelik denetim ve tedbir sürecini başlatmıştır. Buna bağlı olarak 19.yy’ın ortalarında Kızılay ve çalışamayacak durumdakilerin bakımını üstlenen ve bu şekilde dilenciliği yasaklamak amacına da hizmet eden “Darülaceze” gibi sosyal yardım dernekleri hizmet vermeye başlamıştır (Demircioğlu, 2010: 142-143). Bu kurumlar aynı zamanda halk sağlığı ve engellilerin ihtiyacı olan araç gereçlerin temin edilmesi gibi hizmetlerde görmüştür.

Türk toplumlarından miras olarak devreden kültürel değerler Osmanlı’da İslam felsefesi ve ahlâkı ile birleşince insani haklar açısından engellileri kendinden farklı görmeyen bir anlayış oluşmuştur. Engelliler bu dönemde bir ayırım gözetmeksizin yeteneklerine uygun işlerde istihdam edilmişlerdir. Ayrıca vakıf kültürü, fitre ve zekât gibi uygulamalar maddi varlığı iyi olan kişileri engelliler de dahil birtakım yardımlar yapmaya yönlendirmiştir. Böylece engellilere barınma, tedavi, rehabilitasyon ve eğitim destekleri verilerek sosyal katılımları artırılmıştır.

1.4.2.2. Cumhuriyet Döneminde Engelli Hakları

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde sosyal hayatta devletçi politikaların etkisi hissedilmiştir. Bu kapsamda toplumun talepleri de dikkate alınarak öncelikle sağlık alanındaki ihtiyaçların giderilmesi için Sağlık Bakanlığı kurulmuştur (Demircioğlu, 2010: 144). Böylece engel oluşturabilecek hastalıklarla savaşmak içinde koruyucu sağlık hizmetlerine başlanmıştır.

Türkiye’de 1950’lere kadar engellileri korumaya yönelik politikalarda ve düzenlemelerde bir bütünlük görülmemektedir. Elde edilen veriler bu dönemde engellileri korumaya yönelik faaliyetlerinin tıbbi hizmetlerin dışında genellikle dini inanışlar ve hayırseverlik hizmetleri çerçevesinde belirlendiğini göstermektedir (Berkün, 2013: 102). Ayrıca hayırseverlik maksadıyla faaliyet gösteren vakıflarda engellilere yönelik yardım desteklerine devam edilmektedir. Çalışma hayatına yönelik ise daha çok engellilik sigortası ve engelli çalıştırma yükümlülüğüne yönelik düzenlemeler yapılmaktadır.

1950’li yıllarla birlikte engelliliğin sağlık boyutu yanında aynı zamanda eğitim boyutunun da farkına varıldığı görülmektedir. Bu yönde Özel eğitimle ilgili gelişmeler olmuş ve 1949’da engellilerin milli eğitim müfredatına alınması 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun ile uygulanmaya başlanmıştır. 1950’de Altı Nokta Körler Derneği’nin kurulması bunun diğer bir göstergesidir (Tokol, 2020: 493). Görme engellilerin lise ve yüksekokul eğitimi alarak meslek sahibi olmaya başlamasıyla toplumda özellikle görme engellilerin çalışamayacağına ilişkin önyargılar yıkılmaya başlamıştır (Gökmen, 2007: 1096).

1960’lı yıllarla birlikte Türkiye’de engellilerin çalışma yaşamı kapsamına alınarak korunmalarına ilişkin sosyal politikalar izlenmeye başlanmıştır. Bu durumdan tüm dünyayı etkileyen İnsan hakları ve sosyal devlet anlayışının ülkemizi de etkilemeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde gelişen işçi hareketleri, öğrenci hareketleri, kadın hareketleri gibi toplumsal hareketler içerisinde özel gereksinimli bireylerin hak arama talepleri de artmıştır.

Gerçekten de 1961 Anayasa’sında ifade bulan bu düşünceler Türkiye’de engellilere yönelik yasal koruma faaliyetlerinin devreye girmesini sağlamıştır. 1961 Anayasasının kişisel hak ve özgürlükler ile siyasal hakları önemseyen yapısı etkisini kısa zamanda hissettirmiş ve engelli bireylerin ekonomik durumları, çalışma hayatına katılmaları ve mesleki donanımlarının artırılması yönünde politikalar geliştirilmeye başlanmıştır.

1967 yılında 854 sayılı Deniz İş Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile işyerlerinde engelli çalıştırma zorunluluğu getirilmiş ve ardından 931 sayılı İş Kanunu ile ilk olarak kota yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu kanunun iptalinden sonra 1971’de uygulanmaya başlayan 1475 sayılı İş Kanunu’nun 25. Maddesi’nde kota sistemi tekrar yer almıştır (Gökmen, 2007: 1096). Böylece engelli istihdamı devletin ve kamuoyunun gündeminde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır.

1976’da 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun” un yürürlüğe girmesiyle engellilere maaş verilmeye başlamıştır. Bu yolla işsiz engelliler ve 65 yaş üstündeki yaşlılar düzenli bir gelire kavuşmuştur (Seyyar, 2015: 131).

BM tarafından 1981 yılının, Uluslararası Engelliler Yılı olarak ilan edilmesinin ardından aynı yıl BM’nin tavsiyeleri ile ÇSGB Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu

göreve başlamıştır (Berkün, 2013: 105). Kurulun amacı engellilere yapılacak hizmetlerin uyumlu şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. 1982’de yürürlüğe konulan T.C Anayasası ile engellilerin hakları anayasal güvence altına alınmıştır.

25.03.1997 tarih ve 571 sayılı KHK ile Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu’nun yerine ÖZİDA kurulmuştur. Böylece devlet içerisinde engellilik politikalarıyla ilgili kurumsal bir yapılanma sağlanmıştır (Seyyar, 2015: 132). ÖZİDA, engellilere daha kaliteli hizmet verilmesi, onlarla ilgili kuruluşlar arasında iş birliği sağlanması ve engellilerin problemlerini tespit ederek bunlara çözüm bulmak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla yapılan işler arasında 1999, 2005, 2007 ve 2009 yıllarında gerçekleştirilen 4 Özürlü Şûrası da bulunmaktadır.

2003’te uygulanmaya başlayan 4857 sayılı İş Kanun’unda farklı tarihlerde yapılan değişiklikler sonrasında kota yöntemi son kez ilgili kanunun 30. maddesinde ele alınmıştır. Buna göre “elli veya daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinde yüzde üç, kamu işyerlerinde yüzde dört oranında engelli çalıştırılması” zorunlu hale getirilmiştir.

2005’te 5378 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” un kabul edilmesiyle engellilik ilk defa sosyal politika çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Engellilere yönelik BM ve AB’nin standart normlarını dikkate alınarak hazırlanan kanun engellilerin günümüze kadar sahip olmadığı birçok hakkı kapsamıştır (Tokol, 2020: 494).

Bu haklar arasında, engelliler için mesleki rehabilitasyon programlarının oluşturulması, çalışan veya iş için başvuruda bulunan engellilerin karşılaşılabileceği zorlukların azaltılması, işyerlerinde engellilere yönelik düzenlemeler yapılması, korumalı işyerleri aracılığıyla özellikle istihdam edilmeleri zor olan zihinsel ve ruhsal engellilerin istihdamı, engelli istihdam etmeyenlere uygulanacak cezai yaptırımlar bulunmaktadır (Berkün, 2013: 106). Uluslararası standartlarla uyumlu olması, dağınık mevzuatın derli toplu hale getirilmesi ve tüm engel gruplarını kapsamı açısından da kanun engellilere önemli kazanımlar sağlamaktadır.

Küresel ölçekte olduğu gibi ülkemiz içinde engellilerin en önemli hukuki kazanımlardan birisi şüphesiz BM’ in 2006 yılında kabul ettiği EHİS’ tir. Bu sözleşme ile uluslararası alanda engelli haklarına ilişkin uygulamalar resmi hale gelmiştir. 2009 yılında BM

Engelli Sözleşmesini onaylayan Türkiye, yasal ve idari olarak engellilere yönelik çalışmalarını hızlandırmak durumunda kalmıştır. 6462 sayılı kanun ile 2013 yılında 5378 sayılı Kanun'un ismi "Engelliler Hakkında Kanun" şeklinde yenilenmiştir. Ayrıca Kanun'un bazı maddeleri değiştirilerek EHİS ile uyumlu hale getirilmiştir.

06.02.2014'te 6518 sayılı Kanun ile engellilerle ilgili bazı yasalarda değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda 5378 sayılı Kanun'un 5/1. Maddesi değiştirilerek iş ilişkisinde engelli olmaktan kaynaklanan herhangi bir ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır. Yasağı ihlal etmenin yaptırımı ise 5237 sayılı TCK'nin 122. Maddesi ile hapis veya adli para cezası olarak kararlaştırılmıştır. İlgili ceza hükümleri kamu kurum ve kuruluşları içinde uygulanmaktadır.

Türkiye'de halen engellilerle ilgili birçok yasal düzenleme bulunmaktadır. Engellilere yönelik sosyal politikalar, özelliklede makro ekonomik hedefler 5 yıllık kalkınma planlarıyla belirlenmektedir.

Bu kapsamda 1980 sonrası kalkınma planlarında, engellilerin işgücü piyasasına katılması ile ilgili önlemlerin artırıldığı dikkat çekmektedir. 2019-2023 hedeflerini içeren 11. Kalkınma Planında ise istihdam ve çalışma yaşamıyla ilgili politika ve tedbirler kapsamında engellilere yönelik çeşitli düzenlemelere yer verilmiştir. Plana göre; engellilerin işgücüne katılımı ve istihdamını artıracak şekilde mesleki rehabilitasyon, kendi işini kuranlara hibe desteği, iş ve meslek danışmanlığı ile meslek edinmeye yönelik uzaktan eğitim programları geliştirilerek engelli istihdamına yönelik teşvikler konusunda özel sektör işverenleri bilinçlendirilecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler engelliliği tıbbi bir sorun olmanın ötesinde bir insan hakları ve eşitlik sorunu olarak görülmesine neden olmuştur. Engelli hareketiyle başlayan bu dönüşüm tüm dünyayı kapsayarak engellilere yönelik koruyucu sosyal tedbirler alınmasını gerektirmiştir. Günümüzde engellilere yönelik çözümlenmesi gereken bu sorunlar için hem ulusal hem de uluslararası sosyal politikalara gereksinim duyulmaktadır. Sosyal devlet olmanın gerektirdiği engellilerin korunmaları, toplumda başkalarına bağımlı olmadan var olmaları ve tüm faaliyetlerde olduğu gibi çalışma hayatında da istedikleri işlerde aktif olarak yer almaları için engelli haklarına yönelik

destek ve düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda engelli istihdamının artırılmasına yönelik girişimcilikte dahil tüm politikalara önem verilmelidir.

1.5. Engelli İstihdamı

Çalışmak, maddi beklentiler yanında kişinin sosyal beklentilerine de katkı sağlamaktadır. Başka insanlarla tanışmak, birlikte hareket edebilmek, saygı ve statü kazanmak gibi istihdamla elde edilebilecek sosyal ihtiyaçlar engelliler için toplumsal kimlik oluşumunda büyük önem taşıyan kazanımlardır. Aşağıda öncelikle istihdam kavramı sonrasında ise engelliler için önemi ele alınmaktadır.

1.5.1. İstihdam Kavramı

Geniş anlamda tüm üretim faktörlerinin, dar anlamda ise bir girdi olarak yalnızca emek unsurunun üretim sürecinde kullanılması olarak tanımlanan istihdam, çalışma ekonomisi açısından belli bir dönemde iş sahibi olanları ifade etmektedir. Bu açıdan toplam istihdam; bağımsız çalışanlar ile maaşlı ve ücretli çalışanları kapsamaktadır (Talas, 1997). Dolayısıyla bağımsız çalışanlarda toplam istihdama dahildir.

Çalışmak birey için sadece ekonomik refah ve statü anlamına gelmemekte; aynı zamanda yalnızlık ve sosyal dışlanmanın üstesinden gelme gibi amaçlara da hizmet etmektedir (Sayce, 2011). İstihdam, insan emeğinin dört bileşeni olan ürün, gelir, saygınlık ve devamlılığın birlikte kullanılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, istihdam sayesinde ürün artışı olmalı, kişi üretime katılması sonucunda gelir ve saygınlık kazanmalı ve istihdamda bir devamlılık olmalıdır. Bu anlamda günümüzün en hassas konularından biri proaktif (üretken) istihdamdır. Proaktif istihdam mal ve hizmet olarak ürün artışı meydana getiren ancak bunu gerçekleştiren bireye de üretime katılması karşılığında insan haysiyetine yaraşır seviyede bir gelir ve saygınlık kazandıran, aynı zamanda da devamlılık gösteren istihdamdır (Işığışık, 2020: 126-127).

İstihdam geçmişten günümüze zenginliğin yaratılmasında olduğu kadar hakça eşit bir şekilde bölüşülmesinde de önemli bir araç olmuştur. Engellilerin sağlanan haklar bağlamında toplumdaki diğer vatandaşlardan herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Dolayısıyla sosyal devletin göstergesi olan toplumdaki diğer bireylerle eşit standartlarda bir istihdam seviyesi engellilerin de hakkı olmaktadır.

Elbette engelli bireyler için istihdam edilmenin çeşitli zorlukları bulunmaktadır. Ancak üretmeden tüketen biri olmak ve sosyal etkileşim kurmamak onlar için toplumdan giderek soyutlanmak anlamına gelmektedir. Aşağıdaki bölümde engelliler için istihdama katılımın önemi ele alınmaktadır.

1.5.2. Engelli İstihdamının Gerekliliği

Engellilerin sosyal hayata girmelerinin ve başkalarına ihtiyaç duymadan yaşamlarını idame ettirmelerinin en akılcı yöntemi onların istihdam edilmesidir (Şişman ve diğerleri, 2011: 25 ; Meşhur, 2004: 177). Öncelikle istihdam engelli bireylerin bir vatandaşlık hakkı olduğu için gereklidir. Nitekim sosyal yaşama aktif olarak katılmanın aracı olan çalışmak diğer bireyler gibi engellilerinde sahip olduğu en temel hukuksal haktır. Toplumun bu konuda etik ve hukuki sorumlulukları bulunmaktadır. İkinci olarak engellilerin işgücü piyasasına kazandırılmalarının kişiye ve topluma ekonomik katkıları söz konusudur (Orhan, 2013: 47). Üçüncü ve son olarak çalışma hayatında yer almanın engelliler için para kazanmaktan öte sosyal ve psikolojik katkıları bulunmaktadır.

Bunları sırasıyla açıklayacak olursak; ilk olarak engellilerin sosyoekonomik hayata kazandırılmaları hukuki açıdan önemli bir meseledir. Çünkü çalışma hakkı hukuksal düzenlemelerde ayırım yapılmaksızın tüm vatandaşlara ait temel bir hak olarak yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 23. maddesinde; “Herkesin çalışma, kendi işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır” ifadesi bu hakkın herkese ait olan ne denli önemli bir menfaat olduğunu vurgulamaktadır. Benzer olarak Anayasamızın 17. maddesinde yer alan; “Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir” hükmü ve 49. maddesinde belirtilen; “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir” hükümleri; engellilerin de diğer bireyler gibi çalışma hakkına sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan çalışma faaliyeti önce birey sonrasında toplum için ekonomik olarak zorunludur. Günümüzde tüm bireyler gibi engellilerinde temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir gelir sağlamaları gerekmektedir. Engelli birey çalışarak diğerlerine tabi olmaktan ve topluma yük olmaktan kurtulacaktır. Bu durum ülke ekonomisi içinde üretkenlik, vergi geliri ve sosyal sigorta prim gelirinin artışı ile sosyal harcamaların azalması anlamına gelmektedir. Engellilerin çalışma hayatına katılması milli geliri yükselterek sosyal refahın artmasını sağlayacaktır.

ILO tarafından yapılan bir çalışmada, engelli bireylerin çalışma yaşamında yer almamasının GSMH’de % 3-7 arasında bir azalmaya neden olduğu belirtilmektedir (ILO, 2019). Dolayısıyla engellilerin çalışma yaşamına katılmasının bireysel gelir ve toplumsal ekonomi açısından faydaları bulunmaktadır.

Ayrıca çalışmak, sadece gelir sağlamak için yapılmayan, altında çok farklı güdüler barındıran bir faaliyettir. İş ortamı sayesinde arkadaşlık ilişkileri geliştirmek ve diğer bireylerle çeşitli etkinliklerde yer almak mümkün olmaktadır (Giddens, 2000: 326). Üretim etkinliği içerisinde bulunmak, bir faaliyette yer almanın hazzını yaşamak gibi psikolojik ve toplumun işlevsel bir unsuru olmak gibi sosyal faydalarda sağlamaktadır. Giddens (2000: 326)’a göre; “Çalışma, bireye beceri ve kapasitesini test edebildiği, enerjisini çeken kurallı bir ortam sunmaktadır.”

Sonuç olarak engelli bireylerin içinde bulundukları topluma ayak uydurması o toplumda yer edinmesine bağlıdır. Çalışmak, engelliler için de sosyal bir ortamda kendini ifade edebilmek amacı taşımaktadır. Günün aynı saatinde düzenli olarak bir işe başlamak ve belirli faaliyetleri yerine getirmek bile engelli bireyin disiplinli ve üretken olmasını sağlamaktadır. Engellilerin belirli bir gelir seviyesinde diğerleriyle sosyal ilişkiler geliştirebileceği, insana yakışan bir yaşam standardına sahip olması kendi iradesi ile seçtiği bir işinin olması ile mümkün olmaktadır. Bireysel tatmin duygusu toplumun ihtiyaçlarını yerine getirmenin mutluluğuyla birleştiğinde engelli bireyin özgüveni yükselmekte; topluma bağlılığı artmaktadır. Dolayısıyla istihdam, engelliler gibi toplumdan uzaklaşma riski taşıyan gruplar için bağlayıcı bir unsur olmaktadır.

1.5.3. Dünyada ve Türkiye’de Engelli İstihdamına İlişkin İstatistikler

İstihdam, gün geçtikçe sayıları çoğalan engelliler açısından üzerinde hassasiyetle durulması gereken önemli bir meseledir. Konunun önemini daha belirgin olarak kavrayabilmek adına aşağıda önce dünyada sonrasında ise Türkiye’de engelli istihdamına ilişkin birtakım veriler sunulmaktadır.

1.5.3.1. Dünyada Engelli İstihdamına İlişkin İstatistikler

Dünya nüfusunun %16’sının (1,3 milyar) önemli derecede engelli olduğu ifade edilmektedir (WHO, 2023). Bu kişilerin yaklaşık %80’i (1 milyardan fazla) çalışma çağında olmasına rağmen iş bulmakta çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Dünya üzerindeki

sekiz farklı bölgede yapılan incelemeler engelli olmayanların %60'ına kıyasla engellilerin sadece %36'nın istihdam edildiğini göstermektedir (ILO, 2022).

Üstelik nüfusun hızla yaşlanıyor olması, çeşitli hastalıklar nedeniyle artan sağlık problemleri, trafik kazaları ve doğal afetler neticesinde dünya çapında engelli sayısı artış göstermektedir. Engelliler için işsiz kalma riski engelli olmayanlarla kıyaslandığında 3 kat daha fazladır. Engellilerin çoğu istihdam dışında yer alırken; işgücüne katılabilen az sayıdaki engelli ise geçici ve vasıfsız işlerde çalışmaktadır. Engelli kadınlar istihdam imkânı ve şartları bakımından daha dezavantajlı durumdadır. Zihinsel engelliler ise diğer engelli türlerine göre daha fazla güçlüklerle karşılaşmaktadır (ILO, 2019).

Yaklaşık 87 milyon engellinin bulunduğu AB'de her dört kişiden biri engelli durumdadır (Eurostat, 2022). Engelli nüfus, AB'nin sosyal bütünleşmesini ve ekonomik büyümesini önemli ölçüde etkilemektedir. AB, engellilerin istihdam sorununu çeşitli şekillerde gidermeye çalışsa bile rakamlar şimdiye kadar engellilerin en dezavantajlı sosyal grup olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: AB Ülkelerinde Engelli İstihdam Oranları 2013-2020 (+15)

ÜLKE	Aktivite Zorluğu Yaşayan Engelli İstihdam Oranı (%)	Genel İstihdam Oranı (%)	ÜLKE	Aktivite Zorluğu Yaşayan Engelli İstihdam Oranı (%)	Genel İstihdam Oranı (%)
Almanya	51,5	72,1	İspanya	44,3	60,5
Avusturya	60,3	75,6	İtalya	45,6	58,9
Belçika	40,7	66,4	Lüksemburg	62,5	64,9
Çekya	38,6	68,5	Macaristan	23,7	61,1
Danimarka	46,7	78,1	Yunanistan	35,5	58,5
Hollanda	42,7	80,1	Polonya	33,9	63,9
Finlandiya	60,8	73,2	Romanya	31,8	63,5
Fransa	56,2	66,1	Slovakya	31,9	62,6
İrlanda	29,8	60,9	ABD	47,6	75,4
			AB-28 Ülke (2013-2020)	47,3	66,9

Kaynak: Eurostat (2014). Employment rate of people by type of disability, sex and age in EU. Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_dlm010/default/table?lang=en. (Erişim Tarihi: 17/06/2023).

Yukarıdaki tabloda AB ülkelerinde bulunan nüfusun istihdam oranları gösterilmektedir. AB İşgücü araştırması EU-LFS' nin bir modülü olan AHM' den elde edilen veriler, 2013-2020 arasında 28 Avrupa ülkesinden 18'inde çalışma çağındaki bireylerin genel istihdam oranları ile engelli istihdam oranları hakkında bilgiler sağlamaktadır.

Engelliliği temel aktivite (görme, duyma, yürüme, konuşma vb.) güçlüğü şeklinde tanımlayan LFS modülü; işgücü piyasasındaki engelliler hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, engelli verileri karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde, AB ülkelerinde engelli istihdam oranının ortalama %47,3 olduğu ve bu oran neredeyse %20’lik bir farkla genel istihdam ortalaması olan %66,9’un gerisinde kaldığı görülmektedir.

Ülke düzeyinde genel istihdam oranı ile engelli istihdam oranı arasında en büyük farkın Hollanda (%37,4) ve Macaristan (%37,4); en az farkın ise Lüksemburg (%2,4)’da olduğu görülmektedir. Verilere göre AB ülkelerinde genel istihdam oranı ile engelli istihdam oranı arasında farklar bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.5.3.2. Türkiye’de Engelli İstihdamına İlişkin İstatistikler

Türkiye’de ise engelli istihdamıyla ilgili resmi veriler oldukça yetersizdir. Bu konuda en son TÜİK tarafından AB ülkeleriyle eş zamanlı gerçekleşen *2011 Nüfus ve Konut Araştırması* ülkemizde toplam işgücüne katılma oranının %52,6 olduğunu göstermektedir. Araştırmaya göre Türkiye’de erkeklerin işgücüne katılma oranı %70,7 kadınların işgücüne katılma oranı ise %34,9 seviyesindedir. Aynı araştırmada en az bir engeli olanların işgücüne katılma oranı ise erkeklerde %35,4, kadınlarda %12,5 ve toplamda %22,1’dir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023: 22).

Tablo 3: Türkiye’de Genel Nüfus ve Engelli Nüfusun İşgücüne Katılım Oranları

İşgücüne Katılma Oranı (%)	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam
Genel Nüfus	70,7	34,9	52,6
Engelli Nüfus	35,4	12,5	22,1

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Engelli Yaşlı İstatistikleri Bülteni, 2023:22.

Türkiye’de cinsiyet bazında işgücüne katılma oranlarına bakıldığında % 34,9 oranı ile kadınların; %70,7 oranındaki erkeklere kıyasla işgücüne yarı yarıya daha az oranlarda katıldığı görülmektedir. Bu düşüklük benzer olarak işgücüne katılma oranı %35,4 seviyesindeki engelli erkeklere kıyasla işgücüne katılma oranı %12,5 olan engelli kadınlarda da görülmektedir.

Sağlanan veriler; dünyada olduğu gibi Türkiye için de engellilerin işgücüne katılma oranlarının genel istihdam oranlarına göre oldukça geride kaldığını göstermektedir. Türkiye’de özellikle engelli kadın istihdamının oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Engelli bireylerin karşılaştığı istihdam sorunu bu engelli aynı zamanda kadın olduğunda çözülmesi daha güç bir nitelik kazanmaktadır. Özellikle ataerkil değerlerin baskın olduğu bölgelerde engelli kadınların yaşadığı ayrımcılık hem engel hem de istihdam alanından daha yoğun hissedilmektedir. Konumuz açısından bakılacak olursa; ülkemizde engelli kadınların mevcut istihdam açığının giderilmesi için girişimciliğin vurgulanması gerekmektedir. Özellikle kadınların girişimcilik konusunda desteklenmeleri için politikalar üretilmesi önem arz etmektedir. Bu durum başka bilimsel çalışmalar için araştırma konusu olabilecek niteliktedir.

1.5.4. Engellilerin İşgücü Piyasasında Karşılaştıkları Zorluklar

Barnes’a göre, “engelliler çalışmak istemedikleri için değil, çalışmak istedikleri halde bunun önündeki zorlukları aşamadıkları için iş bulamamaktadır” (aktaran ÖZİDA, 2010: 29). Gerçekten engelliler işgücü piyasasında çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar altı kısımda ele alınabilir:

1.5.4.1. İşsizlik ve Eksik İstihdam

Engellilerin iş piyasasında karşılaştıkları zorluklardan ilki işsizlik olmaktadır. Gerçekten de engelli olmayanlara kıyasla engellilerin kayıtlı istihdamda olma olasılıkları bir hayli düşüktür. İşsiz olmalarının yanı sıra ekonomik olarak aktif olmamaları da bu ihtimali artırmaktadır (ILO, 2019). Engelliler arasındaki işsizlik oranının bazı ülkelerde %80’ler düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir (Tokol, 2019: 80). Engellilerin aynı zamanda işsiz kaldıkları süreç daha uzundur (Kağncıoğlu ve diğerleri, 2021). AB’de 20-64 yaş arasındaki engellilerin işsizlik oranı %17,1’dir. Bu oran engelli olmayanların işsizlik oranı olan %10,2 ile karşılaştırıldığında daha yüksek seyretmektedir (Bouronikos, 2021).

Daha öncede belirtildiği gibi engelli istihdamı yönünden ülkemizin durumu çok olumlu görünmemektedir. TÜİK’in 2010 yılında tüm ülke kapsamında yaptığı Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’na göre kayıtlı engellilerin sadece %14,3’ü istihdamda yer alırken, %85,7’sinin çeşitli sebeplerle istihdam dışında kaldığı belirtilmiştir (TÜİK, 2010: 8). Ayrıca işsizlik ve eksik istihdam nedeniyle engelli kadınlar, engelli gençler ve desteğe

ihtiyacı olan ağır engellilerin işgücü piyasasında ayrımcılığa uğraması ve dışlanma olasılığı daha da yüksek olmaktadır.

1.5.4.2. Eğitim Yetersizlikleri

Engellilerin iş piyasasında karşılaştıkları zorluklardan bir diğeri de temel ve mesleki eğitimlerinin yeterli olmamasıdır. Engellilerin eğitim seviyelerinin diğerlerine göre yetersiz olması iş piyasasındaki konumlarını olumsuz etkilemektedir (Berthoud, 2008: 141; Durmaz, 2017: 258). Engellilerin sosyal katılım sağlamak için gereken gelişim düzeyine kavuşmalarında eğitimin¹⁷ büyük rolü bulunmaktadır. 2017 yılında DB ve Global World Bank’ın birlikte gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, gelişmekte olan ülkelerde eğitim konusunda engelli ve engelli olmayan çocuklar arasındaki uçurum her geçen gün artmaktadır. “Eğitimde Kazanım ve Okuryazarlıkta Engellilik Farkları” adlı araştırma, gelişmekte olan 19 ülkede¹⁸ engelli çocuklar için ilkokulu tamamlama oranının sadece % 48 olduğunu ve her on çocuktan üçünün hiç okula gitmediğini göstermektedir. Rapor ayrıca eğitim açısından zihinsel engelli ve birden çok engelli olan çocukların işitme, görme ve ortopedik engelleri olan çocuklardan çok daha kötü durumda olduğunu ortaya koymaktadır (Worldbank, 2018). Bu durumda gelişmekte olan ülkelerde engelli çocuklar, eğitim açısından büyük ölçüde dışlanmış görünmektedir.

Türkiye içinde engelli eğitimi konusunda benzer sonuçlara ulaşılabilmektedir. 2010 yılında TÜİK tarafından ülke çapında gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’na göre; okur yazar olmayan engelli oranı % 41,6, okur-yazar olup bir okul bitirmeyen engelli oranı ise %18,2’dir. Ülkemizde ilkokulu bitiren engelli oranı % 22,3, İlköğretim /ortaokul ve dengi okul mezunu engelli oranı ise %10,3’dür. Bu çalışmaya göre ülkemizde Lise veya üstü engelli mezun oranı ise sadece % 7,7’dir (TÜİK, 2018). Bu sonuçlar ülkemiz içinde durumun değişmediğini diğer bir ifadeyle, engellilerin eğitim konusunda oldukça yetersiz kaldıklarını gözler önüne sermektedir.

¹⁷ Engellilerin eğitimi dendiğinde ilk akla gelen özel eğitimidir. Özel eğitim, yetersizliğin önüne geçerek engellilerin kendine yeten, bağımsız, üretken bireyler olmasını sağlayacak becerileri kazandıran böylece toplumla etkileşim halinde bireyler olmalarını sağlayan eğitimidir. Özel eğitim engellilerin toplumda sosyalleşmesi, kendilerini daha rahat hissetmeleri ve bağımsız olabilmeleri için önem arz etmektedir (Orhan ve Genç, 2015: 120).

¹⁸ Raporda yer alan 19 ülke Bangladeş, Burkina Faso, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Etiyopya, Gana, Güney Afrika, Güney Sudan, Kamboçya, Kenya, Kosta Rika, Liberya, Mali, Malavi, Meksika, Mozambik, Peru, Vietnam ve Zambiya’dır.

Mevcut durum herhangi bir yasal kısıtlama olmadığı halde engellilerin eğitim hizmetine erişebilme ve diğerleri gibi bu hizmetten yararlanabilmede sorunlar yaşadığını göstermektedir. Eğitim hizmetlerini engelliler için ulaşılabilir kılmak; bilhassa mesleki eğitime yönelmelerini sağlamak büyük önem taşımaktadır. Orhan (2013: 10)'a göre; Ülkemizdeki engellilerin istihdam konusunda yaşadıkları önemli problemlerden biri, engellilerin sahip oldukları mesleki niteliklerle piyasa koşullarının bir çalışandan beklediği niteliklerin birbiriyle uyuşmamasıdır. Engellilerin eğitim seviyesi ve mesleki yeterlilik derecelerinin işgücü piyasasında yapılan işin niteliği ve iş güvencesi üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır.

1.5.4.3. Yoksulluk

Engellilerin iş piyasasında karşılaştığı sorunlardan biri de yoksulluktur. Farklı boyutlarda ele alınabilen ve bu nedenle tanımlaması hiçte kolay olmayan yoksulluk, basit olarak kişinin yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli asgari refah düzeyine ulaşamamasıdır (Işıkhani, 2019: 29). Yapılan araştırmalar, dünyanın genelinde engellilerin büyük bölümünün gelişmemiş bölgelerde ve yoksulluk içinde yaşadıklarına işaret etmektedir (WHO, 2011). Dünya Bankası'nın açıklamasına göre; dünyadaki en yoksul insanların % 20'si engellilerden oluşmaktadır (Tokol, 2019: 80).

İstihdam olanaklarının sınırlı olması nedeniyle AB'de engelliler arasındaki yoksulluk oranı diğer bireylerden % 70 daha fazladır (Şen, 2017: 218). Yoksulluk ve engellilik birbirini tetikleyen durumlardır. Diğer bir ifadeyle engellilik sadece yoksulluk riskini artırmamakta, yoksulluk da engellilik riskini artırmaktadır (Durmaz, 2017: 258). Dolayısıyla yoksulluk engelliler için de politik önlemler alınması gereken kabul edilmesi zor bir durumdur.

1.5.4.4. Sosyal Dışlanma

Günümüzde yoksulluk kavramının genellikle sosyal dışlanma ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, çalışma hayatında olmamak engelliler için sosyal dışlanma ihtimalini yükseltmektedir (Kağrıoğlu ve diğerleri, 2021). İçinde bulunan şartlara göre değişmekle birlikte sosyal dışlanma; bireylerin yoksulluk, ayrımcılık ve temel eğitim imkanlarından mahrumiyet gibi sebeplerle toplumun dışına itilmeleri ve sosyal yaşama diledikleri şekilde katılamamalarıdır (Genç ve Çat, 2013). Sosyal dışlanma

çok boyutlu ele alınabilen bir konudur. David Gordon'un yaptığı bir araştırmada sosyal dışlanma; sosyal ilişkilerden dışlanma, yeterli kaynak ve gelirden mahrumiyet nedeniyle dışlanma, iş piyasasından dışlanma ve sosyal hizmetlerden dışlanma olarak farklı kısımlara ayrılmaktadır (aktaran Giddens, 2008: 402-403). Engelliler özellikle iş piyasasından dışlanma olmak üzere her boyuttaki sosyal dışlanmayı da deneyimlemektedir.

AB'de 2020 yılında yoksulluk ve sosyal dışlanma riski engelli olmayan bireylerde yaklaşık %19 iken; engellilerde %30'a yaklaşmaktadır (Eurostat, 2021). Toplanan veriler AB'de sayıları 100 milyona yaklaşan engellilerin %28,4'ünün yoksulluk ve sosyal dışlanma yaşadıklarını göstermektedir (European Disability Forum, 2020).

Engelli ve engelli olmayanlar arasındaki bu fark ülkeler arasındaki gelişmişlik seviyeleri ve hükümetlerin engellilere yönelik uyguladıkları politikaların etkisine göre farklılaşabilmektedir. Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın doğurduğu olumsuzluklar engelli bireyleri iş piyasasında ayrımcılığa¹⁹ maruz bırakmaktadır.

1.5.4.5. Önyargı ve Ayrımcılık

Engellilerin iş ararken ya da çalışırken karşılaştıkları olumsuz tutumların en önemlisi önyargılı davranışlardır. Engelli istihdamına yönelik önyargıların başında işverenlerin önyargıları gelmektedir. Hukuki yaptırım ve özel nedenler dışında işverenler engelli çalıştırmayı tercih etmemektedir. Bunun nedeni engellilerin verimsiz ve üretken olduklarına dair yanlış önyargılardır. Çoğu zaman engelli bireylerin istihdamı, verimlilik ve kârlılıkta bir düşüş olarak algılanmaktadır (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2019: 166). Örneğin, Fransa'da yapılan bir çalışmada, özgeçmişlerinde engellerinden bahseden kişilerin %98'den fazlasının iş görüşmelerine çağrılmadığı tespit edilmiştir (ILO, 2022).

Türkiye'de engelli istihdam eden işverenler hakkında bir başka araştırmanın sonuçlarına göre; işverenlerin engellileri çalışma ortamlarında diğer çalışanları rahatsız edecekleri, çalışma temposunu yavaşlatacakları ve iş kazasına yol açacakları gibi önyargılar nedeniyle işe almadıkları belirlenmiştir (Köksal, 2010: 59). Oysa engellilerin fiziksel ve

¹⁹ Ayrımcılık, diğer gruba gösterilen davranışa göndermede bulunmaktadır. Ayrımcılık bir kişi ya da gruba belli özellikleri nedeniyle önyargılı davranmaktır. Başkalarına açık olan fırsatların bu kişi ya da gruba kapatılmasıdır. Kişiye diğerlerinden farklı biçimde davranılması ve bu nedenle kişinin mağdur edilmesidir. (Giddens, 2000: 227).

zihinsel yetersizliklerinin varlığı çalışma yaşamında yer alarak üretime katılmalarına engel değildir. Çünkü sağlıklı bireyler de çalışırken sahip oldukları tüm yetenekleri ve kapasiteyi kullanmamaktadır (Şişman ve diğerleri, 2011: 19-20).

Ayrımcılık, önyargıların davranış ve tutumlara dönüşmüş halidir. Ayrımcılık içeren davranışı somutlaştıran eğilimler; kalıp yargılar, deneyimler ve önyargılardır (Yıldırım, 2020: 327-328). 5237 Sayılı TCK'nin²⁰ 122. maddesinde işe alınma da dahil olmak üzere engellilik nedeniyle çeşitli şekillerde ayrımcılık yapanların bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası alacağı kararlaştırılmıştır.

Ayrıca 5378 Sayılı Engelliler Kanunu'nun istihdam başlıklı 14. maddesinde cezai bir yaptırım olmamakla birlikte işe alım sürecinin her aşamasında engelliler aleyhine ayrımcı bir uygulamada bulunulmayacağı ve engellinin engeliyle alakalı farklı bir muamele yapılamayacağı belirtilmiştir (Engelliler Hakkında Kanun, 2005). Dolayısıyla engellilerin iş piyasasına girmesini, girdikten sonrada kalmasını zorlaştıran işsizlik ve eğitimsizlik gibi sorunlar yoksulluk, dışlanma ve ayrımcılık gibi diğer sosyal sorunların hem sebebi hem sonucu olmaktadır. Bunun yanında engelliler için iş piyasasına girmeyi güçleştiren iş analizleri gibi teknik bazı zorluklarda bulunmaktadır.

1.5.4.6. Engellilere Yönelik İş Analizi ve Meslek Tanımlarının Olmaması

Engellilerin hangi işleri yapabileceklerinin belirlenmesi noktasında önemli bir diğer konu da engelli iş analizi ve meslek tanımlarının çıkartılmasıdır (Orhan, 2013: 171). İş analizi bir işin nitelikleri hakkında doğru verilerin sistematik olarak toplanmasıdır. Türkiye'de halen engellilerin engel türleri ve nitelikleri göz önünde bulundurularak yapabilecekleri işler konusunda bir iş analizi çalışması yapılmamıştır. Bu nedenle engelliler kendilerine bir kariyer planlamakta zorlanmakta, işverenler ise engellilerin mesleki yeterlilikleri konusunda fikir sahibi olamamaktadır.

Sonuçta düşük eğitim seviyeleri nedeniyle yeterli vasıflara sahip olmayan engelliler iş piyasasında çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle giderek yoksullaşmaları kaçınılmaz olmakta ve sosyal yaşamının dışına itilmektedirler. Niteliksiz olmaları nedeniyle istihdam edilemeyen diğer bir ifadeyle geçici işlerde çalışan engellilerin dışlanma ve ayrımcılık deneyimleri yaşamaları doğaldır.

²⁰ R.G.T. 12.10.2004, S. 25611.

Engellilerin iş piyasasında yaşadıkları bu sorunların devlet müdahaleleriyle çözülmesi esastır. Tüm vatandaşlar gibi engellilerinde çalışma hayatında bir yer edinmesi için uygun şartların sağlanması sosyal devletin görevidir. Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesi ancak onlara özgü istihdam yöntemleriyle sağlanabilir. Bu nedenle bir sonraki bölümde girişimcilik (kişisel çalışma yöntemi) yönteminin de olduğu engellilere özel istihdam yöntemleri hakkında bilgiler verilerek, bu yöntemlerin dünyada ve Türkiye’de uygulanabilirliği ele alınmaya çalışılacaktır.

1.5.5. Engelli İstihdam Yöntemleri

Engellilerin çeşitli sosyal politikalar aracılığıyla korunması 19.yy’ın sonlarına doğru uygulanmaya başlamış ve günümüze gelinceye kadar çeşitli değişimler²¹ geçirmiştir (Altan, 1999: 417). Engellilerin iş piyasasında çeşitli sorunlar yaşamaları dünya ülkelerini engelli istihdamını teşvik etmek amacıyla belirli yöntemler geliştirmek zorunda bırakmıştır. Bugün Türkiye’de ve dünyanın birçok ülkesinde engellilerin istihdam edilmesi özel istihdam yöntemleriyle gerçekleştirilmektedir. Ancak bu yöntemler ekonomik ve politik koşullardan ve istihdam şekillerindeki değişimlerden etkilenerek zaman içinde farklılaşmaktadır (Öz ve Orhan, 2012: 37). Dolayısıyla zamanla bazı engelli istihdam yöntemlerinin etkisi artarken diğerlerinin azalabilmektedir. Engelli istihdamı için tüm dünyada geçerli yedi temel yöntem bulunmaktadır:

- Kota Yöntemi,
- Korumalı İşyerleri Yöntemi,
- İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı,
- Tahsis Yöntemi
- Evde Çalışma,
- Kooperatif Çalışma Yöntemi,
- Kişisel Çalışma Yöntemidir (Orhan, 2013: 34-35).

²¹ Günümüze gelinceye kadar engellilere yönelik sosyal politikalar üç evreli bir süreç izlemiştir. I. Dünya Savaşına kadar sosyal politikaların engelliler konusunda öncelikli hedefi imkanlar ölçüsünde eğitim hizmetlerinden daha fazla yararlanabilmeleri olmuştur. I. Dünya Savaşının ardından sosyal politikaların hedefi sayıları yüzbinleri aşan engellilerin tıbbi ve mesleki yönden rehabilitasyonlarının sağlanması olmuştur. II. Dünya Savaşının bitimini takiben birçok ülkede engellilerin topluma entegrasyon sorununun yeniden gündeme gelmesiyle engellilerin istihdam edilmesini öngören sosyal politikalar işlerlik kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bugün, engellilerin çalışma yaşamında yer alabilmeleri ve korunabilmelerinin en akılcı yolunun istihdam olduğu düşüncesinde birleşmiştir (Altan, 1999: 417-418).

Aşağıda kota yöntemiyle başlanarak konumuz olan kişisel çalışma yöntemi diğer bir ifadeyle girişimciliğe kadar engelli istihdam yöntemleri sırasıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

1.5.5.1. Kota Yöntemi

Günümüzde engellilerin çalışma hayatına girmesini sağlayan en bilindik yöntemlerin başında kota yöntemi gelmektedir. Kota yöntemi, özel ve kamu sektöründe yasalar tarafından belirlenen sayıda istihdam kapasitesi olan işverenlere yine yasalar tarafından tespit edilen oranlarda engelli işçi çalıştırma yükümlülüğü getiren bir engelli istihdam yöntemidir (Berkün, 2013: 43). Avrupa kökenli politik bir yaklaşım olan kota yöntemi ilk olarak I. Dünya Savaşından dönen engelli savaş gazilerine istihdam fırsatları sağlamak için 1919 yılında Almanya’da uygulanmıştır (Seyyar,2015: 246-247).

O tarihten bu yana dünya çapında bilinen kota yönteminin iki uygulama şekli bulunmaktadır: Kota-Ceza Yöntemi olarak bilinen ilk şekilde ne kadar sayıda ve oranda engelli çalıştırılacağını devlet yasalarla belirlemekte ve yaptırım gücüyle bu kotalarda engelli işçi çalıştırmayı zorunlu tutmaktadır. Belirlenen oran ve sayılara uygun hareket etmeyen işverenlere ise kota ihlalinden dolayı idari para cezası verilmektedir (Shima ve diğerleri, 2008: 3). Kota yönteminin bu şekli İtalya, İspanya ve Türkiye’de uygulanmaktadır. Karşılık sistemi olarak adlandırılan ikinci şekilde ise kotaya uyulması zorunlu değildir. Kotaya uyulmaması durumunda ise buna karşılık bir bedelinin ödenmesi gerekmektedir. Almanya, Fransa, Avusturya gibi ülkelerde ise bu yöntem uygulanmaktadır.

ILO, dünyada 103 ülkenin kota yöntemini uyguladığını ancak son dönemde bu ülkelerdeki işverenlerin bedel ödeyerek kotadan kurtulduğu ikinci sisteme doğru kaydıklarını belirtmektedir (ILO, 2019).

Türkiye’de ise kota yöntemi ilk olarak 1967’de Deniz İş Kanunu ile uygulanmaya başlanmıştır. 1971 yılında onaylanan 1475 Sayılı İş Kanunu’nun 25. maddesinde “İşverenler elli ve daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerinde %2 oranında engelli bireyi mesleki, bedeni ve ruhi durumlarına uygun bir işte, aynı oranda eski hükümlüyü de mesleklerine uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler” şeklinde yer almıştır.

1997’de %2’lik oran 01.01.1999 tarihinden sonra geçerli olacak şekilde %3’e çıkarılmıştır. 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 2003 yılında yürürlüğe girmesinin ardından engelli istihdamıyla ilgili Kanun’un 30. maddesi; “İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde %3 engelli, kamu işyerlerinde ise %4 engelli ve %2 eski hükümlü işçiyi mesleki, bedeni ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler” şeklinde kota yöntemi yeniden düzenlenmiştir.

Günümüzde Neo-liberal politikalarla birlikte kota yöntemi yavaş yavaş önemini yitirmeye başlamıştır. Devletin serbest piyasa şartlarına müdahalesi olarak algılanan birçok uygulama gibi kota yöntemi de ilk olarak ABD olmak üzere İngiltere ve Kanada vb. ülkelerde uygulamadan kaldırılmıştır (Öz ve Orhan, 2013: 53). Diğer birçok ülkede sistemin çeşitli sorunlar barındırdığı için revize edilmekte olduğu dikkat çekmektedir. Sonuçta bu olumsuz gelişmeler nedeniyle ilerleyen zamanda kota yönteminin etkisinin azalacağı düşünülmektedir.

1.5.5.2. Korumalı İşyerleri

Korumalı işyerleri, iş piyasasına girmesi zor olan, ağır derecede engelli, zihinsel engelli, eğitim seviyesi düşük engelliler için kullanılan bir istihdam yöntemidir (Öz ve Orhan, 2012: 41). Kavramın içinde bulunan “korumalı” ifadesiyle vurgulanan rekabet faktörü olmaksızın, engelli bireylere koruma imkanlarına sahip bir ortamda çalışma ve işe alışma olanağı tanınmasıdır (Çavuş ve Tekin, 2015: 149). Korumalı işyerleri yöntemi de kota yöntemi gibi oldukça eski bir yöntem olmaktadır.

Nitekim ilk korumalı işyerleri 1800’lü yıllarda ABD’de kurulmuştur. İngiltere’de ise 1944 yılında “Remploi 2” isimli bir kuruluş savaşta engelli olanların istihdam edilmeleri için bu amaçla kurulmuştur (Çolak ve Hergüner, 2016: 2442). Korumalı işyerlerinin genellikle engellileri kolayca öğrenilecek ve uygulanması basit işler için istihdam ettiği görülmektedir. Bu görevler çoğu zaman vasıf gerektirmeyen montaj, kutulama gibi tekrarlamalı olan iş ve görevlerden oluşmaktadır.

Günümüzde tıpkı kota yöntemi gibi korumalı işyerleri yöntemi de bazı tartışmalara konu olmaktadır. Öncelikle bu işyerlerinde az ödeme yapılması ve sosyal yardım desteğinin de devam etme mecburiyeti hükümetleri endişelendirmektedir. Öte yandan yöntemin önemli bir dezavantajının da korumalı işyerlerinde istihdam edilen engellilerin toplumdan izole

ortamlarda sosyal dışlanma ve yalnızlık hissetmeleri olduğu belirtilmektedir. Bu nedenlerle son yıllarda korumalı işyeri kavramı ABD, İngiltere, Hollanda vb. ülkelerde eleştirilmeye başlanmıştır²². Bazı ülkeler korumalı işyeri sayısını azaltmakta ve engelliler hükümet politikalarıyla açık iş piyasalarına entegre edilmektedir (ILO, 2015: 72-73).

Türkiye’de ise korumalı işyeri kavramı ilk olarak 01.07.2005 tarih ve 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun 3. maddesinde düzenlenmiştir. Kanunun ilk halinde korumalı işyeri “normal işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engelliler için mesleki rehabilitasyon ve istihdam oluşturmak amacıyla devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklendiği ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği işyeri” şeklinde tanımlanmıştır (Engelliler Hakkında Kanun, 2005).

2006 yılında ise korumalı işyerlerine ilişkin bir yönetmelik²³ çıkarılmış ve korumalı işyeri “normal işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engelliler için mesleki rehabilitasyon ve istihdam oluşturmak maksadıyla devlet tarafından ilgili mevzuatta teknik donanımın sağlandığı ve mali yönden desteklendiği, çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği işyerleri” olarak açıklanmıştır. Ayrıca korumalı işyerinde istihdam edilmek için en az %40 zihinsel, ruhsal-duyusal ve davranışsal engelli veya diğer engel gruplarından %60 ve üzeri engel oranına sahip olma, 15 yaşını bitirmiş ve İŞKUR’a kaydolmuş olma şartı getirilmiştir.

2013 yılında ise aynı ismi taşıyan yeni bir yönetmelikle²⁴ korumalı işyerinin tanımı hem 5378 Sayılı Engelliler Kanunu hem de 2006 tarihli yönetmelikteki tanımdan farklı olarak “İşgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyeri” şeklinde yapılmıştır. Böylece korumalı işyerlerinde çalışacak engelliler sadece zihinsel ve ruhsal engellilerle sınırlandırılmıştır.

²² Bu eleştirilerin arka planında yatan korumalı işyeri kavramının EHİS’in açık işgücü piyasasında çalışmaya yaptığı vurgudur. Asıl amacı ağır ve zihinsel engelli bireyleri işgücü piyasasına entegre etmek olan korumalı işyerlerinin bunu tam anlamıyla gerçekleştiremediği ve devlete bir yük oluşturmaya başladığı düşünülmektedir. Bazı AB ülkelerinde bu konuda henüz bir fikir birliğine varılmamış olması korumalı işyerleri sayısının azalmasına neden olmaktadır (ILO, 2015: 73). ABD’de ise korumalı işyerleri, engellileri ikinci sınıf vatandaş statüsüne soktuğu için ayrımcı istihdam ortamları olarak görülmeye başlamıştır. Bu işyerlerinin teşvik edilmesi engelli aktivistler tarafından ADA’ya aykırılık oluşturmakta ve engelli hakları hareketine yol açan mücadelelere bir ihanet olarak görülmektedir (Hoffman, 2013: 179).

²³ R.G.T. 30.05.2006, S. 26183.

²⁴ R.G.T. 26.11.2013, S. 28833.

Nihayet 2022 yılında Korumalı işyerlerini düzenleyen yeni bir yönetmelik²⁵ yürürlüğe girmiştir. Korumalı işyerlerinin işleyişi, denetimi ve bu işyerlerinde istihdam edilecek engellilere ilişkin esaslar yanında yeni düzenlemenin eskisinden en önemli farkı tanımlar başlıklı 3. maddesinin daha kapsamlı hale getirilmesidir. Ayrıca “Korumalı İş Merkezi” adıyla korumalı işyerlerinden meydana gelen ve merkezi bir yönetim tarafından organize edilen işletmenin de tanımının yapıldığı dikkat çekmektedir.

Korumalı işyerlerine yönelik bu düzenlemelere rağmen dünyada olduğu gibi Türkiye için de bu istihdam yöntemine yönelik çeşitli eleştiriler yapılmaktadır. Örneğin; Çolak ve Hergüner (2016) yaptıkları çalışmada, işverenlerin korumalı işyerlerinde zihinsel engelli istihdamını destekledikleri ancak, bu işyerlerini açma konusuna olumsuz baktıklarını belirtmektedir. Çalışmada gerekçe olarak da bu işin bir sosyal hizmet olduğunu korumalı işyerlerinin işletme mantığı ile işletilemeyeceğini, dolayısıyla devletin korumalı işyerlerini kendi kurumları aracılığıyla işletmesi gerektiği belirtilmektedir.

1.5.5.3. İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı

Bu yöntem işverenlerin özgür iradesiyle engelli istihdam etmesidir. Diğer yöntemlerdeki benzer herhangi bir yaptırım yapılmadığından uygulamada gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir (Meşhur, 2004: 4; Öz ve Orhan, 2013: 54).

Diğer bir deyişle, engellilerin bu yöntemle iş bulmaları çok kolay olmamaktadır. Bu durum iki taraf açısından da düşünülebilir. Şöyle ki; işçi tarafındaki engelli açısından serbest piyasa şartlarında istihdam edilmek oldukça güç bir durumdur. Çünkü engellinin normal şartlarda istihdam edilebilmesi için mesleki bir niteliğinin ya da belli bir deneyiminin olması şarttır. İşveren tarafının ise engelli bireye önyargılarla yaklaşmayan olumlu bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmanın başında da belirtildiği gibi engellilere yönelik toplumsal bilinç oluşmadığı sürece işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı çok ender rastlanan bir durum olmaktadır.

1.5.5.4. Tahsis Yöntemi

Tahsis yöntemi, bazı mesleklerde sadece engellilerin istihdam edilmesi temeline dayanmaktadır. Bu yöntemde engel durumlarına göre bazı işlerin tamamen veya kısmen

²⁵ R.G.T. 27.01.2022, S. 31732.

engelliler için ayrılması söz konusudur. İngiltere’de 1944 İstihdam Yasası’na göre, otopark görevlisi ve elektrikli yolcu asansörü operatörlüğü işlerinin yalnızca engellilere ayrılması ilk duruma örnek verilebilir. Kayıtlı bir engelli dışında herhangi birinin izinsiz olarak bu işlerde istihdam edilmesi suç olduğundan 1964’e kadar bu işleri yapanların neredeyse tamamı engellilerden seçilmiştir (Thornton ve Lunt, 1995: 15). Tahsis yönteminin kısmen uygulandığı duruma ise, görme engelli kişilerin öncelik verilerek telefon santrali operatörlüklerinde çalıştırılması örnek verilebilir. Örneğin İtalya’da kamu sektörü de dahil 5 telefon hattı bulunan tüm işverenler, görme engelli bir telefon santrali operatörü çalıştırmakla yükümlüdür (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021: 15).

Engellilerin seçilmiş işlerde istihdamı Danimarka, İtalya, Yunanistan gibi Avrupa ülkelerinde daha yaygındır (Öz ve Orhan, 2013: 55). Bu istihdam şeklinin dezavantajı engelliler için seçilmiş işlerin düşük statülü işler olmasıdır. Deshen (1992)’e göre; İsrail’deki görme engelli telefon santrali operatörlerinin entelektüel kapasitesi ile işin basitliği arasındaki tezat oldukça ironiktir. 1985’te AT bu nedenle bir rapor hazırlamış ve tahsis yöntemini vasıfsız işlere yoğunlaşmamak kaydıyla tavsiye ettiğini belirtmiştir (Thornton ve Lunt, 1995: 15). Eğitimli engellilerin sürekli vasıfsız işlerde istihdamı üzerlerinde negatif bir etki bırakarak engellinin kendini küçük görmesine neden olacaktır. Ayrıca yöntemin başarıyla uygulanabilmesi için önce engelliler için iş analizi ve iş tanımlarının yapılması²⁶ gerekmektedir.

1.5.5.5. Evde Çalışma Yöntemi

Sanayi devriminden öncede yaygın olarak kullanılan evde çalışma, engellinin bir sözleşme çerçevesinde evinde işveren veya aracıya ücreti karşılığında bir üretim gerçekleştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Berkün, 2013: 47). Günümüzde internet teknolojilerinin gelişmesiyle evde çalışma farklı boyutlar kazanarak engelli bireyler için de yeni fırsatlar yaratmaktadır. Böylece bazı işler engelliler tarafından evden yapılabilir hale gelmektedir. Engelliler bir yandan evde çalışma imkanına kavuşurken, diğer yandan da piyasalar âtıl durumdaki engelli işgücü potansiyelinden yararlanma imkanına kavuşmaktadır.

²⁶ Bunun için önce işlerin analizi yapılmalıdır. İşlerin yapılması için gereken, eğitim, tecrübe, tehlike durumu gibi faktörler iş analizi yardımıyla tespit edilmelidir. Sonrasında yapılan iş tanımları ise işin görev ve sorumlulukları, gereken eğitimi ve deneyimi ve çalışma şartlarıyla ilgili bilgileri içermektedir (Orhan, 2013: 45).

Bilindiği üzere birçok engelli ulaşım sorunları nedeniyle iş yerine erişilebilirlik açısından zorluklar yaşamaktadır. Ayrıca zorunlu birtakım ihtiyaçları için engelliler çalışma ortamında özel düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Bu gibi durumlarda evde çalışma engelliler için avantajlar sağlayan bir istihdam şekli olmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada, engelli işgörenlerin %71'inin evden daha verimli çalıştıkları görülmüştür. “FraMaLux” isimli bir şirket evden çalışma sayesinde engelli işçi istihdamını 2009-2013 yılları arasında 8'den 45'e yükseltmeyi başarmıştır (Spark, 2017: 4). Dolayısıyla günümüzde artık işin nerede yapıldığından ziyade nasıl yapıldığı önem taşımaktadır.

İngiltere Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya ve Yunanistan evde çalışmayı en fazla uygulayan ülkelerdir (Berkün, 2013: 48). Türkiye’de ise 6715 Sayılı Kanun ile 2016’da İş Kanunumuzun 14. maddesinde bir değişiklik yapılmış ve uzaktan çalışma “evde çalışma” ve “tele çalışma” yı kapsayacak şekilde düzenlenmiştir²⁷. Evden çalışma gelecek vadede bir engelli istihdam yöntemi olarak konumuz olan girişimcilikle de benzerlikler taşımaktadır. İnternet teknolojideki gelişmelere ek olarak yakın zamanda geçirdiğimiz Pandemi salgın hastalığı ile bir kez daha esnek çalışmanın önemi anlaşılmıştır.

1.5.5.6. Kooperatif Çalışma Yöntemi

Devlet desteği ile veya sadece kendi gayretleriyle kurulan kooperatif örgütlenmeler aracılığıyla farklı çalışma alanlarında engellilerin kendilerine iş imkânı yaratmalarını (Meşhur, 2004: 183; Orhan, 2013: 44). İşbirliğine dayanan bu yöntemde engelliler mevcut yetenek ve iş yapma kapasitelerine göre değerlendirilerek bağımsız bir kooperatif şeklinde çalışabilmektedir.

Kooperatif çalışma yöntemi uygulamada korumalı işyerleri yöntemine çok benzemesine rağmen özellikle Avrupa’da son dönemde daha fazla rağbet görmektedir. Bunun temelinde Avrupa’da kooperatiflerin 1800’lerin başından 2012 BM Kooperatif yılına kadar uzanan önemli bir geçmişinin olmasıdır. Ayrıca ILO tarafından desteklenen önemli bir kooperatif kurumları altyapısı bulunmaktadır. Tüm dünyada istihdam yöntemlerindeki değişimlere paralel olarak engelli istihdam politikaları içinde “bağımsızlık” ve “tercih”

²⁷ R.G.T. 20.05.2016, S. 29717.

anahtar kelimeler haline gelmiş ve kooperatifler anlamlı iş fikirleri üretilen merkezler olarak görülmeye başlanmıştır (Westoby ve Shevellar, 2019: 4-7).

Engelliler için korumalı atölyelerden farklı olarak kooperatifler kendi kendine yardım, birlikte iş fikirleri geliştirme, iş birliği ile girişimcilik ve yatırım yaratma, birlikte hareket ederek kaynakları harekete geçirme ve ekonomiye katkı sağlama vb. anlamlar taşımaktadır. Dolayısıyla kooperatifler tıpkı girişimcilik gibi günümüzün serbest piyasa politikalarına uygun olarak, engellilerin dayanışma yoluyla serbest girişimler geliştirmesini teşvik eden araçlar olarak kabul edilmektedir.

1.5.5.7. Engellilerde Bağımsız Çalışma (Girişimcilik)

Bağımsız çalışma; başka bir deyişle girişimcilik, engellilerin kendisinin ve çevresinin sağladığı imkanlarla ya da çeşitli devlet teşvikleriyle bireysel işlerini kurup çalıştırmaları esasına dayanan bir engelli istihdam yöntemidir (Boylan and Burchardt, 2002). Bu yöntem engellinin bir iş deneyimi veya mesleki formasyonu bulunması halinde daha başarılı sonuçlar vermektedir (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021: 7). Ancak bir mesleki deneyimi olmayan engelliler için de bağımsız çalışma yönteminin teşvik edilmesi, oluşabilecek zorlukların aşılması için engellilere destek olunması gerekmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan girişimcilik, diğer bireyler gibi engelliler için de geçmişten bu yana cazip bir istihdam yöntemi olmaktadır. Son yıllarda bağımsızlık, esnek çalışma saatleri, kendine ait bir çalışma ortamı gibi avantajlar tüm bireyler gibi engelliler içinde girişimciliği çekici hale getirmektedir. Bu doğrultuda birçok ülke engellilerin kendi işini kurmalarına yönelik çeşitli politikalar uygulanmaktadır.

Özellikle ABD ve AB ülkelerinin engellilerde bu istihdam yöntemini desteklemek için harekete geçtiği dikkat çekmektedir. Girişimciliğin engellilerin işgücü piyasasına katılımını artıracak bir yoksulluğu azaltma stratejisi olarak teşvik edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Jones ve Latreille, 2011; Pagàn, 2009).

87 milyon engellinin bulunduğu AB’de her dört kişiden biri engellidir (Eurostat, 2022). Engelli sayısındaki artış bu insanların sosyal ve ekonomik katılımını önümüzdeki dönemde giderek daha önemli bir politika sorunu haline getirecektir. Dolayısıyla girişimcilik, engelli Avrupa vatandaşları için istihdama entegrasyon anlamında bir çözüm sağlayabilir (Halabisky, 2014: 19). Türkiye’de ise engelli bireylerin girişimcilik ve kendi

işlerini kurmalarını desteklemek amacıyla İŞKUR ve KOSGEB tarafından çeşitli destekler verilmektedir (Durak, 2021: 44). Engellilerin girişimciliğe yönlendirilmeleri önce kendileri sonrasında başkaları için istihdam sağlama anlamında giderek önemi artan bir yöntemdir.

Özetleyecek olursak; bu bölümde engelli bireylerin rekabetçi piyasada iş bulabilmesinin çeşitli şekillerde desteklenen istihdam yöntemleriyle mümkün olacağı ele alınmaktadır. Şüphesiz bu yöntemlerin her biri engelli istihdamı noktasında önem taşımaktadır. Ancak küreselleşme, serbest piyasa ekonomisi ve üretim şekillerindeki değişmelerin engelli istihdam şekillerini de değiştirdiği görülmektedir. Kota, korumalı işyerleri ve tahsis yöntemleri günümüzde önemini giderek yitiren uygulamalar olmaya başlamıştır. Diğer yandan serbest piyasa şartlarına daha elverişli olan evde çalışma, kooperatif çalışma ve bireysel çalışma (girişimcilik) gibi engelli istihdam yöntemleri ise daha geçerli olmaya başlamıştır. Bu nedenle dünyada olduğu gibi ülkemizde de bu yöntemlerinde desteklenmesi ve bunları geliştirmeye yönelik politikaların üretilmesi daha fazla engellinin istihdam edilmesi açısından gerekmektedir. Engellilik olgusu ve engelli istihdamı ele alındıktan sonra ikinci bölümde engelli girişimciliği açıklanacaktır. Ancak öncelikle girişimci kavramı ve girişimciliğin istihdam sağlamadaki önemi ele alınacaktır.

BÖLÜM 2: GİRİŞİMCİLİK OLGUSU VE ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ

Günümüzde kalkınmanın temeli olarak görülen girişimcilik aynı zamanda gelir adaletsizliğinden yoksulluğa kadar birçok toplumsal probleme de çözüm sağlamaktadır. Bugün girişimciliği tanımayan ve politik süreçlerine dahil etmeyen bir ekonominin sürdürülebilir gelir yaratma, istihdam sağlama ve yoksulluğun azaltılması gibi hedefleri büyük olasılıkla başarısız olacaktır (Adenutsi, 2009: 9). İhtiyaçları birer fırsata dönüştürmeyi başaran girişimciler ise ürettikleri iş fikirleri sayesinde adeta ekonominin başrol oyuncularını konumundadır (Karadal, 2014: 33). Gerçekten de bu fikirler kazançlı iş alanlarına dönüştükçe birçok alanda gelişmeler sağlanmaktadır.

Girişimcilik bireysel ve toplumsal anlamda refah sağladığı gibi birçok araştırmacının da ilgilendiği bir disiplin olmaktadır. Günümüzde girişimcilik tüm bireyler gibi engelliler içinde istihdamın sağlanmasında kullanılan bir yöntemdir. Aşağıda öncelikle girişimcilik ve girişimci kavramlarından bahsedilecek, sonrasında ise engelliler için bir istihdam yöntemi olarak girişimcilik ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. Girişimcilik ve Girişimci Kavramları

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte daha fazla vurgulanan girişimcilik faaliyeti, bugüne kadar pek çok bilim adamı tarafından açıklanmaya çalışılmıştır (Lanström, 2004: 13; Marangoz, 2016: 41). Ancak kavramı tanımlamak sanıldığı gibi kolay olmamıştır (Lichtenstein, 2011: 472).

Gerek gündelik dilde gerekse akademik çalışmalarda farklı anlamlar ifade etmesi kavramı karmaşık hale getirmektedir. İşletme, iktisat, sosyoloji, psikoloji vb. farklı disiplinler tarafından konuyla ilgili çalışmalar yapılması kavramın değişik yönleri kaymasına neden olmuştur (Brandstatter 1997'den Aktaran Güney, 2015: 58). Alvarez ve diğerleri (2010: 23)'ne göre, girişimcilik bu nedenle ancak 1970'lerden sonra bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır.

Girişimcilik kavramı nasıl ele alınırsa alınsın her durumda girişimcinin kâr elde etmek ve toplumsal hizmetler sunmak gibi birtakım amaçları olduğu bilinmektedir. Kavramı doğru olarak anlayabilmek adına aşağıda öncü bazı bilim adamı ve yazarların bu konudaki tanımlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Girişimcilik Tanımları

Bilim Adamı	Girişimcilik Tanımı
Drucker (1985)	Mevcut kaynaklara yeni gelir üretme fırsatı kazandıran bir inovasyon eylemidir.
Gartner (1988)	Bireyin yeni bir ürün yaratma sürecidir.
Hébert ve Link (1989)	Gerekli zaman ve gayreti harcayarak; değeri olan bir yenilik yaratmak; bireysel, sosyal ve finansal tehlikeleri üstlenerek maddi ödüller elde etmektir.
Kao (1993)	Girişimcilik, birey için zenginlik yaratmak ve topluma değer katmak amacıyla yeni ve farklı bir şey yapma sürecidir.
Venkataraman (1997)	Geleceğin mal ve hizmetlerini var etmeye yönelik fırsatların keşfedilmesi, yaratılması ve kullanılmasıdır.
Hisrich ve Peters (2004)	Emek, hammadde ve diğeri faktörlerin daha büyük değer/imkân yaratacak şekilde bir araya getirilmesidir.
Brooks (2009)	Eldeki kaynaklarla sınırlama olmaksızın fırsatları takip etme sürecidir.
Güney (2015)	Kazanç ve büyüme düşüncesi ile risk ve belirsizlik durumunda, yenilikçi bir ekonomik organizasyon meydana getirilmesidir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’te verilen tanımlardan bazı müşterek sonuçlar çıkarmak mümkündür. Öncelikle girişimcilik ihtiyaçları öngörebilmek, fırsatlardan yararlanabilmek, riski üstlenebilmek, yenilik yaratabilmek gibi anlamlara gelmektedir.

Girişimcilik; ekonomik, psikolojik ve sosyal risklerin sorumluluğunu üstlenerek zaman ve çaba harcayarak bir değer yaratma sürecidir (Börü, 2014: 1). Girişimcilik; bir fırsatı görme, yenilik yaparak bunu ticari anlamda değerlendirme faaliyetidir (Marangoz, 2016).

Girişimcilik stratejik bir etkinliktir. Bu nedenle; vizyon sahibi olmayı, olayları farklı açılardan görebilmeyi, büyüme isteğini, kavramsal ve yenilikçi bir anlayışı gerektirmektedir (Karadal, 2014: 23).

Girişimcilik, insanların fark edemediği bazı konularda yenilikler yapma ve yaptığı yenilikleri iş dünyasında geçerliliği olan ticari ürünlere dönüştürebilme etkinliği olarak ifade edilmektedir. Girişimcilik, adından da anlaşılacağı gibi iş yapmaya girişme ve kimseden çekinmeden bir kararlılık gösterebilme eylemidir.

Girişimcilik hayatta karşılaşılabileceğimiz problemlere doğrudan çözümler sunması noktasında önem taşımaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde insanlar yaşlarına ve eğitim düzeylerine ya da konumuz olan engellerine bakılmaksızın girişimcilik gibi başarıyla ilerleyecekleri daha da önemlisi kararları kendilerinin verecekleri ve özgürce çalışabilecekleri bir kariyer sahibi olmak istemektedir.

Girişimcinin görevi ise girişimcilik faaliyetini eyleme dönüştürmektedir. Başka bir ifadeyle, riskle karşılaşabilme ihtimali karşısında kazanç sağlamak için harekete geçen kişidir (Zimmerer ve Scarborough, 2008: 5). Girişimci olmanın en önemli ödülü bağımsızlık ve kişisel memnuniyettir (Karadal, 2014: 31).

OECD girişimciyi, yeni iş fırsatları yaratabilmek için gerekli kaynakları bir araya getirme ve değerlendirme yeteneği olan kişi (OECD, 1998) şeklinde tanımlamıştır. GEM (Dünya Girişimcilik Platformu) ise yeni bir işe atılan, yaratıcı kişiyi girişimci olarak açıklamaktadır (Reynolds ve diğerleri, 1999).

Çalışma hayatında yer alan ve diğerlerine nazaran az zamanda büyük ilerleme gösterebilen girişimcilerin farklı kişisel özellikleri bulunmaktadır. Bazı araştırmalarda başarılı girişimcilerin birbirine benzeyen bazı ortak özelliklerinin bulunduğu vurgulanmaktadır.

Örneğin Hébert ve Link (1989)'e göre girişimci;

1. Belirsizlikte risk alan,
2. Sermayeyi temin eden,
3. Yenilikçi,
4. Karar verici,
5. Endüstri lideri,
6. Yönetici veya denetleyici,
7. İktisadi unsurların koordinatörü,
8. İşletmenin sahibi,
9. Üretim unsurlarını yöneten,
10. Müteahhit (yüklenici),
11. Arbitrajcı (Ara kazanççı),
12. Kaynakları en uygun alanlara dağıtan kişidir.

Sonuç olarak girişimci, bireysel ihtiyaçları karşılamak maksadı ile üretim yapmak gibi gerekli bir görevi üstlenirken, bu girişimler neticesinde oluşan değer, aslında toplumun paylaştığı kazançlar bütününi oluşturmaktadır. Dolayısıyla girişimcilik faaliyetlerinin artırılması o toplumun refah düzeyini artırmaktadır. Aşağıda girişimcinin önemi daha detaylı olarak ele alınacaktır.

2.2. Girişimciliğin Önemi

Girişimcilik bir ekonomide geliri güçlendiren, işsizliği önleyen ve yoksulluğu azaltan özellikleriyle kalkınmanın anahtarıdır (Adenutsi, 2009: 3). Girişimcilik sayesinde geliştirilen işler durgun ekonomilere hareket kazandırmakta; her yeni girişimci artan rekabet ve üretkenlik yoluyla yapısal değişimi hızlandırarak ekonomiye çeşitli katkılar sağlamaktadır (Karadeniz, 2019: 4).

Bir bakıma girişimcilerin bulduğu yenilikler sayesinde iktisadi büyümenin fitili ateşlenmektedir. Gerçekten de günümüz toplumlarında girişimcilik ardı arkası kesilmeyen yenilikler yapmak şeklinde karşılık bulmaktadır. Bugün ekonomik sistemlerin her türlü yeniliğe fazlasıyla ihtiyacı bulunmaktadır. Bilhassa radikal yenilikler hayli kârlı olacağı için daha çok toplumsal fayda sağlayabilmektedir. Schumpeter ‘yaratıcı yıkım’ olarak isimlendirdiği bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Yeni iç ve dış pazarların açılması kapitalist sistemi kendi dinamiklerinde sürekli, tükenmeden oluşan bir değişim ve revizyon havasına sokmakta; bütün bu unsurlar yeniden ve sürekli olarak tekrarlanmakta ve eski faktörleri ortadan kaldırarak yenilerini yaratmaktadır. Bu ‘yaratıcı yıkım’ kapitalizmin gelişiminin temelini oluşturmaktadır. Ne olursa olsun her kapitalist girişimci en sonunda bu gelişime uyum sağlamak mecburiyetindedir” (Schumpeter, 1942).

Schumpeter’ a göre; liberal sistemin başrol oyuncusu kapitalist değil, girişimci olmaktadır. Onun kontrolündeki yaratıcı yıkım süreci ekonomik sistemi sürekli hareket halinde tutarak insanlığın ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Sadece ekonomik açıdan bakıldığında bile yeni teknolojilerin, yeni ürünlerin, yeni örgütlenme modellerinin ve yeni pazarların oluşması girişimci sayesinde gerçekleşmektedir. Böylece girişimci değişimi tetiklerken aynı zamanda tüm iktisadi sistemi de değişmeye zorlamaktadır. Schumpeter, böylelikle Marx’ın anlatımlarındaki güçlünün zayıf üzerinde hakimiyet kurduğu sisteme alternatif olan, değişimi yaratan ve ona en iyi adapte olanların ilerleme sağladığı bir süreci kurgulamıştır (Kızılkaya, 2010: 30). Girişimcilerin ekonomiye sağladığı başlıca yararlar ise şunlardır:

- İstihdam oluşturmak
- Toplumun istediği yeni ürün ve hizmetleri üretmek
- Rekabette çeşitliliği ve kaliteyi artırmak

- Kaynakları değişik alanlarda kullanarak üretimi çeşitlendirmek
- İşletme sayısını artırarak ekonomiyi canlandırmak
- Yeni pazarlara girerek ekonomik büyümeyi desteklemek
- Piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak
- Özelleştirmeyi hızlandırmak
- Devletteki istihdam artışıını yavaşlatmak
- Rekabeti hızlandırarak, verimliliği artırmak (Karadal, 2014: 33).

Girişimciliğin önemi, girişimcilerin toplumun gereksinimlerini saptayarak, bunları yatırım alanlarına ve neticede toplumsal refaha dönüştürmelerinde yatmaktadır (Güney, 2015: 71). Çünkü yatırım istihdam ve gelir düzeyini yükseltmekte, bu sayede genel olarak toplumun refah düzeyi yükselmektedir. Diğer bir deyişle, işsizlik azalırken gelir dağılımındaki adaletsizlik önlenmiş olmaktadır. Sonuçta bir ülkede ekonomik döngünün sağlanması ve istihdam yaratılmasında girişimcilerin etkisi giderek artmaktadır. Günümüz ekonomileri için bu denli önemi olan girişimciliğin gelişiminin de incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla önce dünyada sonrasında Türkiye’de girişimciliğin gelişimine kısaca yer verilmiştir.

2.3. Dünyada ve Türkiye’de Girişimciliğin Gelişim Süreci

Günümüze gelinceye kadar farklı bilimsel yaklaşımlar tarafından araştırılmış olan girişimcilik, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte üzerinde daha fazla durulan bir konu haline gelmiştir. Aşağıda dünyada girişimciliğin tarihsel gelişimi ele alınmaktadır.

2.3.1. Dünyada Girişimciliğin Gelişim Süreci

Girişimcilik kavramı olmasa bile muhtemelen girişimcilik faaliyetlerinin geçmişi tarihteki takas yöntemine kadar gitmektedir. Buna rağmen girişimcinin fonksiyonu piyasa kavramı ortaya çıkıncaya kadar tam olarak anlaşılamamıştır (Hèbert ve Link, 2009). Hatta iktisat tarihinde bile girişimci uzun süre farkına varılmayan bir figür olarak kalmıştır. Bunun nedeni Adam Smith ve erken dönem İngiliz iktisatçıların müteşebbis ile kapitalisti benzer kavramlar olarak değerlendirmesidir. Başlangıçta girişimcilik sadece kişilerin kendi sermayeleri ile iş kurması olarak değerlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle, girişimci bir lider veya yöneticiden ziyade sadece kapital sağlayan kişi olarak görölmektedir.

Smith'in bu düşüncesi 19.yy'da Neo-klasik iktisatçılar tarafından sürdürülünce; ekonomide girişimci uzun süre fark edilmeyen bir karakter olarak kalmıştır (Chell, 2008; Küçük, 2005: 32).

Geçtiğimiz yarım yüzyıla kadar ekonomi biliminin dışında görülen girişimcilik bu tarihten sonra akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır (Filion, 1998). Girişimcilik alanına büyük katkıları olan ve iktisadi manada girişimci kavramını ilk kullanan kişi Richard Cantillon'dur. Cantillon'un girişimcisi gelirin belirsiz olduğu piyasa koşullarında kâr elde etme cesareti gösterebilme özelliğiyle tanımlanmıştır (Hèbert ve Link, 2009: 7).

Girişimci kavramının geliştirilmesini sağlayan diğer bir iktisatçı ise Jean Baptise Say olmuştur. Avrupa'da ekonomi konusunda ilk profesörlerden biri olmanın yanında işletme sahibi de olan Say; girişimciliği risk alarak üretim faktörlerinin bir süreçte birleştirilmesi olarak açıklamıştır. Bu anlamda Say, girişimcinin üretim faktörlerini bir araya getirebilme rolünü vurgulayan ilk bilim adamıdır (Landström, 2005: 29; Güney, 2015: 19).

Girişimcilik iktisat teorisyenlerinin uzun bir dönem inceledikleri bir konu olmuştur. Neo-klasik iktisatçılardan biri olan Walras, girişimciyi ekonomik sistem içerisine yerleştirmeyi tam anlamıyla başaramayınca (Hèbert ve Link, 2009: 48) bunu öğrencisi Joseph A. Schumpeter gerçekleştirmiştir. Schumpeter'a göre; ekonomi bir sistemdir ancak değişimler neoklasiklerin bahsettiği gibi sistemin dışından değil kendi içinden gelmektedir. Schumpeter'a göre bu değişimleri yapan girişimcinin ta kendisidir. Schumpeter bu düşüncesiyle 20.yy'ın başında girişimciliğin ekonomi alanındaki teorik temelleri atılmasını sağlamıştır (Kızılkaya, 2010: 10).

Schumpeter girişimci karakteri "yenilik peşinde koşan kişi" şeklinde açıklamıştır (Casson ve Godley, 2005). Onun gözünde girişimci, yeni fikirlerin ortaya çıkarılmasında ve bunlara kaynak ayırma noktasında korkmadan karar verebilen kişidir. Bu kararlar yeni endüstrilerin oluşturması yoluyla ekonomide esaslı değişiklikler meydana getirmektedir.

Schumpeter, diğer iktisatçılardan farklı olarak girişimciyi sadece bir iş adamı veya sermayedar olarak görmemiştir. Ona göre girişimcinin özelliği yeniliklerle ilgili işlevsel bir yapıya sahip olmasıdır. Girişimci kâr elde etmek niyetiyle yenilikler yaratmaktadır. Dolayısıyla kimsenin tercih etmediği sıra dışı yollarda rahatlıkla hareket edebilen bir öncüdür (Śledzik, 2013: 92-93).

Onun piyasadaki diğer aktörlerden farklı olan özelliği eskiyi parçalayarak yenilik yaratmaktan ibarettir. Yenilik mevcut ekonomik dengeyi bozan bir dengesizlik halidir. Schumpeter dan günümüze kadar birçok teorisyen girişimcilik hakkında geniş bir literatür oluşturmuştur. Konunun dışına çıkmamak adına çalışmada girişimcilik konusundaki bu yaklaşımlara girilmemiştir. Ancak bu bölüm son olarak yakın zaman girişimcilik teorisyenlerinden biri olan Roy Thurik'ten bahsederek tamamlanacaktır.

Son dönem girişimcilik alanındaki çalışmalarıyla tanınan Roy Thurik, girişimcilik ve küçük işletmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ulusal düzeyde bir analize ve kapsamlı istatistiksel verilere dayanan çalışmalar sonucunda “Ülkeler arasında girişim sayılarındaki farklılıkların ekonomik kalkınmaya etkisi olduğu ve makroekonomik büyüme kaybının cezasını yeniden yapılanma sürecinde geride kalan ülkelerin ödeyeceği” görüşünü ortaya atmıştır (Landström, 2004: 27). Girişimciliğin dünyada gelişimi kısaca ele alındıktan sonra aşağıda Türkiye’de girişimciliğin nasıl bir gelişme gösterdiği incelemektedir.

2.3.2. Türkiye’de Girişimciliğin Gelişim Süreci

Türkiye’de ise girişimciliğin gelişimi ana hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu öncesi ve sonrası, Cumhuriyet Dönemi ve 1980 sonrası olarak üç dönemde değerlendirilebilir.

Türkiye’de girişimciliğin geçmişinin bin yıl kadar eskiye gittiği söylenebilir. Türkler Anadolu’ya göç edip yerleşik topluma geçinceye kadar ticaret ve zanaatkârlık konularında faaliyet göstermişlerdir (Marangoz, 2016: 12). Kuruluş devrindeki esnaf ve zanaatkâr örgütü olan Ahilik teşkilatı bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır (Durak, 2016: 111). Ahilik başta iktisadi bir teşkilat olarak düşülse de Türklerin hayatında iş birliği, sosyal yardımlaşma, sosyal güvenlik gibi faaliyetleri gerçekleştiren bir kurum olmuştur. Dolayısıyla kâr amacından ziyade karşılıklı dayanışma niyetindeki faaliyetleri yerine getirmiştir.

Osmanlı imparatorluğu döneminde ise azınlıklar sayesinde ticari faaliyetler içine girilmiştir. Türk insanının uzun yıllar askerde olması bu durumu kolaylaştırmıştır. Örneğin, Hristiyanlar askere alınmak yerine bunun bedelini ödeyerek ticaret yapma fırsatı bulmuşlardır (Marangoz, 2016: 12). Osmanlının son döneminde İtalyan, Yahudi, Rum asıllı vatandaşlar; banker, ithalatçı ve tüccar gibi girişimcilik faaliyetleri

gerçekleştirmişlerdir. Müslüman Türkler ekonomik faaliyetlere ancak 1908 II. Meşrutiyetten sonra başlayabilmiştir (Güney, 2015: 33).

Cumhuriyet döneminde ise bu konuda ilk gelişme 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır. Türkiye'nin iktisadi gelişmesi için izlenecek yol ve yöntemlerin değerlendirildiği kongrede girişimciliğin desteklenmesi amacıyla Milli bankaların kurulması, sanayinin geliştirilmesi gibi önemli fikirler ortaya atılmıştır. Milli İktisat Anlayışı çerçevesinde kalkınma için ülkedeki yabancı ve gayrimüslimlerin ticaretten uzaklaştırılarak Türk girişimciliğinin desteklenmesi amaçlanmıştır.

1928-1938 arasında yabancıların olan bazı işletmeler millileştirilmiştir. Kırım, Makedonya, Dobruca, Arap ülkeleri, Kazan ve Asya'nın diğer bölgelerden göç eden Türkler gördükleri kültürleri ülkemize taşımıştır. Girişimcilik ortamı oluşturma gayretleri 1970'lerde daha da yaygınlaşmıştır (Güney, 2015: 34).

1980'lerden sonra ise Türkiye'de girişimcilik konusunda önemli gelişmeler yaşamıştır. 24 Ocak kararlarıyla ihracatla ilgili kalkınma stratejilerine geçilmiştir. Bu kapsamda yurtdışına yönelik girişimcilik teşvikleri devreye girmiştir. 1994 ve 2001 krizlerinde Türk girişimcileri zorlu bir sınavdan geçerek ihracat alanında başarılı sonuçlar elde etmişlerdir (Marangoz, 2016: 23).

Bugün dünyada değişen dengeler ülkemizin de dahil olduğu bir girişimcilik dalgası oluşturmaktadır. 21.yy'la birlikte yaşanan ilerlemeler girişimcinin ve girişimciliğin toplumdaki öneminin artacağını göstermektedir. Bu nedenle girişimcilik teşvik edilmeli ve girişimci yetenekleri ortaya çıkaracak ortam ve kaynaklar ayırım yapılmaksızın tüm bireylere sunulmalıdır. Bu doğrultuda dünyadaki gelişmelerle karşılaştırıldığında Türkiye'de girişimcilik ruhunun artırılması için eğitime önem verilmesi gerekmektedir. Özellikle toplumun istihdam sorunları yaşayan engelliler gibi dezavantajlı gruplarına girişimci kişilik kazandıracak koordineli bir eğitim altyapısının oluşturulması gerekmektedir.

2.4. Girişimciliğin İstihdam Sağlama Boyutu

Girişimcilik, gelişmekte olan ekonomilerde iktisadi kalkınmayı destekleyen bir ilerleme aracı olmasının yanında aynı zamanda işsizler için bir istihdam sağlama yöntemidir (Adenutsi, 2009: 5-6). İkinci Dünya Savaşı sonrasında istihdam olanakları çoğunlukla

büyük işletmeler tarafından yaratıldığı için girişimciliğin bu boyutu uzun süre görmezden gelinmiştir. Ancak 1973'deki petrol krizinin yol açtığı durgunluğun büyük işletmeleri olumsuz etkilemesi ve devamında artan işsizlik²⁸ bu durumu değiştirmiştir.

Gerçekten de tüm dünyada girişimciliğin istihdamın artırılmasındaki rolü 1970'lerdeki ekonomik krizden sonra fark edilmeye başlamıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik buhran büyük işletmelerin piyasadan silinmesine neden olmuştur. Böylece kompleks yapılı bu işletmelerin aslında yeni pazar koşullarına uyum sağlamada yavaş hareket ettiği anlaşılmıştır (Landström, 2004: 25). Tam tersine küçük işletmeler ekonomik krizde kendilerini daha kolay toparlamışlar ve piyasa koşullarına daha hızlı uyum sağlamışlardır. Üretimin sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kaymasıyla işletme ölçekleri küçülmüş ve esnek üretim yöntemleri daha geçerli hale gelmiştir. Bu gelişmeler küçük firmalara karşı duyulan güvenin artmasına ve girişimciliğe ilginin çoğalmasına neden olmuştur.

1980'lerde küreselleşmenin yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla birlikte küçük işletmelerin önü daha da açılmıştır. Yeniliklere daha yatkın olmaları, tüketici tercihlerine çabuk adapte olan esnek karakterleri, ekonomik dalgalanmalara uyum sağlamadaki üstünlükleri, üretimdeki boşlukları doldurmadaki becerileri, daha az bürokratik yapıları ve her şeyden önemlisi istihdama yaptıkları katkı küçük işletmelerin ekonomideki önemini artırmıştır (Küçük, 2005: 19). Sonraki yıllarda dünyada bilgi teknolojileri ve biyoteknolojik dalgalanmalar hızlanmıştır (Landström, 2004: 25). Girişimcilik, yenilikçilik, iş yaratma gibi yeni ilgi alanları ortaya çıkmıştır. Bu konular bilimsel ve siyasi platformlarda daha çok konuşulmaya başlanmıştır.

Girişimciliği bir istihdam yaratma yöntemi olarak vurgulayan bazı bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Mesela 1979'da David L. Birch, işletmelerin iş yaratma süreci üzerine önemli bir araştırma yapmıştır. Birch'in araştırması, ABD ekonomisindeki küçük işletmelerin en önemli istihdam yaratma kaynağı olduğunu göstermiştir. Birch, 1969-1976 yılları arasında ABD'deki tüm yeni işlerin % 66'sının 20'den az işçisi olan şirketler tarafından; % 81.5'inin de 100'den az işçisi olan şirketler tarafından gerçekleştirildiğini tespit

²⁸ Sürekli artan işgücü maliyetleri nedeniyle istihdam ağırlıklı üretim Uzak doğu ülkelerine kaymaya başlamıştır. Bu durum Çin gibi işgücünün ucuz olduğu ülkelerde istihdam ağırlıklı üretimi hızla artırırken, diğer ülkelerin işgücü piyasalarında daralmalara yol açmıştır. Birçok ülkede iş yaratma imkânları azalırken nüfusunun hızla artması işsizliği çözüm bekleyen küresel bir sorun haline getirmiştir.

etmiştir. Bu araştırma ile küçük işletmelerin istihdam sağlama açısından daha etkili olduğu kanıtlanmıştır. Birch'in araştırmalarının ABD politikası üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Bu çalışmalar ABD Küçük İşletme İdaresi Destekleme Ofisi tarafından vergi ve diğer düzenleyici konularda çeşitli bulgularla geliştirilmiştir (Neumark ve diğerleri, 2008).

Ayrıca ABD'de R. Reagan, İngiltere'de M. Thatcher gibi girişimciliği teşvik edici politikalar izleyen bürokratlar da bu gelişmeleri desteklemiştir. 1985 yılında Başkan Reagan, vatandaşlara hitabında içinde bulundukları on yıldan “Girişimci Çağı” olarak bahsetmiştir (Landström, 2004: 25). Sonrasında ABD öncülüğünde birçok ülkede girişimcilik popülerlik kazanmıştır. Ülkeler bu konuyla ilgili programlar hazırlanarak, altyapılarını güçlendirmeye ve girişimci sayısını çoğaltmaya başlamıştır.

Neticede işsizlik sorununun çözümünde büyük işletmelerle kıyaslandığında küçük işletmelerin daha etkili oldukları anlaşılmıştır. Sonrasında ise istihdamın artırılması için girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesine yönelik politikalar izlenmeye başlanmıştır. Geçtiğimiz on yıllar içinde girişimcilik tüm dünyada istihdamının sağlanmasında kullanılan bir yöntem halini almıştır. Tüm bireyler gibi işsiz kalma ihtimali yüksek olan dezavantajlı grupları iş piyasasına dahil etmek için girişimcilik uygulanmaya başlanmıştır. Bu gruplardan biride engelliler olduğundan izleyen bölümde engelliler için girişimcilik konusu incelenecektir.

2.5. Engelli Girişimciliği

Engelli girişimciliği gibi oldukça yeni bir alanı incelemek için öncelikle bir literatür taramasına gerek duyulmaktadır. Dolayısıyla aşağıda bu konu hakkında daha önce yapılan önemli araştırmalar hakkında bilgiler verilecektir.

Günümüze gelinceye kadar girişimcilik konusunda çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Hatta buna genç girişimciliği, kadın girişimciliği, yaşlı girişimciliği, azınlık girişimciliği gibi dezavantajlı gruplarla ilgili çalışmalar da eklenebilir. Ancak engellilerin genellikle bu çalışmaların dışında tutulduğu görülmektedir (Burchardt, 2003; Cooney, 2008). Aynı şekilde engelli istihdamı konusunda da araştırmalar olmasına karşın engellilik ve girişimcilik arasındaki bağlantı da neredeyse göz ardı edilmiştir.

Gerçekten de engelli istihdamı dendiğinde akla ilk olarak ücretli istihdam yöntemleri gelmektedir. Başka bir ifadeyle, engelli istihdam politikaları genellikle engellileri işverenlerle buluşturma eğiliminde olmuştur (Boylan ve Burchardt, 2002: 4). Cooney (2008), bu durumun engellilerin iş kurma yeteneği hakkındaki şüphelerden kaynaklandığını şu şekilde ifade etmektedir: “Toplum muhtemelen engellilerin iş bulabilmeleri bile yeterince zorken; bu işleri kuramayacaklarını düşünmektedir”. Bu nedenle günümüze gelinceye kadar girişimciliği teşvik eden programlar engellileri kapsamamıştır.

Engellilerin yeteneklerine ilişkin güven eksikliği ve önyargılardan kaynaklanan bu durum bazı bilim adamlarını engellilerin girişimcilik yeteneklerini sorgulamaya yöneltmiştir. Böylece 2000’li yıllarla birlikte İngiltere ve ABD’de engelli girişimciliğine dair bilimsel çalışmalar başlamıştır. Blanck ve diğerleri (2000) tarafından ABD’nin Iowa eyaletinde engelli girişimcilere yönelik bir programın analiz edildiği çalışmada, girişimcilik ve serbest meslek faaliyetlerinin engelli insanlar için istihdam fırsatlarını ve yaşam kalitesini nasıl artırdığı incelenmiştir. Bu programa başvuran engellilerin özellikleri, girişimcilik ve serbest mesleği seçme nedenleri, engelli olmanın bir girişimcinin başarıları üzerindeki etkisi gibi konular ele alınmıştır.

Çalışma sonrasında aynı zamanda engelliler için girişimciliği destekleyen faktörler hakkında bir araştırma boşluğu olduğunun farkına varılmıştır. Böylece çalışma akademik camianın dikkatlerini engelli girişimciliği konusuna toplamıştır (Tihic, 2019: 38).

Engelli girişimciliği üzerine ilk çalışmalardan bir diğeri de “Journal of Vocational Rehabilitation” dergisinin 2002 yılında yayımlanan özel bir sayısıdır. Engellilerde serbest meslek kavramını inceleyen bu sayıda Mesleki rehabilitasyon kurumları ile meslek danışmanlarının engellilere girişimciliği önerme konusundaki rolleri analiz edilmiştir. Callahan ve diğerleri (2002) tarafından Serepral Palsi Derneklerinde mesleki rehabilitasyon amaçlı istihdam edilen engellilerin yaklaşık %13’ünün ücretli istihdam yerine girişimciliği seçtiğinin farkına varılmıştır. Bu oran genel nüfus içinde kendi hesabına çalışanlardan bile fazladır (Pagàn, 2009: 219). Bazı engel türlerinin yüksek oranlarla serbest mesleğe yöneldiği fark edilince bu istihdam yöntemi daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır.

Rizzo (2002) tarafından yapılan bir diğer çalışma da ise girişimciliğin ağır engelli ve ciddi desteğe ihtiyaç duyanlarda yüksek işsizlik oranları için bir çözüm olabileceği belirlenmiştir. Bu çalışmada Sosyal yardım sistemleriyle kendi işini kurmaya yönelik destek sistemlerinin engelliler için birleştirilmesi gerektiği ileri sürmüştür.

Engelli girişimciler hakkında bilgi edinmek için doğan ihtiyaç sonrasında İngiltere’de Boylan ve Burchardt (2002), engelliler için girişimciliğin zorluklarının incelendiği bir araştırma yapmıştır. Araştırmada; çalışma çağındaki engellilerin iş kurmak için başlangıç sermayesini bulma, iş danışmanlarının olumsuz tavırlarıyla karşılaşma ve girişimcilik için gerekli eğitime ulaşamama gibi bir dizi zorluk faktörü belirlenmiştir. Ayrıca kas-iskelet sistemi hastalığı olan kadın ve erkekler ile zihinsel sağlık sorunları olan kadınların girişimcilik oranlarının yüksek olduğu; işitme engelli erkeklerin diğer engelli türlerine göre girişimci olma oranlarının nispeten düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada engellilere ticari faaliyet yapma fırsatı verilerek girişimcilik yoluyla ekonomiye dahil edilmeleri gerektiği öne sürülmüştür.

Larsson (2006) tarafından yapılan diğer bir araştırma ise İsveç’te kendi işini kurmaya yönelik bir hibe programına katılan engellilerle gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada engelli girişimcilerin en az diğer girişimciler kadar başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece istihdam programı olarak girişimcilik, engelliler için de bir tercih olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Cooney (2008) kaleme aldığı makale ile engelli bireylerin istihdam olasılıklarının çok yetersiz olduğunu, düşük kazançlara sahip olduklarını ve bu nedenlerle her türlü ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmektedir. Bu çalışmada bazı zorlukların üstesinden gelindiğinde girişimciliğin engelliler için çeşitli avantajları olduğu ve girişimcilik eğitimi yoluyla engellilere yardımcı olacak politikalar ve pratik düzeyde alınabilecek tedbirler belirtilmiştir. Çalışmanın dikkat çekici yanı ise engelliler için girişimcilik eğitime vurgu yapmasıdır.

Engelli girişimcilere yönelik önemli araştırmalardan bir diğer ise Pagàn (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1995-2001 yılları arasında Avrupa Topluluğu Hane halkı Paneli (ECHP) verileri kullanılarak 13 Avrupa ülkesinde girişimciliğe başlayan engelli sayılarının incelendiği çalışma ile bu dönemde engellilerin girişimcilik ve serbest meslek oranlarının yüksek olduğu hatta engelli olmayanlarla kıyaslandığında bile bu yüksekliğin

korunduğu belirtilmektedir. Çalışmada aynı zamanda bu ülkelerdeki girişimci engellilerin cinsiyet dağılımları araştırılmıştır. Neticede yüksek girişimcilik oranları bu istihdam şeklinin engelliler için geliştirilebileceğini göstermektedir.

Akademik çevrelerde engelli girişimciliği konusuna ilginin artması üzerine OECD tarafından istihdam politikaları çerçevesinde bu konuda bazı bilimsel çalışmalar yayınlanmıştır. Bunlardan biri Halabisky (2014) tarafından Avrupa’da engellilerin girişimcilik faaliyetini incelendiği araştırmadır. Benzer olarak Kitching (2014), yazdığı makalesinde engellilerde kişisel çalışma ve girişimciliğin desteklenmesine yönelik politikaları ele almaktadır.

Bu kapsamda Vaziri, Schreibe, Wieching ve Wulf (2014) tarafından da Avrupa’da girişimci engelli oranlarının teknoloji yoluyla nasıl artırılabilirliği konusunda bir araştırma yapılmıştır. Bu makale, girişimci olmayı hedefleyen engelli insanlar için mevcut zorlukları ve teknolojinin uygulanması yoluyla bunların ortadan kaldırılmasını destekleyen politikalara değinmektedir.

Roni (2014) tarafından yazılan tez çalışması ile İngiltere’de yeni işletmeler kuran engelli girişimcilerin deneyimleri ve iş kurmak için gerekli kaynaklara nasıl eriştikleri araştırılmıştır. Çalışma için bir taraftan engelli girişimciler diğer taraftan destek hizmeti sunan kurum yetkilileriyle görüşülmüştür. Görüşmelerde elde edilen önemli sonuçlardan biri destek hizmeti yetkilileriyle engelliler arasında yeterli bağlantı kurulamamasıdır. Diğer taraftan bu çalışmada engellilere işe başlama konusunda önemli desteğin aile tarafından verildiği görülmüştür.

Tihic (2019)’in ABD’de çeşitli destek programlarına katılan engellilerin girişimcilik deneyimlerinin incelendiği diğer bir tez çalışmasında ise engellilerin girişimcilik bilgilerinin geliştirilmesi gerektiği ve girişimcilikle ilgili kendilerine sunulan kaynaklardan habersiz oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca "herkese uyan tek tip" girişimcilik eğitimlerinin engellilerin özel ihtiyaçlarını karşılamadığı belirtilmiştir.

Engelli Girişimciliği konusunda yakın zamandaki araştırmalar ise engelli girişimcilik ekosistemini inceleyen çalışmalardır. Bu kapsamda Darcy, Collins ve Stronach (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Avustralya’da Engelli Girişimci Ekosistemini incelemeye yönelik yapılan ülke bazlı çalışmalardan biridir.

Literatür değerlendirildiğinde 2000’li yılların başında, ABD ve İngiltere’de araştırılmaya başlanan engelli girişimciliğinin yeni bir alan olduğu ve son yirmi yıllık dönemde birçok ülkede bir istihdam şekli olarak engelli girişimciliğe yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda engellilerin girişimcilikte zorlandıkları noktalar olduğu belirtilmekte buna rağmen gerekli destekler sağlandığı takdirde girişimcilikte en az engelli olmayanlar kadar başarılı olabilecekleri belirtilmektedir. Ayrıca yoksulluk, işsizlik ve bunlarla bağlantılı olan sosyal dışlanma gibi problemlerden engellileri kurtarabilecek alternatif bir istihdam seçeneği olarak girişimciliği geliştirmeye yönelik politikalar ele alınmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda engelli girişimciliğiyle ilgili bazı noktaların sürekli vurgulandığı görülmektedir.

Öne çıkan bu noktalar çalışmamıza yön veren aşağıdaki temel soruları oluşturmaktadır:

1. Algılar: Engelliler için girişimcilik neyi ifade etmektedir?
2. Motivasyonlar: Engelliler bir istihdam şekli olarak girişimciliği neden seçmek istemektedir? Onları bu konuda harekete geçiren faktörler nelerdir ?
3. Zorluklar: Engelliler girişimcilik sürecinde hangi zorluklarla karşılaşmaktadır?
4. Destekler: Bu zorlukların aşılması diğer bir ifadeyle; daha fazla engellinin girişimci olarak istihdam edilebilmesi için hangi desteklerin verilmesi gerekmektedir? Araştırmanın temel soruları belirlendikten sonra aşağıda engelli girişimci kavramının tanımı yapılacaktır.

2.5.1. Engelli Girişimci Kavramı

Engelli girişimci kavramını tanımlamak kolay değildir. Bunun nedeni engelli girişimcilerin kendini ortaya çıkarmak istememesidir. Gerçekten de birçok engelli girişimcilikle meşgul olduğu halde tabiri caizse kendini gizlemektedir. Sosyal yardım parasını kaybetme korkusu bunda etkili olmaktadır (Cooney, 2008).

Diğer taraftan engelli girişimci kavramını açıklamayı güçleştiren bir nedende engelli tanımının dünyada bölgeden bölgeye farklılık göstermesidir. Örneğin, AB ülkelerindeki işgücü anketlerinin farklı engellilik tanımları kullanması nedeniyle karşılaştırılabilirlik mümkün olmamaktadır (Greve, 2009). Gelişmişlik durumuna göre ülkelerin değişen engellilik tanımları engelli girişimci tanımının da yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenlere rağmen bazı çalışmalarda engelli girişimcinin tanımlandığı görülmektedir.

Roni (2014: 56-57), engelli ve girişimci kavramlarını birleştirerek basit bir tanım yapmaya çalışmaktadır. Buna göre engelli girişimci; “çeşitli toplumsal kısıtlamalar/sınırlılıklarla engellendiği halde kendi işini kurmuş kişi” olarak tanımlanmıştır.

Türkiye’de ise engelli girişimci kavramının 2015-2018 Türkiye Girişimcilik Stratejisi Eylem Planında yer aldığı görülmektedir. Buna göre; engelli girişimci, “Tek başına veya en az %30 payla bir işletmenin sahibi olan ve doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yetenekleri bakımından engel durumuna göre bütün vücut işlev kaybı oranının %40 ve daha fazla olduğunu sağlık kurulu raporuyla kanıtlayan kişi” olarak açıklanmıştır (KOSGEB, 2015: 19).

Namal (2019: 264) ise “Engelline rağmen, karşılaştığı zorlukları girişimci ruh ve arzusu ile geçerek, toplumun gereksinim duyduğu alanlarda, mal ve hizmet üretmeyi kararlaştıran ve bunu eyleme dönüştüren kişi” şeklinde bir tanım yapmaktadır.

Durak (2021: 33-34) ise engelli girişimciyi “Bir fırsatı değerlendirerek kazanç elde etmek için, zihinsel, bedensel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerindeki kısıtı/kısıtları girişimcilik ruhu ile aşıp cesaret göstererek risk alan, mal veya hizmet üretimi için faaliyet gerçekleştiren kişi” şeklinde açıklamaktadır.

Bu tanımlardan hareketle çalışmamız dahilinde kullanılacak bir engelli girişimci tanımı yapacak olursak; “engelli girişimci, toplumsal nedenlere bağlı olarak engeli ile alâkalı bazı güçlükler yaşamasına rağmen kaynakları bir araya getirerek üretim ve/veya yenilik yapmak niyetiyle harekete geçen kişi” şeklinde olacaktır. Engelli girişimci tanımı yapıldıktan sonra aşağıda engelliler için girişimciliğin önemi ele alınmaktadır.

2.5.2. Engelli Girişimciliğinin Önemi

1980 sonrasında tüm dünyayı etkileyen Neo-liberal politikalar devletin piyasa üzerindeki etkisini azaltırken, meydana gelen ekonomik krizler tüm sınıflar için işsizliğin artmasına sebep olmuştur. Engellilerin de yer aldığı bu sınıflara yönelik sosyal politikaların yönlendirilmesi BM, ILO ve AB gibi küresel örgütlerin kontrolünde sağlanmaya başlanmıştır.

Küresel örgütler engellilere yönelik sosyal politikaları iki amaç üzerine şekillendirmektedir. Bunlardan birincisi istihdam odaklılık, ikincisi ise hak temelli

yaklaşım olmaktadır. Her ne kadar bu örgütlerin engellilerin insani ve sosyal haklarını iyileştirme hedefi devam etse de ekonomik konulardaki endişeler giderek büyümektedir. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu azaltmaya ve insani gelişmeyi sağlamaya yönelik politikalarda engelliler hâlâ görmezden gelinmektedir. Diğer taraftan refah devletlerinde şiddetlenen mali baskılar engellilik yardımı talep edenler konusunda ekonomik kaygılara yol açmaktadır. İş piyasası dışındaki engellilerin çeşitli yardım ve desteklerle iş hayatına yönlendirmesi gerekmektedir. Örneğin ABD ve İngiltere’de daha fazla engellinin sosyal yardım sisteminden iş hayatına kaydırılması hedeflenmektedir (Priestley, 2011: 527). Engelliler için dünyadaki ekonomik dengesizlikler bir yandan (devletler üzerinde oluşan mali baskılar nedeniyle) sosyal yardım sistemini zorlarken; diğer yandan iş imkanlarını daraltmaktadır. İşsizlik nedeniyle arada kalan engelliler için yoksulluk ve sosyal dışlanma olasılığı giderek artmaktadır.

Yaklaşık 87 milyon engellinin bulunduğu AB’de her dört kişiden biri engellidir (Eurostat, 2022). Engelliler çevresel şartlar ve toplumsal zorluklar nedeniyle sosyal hayat içerisinde yeterince yer alamamaktadır. İş imkanlarına erişemedikleri için engelliler arasında yoksulluk oranı ortalamadan %70 daha fazladır (AB, 2010). Engelliler yoksullukla birlikte sosyal dışlanma yaşamaktadır.

AB’de engellilerin yoksulluk ve sosyal dışlanma riski %28,4 ile engelli olmayanların %18,4 oranından oldukça yüksek seyretmektedir. Bu eşitsizliğin temel nedeni engelli istihdamındaki yetersizliklerdir (European Commission, 2021: 10). Engellilerin buldukları işlerin çoğunun vasıfsız ve geçici işler olması da yoksulluklarını artırmaktadır (Thornton ve Lunt, 1995).

Engelli yoksulluğu ülkemizi de kapsayan genel bir sorundur. Türkiye’de engellilerin % 78,29’u işgücü kapsamında değildir (DİE, 2009: 19). Türkiye’de engelli yoksulluğunun en açık göstergesi sürekli artan engelli işsizliği olmaktadır (Işıkhani, 2019: 30). İşsizlik nedeniyle aileleri üzerinde maddi yük oluşturan engelliler maalesef ailesini de yoksulluğa sürüklemektedir.

Günümüzde iş piyasasında yaşanan zorluklar engelliler için girişimciliği yegâne istihdam fırsatından biri haline getirmektedir. Böylece işsizlikle bağlantılı olarak oluşan yoksulluk ve dışlanma gibi zorlukların üstesinden gelmekte mümkün olmaktadır (Roni, 2014; Renko ve diğerleri, 2015; Maritz ve Laferriere, 2016). Aynı zamanda engelliler

kendilerine ait bir işyerinde yetenek ve becerilerine uygun işlerde severek çalışırken bilindik bir çevrede farklı insanlarla da tanışabilir.

Cooney (2008), engelli istihdam yapısının engelliler adına başkalarının karar verdiği bir durumdan çıkarılarak, girişimcilik ve serbest meslek sahibi olmaya doğru yeniden düzenlemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durum istihdam edilen engelli sayısının ancak engelli girişimci sayısının artırılması ile mümkün olacağını göstermektedir. Her ne kadar girişimcilik bağımsız bir seçim meselesi olsa da ; engelliler gibi eğitim seviyesi yetersiz gruplar için bu istihdam yöntemi giderek daha cazip hale gelmektedir (Darcy ve diğerleri, 2020; Boylan ve Burchardt, 2002: 7-8). Dolayısıyla girişimcilik, vasıf seviyeleri yüksek olmayan engelliler için iyi bir istihdam stratejisi olmaktadır.

ABD’de yapılan bir araştırma, engellilerin doğasında bulunan bazı niteliklerin girişimcilik ve serbest çalışmada başarı sağlamalarında etkili olacağını göstermektedir. Bu nitelikler; sorun çözme becerisi, esneklik, stres altında bile nazik olabilme, kararlılık, espri anlayışı, birlikte hareket etme yatkınlığı ve beceriklilik olarak belirtilmektedir (Maritz ve Laferriere, 2016: 49).

Gerçekten de engelliler kendi kendine yeterli olma arzusunu destekleyen ve birçok insanda bulunmayan özelliklere sahiptir. Girişimcilik bu anlamda engellilerin kişisel özelliklerini çalışma hayatına aktarabilecekleri bir istihdam yöntemi olması nedeniyle değerlidir. Öte yandan bir engellinin kendi işine sahip olması, etrafındakilerin ona yönelik algılarını değiştirerek özsaygısının artmasını da sağlayacaktır. Bu motivasyon onu engellik sınırlarının ötesine taşıyabilir. Girişimcilik engellilere sadece bir çalışan olmak yerine prestij sahibi bir işveren olarak faaliyet göstereceği işletmeleri kurma ve yönetme özgürlüğü sunmaktadır.

Kendi işini kuran engellilerin ücretli istihdam edilenlere göre iş tatmininin daha fazla olduğu belirtilmektedir. Engellinin işinden duyduğu bu yüksek memnuniyet düzeyi performansı olumlu yönde etkilemektedir (Pagàn, 2009: 217). Neticede özgür bir kariyer seçimi diğer bireylerin olduğu gibi engellilerinde hakkıdır. Engelli bireylerde bir işte zoraki çalışmak yerine meslek hayatlarına birer girişimci olarak devam etmek isteyebilir.

Son dönemde özellikle gelişmiş ülkelerde birçok engellinin bağımsız çalışmaya yönelmesi bunu kanıtlar niteliktedir. AB’den elde edilen veriler yakın dönemde girişimcilik ve serbest meslek oranlarının engelli olmayanlara göre engellilerde daha

yüksek olduğunu göstermektedir (Halabisky,2014:5). Benzer olarak ABD'de son yıllarda engelli olmayanlarla kıyaslandığında engelli girişimci sayısı yaklaşık iki kat fazladır (Renko ve diğerleri, 2015). Türkiye’de ise engellilerin istihdam edilmelerini hedefleyen politikaların merkezinde kota ve korumalı işyerleri gibi bağımlı çalışma yöntemleri bulunmaktadır (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021: 27). Engellilerin kendi işini kurması için İŞKUR ve KOSGEB tarafından çeşitli programlar geliştirilmesine rağmen bu yöntemlerin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye’de engelli girişimciliğini artıracak politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sayede engelliler önce kendilerine sonrasında ise başkalarına istihdam sağlayabilecektir.

2.5.3. Dünyada ve Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Hukuki Dayanakları

Günümüzde engellilerin girişimci olarak istihdamına yönelik hukuki düzenlemelerin yapıldığı ve engellilere bu konuda çeşitli destekler sağlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda aşağıda dünyada ve Türkiye’de engellilerin girişimcilik haklarına yönelik hukuki çerçeve ele alınmaktadır.

2.5.3.1. Dünyada Engelli Girişimciliğinin Hukuki Dayanakları

Dünyada engellilere iş kurma hakkı verilmesi, çalışma hakkı tanınması ile birlikte ele alınmaya başlamıştır. Engellilerin çalışma hayatına diğer bireylerle eşit olarak katılmasına yönelik yöntemler ve yasal altyapı uluslararası örgütler tarafından oluşturulmaktadır. Böylece taraf devletlerin mevzuatlarını yönlendirici bir misyon üstlenilmektedir.

Bu kapsamda engellilerin çalışarak topluma uyum sağlamaları konusunda, ilk düzenleme 1983 yılında ILO’nun yürürlüğe koyduğu 159 Sayılı Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesidir²⁹. İlgili sözleşmenin 1. maddesinde “Her üye devletin mesleki rehabilitasyon gayesinin, engellilerin uygun bir iş edinmesi, bu işin devamlılığı ve ilerlemesini sağlayarak engellilerin topluma entegrasyonunu kolaylaştırılması” şeklinde olacağı belirtilmektedir.

Girişimcilikte dahil engellilere istihdam tercihleri konusunda ayrımcılık yapılamayacağı AB düzenlemeleri aracılığıyla da hüküm altına alınmaktadır. AB’ye üye ülkelerin 1999

²⁹ Sözleşme Türkiye tarafından 10.07.1999 yılında onaylanmıştır.

yılında imzaladığı AB Temel Haklar Bildirgesi 21. maddesinde engellilik nedeniyle ayrımcılık yasaklanmaktadır. Aynı bildirgenin 26. maddesine göre; “AB, engellilerin toplumla bütünleştirilmesi için bağımsızlıklarını, toplumsal ve mesleki hayatla bütünleştirilmelerini ve toplumsal yaşama katılmalarını sağlamaya yönelik önlemlerden faydalanma haklarını tanımakta ve saygı göstermektedir” ifadelerine yer verilmektedir (AB, 2022).

Bu anlamda engellilerin girişimcilik hakkı, BM’nin 2008 yılında yürürlüğe koyduğu EHİS’ te yer almaktadır. EHİS ülkemiz tarafından, 5825 sayılı “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”³⁰ ile 03.12.2008 tarihinde kabul edilmiştir. Sözleşme’nin Ek İhtiyari Protokolü 03 Aralık 2014 tarih ve 6574 sayılı Kanun³¹ ile onaylanmıştır. Engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde faydalanmasını teşvik ve temin ederek insanlık onuruna saygıyı güçlendirmeyi amaçlamayan sözleşmenin “Çalışma ve İstihdam” başlıklı 27. maddesi taraf devletlere engellilerin çalışma hakkının diğer vatandaşlarla eşit olarak tanınması ve güvence altına alınması için gerekli her çeşit önlemi alma sorumluluğu yüklemektedir.

Bu hak engellilerin açık, erişilebilir ve bir araya getirici bir iş piyasasında herhangi bir etki altında kalmadan özgürce tercih ettikleri bir işle yaşamlarını idame etme hakkını da kapsamaktadır. Taraf devletler çalışma hakkının uygulanmasını sağlamak için gereken tüm tedbirleri almak zorundadır. İlgili maddenin ‘a’ bendinde “istihdama dayalı her hususta engelliliğe dayalı ayrımcılık” yasaklanırken; ‘f’ bendinde “taraf olan devletlerin; engellilerin girişimcilik, serbest çalışma, kendi işini kurma, kooperatif kurma konularındaki fırsatları geliştirmeleri” hükme bağlanmaktadır (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009).

2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması ile düzenlenen ve AB’nin hedeflerini, politikalarını ve işleyişini ortaya koyan AB Anlaşması ve AB’nin işleyişine ilişkin Anlaşma’nın 10. maddesinde; birliğin politikalarının belirlenmesi ve uygulanması ile önlemlerin alınmasında engellilik temelli ayrımcılıkla da mücadele için çaba göstereceği yer almaktadır. Aynı anlaşmanın 19. maddesinde konseyin, Avrupa Parlamentosu’nun iznini aldıktan sonra, özel yasama usulüne göre oybirliğiyle cinsiyet, ırk ve etnik köken,

³⁰ R.G.T. 18.12.2008, S. 27084.

³¹ R.G.T. 18.12.2014, S. 29203.

dini inanç ve kanaat, yaş ve cinsel tercih yanında engellilik temelinde yapılan ayrımcılıkla mücadele amacıyla da gerekli tedbirleri alabileceği belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011).

Günümüzde AB girişimciliği bir istihdam stratejisi olarak görmektedir. Bu strateji, engellilerin topluma katılım ve haklardan yararlanma anlamında güçlendirilmesini amaçlamaktadır. AB, 2020 engelli istihdam stratejisi akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için anahtar yöntem olarak girişimcilik ve serbest mesleği önermektedir. Bu yönde üye devletlere yasal ve ticari konularda destek sağlanarak serbest meslek ve girişimciliği kolaylaştırma çağrısında bulunmaktadır (AB, 2010: 4-7).

AB 2020 istihdam stratejisinin bir devamı niteliğinde olan 2021-2030 istihdam stratejisi de girişimciliği engelli istihdamının önemli bir parçası olarak görmeye devam etmektedir. AB bu amaçla engelli kişiler için sosyal korumayı iyileştirmek ve girişimci olmak isteyen engellileri desteklemek için faaliyetler gerçekleştireceğini belirtmektedir (United Nations, 2021: 12). Bu hukuki çerçeveden AB İstihdam Stratejisinin temel bir dayanağını oluşturan girişimciliğin tüm dezavantajlılarda olduğu gibi engelliler için de ileride etkili bir istihdam yöntemi olacağı anlaşılmaktadır. Böylece engellilerde sosyal dışlanma ve ayrımcılık kaynaklı toplumsal sorunlarında önlenmesi planlanmaktadır. İlerleyen dönemde küresel anlamda engelli istihdam politikaları için bağımsız çalışma ve girişimciliğe verilen önemin artacağı düşünülmektedir.

2.5.3.2. Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Hukuki Dayanakları

Türkiye’de engelli girişimciliğine yönelik hukuki çerçeve yukarıda belirtildiği gibi onaylanan uluslararası sözleşmeler ve ulusal mevzuatın eşgüdümüyle gerçekleştirilmektedir. Engelli girişimcilere ilişkin başta Anayasa olmak üzere Engelli kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ve İş Kanunun da çeşitli hükümler yer almaktadır.

Bu kapsamda öncelikle 1982 Anayasası ile Türkiye’de ayırım yapmaksızın tüm vatandaşların girişimcilik ve serbest meslek hakkı güvence altına alınmıştır. Anayasa’nın 48. maddesinde girişimcilik hakkından “Herkes, istediği alanda çalışma ve sözleşme özgürlüğüne sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak önlemleri alır” şeklinde bahsedilmektedir. Bu ifadeler ile

engelliler dahil tüm vatandaşların girişimci olarak çalışma ve özel teşebbüsler kurma özgürlüğü bulunduğu belirtilmektedir.

Anayasamızın 50. ve 61. Maddelerinde ise doğrudan engellilerle ilgili düzenlemelere yer verilmektedir. Bu kapsamda çalışma koşulları ve dinlenme sürelerinin düzenlendiği 50. maddesinde; “Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar” ifadesiyle çalışma yaşamında tüm dezavantajlılar gibi engellilerin de korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anayasa'nın 61.maddesinde ise; “Devlet sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirler alır” ifadesi ile engellilerin her türlü sosyal etkileşiminden devletin sorumlu olduğu belirtilmektedir.

Türkiye’de 2005’te yürürlüğe giren 5378 Sayılı Engelliler Kanunu da engelli girişimciliğine yönelik bazı hükümler içermektedir. İlgili kanunun 13. maddesinde “Engellilerin meslek seçebilmesi ve bu alanda eğitim alabilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağından” bahsedilmektedir. Aynı kanunun istihdam başlıklı 14. maddesinde ise, “Engellilerin iş piyasası ve çalışma ortamında sürdürülebilir istihdamı için kendi işini kurmaya rehberlik ve mesleki danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi de dâhil olmak üzere gerekli tedbirlerin alınacağı ve istihdama ilişkin hiçbir hususta engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılamayacağı” belirtilmektedir (Engelliler Hakkında Kanun, 2005). Böylece engellilerin sadece ücretli istihdamda değil, girişimcilikle ilgili olarak karşılaşılabilecekleri güçlükler için de gerekli yasal tedbirlerin alınacağı ifade edilmektedir.

2003 yılında yürürlüğe giren ve halen geçerli olan 4857 sayılı İş Kanunu engellilere istihdam konusunda çeşitli haklar kazandıran bir diğer düzenleme olmaktadır. İş Kanun’unun 30. maddesinde engelli çalıştırma zorunluluğu kapsamında işverenlere, “elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde %3, kamu işyerlerinde ise %4 oranında engelli işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırma zorunluluğu” getirilmiştir. İleride bahsedileceği üzere bu maddeye uymayan işverenlerden alınacak idari para cezaları ile engellilerin kendi işlerini kurmaları da mümkün olmaktadır.

Engelli girişimcilerle ilgili son olarak 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun çeşitli düzenlemeler içerdiği görülmektedir. Türkiye’de engelli serbest meslek erbabı ve basit

usulde vergilendirilen mükelleflerin gelir vergisi matrahına esas kazançlarına GVK' nun 31. maddesi 2 numaralı bendinde bulunan esaslara göre hesaplanan yıllık vergi indiriminden yararlanacağı kararlaştırılmıştır. Buna göre “çalışma gücünün en az % 80'ini kaybetmiş bulunan hizmet erbabı birinci derece engelli, en az % 60'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ikinci derece engelli, en az % 40'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ise üçüncü derece engelli olarak kabul edilir ve aşağıda engelli derecelerine göre belirlenen aylık tutarlar, hizmet erbabının ücretinden indirilir”.³² 2023 yılı için engelli indirimi aylık olarak,

- Birinci derece engelliler için, 4.400 TL.,
- İkinci derece engelliler için, 2.260 TL.,
- Üçüncü derece engelliler için 1100.TL olarak belirlenmiştir³³.

Çalışma gücünü kaybederek belirtilen derecelerde engelli olan hizmet erbabı ile yanında bakmakla yükümlü olduğu engelli kişi bulunan hizmet erbabı ve engelli serbest meslek erbabı ile bakmakla yükümlü olduğu engelli kişi bulunan serbest meslek erbabı; engelliliğe bağlı gelir vergisi indiriminden yararlanabilmektedir.

Görüldüğü gibi dünyada ve ülkemizde engellilerin herhangi bir ayırım yapmadan bir istihdam yöntemi olarak girişimcilik faaliyetini gerçekleştirmelerine yönelik hukuki çerçeve bulunmaktadır. Ancak burada vurgulanması gereken serbest piyasa koşullarında engellilerin iş kurmada yaşayacakları zorluklar olmalıdır. Bu nedenle bu istihdam yönteminin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için engellilerin çeşitli şekillerde desteklenmesi ve kendilerine yardımcı olunması gerekmektedir.

2.5.4. Dünyada ve Türkiye’de Engelli Girişimciliğinin Desteklenmesi

Engellilerin girişimcilik ve iş kurma yetenekleri olmasına rağmen diğer insanlarla eşit fırsatlara sahip olmamaları onlar için önemli dezavantajlar oluşturmaktadır (Larsson, 2006). Tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizler, işsizlik gibi sorunlar engelliler tarafından daha yoğun yaşanmaktadır. Maruz kalınan yoksulluk ve sosyal dışlanma politika yapıcılarını bir çözüm olarak girişimciliği desteklemeye yöneltmektedir. Aşağıda Dünyada ve Türkiye’de engellilere yönelik girişimcilik destekleri incelenmektedir.

³² R.G.T. 24.04.2003, S. 25088.

³³ R.G.T. 30.11.2022, S. 32059 (2.Mükerrer).

2.5.4.1. Dünyada Engelli Girişimciliğinin Desteklenmesi (Kapsayıcı Girişimcilik)

Engellilerin kendi işlerini kurma konusunda karşılaştıkları zorluklar “kapsayıcı girişimcilik” kavramını ortaya çıkarmıştır (Pilkova ve diğerleri, 2016: 312). Kapsayıcı girişimcilik, “engellilerin çeşitli politikalarla önce kendileri sonrasında toplum için ekonomik anlamda faydalı olacak girişimcilik faaliyetlerine yönlendirilmesi ve girişimcilik potansiyellerinin ortaya çıkarılması amacıyla desteklenmesi” olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2022a; Tihic, 2019: 37).

Engelli bireyler istihdamda türlü dezavantajlarla karşılaşmaktadır. Bir iş bulsalar bile genellikle düşük ücretlerle ve zor şartlarda çalışmaktadırlar. (Işıkhan, 2019: 59). İş piyasasında karşılaştıkları ayrımcılık ve sosyal dışlanma engellilerin kendilerini düşük statülü ve küçük görmelerine neden olmaktadır. Engelliler kapsayıcı girişimcilik uygulamalarıyla desteklendiğinde iş piyasasında yaşadıkları dezavantajlardan büyük ölçüde korunabilecektir. Kapsayıcı girişimcilik uygulamaları engellilerin iş kurarak bağımsızlıklarını artırabileceklerini ve bir esnaf olarak çevre ile sosyal ilişkiler geliştirebileceklerini göstermektedir.

Kapsayıcı girişimcilik uygulamaları ilk olarak 2007 yılında ABD’de ODEP (Çalışma Bakanlığı Engelli İstihdam Ofisi) tarafından başlatılmıştır. ODEP, zihinsel engellilerden engelli gazilere kadar çeşitli engel türlerine sahip kişiler arasında girişimciliği destekleyen uygulamaları test etmek için ülke genelinde üç start-up projesine fon sağlamıştır (Shaheen, 2016: 58).

Kapsayıcı girişimcilik politikalarının iki temel hedefi bulunmaktadır. İlk olarak engellilerde girişimcilik bilincinin artırılarak onların harekete geçmelerinin sağlanması, ikinci olarak onları orantısız etkileyen ekonomik, teknik ve davranışsal sorunların çeşitli politikalarla düzeltilmesidir³⁴. Bu yolla engellilerin girişimcilik potansiyellerini ortaya çıkarmaları desteklenerek kendi geçimlerini temin edecekleri bir çalışma faaliyetine bağlanmaları mümkün olmaktadır.

Engelliler için iş kurmayı destekleyen faaliyetler; girişimcilik ve serbest mesleğin aktif işgücü programlarına dahil edilmesi ve engellilerin girişimcilikte desteklenmesini sağlayan

³⁴ Burada Ekonomik zorluklara; piyasa şartları, müşteri ve rakipler örnek verilebilir. Teknik zorluklara; teknolojik bilgi eksikliği, muhasebe ve vergi işlemleri ve krediler örnek verilebilir. Davranışsal zorluklara ise engellilerin güvensizlik ve motivasyon eksikliği örnek verilebilir (OECD, 2022a).

programlardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda başta Avrupa'da, ABD'de ve Asya'da engellileri desteklemek için çeşitli politikalar geliştirilmektedir (Kitching, 2014: 10).

Destekleyici politikalarla ilgili önemli noktalardan biri, geliştirilen girişimcilik programlarının engellilerin özel ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerektiğidir (Cooney, 2008; Tihic, 2019). Ancak hedefler ve destekler ne kadar özelleştirilmiş gruplara verilirse masraflarında o oranda artacağı bilinmelidir (Kitching, 2014: 11). Dolayısıyla özel ihtiyaçlar ile maliyetler arasında bir denge kurulması gerekmektedir.

Engellilerin girişimciliğe yönlendirilmesindeki sorun sadece kaynak eksikliği olmamaktadır. Engelli bireylerin girişimciliği sürdürmeyeceğine yönelik toplumsal algı ve önyargılar da bu durumu etkilemektedir (Meager ve Higgins, 2011). Dolayısıyla kapsayıcı girişimcilik faaliyetleri bu önyargıları aşacak destekleri de içermek zorundadır. Sonuçta politika yapıcılar engelli girişimcileri destekleyecekleri araçları seçerken istenilen hedeflere ulaşma ihtimali en yüksek olanlar dikkate alınmak durumundadır. Aşağıda Türkiye'de engellileri girişimcilikte destekleyecek araçlar incelenecektir.

2.5.4.2. Türkiye'de Engelli Girişimciliğinin Desteklenmesi

Türkiye'de engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerini desteklemeye yönelik çalışmalar İŞKUR ve KOSGEB tarafından gerçekleştirilmektedir. KOSGEB, iş kurmak veya işini geliştirmek isteyen engellilere eğitim ve maddi destek sağlarken; İŞKUR iş kurmak isteyen engellilere hibe desteği sağlamaktadır.

KOSGEB'in engelli girişimciler için sağladığı desteklerin ilkinin eğitim destekleri oluşturmaktadır. KOSGEB tüm vatandaşların iş kurması ve yürütümüyle ilgili bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla girişimcilik eğitimi desteği sağlamaktadır. Bu eğitimler engellilerde dahil tüm vatandaşların katılımına açık ve ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda KOSGEB, geleneksel girişimcilik eğitimi ve ileri girişimci eğitimi olmak üzere iki tür eğitim desteği sunmaktadır. Geleneksel girişimci eğitimi, girişimcilerin iş kurma ve devamlılığını sağlamaları için bilgi ve deneyim kazanmalarına yöneliktir. İleri girişimci eğitimi ise daha çok yenilikçi, teknoloji ve imalat sektörlerine yönelik faaliyet gösterecek girişimcilerin bilgilendirilmesi maksadıyla gerçekleştirilmektedir (KOSGEB, 2020).

KOSGEB tarafından girişimcilere yönelik diğer bir destek ise maddi desteklerdir. Bu kapsamda 65.000 geleneksel girişimci desteği, geleneksel girişimci eğitimini tamamlamış bireylere geri ödemesiz olarak verilmektedir. Girişimcinin genç, kadın, gazi, birinci dereceden şehit yakını ve engelli olması durumunda belirlenen tutara 10.000 TL ilave yapılmaktadır. Diğer yandan KOSGEB, ülkemizde stratejik önceliği olan belirli sektörlerde kurulacak işletmeler için 375.000 TL.'ye kadar ileri girişimcilik desteği sağlanmaktadır. İleri girişimcilik eğitimini tamamlamış olma şartıyla verilen bu destekte tamamen geri ödemesizdir. Girişimcinin yukarıda belirtilen dezavantajlı gruplar yanında engelli olması durumunda yine belirlenen tutara 10.000 TL. eklenmektedir (KOSGEB, 2023).

KOSGEB gibi İŞKUR tarafından da engelli girişimcilere yönelik çeşitli destekler sağlanmaktadır. İş Kanunu'nun engelli çalıştırma zorunluluğuna ilişkin 30. Maddesinin 7. fıkrasına göre; engelli çalıştırma zorunluluğuna aykırı davranan işverenlerden, yine aynı kanunun 101. maddesi uyarınca alınan idari para cezaları engellilerin mesleki eğitimi ve rehabilitasyonu, iş ve işyerine uyumlarının sağlanması yanında kendi işlerini kurmalarını desteklemek amacıyla da kullanılmaktadır.³⁵ İŞKUR 2014 yılından bu yana bir komisyon aracılığıyla engellilere hibe desteği sağlanmaktadır.

İŞKUR'un 2014 yılında başlayıp halen devam etmekte olan Engelli Girişimcilere Destek Programı, yeterli koşulları gerçekleştiren engellilere, proje başvurusu yaparak, başarılı olmaları halinde tarım ve hayvancılık sektörüne ait projelerde 90 000 TL, diğer sektör projelerinde 110.000 TL' ye kadar hibe desteği verilmektedir (İŞKUR, 2023: 4-5).

İlgili program; özellikle iş kurma niyetindeki engellilere ilgili komisyonun kabul etmesi halinde, finansmanı 101. maddeye göre engelli istihdam etmeyen işverenlerden tahsil edilen idari para cezalarının toplandığı fondan karşılanan bir hibe desteği sağlamaktadır.

³⁵ İş Kanunu'nun 101 inci maddesine göre; işyerindeki toplam işçi sayısı dikkate alınarak kanunda belirtilen engelli çalıştırmamanın idari para cezası 2023 itibariyle çalıştırması gereken her bir engelli için işverenlere 13.190 TL'dir (ÇSGB, 2023).

Tablo 5: İŞKUR Tarafından Gerçekleştirilen Engelli İş Kurma Projeleri ve Verilen Hibe Desteği Miktarları (2014-2022)

	Engelli Proje Başvuru Sayısı	Onaylanan Engelli Proje Sayısı	Ayrılan Toplam Destek Miktarı
2022	391	188	10.307.082 TL.
2021	808	366	19.850.136 TL.
2020	1945	917	49.740.000 TL.
2019	899	589	26.840.500 TL.
2018	820	547	25.106.000 TL.
2017	270	187	6.732.000 TL.
2016	247	173	6.228.000 TL.
2015	441	286	10.296.000 TL.
2014	182	127	4.372.000 TL.
TOPLAM	6003	3380	159.471.718 TL.

Kaynak: Türkiye İş Kurumu'nun 2014-2022 Faaliyet raporlarından yararlanılarak yazar tarafından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda İŞKUR tarafından bugüne kadar verilen hibe miktarlarını ve hibe desteğinden yararlanan engelli sayıları gösterilmektedir. İŞKUR'un Engelli Hibe Programına başladığı tarih olan 2014 yılında 182 proje başvurmuş ve bunların 127'si kabul edilerek engellilerin kendi işini kurmasıyla ilgili faaliyetlere 4.372.000 TL. kaynak ayrılmıştır.

İş kurmak için hibe programına projeleriyle başvuran engelli sayısı 2020'ye kadar sürekli artış göstererek 7 yıllık sürede başladığı yıla göre on katın üzerinde bir artış göstermiş ve 2020 yılına gelindiğinde başvuran 1945 projenin 917'si kabul edilerek engellilerin kendi işini kurmasıyla ilgili faaliyetlere 49.740.000 TL. kaynak ayrılmıştır. 2021'de ise pandemi döneminin etkisiyle gerek başvuru gerekse onaylanan proje sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın 2022 yılı içinde devam ettiği ve ekonomik krizle bağlantılı olarak destek miktarının da azaldığı görülmektedir.

İŞKUR'un engelli hibe programı kendisini ailesine bir yük olarak gören ve toplumun bazı kesimleri tarafından dışlanan hatta çalışmalarının bile zor olduğu düşünülen engelli sınıfın imkân sağlandığında ve gerekli destekler verildiğinde aslında birer girişimci olabileceklerini kanıtlamaktadır. Ülkemizde ilerleyen dönemde engelli istihdamında girişimci sayısını artırmaya yönelik bazı planlar yapıldığı da belirtilmektedir.

Bu kapsamda ÇSGB'nin 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi engellilerin girişimciliğine yönelik istihdam politikalarından bahsetmektedir. Buna göre; Türkiye'deki istihdam oranını artırma hedefi çerçevesinde İŞKUR tarafından kendi işini kuracak engelliler için istihdam güvenceli işgücü yetiştirme kursları, girişimcilik eğitimi ve iş kurma danışmanlığı hizmetlerinin verileceği belirtilmektedir. Ayrıca engelli kişilerin kendi ayakları üzerinde durabilmesi amacıyla ASHB ve KOSGEB iş birliğinde "Girişimci Engel Tanımaz" isimli proje ile engellilerin çalışma hayatına girmesinin amaçlandığı belirtilmektedir (T.C. ÇSGB Ulusal İstihdam Stratejisi, 2017: 38-39).

Türkiye'de engellilerin girişimcilik ve kendi işini kurmasına yönelik hukuki altyapı oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler uluslararası norm ve standartlara uygun görülmektedir. Söz konusu gelişmeler Türkiye'de girişimciliğin engelli istihdamının artırılmasında bir istihdam yöntemi olarak desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Ancak mevcut desteklerin tam anlamıyla yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu desteklerin İŞKUR ve KOSGEB gibi sadece iki kurumla sınırlandırılması doğru değildir. Engellilere; finans, eğitim, teknoloji, sağlık hatta konut desteği verebilecek tüm kurumlarının katkılarına gerek duyulmaktadır. Dolayısıyla engellileri girişimcilikte desteklemek için daha uzun vadeli ve bütüncül politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.5.5. Dünyada ve Türkiye'de Engelli Girişimci Oranları

Engellilerin işgücü piyasasındaki faaliyetlerine ilişkin veriler oldukça eski ve yeterli değildir. Daha önce belirtildiği gibi ülkeler tarafından farklı engellilik tanımları kullanılması bunlar arasında karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir (Greve, 2009; Halabisky, 2014). Bununla birlikte elde edilen sınırlı veri çalışma çağındaki engellilerin büyük bölümünün işgücü piyasasının tamamen dışında olduğunu göstermektedir. Çalışma çağındaki engellilerde işsizlik oranları ortalamanın yaklaşık iki katıdır. Çalışan sınırlı sayıdaki engelli ise çoğunlukla vasıfsız işlerde, düşük ücretlerle ve kötü çalışma koşullarında istihdam edilmektedir (Meager ve Higgins, 2011; Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021). Aşağıda dünyada ve Türkiye'de engelli girişimci oranları hakkında ulaşabildiğimiz bazı veriler sunulmaktadır.

2.5.5.1. Dünyada Engelli Girişimci Oranları

Yaklaşık 87 milyon engellinin bulunduğu AB’de her dört kişiden biri engellidir. AB’de çalışma çağındaki 42,8 milyon engelli kişinin sadece %50’si istihdam edilirken; bu oran engelli olmayanlarda ortalama %75 seviyelerindedir (Eurostat, 2022). AB ülkelerinde engelli girişimci sayılarını kıyaslayan sınırlı veriden biri EU-SILC istatistikleri olmaktadır³⁶. Bu istatistiklere göre; Kuzey Avrupa ile ve Güney Avrupa ülkelerinde engellilerin girişimcilik ve serbest mesleğe katılma oranları arasında farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Tablo 6: AB’de Girişimcilik ve Serbest Meslek Oranları (2007)

	Engelli Olmayan (%)	Engelli (%)		Engelli Olmayan (%)	Engelli (%)
Danimarka	5,7	2,3	Belçika	9,9	10,1
Almanya	5,8	2,8	Lüksemburg	7,0	10,5
Estonya	4,7	3,3	İrlanda	11,2	11,6
Slovakya	7,2	3,8	EU	12,2	12,7
Bulgaristan	8,0	4,0	Avusturya	10,6	15,0
Litvanya	7,9	4,1	Finlandiya	10,9	16,1
Letonya	6,3	4,4	İspanya	13,3	16,5
Slovenia	5,9	5,2	İtalya	17,6	20,3
Çekya	10,6	5,2	Polonya	15,8	22,3
Macaristan	8,5	6,1	Kıbrıs	12,1	24,9
İsveç	8,8	7,3	Portekiz	13,8	27,3
Hollanda	10,5	8,4	Romanya	21,0	27,8
İngiltere	9,5	8,7	Yunanistan	26,7	40,0

Kaynak: Halabisky 2014: 6’dan yazar tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

Tablo 6’ya göre; Kuzeydoğu Avrupa (Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Almanya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya ve Slovakya vb.) ülkelerinde engelli girişimci oranları % 5 ve daha düşük bir seviyede; Güney Avrupa (Yunanistan, İtalya, Kıbrıs, Polonya, Portekiz ve Romanya vb.) ülkelerinde % 20 seviyesini aştığı hatta engelli olmayanlardan bile fazla olduğu görülmektedir. Pagán (2009), 1995-2001 yılları arasında 13 AB üyesi ülkesinde EU-SILC verilerini kullanarak yaptığı benzer bir çalışmada, engelli olmayanlarla kıyaslandığında engellilerin girişimcilik oranlarının daha yüksek

³⁶ AB’de Engelli girişimci sayıları hakkında Eurostat’tan veri talep edilmiş ancak güncel veri bulunmadığı ve bu konuda ilerleyen dönemlerde bir çalışmanın planlandığı söylenmiştir. Bu yüzden çalışmada konuyla ilgili elde edilen en geçerli veriler kullanılmaktadır.

olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmaya göre, AB’de engelliler arasında girişimcilik oranları ülkelerde olduğu gibi cinsiyete göre de farklılık göstermektedir. Örneğin; Yunanistan, Portekiz’de ve İrlanda gibi bazı ülkelerde engelli erkek ve kadınlarda serbest meslek sahibi olma oranının engelli olmayan erkek ve kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu oranlardan özellikle bazı Avrupa ülkelerinde engellilerde girişimcilik ve serbest meslek sahibi olma oranlarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Girişimcilik ve serbest meslek faaliyetlerinde, engelliliğin türüne bağlı olarak da farklılıklar görülmektedir. Günlük faaliyetlerini gerçekleştirmekte ciddi şekilde zorlanan ağır engellilerde girişimcilik oranları günlük faaliyetlerinde bir miktar sınırlama bulunan veya bulunmayan hafif engellilere göre daha yüksek olmaktadır (Halabisky, 2014; Pagán, 2009).

Örneğin, İngiltere’de özellikle ortopedik engelli kadın ve erkekler ile zihinsel engelli kadınlar arasında girişimcilik eğilimi yüksekken, işitme engelli erkeklerin girişimci olma oranları nispeten düşük seviyelerde gerçekleşmektedir (Boylan ve Burchardt, 2002).

Aynı şekilde İngiltere’den sağlanan veriler göre, engelli girişimcilerin başkalarını istihdam etmektense tek başlarına çalışma olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Engelli girişimci erkeklerin yaklaşık % 80’inin çalışanı yokken, engelli olmayan girişimci erkeklerde bu oran % 74’ tür. Üstelik engellilerin ev tabanlı çalışma olasılığı daha yüksektir (Jones ve Latreille, 2011). ABD, engelli girişimci oranları konusunda güncel veri sağlayan başlıca ülkelerden biridir.

ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS)’nun 2022 verilerine göre; ABD’de kurumsal olmayan nüfusun %12’ si engellilerden oluşmaktadır. Çalışma çağındaki engelli nüfusun yaklaşık % 21,3’ü istihdam edilirken, bunlar içerisinde girişimci oranı % 9,5’dır. Bu oran; ABD’de engelli olmayan çalışanlar içerisindeki girişimci oranı olan % 6,1’den daha yüksektir (BLS, 2023). Neticede ABD’de engelli girişimci oranının engelli olmayanlara kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer taraftan (Cooney, 2008) aslında dünyada girişimci engelli sayısının tahmin edilenden fazla olduğunu ancak sosyal yardım parasının kesilmemesi için bu kişilerin kendini belli etmek istemediklerini belirtmektedir.

Özetlemek gerekirse; ABD ve AB (özellikle Güney Avrupa) ülkelerinde yapılan çalışmalarda girişimcilik ve serbest çalışmaya yönelen engelli sayılarında artış olduğu, hatta bazı ülkelerde engelli olmayanlarla kıyaslandığında bile engelli girişimci sayısının

yüksek olduğu söylenebilir. Buradan hareketle aşağıda Türkiye’de engelli istihdamı içindeki girişimci oranlarından bahsedilecektir.

2.5.5.2. Türkiye’de Engelli Girişimci Oranları

Türkiye içinde engelli girişimcilerle ilgili oldukça sınırlı veri bulunmaktadır.³⁷ Çalışan engellilerle ilgili veriler genellikle memur, işçi gibi ücretli istihdam edilenlerin istatistiklerini içermektedir. Buna karşın 2010 yılında ÖİB ve TÜİK iş birliği ile ülke genelinde gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’nın kendi hesabına çalışan engelli girişimci sayılarıyla ilgili sınırlı bazı veriler içerdiği görülmektedir.

Tablo 7: Türkiye’de Engelli Bireylerin Çalışma Durumu ve Engel Türüne Göre Dağılımı 2010 (+15)

	Toplam	Görme Engelli	İşitme Engelli	Dil ve Konuşma Engelli	Ortopedik Engelli	Zihinsel Engelli	Ruhsal Duygusal Engelli	Süreğen Hastalık	Çoklu Engelli
Çalışanlar	14,3	24,8	26,8	18	25,5	5,8	7,6	13,6	11,4
Ücretli, Maaşlı, Yevmiyeli	77,4	80,1	79,8	76,7	82,3	67,7	66,5	75,6	77,1
İşveren, Kendi Hesabına	15	14	10,4	15,8	10,3	13,4	17,7	20,2	15,4
Ücretsiz Aile İşçisi	7,6	6	9,8	7,6	7,3	18,9	15,8	4,2	7,4
Çalışmayanlar	85,7	75,2	73,2	82,1	74,5	94,2	92,4	86,4	88,6
İş Arayan	6,3	14,4	13,5	13,8	11,5	2,6	8,1	5,3	4,1
Diğer	93,7	85,6	86,5	86,2	88,5	97,4	91,9	94,7	95,9

Kaynak: TÜİK Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010

Araştırma sonuçları, 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Ulusal Engelli Veri Tabanına kaydedilmiş ve sağlık raporunda engel oranı en az % 20 olan 280.014 engelli bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca çalışmada Türkiye’deki engelli nüfusun %14,3’ünün çalıştığı görülmektedir. Çalışan engelliler içinde %77,4’ü ücretli, maaşlı yevmiyeli olarak; %15’i ise işveren ve kendi hesabına çalışmaktadır. Çalışan engelli nüfusun %7,6’sı ise ücretsiz aile işçisidir (TÜİK, 2018).

OECD, kendi hesabına çalışmayı; işverenlerin, kendi hesabına çalışanların, üretici kooperatifi üyelerinin ve ücretsiz aile işçilerinin istihdamı şeklinde tanımlamaktadır (OECD, 2022b). Dolayısıyla engelli girişimci sayısının hesaplanmasında işveren ve kendi

³⁷Yapılan araştırma kapsamında Türkiye’de engelli girişimci sayılarına ulaşmak amacıyla SGK, TÜİK, CİMER gibi kurumlara başvurularak veri talep edilmiş ancak yeterli veri bulunmadığı şeklinde yanıt alınmıştır.

hesabına çalışan engellilere ücretsiz aile işçisi engellilerin de eklenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle Türkiye’de işveren ve kendi hesabına çalışan engellilere (%15), ücretsiz aile işçisi engelliler (%7,6) de eklendiğinde çalışan engellilerin yaklaşık %22,6’sının kendi hesabına çalışan engelli olduğu belirtilebilir.

Dünyada son dönemde engelli girişimci oranlarında bir yükseliş olduğu görülmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye içinde çalışan engellilerin bir bölümü girişimcilik ve serbest meslekle uğraşmaktadır. Günümüzde engellilerin diğer istihdam yöntemleri yanında kendi işini kurmayı da tercih ettikleri belirtilebilir. Aşağıda engellilerin bir istihdam alternatifi olarak girişimciliği tercih etme nedenleri diğer bir deyişle, motivasyonlar ele alınmaktadır.

2.5.6. Engellilerin Bir İstihdam Yöntemi Olarak Girişimciliği Seçme Nedenleri (Motivasyonlar)

Günümüzde engellilerin istihdamının girişimcilikle mümkün olacağına dair giderek çoğalan bir anlayış bulunmaktadır (Widoyoko ve diğerleri, 2018). Bazı çalışmalar zamanla daha fazla engellinin iş piyasasına girişimci olarak dahil olduğunu göstermektedir (Bagheri ve Abbarkhi, 2017). Bu durumun altında yatan faktörlerin incelenmesi gerekmektedir.

Gerçekten de engellilerin girişimcilik doğrultusunda harekete geçiren, bir başka deyişle onları motive eden faktörler neler olabilir? İşsizlik bu durumu kısmen açıklayabilse de engelli bireyler için girişimcilik tercihinin bazı kişisel nedenleri de bulunmaktadır (Roni, 2014). Avrupa ülkelerinden elde edilen veriler normal istihdam şekillerine göre girişimcilik ve serbest mesleğin, engellilik durumu ile çalışma arasında daha iyi bir denge sağladığını göstermektedir (Pagàn, 2009). Literatürde engellilerin girişimciliği seçme nedenlerinin çekme faktörleri ile itme faktörleri olarak ikiye ayrıldığı belirtilmektedir (Kitching, 2014; Darcy ve diğerleri, 2020). Aşağıda sırasıyla bu faktörler incelenecektir.

2.5.6.1. Çekme Faktörleri

Çekme faktörleri, engellilerin bir istihdam şekli olarak girişimcilik ve serbest mesleği gönüllü seçimine vurgu yapmaktadır. Jones ve Latreille (2011)’e göre girişimcilik ve serbest meslek bireysel bir kariyer seçimidir. Bu seçim daha çok bağımsızlık ve engellinin yaşam şekline yönelik ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine bağlı olmaktadır

(Maritz ve Laferriere, 2016: 48). Adından da anlaşıldığı gibi çekme faktörleri, girişimcilik yapma isteğini güdüleyen, diğer bir ifadeyle engelliye girişimciliği çekici gösteren faktörlerdir.

Başlıca çekme faktörleri; esnek çalışabilme, bağımsız hareket edebilme, iş yeri şartlarını kendine göre ayarlayabilme, yüksek kazanç ve statü elde edebilme olarak belirtilmektedir (Anderson ve Galloway, 2012: 97). Bu faktörler kısaca açıklanacak olursa; engellileri girişimciliğe çeken faktörlerin başında esnek çalışma gelmektedir. Girişimcilik sayesinde çalışma süresi, çalışma koşulları ve iş temposunda engel durumuna uyan esneklikler sağlanabilmektedir (Gouskova, 2012; Maritz ve Laferriere, 2016). Engelli böylece iş-yaşam dengesini kendine göre ayarlayabilmekte hatta çalışırken bazı özel ihtiyaçlarını bile karşılayabilmektedir. Bu kolaylıklar engellinin çalışma memnuniyetini artırmakta ve daha verimli çalışmasını sağlamaktadır.

Engellilerin girişimciliği seçme nedenlerinden bir diğerinin de bağımsızlık ve karar verme özgürlüğü olduğu görülmektedir. Kendi işinin patronu olmak çoğu kişi için girişimciliği çekici yapan bir duygu olmaktadır. Tıpkı engelli olmayan bireyler gibi engelliler de tek başına hareket ederek kendi kararlarını kendi vermek istemektedir. İngiltere’de Jones ve Latreille (2011) tarafından yapılan bir araştırmada, engellilerin başkalarını işe almak yerine tek başına ve evden çalışma olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Aynı çalışmada erkek engelli girişimcilerin yaklaşık % 80’inin çalışanı olmadığı tespit edilmiştir.

Girişimciliğe çeken faktörlerden bir kısmı da para ve statü elde etmekle ilgilidir. Gerçekten de girişimcilik sayesinde yaşam standartlarını yükseltmek mümkün olmaktadır. Çünkü girişimciler genellikle kâr şeklinde önemli finansal kazançlarla ödüllendirilmektedir (Adenutsi, 2009: 6).

Girişimci, yeni bir iş kurarak toplumun saygısını; aile, arkadaş ve çevrenin hayranlığını da kazanmaktadır. Böylece çevresine karşıda iyi bir model olmaktadır (Marangoz, 2016: 61). Dolayısıyla engelliler de statü ve itibar gibi girişimciliği cazip kılan nedenlerin etkisinde kalabilmektedir. Diğer taraftan girişimciliğe yönlendiren bazı zorlayıcı etkenlerde bulunmaktadır.

2.5.6.2. İtme Faktörleri

Literatürün büyük bir kısmı engellilerin girişimciliğe başlama nedenlerini itme faktörleri denilen bu nedenlere dayandırmaktadır. Engelliler iş bulamama ya da buldukları işleri elinde tutamama gibi olumsuz durumlarda da girişimciliğe başlayabilmektedir (Cooney, 2008). İtme faktörleri olarak adlandırılan bu faktörler engellileri girişimci olmak durumunda bırakan işsizlik, ayrımcılık ve sosyal dışlanma vb. zorlayıcı sebeplerdir (Maritz ve Laferriere, 2016).

İtme faktörlerinden ilki işsizliktir. Boylan ve Burchardt (2002), engellilerin eğitim sisteminde yaşadıkları dezavantajlar nedeniyle yeterli niteliklere sahip olmadıklarını bu nedenle istihdamda zorluklar yaşayacaklarını belirtmektedir. Yetersiz eğitim birçok engellinin işsiz kalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla uzun süre iş bulamayan ve işgücü piyasasından dışlanan engelliler genellikle son çare olarak girişimciliği seçmek durumunda kalmaktadır (Bagheri ve Abbariki, 2017: 73).

İtme faktörlerinden ikincisi ise ayrımcılıktır. Ücretli istihdam yöntemleri ile çalıştığı sırada işveren tarafından ayrımcılığa maruz kalan bazı engellilerde işi bırakarak girişimcilik ve serbest çalışmaya yönelmektedir (Maritz ve Laferriere, 2016: 49).

Blanck ve arkadaşları (2000), ayrımcılığın engelliler için girişimciliğe başlamada büyük bir motivasyon nedeni olduğunu tespit etmiştir. İşyerinde yaşanan ayrımcılık ve önyargıların engellileri kendi işlerini kurmaya yönlendiren temel faktör olduğuna inanılmaktadır. Bir başka ifadeyle; işveren ve diğer çalışanlar tarafından açık ya da örtülü gerçekleşen ayrımcılık deneyimleri engellilerin duygu durumlarını olumsuz etkileyerek girişimciliğe başlamalarına etken olmaktadır.

Avustralya’da yapılan bir çalışmada uygun iş fırsatları olmamasının engellilerin girişimciliğe başlamasında itici bir faktör olduğu belirlenmiştir. Üstelik büyük ölçüde işveren ayrımcılığı ile bağlantılı nedenlerin engellileri zorladığı görülmüştür. Genellikle kendilerine sunulan vasıfsız işler ile becerileri arasında ikilemde kalan engelliler iş kurmaktan başka çare kalmadığını düşünmektedir (Darcy ve diğerleri, 2020).

Engellileri girişimcilik yapmaya iten faktörlerden biri diğeri de sosyal dışlanmadır. Arslan (2013)’a göre sosyal dışlanma; bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardan, bireyi tamamen veya kısmen dışlayan dinamik

bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Aktaran Tokol, 2020). Toplumla bütünleşmek diğer bir deyişle, dışlanmak istemeyen engelliler girişimcilik yoluyla bir sosyal çevreye bağlanmaktadır.

İster girişimciliğe doğru itilmiş; isterse çekilmiş olsun neticede engellilerde diğer bireyler gibi bağımlı çalışmak yanında mesleki kariyerini serbest çalışarak ta kullanmak isteyebilirler. Böylece bağımsız hareket edebilmek, yetenek ve ilgi alanlarını işe dönüştürmek, çalışmadan duyacağı memnuniyeti arttırmak, iş-yaşam dengesini düzenlemek belirli bir sosyal çevrede edinmek her şeyden önemlisi de gelir ve yaşam kalitesini artırmak gibi sebeplerle engelliler kariyerlerine girişimci olarak devam etmek istemektedir. Her insan gibi bu durum engellilerinde en doğal hakkıdır. Ancak bu süreçte bazı zorlukları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Aşağıda engellilerin girişimciliği seçtikten sonra karşılaşılabilecekleri bu zorluklar ele alınmaktadır.

2.5.7. Engellilerde Girişimciliğin Önündeki Zorluklar

Girişimcilik herkes için olduğu gibi engelliler içinde mücadele gerektiren zahmetli bir süreçtir. Engelliler bu süreçte herkesin karşılaştığı genel zorluklarla karşılaşılabileceği gibi engelli olmanın getirdiği özel zorluklara da maruz kalmaktadırlar (Cooney,2008; Halabisky, 2014).

Girişimciliğin genel zorlukları; kişisel özveri gerektiren bir faaliyet olması, sorumluk yükünün fazla olması ve her an zarar riskinin olmasıdır. Girişimcilik kişisel özveri isteyen bir çalışma yöntemidir. Özellikle işletmenin ilk kurulduğu dönemde yüksek tempoda çalışmak gerekmektedir. Bu süreçte çoğu zaman özel yaşamdan bile özverilerde bulunulması gerekmektedir (Güney, 2015: 77-78).

Girişimci olmanın diğer bir zorluğu da sorumluk yükünün ağır olmasıdır. Girişimciler tabiri caizse tepedeki yalnız kişilerdir. İşletmenin tüm sorumluluğunu yalnız başına üstlenmek zorunda kalmaktadırlar. Kurulacak işletmenin borçlarını ödeyecek finansal imkanlar bulunmalı, bürokratik işlemleri ve tanıtımla ilgili faaliyetler zamanında yerine getirilmelidir. Diğer yandan girişimcilikte her an zarar riski bulunmaktadır. Başka bir deyişle; yanlış bir karar bile işletmenin kapanmasına neden olabilmektedir (Marangoz, 2016: 62-63). Engelliler girişimcilikle ilgili bazı özel zorluklar da yaşamaktadır. Bu

zorluklara geçmeden önce belirtilmelidir ki; bizzat engelliliğin kendisi bir zorluk nedeni olarak görülmelidir.

Çünkü engel durumunda zamanla oluşan farklılıklar, engel türü ve sayısı, engelden kaynaklanan sağlık sorunlarının ciddiyeti gibi durumlar girişimcilik yapılacak faaliyet alanını ve meslek türünü etkilemektedir (Halabisky, 2014: 4). Öte yandan engellinin iş kurması toplumda anormal karşılanmaktadır. Diğer bir ifadeyle; aile, müşteriler ve rakiplerin önyargılı tutum ve davranışları engelli için sürekli bariyerler oluşturmaktadır.

Cooney (2008) bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Engellilerin iş kurma düşüncesi, zaten onlar için sosyal refah ve koruma sistemlerinin var olduğunu ve engelli insanların ciddi işler için uygun olmadığını ima eden genel engellilik izlenimleriyle çelişmektedir. Bu durum iş bulabilmeleri bile zorken bu işleri nasıl kurabilirler? biçimindeki düşüncelerle daha da pekişmektedir. Kısaca engellilerin bir iş kurup faaliyete geçirmeleri konusunda toplumda genel bir endişe bulunmaktadır.”

Toplumdaki bu düşünceler engellilerin yeteneklerine ilişkin güven eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Aşağıda engelliler için girişimcilikte ciddi sosyal ve yapısal sınırlar getiren bu zorluklar incelenmektedir.

2.5.7.1. Başlangıç Sermayesi Bulma

Başlangıç sermayesi veya yatırım sermayesi işletmenin kurulup faaliyete başlaması için gerekli olan finansal değeri ifade etmektedir. İşletmeyi kurmak için gereken finansal birikimin bulunması girişimcilerin en çok zorlandığı konulardır biridir (Marangoz, 2016: 110). Ancak bu girişimci engelli olunca başlangıç sermayesini bulma konusundaki zorluklar daha da artmaktadır.

2001 yılında İngiltere Küçük İşletme Servisi (SBS) tarafından yapılan bir Hanehalkı Girişimcilik Araştırması'nda; normal işlerde çalışamayacak düzeyde bir sağlık sorunu veya engeli olanların yaklaşık %12'sinin girişimci ve serbest meslek sahibi olarak istihdam edildiği, %10'unun ise sadece böyle bir niyeti olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın ilerleyen aşamalarında %10 gibi yüksek düzeyde kararsız engellilerin neden işletme kurmadıklarını araştırılmış ve bu kişilerin iş becerisi ve bilgi açısından diğerlerinden bir farkı olmadığı halde başlangıç sermayesini nereden bulacakları konusunda zorluklar yaşadığı belirlenmiştir (Shurry, Lomax ve Vyakarnam, 2002'den

aktaran Boylan ve Burchardt, 2002: 16). Dolayısıyla yetersiz eğitimleri, düşük istihdam oranları ve vasıfsız mesleklerde yoğunlaşmaları engellilerin iş kurmak için gerekli finansal sermayeyi bulmakta zorlanmalarının temel nedeni olmaktadır. Ayrıca bankaların gözünde engellilerin kredi notları düşüktür. Bankalar bu nedenle engelli müşterilere karşı ilgisiz ve önyargılı davranabilmektedir (Kitching, 2014: 8).

2.5.7.2. Fayda (Refah) Tuzağı

Engellilerin girişimcilikte zorlandıkları bir durumda OECD tarafından Fayda (Refah) tuzağı olarak adlandırılmaktadır (Halabisky, 2014: 8). Fayda Tuzağı, engelli bireylerin iş kurmaları halinde sağlanan sosyal yardım gelirini kaybetme korkusudur. Bazı engelliler düzenli sosyal yardım gelirini kaybetmeyi göze alamadıkları için iş kurmada gerekli çabayı göstermemektedir (Maritz ve Laferriere, 2016: 49). Diğer bir deyişle belirli bir sosyal yardım geliri girişimcilik gibi belirsiz bir sürece göre daha garantili olmaktadır.

Boylan ve Burchardt (2002), engellilerin girişimcilikte karşılaştıkları zorluklara ilişkin yaptıkları bir çalışmada iş kurma niyetindeki katılımcıların hepsinin bu korkuyu yaşadıklarını belirtmektedir. Girişimciliğe kazanılan gelirin düşük olabileceği endişesi engelli tarafından iş kurmanın “riskli” olarak algılanmasına yol açmaktadır.

2.5.7.3. İş ve Meslek Danışmanlarının Tutumları

Engelliler için girişimciliğin zorluklarından bir diğeri de iş ve meslek danışmanlarının tutumları olmaktadır. Bazı danışmanlar engellileri girişimciliği bir istihdam seçeneği olarak görmekten caydırabilir. Bu durum iş danışmanlarının engelliler için ücretli çalışma yöntemlerinin daha uygun olacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. İş ve meslek danışmanları engellilere göre stresli ve zorluklarla dolu olduğu gerekçesiyle girişimciliği uygun bulmayabilir (Abodunrin ve Komolafe, 2019: 237).

Muhtemelen iş kuran engellilerin bazı zorlukları aşamayacakları düşünülmektedir. Bu kapsamda danışmanlar engellilerin iş fikirlerini dikkate almayabilir, onlara karşı önyargılı tutumlar içine girebilir ve kurumsal yetkilerini engellileri girişimcilikten uzaklaştırma yönünde kullanmak isteyebilir (Pàgan, 2009: 227;). Engelliler ise danışmanların bu önyargılı tavırlarını aşamadıkları için iş kurma kararından vazgeçebilmektedir.

2.5.7.4. Eğitim ve Destek Eksikliği

Girişimcilik için eğitim oldukça önemli bir konudur. Büyük işletmelerle kıyaslandığında yeni kurulmuş küçük işletmeler adeta girişimcinin bir uzantısı olarak görülmektedir. İşletmenin faaliyetleri girişimcinin eğitim geçmişi, tecrübesi, sosyoekonomik altyapısı gibi özellikler doğrultusunda geliştirilmektedir (Ergun, 2019: 324). Neredeyse tüm faaliyetler girişimciye bağlı olduğu için onun sahip olduğu eğitim ve deneyimler firmanın büyümesinde hayati öneme sahiptir.

Söz konusu engelliler olduğunda ise hem temel eğitim hem de girişimcilik eğitimiyle ilgili boşluklar bulunmaktadır. Engelliler, yeterli olmayan eğitim ve iş tecrübeleri nedeniyle sıklıkla girişimcilikte dezavantajlar yaşamaktadır (Anderson ve Galloway, 2012; Eliöz ve diğerleri, 2017). Diğer taraftan engelliler girişimcilik eğitimiyle ilgili desteklere erişemedikleri için de iş kurmada zorluklar yaşanmaktadır (Kitching, 2014). Darcy ve arkadaşları (2020)'nın Avustralya'da yaptıkları bir çalışmada; engellilerin girişimcilik konusunda yaşadıkları ve onlar için para, zaman ve moral kaybına neden olan genel hataların girişimcilik konusundaki eğitim eksikliğinden kaynaklandığı görülmüştür. Girişimcilik eğitim ve programların bazı engel türleri için erişilebilir olmaması da bu bireylerdeki eğitim eksikliklerinin başka bir nedeni olmaktadır.

2.5.7.5. Aile ve Çevrenin Önyargıları

Girişimcinin en önemli özelliği firmanın büyümesi için gereken motivasyona sahip olmasıdır. Girişimcinin isteği ve kendine güveni yok ise tüm şartlar olumlu olsa bile firmanın büyümesi olası değildir (Ergun, 2019: 325). Bu durum engelliler için de geçerlidir ancak önyargılar ve reddedilme duyguları onlarda özgüven eksikliği yaratmaktadır (Mohammed ve Jamil, 2015: 74). Halabisky (2014: 8) engellilerde iş kurmaya yönelik özgüven eksikliğinin aile ve arkadaş gibi yakın çevreden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Özellikle zihinsel engellilerde bu durumun görülme olasılığı daha yüksektir.

Ailelerin engellilere yönelik tepkileri çok çeşitli olabilmektedir. Ebeveynlerin kişilik yapıları, eğitim durumları, dini inançları ve ekonomik seviyeleri vb. değişkenler engelliye yönelik davranışları etkilemektedir. Bazı durumlarda aile ve çevrenin çaresizlik ve güçsüzlük hissi engellinin iş kurmasına yönelik güvensizlik hissine neden olmaktadır.

2.5.7.6. Müşteri Ayrımcılığı

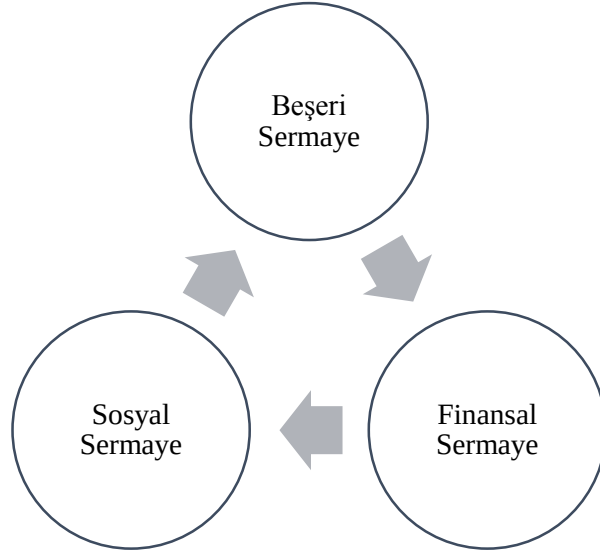
Bir girişimin uzun dönemli başarısı şüphesiz çok sayıda sadık müşteriye sahip olmasıyla mümkündür. Bu yüzden her girişimci, mutlaka müşterilerini tanımak, onların ihtiyaç ve tercihlerini doğru anlamak ve onlarla sağlıklı iş ilişkileri geliştirmek zorundadır (Yılmaz, 2019: 92). Bununla birlikte engelli girişimciler, müşterilerin ayrımcı davranışları nedeniyle çeşitli zorluklar yaşayabilmektedir.

Engellilerin sahip olduğu işletmelerin insanlar tarafından daha az rağbet görmesi önemli bir sorun oluştururken, bu durum engellinin girişimciliğe yönelik hevesini de azaltmaktadır (Eliöz ve diğerleri, 2017: 575).

Girişimcilik ve serbest mesleği bir kariyer seçeneği olarak gören her engelli için önemli olan yukarıda belirtilen zorlukları göz önünde bulundurmadır. Diğer yandan bu zorluklar engellilerin girişimcilikte destekleneceği noktalar olarak ta değerlendirilmelidir. Devletin iş piyasasındaki dezavantajları önlemesi, engellileri eğitim ve sermaye konusunda desteklemesi, engelli girişimcilere yönelik ayrımcılığı azaltacak yöntemler belirlemesi gerekmektedir. Bu nedenle sonraki bölümde engelli girişimciliğine yönelik destekler incelenmektedir.

2.5.8. Engellilerin Girişimcilikte Kullandıkları Sermaye Kaynakları

Engelliler için girişimcilik birçok farklı yöntemle desteklenebilir. Ancak genellikle engelli girişimcilerin desteklenmesinde üç sermaye kaynağı üzerinden hareket edilmektedir. Bunlar; finansal sermaye, beşerî sermaye ve sosyal sermaye kaynaklarıdır. (Roni, 2014; Renko ve diğerleri, 2015). Aşağıda engelli girişimcilerin ihtiyaç duydukları bu kaynaklar incelenmektedir.

Şekil 1: Engellilerin Girişimcilikte Kullanılan Sermaye Kaynakları

Kaynak: (Roni, 2014: 64)

2.5.8.1. Engelli Girişimciler İçin Finansal Sermaye

Bir girişimin başarısı finansmana bağlı olmaktadır. Girişimcilerle yapılan anketlerde, başarı ya da başarısızlıkta en belirleyici faktörün maddi sermayeye erişim olduğu belirtilmektedir (Aktaş, 2019: 235-236). Girişimcinin cazip bir iş fikri bulursa bile eğer bunu uygulamaya geçirecek finansmandan yoksunsa bu düşünce daha hayata geçmeden yok olup gidecektir. Bu nedenle gereken zamanda ve yeterli miktarda fon sağlanabilmesi girişimci için hayati önem taşıyan bir konu olmaktadır.

Ancak daha öncede bahsedildiği gibi engelliler iş kurmak için gereken finansal sermayeye ulaşmakta zorluklar yaşamaktadır (Halabisky, 2014: 8; Pagan, 2009: 219). Engelli insanların iş becerileri açısından diğerleriyle benzer özelliklerle taşıdığı, ancak iş kurmak için başlangıç finansmanın bulma konusunda sorunlar yaşadığı belirtilmektedir (Roni, 2014: 53).

Kredi veren kuruluşlar için genellikle toplumun yoksul kesimlerinden gelen engelliler düşük tasarruf ve teminat seviyelerinde kişiler olarak görülmektedir. Ayrıca kredi başvurusunda bulunmak bazen engelli birey açısından da zor olabilmektedir. Bazı engelliler ayrımcılığa maruz kalacağı düşüncesi ile bankalardan uzak durmakta ve kredi için müracaata yanaşmamaktadır. Dolayısıyla engelliler finansal sermaye açısından

çeşitli desteklere ihtiyaç duymaktadır. Bu destekler faizsiz veya düşük faizli krediler, hibe ve vergi indirimleri gibi finansal sermaye kaynaklarıdır.

2.5.8.2. Engelli Girişimciler İçin Beşerî Sermaye

Becker, beşerî sermayeyi “bireylerin resmi ve gayri resmi yollardan öğrendiği bilgi ve beceriler” olarak tanımlamaktadır (Jayawarna ve diğerleri, 2014). Girişimcilerin bilgi, beceri, deneyim gibi nitelikleri kullanmak suretiyle işletmeleri için ortaya koydukları ilave katkıları ifade eden beşerî sermaye, üretim faktörlerinin daha etkili kullanılmasını sağlayan iktisadi bir değerdir. Böylece işletme diğerlerinden farklı özellikler kazanarak rekabette başarılı olmaktadır (Yılmaz ve Danışoğlu, 2017: 124).

Almanya’da Bruderl ve arkadaşlarının yaklaşık 2000 girişimci üzerinde yaptığı bir çalışmada, beşerî sermayenin ümit vaat eden iş fırsatlarının değerlendirilmesinde ve hayatta kalma olasılığı yüksek firmaları kurulmasında gerekli bir kaynak olduğu belirtilmektedir (Bruderl ve diğerleri, 1992 aktaran Roni, 2014: 33).

Günümüz koşullarında beşerî sermaye içerisinde ön planda tutulan kriter eğitim olmaktadır (Sakal, 2016: 7). Ancak eğitim ve deneyim gibi unsurların engellilerde yeterli olmadığı bilinmektedir. İşsiz kalma ihtimalleri daha yüksek olduğundan engelliler mesleki eğitim açısından dezavantajlı konumda bulunmaktadır (Renko ve diğerleri; 2015: 4).

Dolayısıyla engellilerin eğitim yetersizlikleri girişimcilik faaliyetiyle ilgili olarak kendilerini geliştirmelerinde etkili olmaktadır. Engellilerde girişimcilik için gereken beşerî sermayenin geliştirilmesi başka bir ifadeyle, temel eğitim ve girişimcilik konusundaki eğitim yetersizliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Bu durum ülkemiz içinde geçerli olmaktadır.

Türkiye’de engellilerde dahil girişimcilik eğitimlerine yönelik destekler KOSGEB³⁸ tarafından sağlanmaktadır. KOSGEB, girişimcilerin yenilikçi ve rekabetçi bir donanıma

³⁸ Girişimcilik eğitimiyle ilgili bilgiler KOSGEB Girişimcilik Eğitimi Usul ve Esasları Hakkındaki Düzenleme’ de yer almaktadır. Buna göre, tüm vatandaşlar için karma olarak verilen eğitimler şu an uzaktan eğitim yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Girişimcilik eğitimleri; Geleneksel Girişimci Eğitimi ve İleri Girişimci Eğitimi olarak iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İlgili düzenlemenin 6. Maddesinde yer verilen Geleneksel girişimci eğitimi, iş kurma ve yönetme ile ilgili girişimcilere bilgi veren ve bu süreçte gerekli görevlerini fark etmelerini sağlayan bir eğitimdir. Eğitim sonunda girişimciler geliştirdikleri iş fikirlerine yönelik iş modelini oluşturabilecek bilgi ve deneyim sahibi olmaktadır. Aynı düzenlemenin 7. Maddesinde belirtilen ileri girişimci eğitimi ise; inovatif, orta-yüksek/yüksek teknoloji kullanan sektörler ve imalat

kavuşmalarını sağlamak ve ekonomik kalkınmadaki paylarını çoğaltmak amacıyla 2019-2023 yıllarını kapsayan bir stratejik plan hazırlanmıştır (KOSGEB, 2018: 9). Stratejik planda başarılı işletmelerin kurulmasını sağlamak ve girişimciliği yaygınlaştırmak amacıyla girişimcilerin iş kurma ve yönetme bilgi ve becerilerinin geliştirileceği hedeflenmiştir. Ayrıca engelliler başta olmak üzere genç, kadın, gazi ve birinci derecede şehit yakını gibi özel hedef gruplarının girişimcilik konusunda destekleneceği belirtilmiştir.

2.5.8.3. Engelli Girişimciler İçin Sosyal Sermaye

İnsanları birbirine bağlayan ortak norm ve değerler olarak tanımlanan sosyal sermaye ilişkilerin bir sonucu olması nedeniyle diğer sermaye türlerinden ayrılmaktadır (Coleman, 1988: 98). Bu değerler birlik ve beraberliği temin eden, ortak menfaatler için iş birliği yapmayı sağlayan formal ve in formal kaynaklardır (Cohen ve Prusack, 2001: 20). Sosyal sermaye, finansal sermaye gibi ölçülebilen bir kavram olmayıp ancak sosyal ağlara bağlı olarak kazanılan bir birikimdir (Karadal ve Akyazı, 2014: 77-78).

Bazı kaynaklarda sosyal sermaye ile beşerî sermaye arasında bir bağlantı olduğu belirtilmektedir. Aslında beşerî sermayenin merkezinde bireyler, sosyal sermayenin merkezinde ise ilişkiler bulunmaktadır. Fakat, beşerî sermayenin rasyonel bir şekilde kullanılması sosyal sermaye ile mümkün olmaktadır (Meçik, 2010: 41).

Görüldüğü gibi, beşerî sermaye sosyal ilişkilerle bir dönüşüm içine girmekte ve bu sayede bireylerin kapasiteleri ve yetenekleri gelişmektedir. Sosyal sermayenin kazanımları bireyler arasındaki sosyal uyum ve ekonomik açıdan başarıya ulaşılmasıdır. Dolayısıyla sosyal sermaye beşerî sermayenin etkisini çoğaltan bir faktör konumundadır.

Aslında etkili bir sosyal çevre tüm meslekler için önemli olmakla birlikte girişimciler için bu bir seçim değil gerekliliktir. 2011 yılında Michigan Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği bir çalışmada, sosyal sermaye olarak adlandırılan çevre etkeninin en çok etrafındakilerle sürekli bilgi paylaşımı içerisinde olanlar tarafından oluşturulduğu belirtilmektedir (Belen, 2019: 173). Girişimcinin edindiği konum ve oluşturduğu çevre bir sosyal sermayedir.

sektöründe çalışacak girişimcilere hitap etmektedir. İleri girişimci eğitimine katılma şartı geleneksel girişimci eğitimini bitirmektir. Girişimcilik eğitimleri uzaktan, ücretsiz ve herkesin katılımına açık şekilde yapılmaktadır (KOSGEB, 2020).

Çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler hatta rakipler arasında kurulan ilişkiler geçerliliğini artırmak ve itibarını yükseltmek için girişimcinin kullandığı kanallardır.

Diğer taraftan engelliler için bu kanalların çok yeterli olmadığı bilinmektedir. Çünkü engellilerin sosyal çevresi aile, bakıcı ve arkadaşlar gibi belirli insanlardan oluşan, sınırlı bir ortamdır (Tihic, 2019: 29). Dolayısıyla engellilerin sosyal sermaye konusunda desteklenmesi gerekmektedir.

Pavey (2006: 229), beşerî ve sosyal sermaye konusundaki politikaların engellileri ihmal ettiğini ve girişimci olmak isteyen engellilerin bu konularda özel birtakım desteklere ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Ona göre; diğer girişimciler eğitim ve deneyimleri ile oluşan beşerî sermayeden ve kurdukları ağlar yoluyla sağlanan sosyal sermayeden yararlanmaktadır. Başarılarından ve başarısızlıklarından elde ettikleri tecrübeler onları risk almaya hazırlamaktadır. Engelliler ise girişimciliğe genellikle yetersiz beşerî ve sosyal sermaye birikimleri ile başlamaktadır. Dolayısıyla eğitim ve deneyim eksikliğini yanında sosyal çevre eksikliği de onları olumsuz etkilemektedir. Bu anlamda sosyal politikalar engellilerin bu eksiklerini görmezden gelmekte ve sorumluluk yine engelli bireye yüklemektedir.

Gerçekten de engellilerin yetersiz beşerî ve sosyal sermaye ile girişimciliğe başlamaları rekabet ortamında geride kalmalarına neden olmaktadır. Genellikle girişimci olmak isteyen engelliler başarılı bir iş kurabileceklerine ve bunu sürdürebileceklerine dair inançtan yoksundur. Hevesli olanlar ise çoğunlukla aile, bakıcı, arkadaşlar ve meslek danışmanları tarafından caydırılmaktadır (Kitching, 2014: 8). Engelliler çevrenin tutumlarından etkileniyorsa; bu durum girişimciliğin teşvik edilmesinde sadece engellilerin değil, aynı zamanda yakın çevresindekilerin de bu konuda bilinçlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Engelliler için girişimciliğin teşvik edilmesi üç sosyal gruba ulaşmayı gerektirmektedir. Bunlar; aile, arkadaşlar ve iş danışmanlarıdır (Halabisky, 2014: 11). Ayrıca STK'larında sosyal sermayenin geliştirilmesinde önemli rolleri bulunmaktadır.

Aile desteği, özellikle engelliler için kurulacak iş kaynaklarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Aile üyelerinin girişimcilikte engelliye destekleri en az engellinin bilgi ve becerilerinin artırılması kadar önemlidir. Aile, girişim için tek bir güç haline

geldiğinde aile üyeleri bilgi ve enerjilerini işletme için kullanabilmektedir (Darcy ve diğerleri, 2020).

İngiltere’de yapılan bir araştırmada, engelli girişimcilerin neredeyse tamamı ailelerinin, kendisiyle birlikte hareket ederek yeni bir girişim yaratmanın tüm yönleriyle ilgilendiğini belirtmiştir. Birçok işletmenin sadece bu destekle sürdürüldüğüne yönelik kanıtlar bulunmaktadır (Roni, 2014). Aile iş kurmada hem bir dayanak olarak hem de bilgi ve destek anlamında engelli için zengin kaynaklar sağlamaktadır. Engellinin sosyal olarak desteklenmesinde arkadaşlarıyla ilişkiler de önem taşımaktadır. Çünkü arkadaşlar birbirini yakından tanıyan ve birbirine anlayış gösteren kişilerdir. Dolayısıyla arkadaşlar aile desteğinin yanında girişimciye her anlamda sosyal destek olmaktadır.

Engellilerde sosyal sermayeyi güçlendirecek diğer bir konuda, iş danışmanlarının bilinçlendirilmesidir. Boylan ve Burchardt (2002) engellilerin girişimcilikte karşılaştıkları zorluklardan birisinin iş ve meslek danışmanlarının engellilere karşı isteksiz ve tedirgin tavırları olduğu belirtmektedir. Dolayısıyla engellileri girişimcilikte desteklemek için kullanılan yöntemlerden biri de bu faaliyeti yönlendirecek meslek danışmanlarının eğitimidir.

Meslek danışmanlarının engelleri anlamalarını destekleyici eğitimler, önemli bir politika aracıdır (Maritz ve Laferriere, 2016: 52-52). Danışmanlarda engellilere yönelik önyargıların giderilmesi gerekmektedir. Engellilerle çalışmaya alışkın olmayanlar için, duyarlılık eğitimi ile engellilere yardımcı olma becerisi geliştirilmelidir. Ayrıca danışmanlara engellilerin girişimcilik ve iş fırsatlarından nasıl yararlanılacağı konusunda eğitimler verilmelidir. Engelli girişimci adaylarına destek sağlamak için danışman güvenini artırmak, dolaylı olarak hedef girişimci grubunun güvenini de artıracaktır. Engellilerde sosyal sermayenin güçlendirilmesinde rol oynayan diğer bir aktörde STK’lardır.

Gönüllülük esaslı bu kurumlar, girişimciler için önemli tanışma ve deneyim edinme platformlarıdır. İş dünyasındaki birçok kişinin mesleki dernekler ve STK’lara katılma sebebi; tanışmak, iş birliği yapmak ve topluma faydalı projeler üretmektir (Belen, 2019: 178). T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı’nın 2019 verilerine göre; Türkiye’de 1296 faal engelli derneği bulunmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023). Girişimcilik farkındalığını artırmak için

engelli derneklerine bazı görevler düşmektedir. Belirli engel türlerine ilişkin derneklerin sosyal sermayenin geliştirilmesi için engelli üyelerini girişimcilik konusunda bilinçlendirmeleri mümkündür. Çeşitli etkinliklerle bir yandan engellilerin girişimcilik hakkında bilgilendirilmesi diğer yandan sosyal çevre edinmesi sağlanabilir.

Türkiye’de daha fazla engellinin girişimci olması ancak birtakım desteklerle mümkündür. Böylece normal bireylerle engelli bireyler arasındaki istihdam açığı giderilmiş olacaktır. Engelli girişimciliğinin teşvik edilmesi için üretilen politikaların başarısı; beşerî, sosyal ve finansal sermaye desteklerinin etkili bir şekilde kombinasyonuna bağlı olmaktadır. Bu sermaye türlerinin biri olmadan diğerlerinin iyi sonuçlar vermesi mümkün değildir. Beşerî ve sosyal sermayenin desteklenmesi, finansal sermayeye erişimi ve onun doğru şekilde kullanımını etkilemektedir. Beşerî ve sosyal destekler yeterli olmadan engellilerin sadece finansal desteklerle iş kurmaları bu girişimlerin yetersiz ve kısa ömürlü olması anlamına gelmektedir.

BÖLÜM 3: ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ İLE İLGİLİ NİTEL BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırma Sürecine İlişkin Bilgiler

Bu kısımda araştırma sürecinin amacı ve problemi, etik konuları, yöntemi, geçerlilik ve güvenilirliği, modeli ve katılımcılar hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca kullanılan veri toplama teknikleri ve analiz süreci değerlendirilmektedir.

3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Problemi

Amaç cümlesi, araştırmanın odak noktası ve araştırmayı kontrol eden bir fikir olarak tanımlanmaktadır (Creswell, 2016: 123). Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de engellilerin istihdam sorununa dikkat çekerek; bir engelli istihdam yöntemi olan “girişimcilik” argümanını asıl muhatabı olan engellilerin deneyimleri ışığında değerlendirilmektedir.

Engellilerde istihdam yöntemi olarak girişimciliği araştırmak kolay değildir. Çünkü engellilik karmaşıktır ve engelliler homojen bir grubu oluşturmamaktadır. Farklı engellilik türleri engellilerin girişimciliğe başlama hikayelerini ve faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle çalışmada mümkün olduğunca standart bir katılımcı grubuyla hareket edilmiş ve girişimcilik desteklerinden yararlanarak iş kurmuş engellilere odaklanılmıştır.

Türkiye’de engellilik ve girişimcilik ayrı disiplinler olarak çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Ancak bu iki olgunun bir araya getirilmesi başka bir deyişle, engelli girişimciliği neredeyse incelenmemiş alanlarından birisini oluşturmaktadır. Bu yeni alanda engelli istihdamına ne tür katkılar sağlanabileceği ve engellilerin kendi deneyimlerinden yararlanılarak onlar adına girişimcilik sürecinin nasıl kolaylaştırılabileceği araştırılmıştır.

Bu doğrultuda araştırma soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Engelliler için girişimcilik nedir? Neden önemlidir?
2. Türkiye’de engelliler bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği neden tercih etmektedir?
3. Türkiye’de engelli bireyler girişimcilik konusunda hangi zorlukları yaşamaktadır?

4. Türkiye’de engelli bireyler bu zorlukları aşmak için ne tür desteklerden yararlanmaktadır?

Çalışma boyunca elde edilen bulguların Türkiye’de engelli girişimcilerin yaşadığı çevrenin algılanmasında, engellilerin karşılaştıkları zorlukların aşılmasında, engelliler için girişimcilikte sürdürülebilirliğin artırılmasında ve destek süreçlerinin oluşturulmasında faydalı olacağı düşünülmektedir. Böylece engelliler için bir istihdam yöntemi olarak girişimciliğe yönelik politikalar üretilmesinde ilgili kurumlara ve gelecekteki çalışmalar için akademisyenlere bazı bilimsel veriler sağlanacaktır.

3.1.2. Araştırmanın Etiği

Bir araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği önemli ölçüde araştırmacı tarafından etik ilkelere uygun hareket edilmesine bağlı olmaktadır (Merriam, 2018: 220). İnsan etkileşiminin yoğun olduğu araştırmalarda birtakım etik sorunlar çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu tarz çalışmalarda izlenmesi gereken bazı kural ve ilkeler bulunmaktadır. Çalışmamız araştırma yaparken izlenmesi gereken evrensel geçerliliği olan etik ilkeler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Aşağıda bu ilkeler sırasıyla ele alınmaktadır:

3.1.2.1. Bilinçli Onay

Araştırma öncesinde katılımcıların araştırma konusu hakkında detaylı olarak bilgilendirilmesi ve bunun sonucunda kendi arzularıyla gönüllü olarak araştırmaya katılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 104). Araştırmaya gönüllü olarak katılan engellilere görüşme öncesinde EK 1 (Syf. 219)’daki görüşme talebi mektubu gönderilerek; araştırmanın yapılma sebebi, içeriği, tahmini süresi hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca yüz yüze, telefonla ve internet üzerinden araştırma hakkında gereken bilgilendirmeler yapılmıştır. Katılımcılara gönderilen EK 2 (Syf. 220)’deki onay formu aracılığıyla görüşmeyi istedikleri zaman bırakabilecekleri, görüşme sırasında herhangi bir soruya cevap vermeyi reddetme hakları olduğu açıkça belirtilmiştir.

3.1.2.2. Gizlilik, Özel Hayata Saygı ve Zarar Vermeme

Kişinin özel hayatının gizliliği ve buna saygı gösterilmesi en temel etik haklarından biridir. Bu nedenle çalışmaya dahil olan katılımcıların kimlik bilgileri, araştırmanın gerçekleştirildiği mekâna ait bilgiler doğrudan veya dolaylı olarak açıklanmamalıdır. Bu

veriler güvenli şekilde muhafaza edilmeli, izinsiz ve yetkisiz kişilerin ulaşması önlenmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 104). Yukarıdaki ilkedен yola çıkarak, katılımcılara görüşme öncesinde kimlik ve kurum bilgileri gibi kendilerini deşifre edecek verilerin gizleneceğı EK 1 (Syf. 219)’da bildirilmiştir. Çalışma boyunca katılımcıların gizliliğini korumak amacıyla kimlik kodları kullanılmıştır. Bu bireylerin tanımlanmasına neden olabilecek il ve ilçe isimleri ve diğer göstergeler de kaldırılmıştır. Ayrıca aynı çevreden birden fazla kişiyle mülakat yapılırken konuşulan her şeyin gizli kalacağı ve diğer kişilere bu konuda hiçbir açıklama yapılmayacağına dair güvence verilmiştir. Bütün bu tedbirler ve gizlilik katılımcıların güvence altına alınması, görüşmelerde kendilerini rahat hissetmeleri ve fikirlerini hiçbir etki altında kalmadan aktarabilmeleri amacıyla yapılmıştır.

3.1.2.3. Aldatmama/Yanıltmama

“Bilinçli onay” ilkesiyle de doğrudan ilgili olan katılımcıların doğrudan “aldatılmaması ve yanıltılmaması” ilkesi, bugün sosyal ve nitel çalışmalarda vurgulanmaktadır. Katılımcıların aldatılmaması ve yanıltılmaması diğer bir ifadeyle, doğrudan bilgilendirilmesi artık genel kabul gören bir ilkedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 105). Bu kapsamda çalışma boyunca tüm katılımcılara aldatma ve yanıltma olmaksızın her zaman dürüst davranılmış ve doğru bilgiler verilmiştir.

3.1.2.4. Verilere Sadık Kalma

Verilerin itina ile toplanması nitel araştırmalarda önemli meselelerden bir diğeridir. Araştırmada elde edilen bulgular itina ile sistematik bir analize tabi tutulmalı ve sonuçların yazılmasında bu verilere bağlı kalınmalıdır. Elde edilen bulguların çarpıtılması, veriler üzerinde oynama yapılması etik ve bilimsel olmayacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 105). Dolayısıyla çalışma boyunca veriler dikkatle toplanmış ve saptırılmadan incelenmiştir. İlaveten araştırmanın etik meseleleri ile ilgili oluşabilecek sorunlarla başa çıkma konusunda tez danışmanları ile düzenli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma boyunca etik meselelere uygun hareket edebilmek amacıyla Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü’ne bağlı Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’nun 05.01.2022 tarih ve 41 sayılı toplantısında alınan 02 no’lu karar ile EK 5 (Syf: 226)’te

gösterilen etik kurul onayı alınmış ve araştırmanın yapılması bu komisyon tarafından uygun görülmüştür.

3.1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bir araştırmanın en mühim bölümü başlangıcıdır. Amacı net olmayan, araştırma soruları belirsiz ve araştırma yöntemi tanımlanmamış bir çalışmanın okuyucu tarafından da güçlükle takip edileceği açıktır (Creswell, 2020: 131). Bu doğrultuda öncelikle araştırmanın arka planının felsefi açıdan konumlandırılması gerekmektedir. Böylece araştırmanın dünya görüşü ve araştırmacının neye inandığı belirlenmiş olacaktır (Merriam, 2018: 5). Çalışmada engelli girişimcilerin yaşanmış deneyimlerini incelemek için yapılandırmacı dünya görüşü kullanılmıştır.

Yapılandırmacılık genellikle yorumculukla birleştirilen nitel araştırmaya özgülenen bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirilmektedir. Sosyal yapılandırmacılar bireylerin içinde yaşadıkları dünya hakkında bir anlam arayışı içinde olduklarına inanmaktadırlar. Araştırmacıların amacı başkalarının dünyayı anlamlandırış şekillerini kavramak ve yorumlamaktır. Nitel araştırmaya “yorumlayıcı araştırma” denmesinin sebebi de budur. (Creswell, 2020: 25). Araştırma boyunca girişimcilik sürecine katılan engellilerin bu süreci nasıl algıladıkları yorumlanmaya çalışılmıştır.

Yapılandırmacı görüşte araştırmacının amacı görüşme, anket ve gözlem yoluyla araştırılmakta olan insanlardan derin veriler toplayıp yorumlamaktır (Glesne, 2015: 11). Bireyler deneyimlerine ilişkin öznel anlamlar geliştirirler. Belirli nesne ve olaylara yönelik bu anlamlar çeşitli ve çoklu olduğu için araştırmacı bu anlamları birkaç kategori ya da fikre sığdırmak yerine bakış açısının karmaşıklığını ortaya çıkamaya yönelmektedir. Yapılandırmacı nitel araştırmacılar katılımcıların görüşlerini açık uçlu sorular aracılığıyla öğrenme eğilimindedirler. Yapılandırmacılıkta araştırmacılar bir kuramla başlamakta ziyade anlama ilişkin bir kuram ya da modeli tümevarımsal olarak kendileri geliştirmektedir (Creswell, 2016: 8).

Araştırma bir sürece dahil olarak daha önce bildiklerimizden fazla şeyler öğrendiğimiz sistematik bir faaliyettir (Merriam, 2018). Bir araştırmada en genel anlamıyla birtakım olguların ortaya çıkarılması için yöntemli bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Çalışmada yapılandırmacı dünya görüşü çerçevesinde engellilerin girişimcilik süreçleri ve bu sırada çevre ile etkileşimleri yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.1.4. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Nitel araştırma literatüründe geçerlilik ve güvenilirlik; inanılrlık, nakledile bilirlık, güvenilirlik ve doğrulanabilirlik anlamlarına gelmektedir. Bir nitel incelemenin veri toplama ve analiz sürecinin başlıca ögesi insandır. Dolayısıyla onun gözlem ve görüşleri aracılığıyla gerçek hakkındaki yorumlara ve doğrulara ulaşılabilir. Araştırmacının bu konudaki özen ve dikkati iç geçerlilik anlamında nitel araştırmanın en güçlü belirleyicisidir (Merriam, 2018: 201).

Bu ilkelere uygun olarak çalışmada iç geçerliliği sağlamak için engelli girişimcilerle yapılan görüşmelerde verilere tarafsız, açık bir zihinle yaklaşılmış ve doğru olmayan veriler kullanılmamıştır. Diğer taraftan bununla yetinilmemiş ve elde edilen verilerin gerçeğe uygun olup olmadığı tez danışmanları tarafından kontrol edilerek geri bildirimler alınmak suretiyle geçerlilik artırılmıştır. Çalışmanın dış geçerliliği ise bilgilerin doğrudan alıntılarına yer verilerek sağlanmıştır. Ayrıca örneklem için de amaçlı örneklem yönteminden yararlanılmıştır. Creswell ve Miller (2000) nitel çalışmacılar tarafından sürekli kullanılan bazı geçerlilik stratejileri üzerinde durmaktadır. Bu geçerlilik stratejileri aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

3.1.4.1. Uzun Süreli Katılım ve Sürekli Gözlem

Katılımcılarla karşılıklı bir güven bağı kurmayı, onların kültürü hakkında bilgi edinmeyi ve kişilerin ortaya koyduğu saptırmalar nedeniyle oluşan hatalı verilerin düzeltilmesini içermektedir. Bu durum çalışmada yer alan kişilerle iletişimi sürdürmeyi gerektirmektedir (Creswell, 2020: 253). Çalışma sırasında bu stratejiye uygun olarak katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlar sonrasında da telefon ve e-posta yoluyla iletişime devam edilmiştir. Açıklık kazanmayan bazı konularda katılımcılar aranarak bilgi alışverişi gerçekleştirilmiştir.

3.1.4.2. Üçgenleme

Nitel araştırmalarda bulguların geçerliliği artırmak için kullanabileceğimiz stratejilerden bir diğeri de üçgenleme tekniğidir. İki veya daha çok veri toplama yöntemi ya da data

kaynağından alınan sonuçların karşılaştırılması ile bir nevi verinin sağlamasının yapılması işlemine üçgenleme denmektedir. Tekniğin mantığı yapılan bu karşılaştırmalarla zayıf olan verilerin diğer yöntemin güçlü tarafıyla telafi edilebilmesidir. Bu kavramı sosyal bilimlere kazandıran Denzin'dir. Denzin bazı üçgenleme yöntemleri önermektedir. Bunlar “birden fazla teknikle veri toplanması, çoklu veri kaynakları kullanılması, birden fazla araştırmacının denetimi, çıkan bulguları karşılaştırma, kontrol etme ve onaylamada çoklu kuramlardan yararlanılmasıdır.” Nitel araştırmalarda veri toplama amacıyla kullanılan çoklu yöntem, mülakat, gözlem ve doküman incelemelerinden yararlanılması üçgenleme tekniği anlamına gelmektedir (Merriam, 2018: 205-206). Çalışma boyunca çoklu yöntemlerin tümünden yararlanılmıştır. Benzer olarak çoklu veri kaynakları kullanılmıştır.

3.1.4.3. Dış Denetimler

Araştırma sürecinin dışarıdan kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Creswell (2020: 254) çalışma süreci ve elde edilen bilgilerin dışarıdan bir danışman veya denetçi tarafından incelenerek doğruluğunun değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çalışma ile bir bağlantısı olmayan bu denetçinin bulguların, yorumların ve sonuçların veri ile desteklenip desteklenmediğini incelemesi gerekmektedir.

3.1.4.4. Zengin ve Yoğun Betimleme

Nitel araştırmalarda betimleme konuyu okuyuculara aktarabilmek ve anlatılanları daha doğru olarak tasvir etmelerine olanak sağlamaktadır. Çünkü yazar katılımcıları veya çalışılan ortamı ayrıntılarıyla betimlemektedir. Nitel araştırmacılar bir temayı birçok açıdan değerlendirdikleri zaman sonuçlar daha gerçekçi ve zengin olmaktadır. Bu süreç bulguların geçerliliğine eklenebilir (Creswell, 2016: 202). Çalışmada katılımcılara ve ortamlara yönelik niteleyiciler yoğun olarak kullanılmış ve okuyucuların gözünde durumu canlandırması sağlanmaya çalışılmıştır.

Güvenilirlik ise nitel araştırmalarda çalışmanın tutarlı olması anlamına gelmektedir. Creswell, (2020: 254) nitel araştırmacıların detaylı alan notlarıyla ya da kaliteli bir ses kayıt cihazıyla süreci kaydederek yazıya aktarmasının güvenilirliği artırabileceğini belirtmektedir. Çalışma kapsamında yapılan mülakatların video ve ses kaydı alınmıştır. Bazı katılımcılar görüntülerinin alınmasını istemediği için bunun yerine sadece ses kaydı

alınmıştır. Ayrıca tüm mülakatların transkripsiyonu bizzat yazar tarafından yapılmıştır. Transkripsiyon için herhangi bir program veya aracı kullanılmamıştır. Bu durum görüşme sürecinin pekiştirmesini ve görüşme sırasındaki eksik noktaların tespit ederek daha sonra katılımcılara tekrar sorulabilmesini sağlamıştır.

3.1.5. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Bunun bazı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle nitel araştırmalar birey ya da grupların sosyal bir probleme atfettiği anlamları keşfetmeye yönelik bir yaklaşım (Creswell, 2016: 4) izlemektedir. Merriam (2018)'a göre; kişilerin hayatında bir değişiklik yapma çabasında olan nitel araştırma, üzerinde çalışılan bir konuda içgörü geliştirme ve anlam oluşturmaya odaklanmaktadır.

Nitel araştırmacılar bireylerin yarattıkları anlamları kavramayla ilgilenirler. Bu ise onların dünyada ne gibi deneyimler yaşadıkları ve bunları nasıl algıladıklarıyla ilgilidir. Nitel araştırma çeşitli sosyal olayları keşfetmek için bireylerin iç dünyalarına yönelik bir anlam arayışıdır. Araştırılan konunun diğer bireylerin bakış açılarından değerlendirilmesi ve sosyal yapıların bu kişiler tarafından yorumlanabilmesine imkân sağlaması nitel tekniklerin en önemli yönünü oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 37). Bu çalışma engellilerin girişimciliği nasıl anlamlandırdığını yorumlamakta ve iş kurma sürecinde yaşadıkları deneyimleri incelemektedir. Dolayısıyla yöntem olarak nitel araştırma yöntemini kullanılması gerekmektedir.

Araştırılan yeni bir konu ise ve önemli değişkenleri bilinmiyorsa bu durumlarda nitel çalışma yapılması daha uygun olmaktadır (Creswell, 2016: 20). Dolayısıyla üzerinde az araştırma yapılan bir konu ya da fenomenin incelenmesi ve anlaşılması gerekiyorsa o zaman çalışmanın nitel yöntemlerle yapılması önerilmektedir.

Burchardt (2003)'a göre; engelli girişimciliği, girişimcilik araştırmalarında yeni bir çalışma alanıdır. Bu nedenle, hakkında çok az veri bulunan bu konuda nitel araştırma modeli kullanılması daha doğru gözükmemektedir. Çalışmada, Türkiye'de engellilerin bir istihdam şekli olarak girişimciliğe bakış açıları, girişimcilik deneyimleri sırasında neler yaşadıkları, hangi konularda zorlandıkları ve ne tür destekler aldıkları incelenmektedir. Bu amaçla kendi işini kurmuş ve bu sırada çeşitli desteklerden yararlanmış engellilerle derinlemesine görüşmeler yapılmaktadır.

Araştırma deseni olarak nitel araştırmanın durum (vaka) çalışması kullanılmaktadır. Durum çalışmasında araştırılacak bir birey, bir grup, bir ortam, bir program ya da özel bir politika gibi sınırlı bir sistem olmalıdır (Merriam, 2018: 40). Durum çalışması, bu doğal çevre içindeki olayların bütüncül bir yorumunu hedeflemektedir. Nitel durum çalışmasının en önemli özelliklerinden biri ilgili faktörlerin (ortam, bireyler, olaylar vb.) durumu nasıl etkilediği ve durumdan nasıl etkilendiklerine odaklanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 70).

Gerçek olaylara dayandığı için durum çalışması bir olguyu zengin ve bütün bir biçimde değerlendirebilir. Pek çok vakadan bilgi toplamak ve analiz etmek gerektiğinde çoklu durum çalışması kullanılmaktadır (Merriam, 2018: 49-50). Çalışmada engelli bireylerin bir istihdam şekli olarak girişimciliği tercih etme sebepleri ve yaşadıkları girişimcilik deneyimlerini anlamak için çoklu durum çalışmasından yararlanılmaktadır.

Çoklu durum çalışmasında birçok vakadan bilgi toplamak ve analiz etmek gerekmektedir. Burada bireysel vakaların ortak özellikleri vardır. Diğer bir ifadeyle, koleksiyonda yer alan vakalar bir şekilde kategorik olarak birbirine bağlıdır. Bunlar bir grubun üyeleri ya da bir olgunun örnekleri olabilir. Araştırmadaki katılımcı sayısının çeşitlendirilmesi güvenilirliği artırmak için kullanılan bir stratejidir (Merriam, 2018: 49). Bu amaçla çalışmada çeşitli engelli türlerinden 20 katılımcıya yer verilmektedir.

Yin (2009) çoklu durum çalışmasında tekrarlama mantığıyla hareket edilmesini, diğer bir deyişle, araştırmacının aynı prosedürleri durumların her biri için yinelemesini tavsiye etmektedir. Engelli katılımcıların girişimcilikle ilgili deneyimlerinin benzer bir prosedürle incelendiği araştırma süreci araştırma soruları ve işlem basamaklarının geliştirilmesiyle başlamıştır. Katılımcılardan veri toplanmasının ardından özel durumlardan daha genel temalara ulaşmak için tümevarımsal veri analizi yapılmış ve devamında araştırmacı tarafından verilerin yorumlanması aşamaları gerçekleştirilmiştir.

3.1.6. Araştırmanın Katılımcı Grubu

Nitel araştırma; kendinizi, çalışma alanınızı, sosyal ortamları daha da önemlisi araştırmanın ilgilendiği bireylerin yaşamlarını incelemeye yönelik bir çalışmadır (Glesne, 2015: 375). Dolayısıyla araştırma için kişilerin bulunması, onlarla iletişim kurulması ve etkili veri elde etmek için etkileşim sağlanması süreç içerisinde önemli basamaklardır.

Araştırma örnekleminin kimlerden oluşacağı, hangi örneklem tekniğinin kullanılacağı ve araştırmada kaç kişiye ihtiyaç duyulacağı karar verilmesi gereken bir konudur (Creswell, 2021: 149). Bu amaçla araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde belirli stratejiler kullanılmıştır.

Nitel ve nitel araştırma yöntemleri örneklem seçimi konusunda değişik felsefi ve kuramsal temellerden hareket etmektedir. Birinci amaç genelleme olmadığı için nitel araştırmalar indirgemeci³⁹ bir bakış açısına göre yapılmamaktadır. Nitel araştırmalarda olguyu parçalara ayırarak üzerinde çalışmak ve bulunan sonuçları evrene genellemek gibi bir gaye yoktur (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 112).

Araştırmada amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örneklem tekniğine göre; seçilen ölçüt doğrudan çalışmanın amacını yansıtan bilgi açısından zengin durumlar olmalıdır. Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetini inceleyen çalışmamızda doğal olarak uygun katılımcı grubu engelli olup da girişimcilik faaliyetinde bulunan bireylerden meydana gelmektedir. Ancak standart bir çalışma grubuyla hareket edebilmek adına katılımcıların belirlenmesine bazı sınırlılıklar getirilmiştir.

Buna göre çalışmadaki katılımcılar;

- En az % 40 oranında engelli raporuna sahip,
- Kendi işini kurmuş ya da kurup başarısız olmuş ama bir şekilde girişimcilik deneyimi olan,
- İşin kurulması sırasında çeşitli devlet desteklerinden yararlanmış kişilerden oluşmaktadır.

Amaçlı örneklem türlerinden en yaygın olanı kartopu veya zincir örnekleme tekniğidir. Kartopu örneklemede araştırma kriterine uygun kişiler tespit edilir ve bu kişilerden diğer katılımcılar hakkında bilgiler alınarak kişi sayısı bir kartopu gibi büyütülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 120).

³⁹ Bilim adamları bir araştırma evreninin ulaşamayacakları kadar büyük olması durumunda tüm evreni inceleyememektedir. “Örnekleme” kavramı bu sorunu aşmak için geliştirilmiştir. Örnekleme, bütün araştırma evrenini incelemektense evreni temsil etme yeterliliğine sahip sınırlı sayıda birey, olay veya olguyu araştırma kapsamına dahil etmektedir. Bu pratik çözüm geleneksel bilim anlayışının “indirgeme” ilkesini kullanmaktadır. Araştırma evreni belirli yöntemlerle küçük ve çalışılabilir bir büyüklüğe(örnekleme) indirgenmektedir. Buradan elde edilen sonuçlar tersi bir işlemle evrene genellenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Kartopu, zincir ya da ağ örnekleme olarak adlandırılan bu yöntem istediğimiz katılımcıları bulmak için başka yolumuzun kalmadığı durumlarda işe başlamak için oldukça kullanışlı bir yöntemdir (Glesne, 2015: 61). Bu çalışmada katılımcılara ulaşmak amacıyla kartopu veya zincirleme tekniği kullanılmıştır. Engelli girişimcilere ulaşmak için bazı kurum yetkilileri ve engelli dernekleriyle iletişime geçilmiş ve gerekli izinler alınarak mülakat yapılacak kişiler tespit edilmiştir. Sonrasında mülakat yapılan kişilere kendileri gibi engelli girişimci tanıdıkları olup olmadığı sorulmuş, verilen cevaplar doğrultusunda uygun olan yeni katılımcılarla iletişime geçilmiştir.

Nitel çalışmada örneklemin büyüklüğü bilgiler göz önünde alınarak belirlenmektedir. Amaç bilgiyi artırmaksa seçim örnekleme birimlerinden yeni hiçbir bilgi elde edilemeyinceye kadar devam ettirilmektedir (Lincoln ve Guba, 1985'den aktaran Merriam, 2018).

Aşağıda Tablo 8'de görüldüğü gibi belirlenen ölçütler çerçevesinde çalışmaya 7 kadın, 13 erkek olmak üzere toplam 20 engelli girişimci katılmıştır. Engelliler, 23 yaşından 57 yaşına kadar farklı yaş gruplarından kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları da birbirinden farklıdır. Buna göre; 3 katılımcı İlkokul, 5 katılımcı Ortaokul, 6 katılımcı Lise, 2 Katılımcı Yüksekokul ve 4 katılımcı da üniversite mezunudur.

Engelli katılımcıların 10'u bekar, 8'i evli, 1'i boşanmış ve 1'ide duludur. Katılımcıların 13'ü doğuştan 7'si ise sonradan iş kazası, trafik kazası, çeşitli hastalıklar ve yaşlanma gibi sebeplerden engelli hale gelmiştir.

Katılımcılar 10'u ortopedik, 3'ü görme, 3'ü işitme ve konuşma, 2'si Süreğen hastalık, 2'si ise Zihinsel engelli olmak üzere çeşitli engel türlerinden 20 kişiden oluşmaktadır.

Katılımcılar %43'ten %98'e kadar değişen engel oranlarına sahiptir. Bazı engelliler engel durumları nedeniyle bir yardımcı (aile fertleri, işaret dili tercümanı vb.) ile birlikte görüşmeye katılmak durumunda kalmıştır.

Çalışmaya dahil olan engellilerin 15'i hizmet sektöründe, 5'i ise tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren işletme sahibidir. Engelli girişimcilerin 13'ü tek başına çalışmayı tercih ederken 7'sinin birden beşe kadar farklı sayılarda personel istihdam ettikleri görülmektedir.

Engellilerin 14 tanesi girişimci olmadan önce dışarıda veya aile yanında iş deneyimi kazanmışken; 6 tanesinin daha önce herhangi bir iş deneyimi bulunmamaktadır.

Son olarak mülakatlar pandemi sürecinde gerçekleştirildiği için 6 katılımcının çalışma tamamlanıncaya kadar durgunluk, satış olanaklarının azalması ve ekonomik kriz gibi sebeplerden işlerine son verdikleri 14 katılımcının ise faaliyetlerine halen devam ettiği görülmektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Özellikleri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Engel Durumu	Engel Türü	Engel Oranı	Yaptığı İş	Çalıştırdığı İşçi Sayısı	İş Deneyimi	İşin Devam Durumu
K1	Erkek	43	İlkokul	Evli	Sonradan	Ortopedik Engelli (El ve Kolda Uzun Eksikliği)	% 81	Hediyelik Eşya Üretim ve Satışı	Yok	Var	Devam Ediyor
K2	Erkek	32	Yüksekokul	Evli	Sonradan	Ortopedik Engelli (Kas-İskelet Sistemi Hastası)	% 52	Bisiklet ve Tekerlekli Sandalye Tamirciliği	2 Kişi	Var	Devam Ediyor
K3	Kadın	55	Ortaokul	Evli	Sonradan	Sürengen Hastalık (Ankilozan Spondilit)	% 43	Arıcılık	Yok	Yok	Devam Ediyor
K4	Erkek	31	Lise	Bekar	Doğuştan	Görme Engelli (Epilepsi Hastası)	% 65	Hayvancılık	Yok	Var	Devam Ediyor
K5	Erkek	33	Lise	Bekar	Doğuştan	Ortopedik Engelli (Ayak ve Elde Uzun Eksikliği)	% 73	Organik ve Yöresel Ürünler Manavı	Yok	Var	Devam Ediyor
K6	Kadın	28	Lise	Bekar	Doğuştan	İşitme ve Konuşma Engelli	% 62	Kuaför	2 Kişi	Yok	Devam Ediyor
K7	Kadın	23	Lise	Bekar	Doğuştan	İşitme ve Konuşma Engelli	% 69	Kuaför	1 Kişi	Yok	Devam Ediyor
K8	Erkek	24	Lise	Bekar	Doğuştan	Zihinsel Engelli (Dikkat Eksikliği, Öğrenme Güçlüğü)	% 50	Sanal Gerçeklik Sineması İşl.	Yok	Var	Devam Etmiyor
K9	Erkek	35	Ortaokul	Bekar	Sonradan	Ortopedik Engelli (Omurilik Zedelenmesi)	% 80	Büyükbaş Hayvancılık	Yok	Var	Devam Etmiyor
K10	Kadın	57	Ortaokul	Boşanmış	Sonradan	Sürengen Hastalık (Akciğer, Solunum yolu Hastalığı)	% 80	Moda Evi İşletmecisi	3 Kişi	Var	Devam Etmiyor
K11	Erkek	35	İlkokul	Bekar	Doğuştan	Zihinsel Engelli (Epilepsi Hastası)	% 45	Küçükbaş Hayvancılık	Yok	Yok	Devam Ediyor
K12	Erkek	45	Ortaokul	Evli	Doğuştan	Ortopedik Engelli (Polyo Sekeli Hastası)	% 54	Şeker İmalatı	5 Kişi	Var	Devam Etmiyor
K13	Kadın	38	Lise	Dul	Doğuştan	Ortopedik Engelli (Kolda Uzun Eksikliği)	% 65	Bakkal	Yok	Yok	Devam Etmiyor
K14	Erkek	28	İlkokul	Bekar	Doğuştan	Görme Engelli	% 45	Balıkçı	Yok	Var	Devam Ediyor
K15	Erkek	43	Üniversite	Bekar	Sonradan	Ortopedik Engelli (Omurilik Felci)	% 88	Muhasebeci	Yok	Var	Devam Ediyor
K16	Erkek	31	Üniversite	Bekar	Doğuştan	Ortopedik Engelli (Serebral Palsi)	% 98	Avukat	Yok	Yok	Devam Etmiyor
K17	Kadın	40	Üniversite	Evli	Sonradan	Ortopedik Engelli (Sol Vertebra Kırıklığı)	% 45	Anaokulu İşletmecisi	4 Kişi	Var	Devam Ediyor
K18	Erkek	34	Ortaokul	Evli	Doğuştan	İşitme ve Görme Engelli	% 79	Mobilyacı	Yok	Var	Devam Ediyor
K19	Kadın	30	Lise	Evli	Doğuştan	Ortopedik Engelli (Transvers Miyelit/Çocuk Felci)	% 50	Medikal Tıbbi Ürün Satışı	2 Kişi	Var	Devam Ediyor
K20	Erkek	45	Üniversite	Evli	Doğuştan	Görme Engelli	% 95	Kahve Üretim ve Satışı	Yok	Var	Devam Ediyor

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.7. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Araçları

Nitel çalışmalarda araştırmacılar verileri çeşitli biçimlerde toplamaktadır. Bu veri toplama yöntemleri gözlem, görüşme, döküman, internet üzerinden mülakat ve sesli-görsel materyallerden oluşmaktadır (Merriam, 2018: 15; Creswell, 2016: 191-192). Aşağıda bu veri toplama araçları sırasıyla incelenmektedir.

3.1.7.1. Gözlem

Nitel incelemelerde yoğun olarak yararlanılan veri toplama tekniklerinden biri gözlemdir. Gözlem bir ortamdaki nesne ya da davranışın ayrıntılarını anlamak amacıyla dikkatli bir biçimde tanımlanmasıdır. İnsan davranışlarının detaylı bir şekilde incelenmesinin ön koşulu doğal ortamı içinde gözlenmesidir. Araştırmacıya veriye ilk elden ulaşma imkanı sağlaması gözlemin diğer yöntemlere göre en önemli üstünlüğünü oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 173). Bu çalışmada engelli girişimciler, onların aileleri, müşteriler ve iş ortamlarıyla etkileşimleri hakkında bilgi edinmek için gözlem tekniği kullanılmaktadır.

3.1.7.2. Görüşme

Nitel araştırmalarda yararlanılan diğer bir veri toplama tekniği görüşmedir. Görüşme, görüşmeci ve katılımcının birlikte bulunduğu ve dikkatin araştırma yapılan alana özgü sorulara yöneldiği karşılıklı konuşma süreci olarak tanımlanmaktadır (Merriam, 2018: 85). Glesne (2015: 141) “nitel araştırmacıların araştırmaya bazı mülakat soruları ile başladıklarını ve araştırma süreci boyunca bunları yeniden ele alarak düzenlemeler yapmaya ve yeni sorular ilave etmeye açık olduklarını” belirtmektedir.

Genellikle yarı yapılandırılmış mülakat katılımcıların konuyla ilgili görüşlerinin ortaya çıkarma amacına hizmet eden açık uçlu soruların sorulduğu bir süreçtir (Creswell, 2016: 190). Bu araştırmada engellilerin girişimcilik konusundaki görüşlerini açıkça ifade etmelerine izin verecek açık uçlu sorulardan oluşan bir görüşme süreci izlenmektedir. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla 20 engellinin girişimcilik sürecini nasıl algıladıkları, iş kurarken yaşadıkları zorluklar ve süreç boyunca hangi desteklerden yararlandıkları incelenmektedir. Sadece demografik konularda tam yapılandırılmış sorular kullanılarak veri toplanmıştır. Katılımcıların sorulara cevap verme şekilleri

çoğunlukla esnekliğe sahiptir. Yarı yapılandırılmış görüşmenin doğası ve güzelliği budur. Böylece engellilerin girişimcilik sürecinde yararlandıkları kaynaklar, zorlandıkları noktalar gibi bulunması güç olan daha derin anlamlar ortaya çıkarılmıştır.

EK 3 (Syf: 221)'deki görüşme formu araştırma amaçları ve toplanan bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır. Görüşme soruları uzman 3 öğretim üyesinin incelemesi doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Sorular, katılımcıların girişimcilik sürecine ilişkin algılarına ve iş kurma sürecinin onlar üzerindeki etkisine yönelik deneyimlerine odaklanmaktadır. Engelliler için girişimciliğin ne anlama geldiği, bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği neden tercih ettikleri, girişimciliğin avantajları ve zorlukları ile bu zorluklarla nasıl mücadele ettiklerine yönelik sorular hazırlanmıştır.

Doğru sorular sormak için pratik yapmak; diğer bir ifadeyle pilot görüşmelerle soruları denemek gerekmektedir (Merriam, 2018: 92-93). Glesne (2015: 150-151) görüşme sorularını netleştiren sürecin pilot görüşme olduğunu bu nedenle asıl görüşmeye başlamadan önce pilot bir çalışmanın her zaman yapılması gerektiğini belirtmektedir. Diğer yandan engelliler gibi özel bir grupta çalışılması hata kabul etmeyecektir. Kelimelerin uygun olup olmadığı ve herhangi bir yanlış anlama olmaması için iki katılımcıyla pilot görüşme yapılmıştır. Akabinde görüşme formunun son hali EK 3'te (Syf. 221) hazır hale getirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 60 dakika ile 150 dakika arasında sürmüştür. Tüm görüşmelerde kayıt işlemleri katılımcıların izni alınarak gerçekleştirilmiştir.

Glesne (2015: 163)'ye göre bir görüşmede konuşulan konu ne kadar olumsuz hatıraları canlandırırsa da katılımcıların görüşmeden duyacağı memnuniyet görüşmeci ile konuşmaktan duydukları memnuniyetin bir sonucu olmaktadır. Bu nedenle görüşmeler sırasında kelimeler özenerek seçilmiş; önyargılı ya da taraflı bir tutum takınmaktan kaçınılmış; arkadaşça, nazik, saygılı ve konuşkan doğal bir tarz benimsenmeye çalışılmıştır. Görüşmecinin kendini başkalarının öykülerini anlatmalarını kolaylaştıran bir sohbet arkadaşı olarak düşünmesi sağlanmıştır.

3.1.7.3. Dökümanlar

Dökümanlar, araştırma öncesi elde bulunan her türlü resmi kayıt, gazete, belge, günlük, oto biyografi gibi belgelerden oluşmaktadır. Bu materyaller kabiliyetli ve hayal ufku geniş bir araştırmacı için hazır bilgi kaynağıdır (Merriam, 2018: 131-132).

Araştırmacı dökümanlar yoluyla önsezilerine ilişkin sorular geliştirerek gözlemler ve görüşmeler için yeni yönler çizebilmektedir (Glesne, 2015: 116). Çalışma boyunca başta İŞKUR ve KOSGEB olmak üzere kamu kurumlarının faaliyet raporları, engellilere girişimcilik konusunda verilen rehber, program ve broşürlerden yararlanılmıştır.

3.1.7.4. İnternet Mülakatı ve Sesli- Görsel Materyaller

Son yıllarda nitel araştırmalarda internet üzerinden mülakat yoluyla veri toplamanın sık sık kullanıldığı görülmektedir. Nitel araştırmalarda internet yardımıyla veri toplamanın çeşitleri; e-posta ve metin temelli sohbet odaları yardımıyla web tabanlı görüşmeler, sanal odaklı gruplar, web günlükleri ve internet mesaj platformları olmaktadır. Bazı araştırmacılar, internet üzerinden nitel araştırma yürütmüş ve verileri e-posta, sohbet odası etkileşimleri, anlık mesajlar, video konferanslar ve web sayfalarındaki görüntü ve sesler aracılığıyla yapmıştır. Ulaşım ve veri transkripsiyon maliyetlerini düşürmesi yanında zaman kaybını önlemesi açısından da avantajlı olan bu yöntemler katılımcılara yer esnekliği de sağlamaktadır. Ayrıca internet üzerinden veri toplama, rahat bir ortam oluşturulmasına yardım ederek katılımcıların hassas konuları sorgulama baskısı olmaksızın tartışmasında büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu yöntem özellikle erişimi zor grupların (fiziksel kısıtlılar, engelliler, dil ve iletişim engelleri olanlar) nitel çalışmalara katılımını kolaylaştıracak bir alternatif olmaktadır (Creswell, 2021: 161-162). Çalışmadaki görüşmelerin bir bölümü Covid-19 salgın hastalığı döneminde yapıldığı için kolaylık sağlaması açısından dijital kayıt alınarak gerçekleştirilmiştir. Her katılımcıya görüşme için özel bir desteğe ya da yardımcıya ihtiyacı olup olmadığı sorulmuştur.

3.1.8. Araştırmanın Analiz Süreci

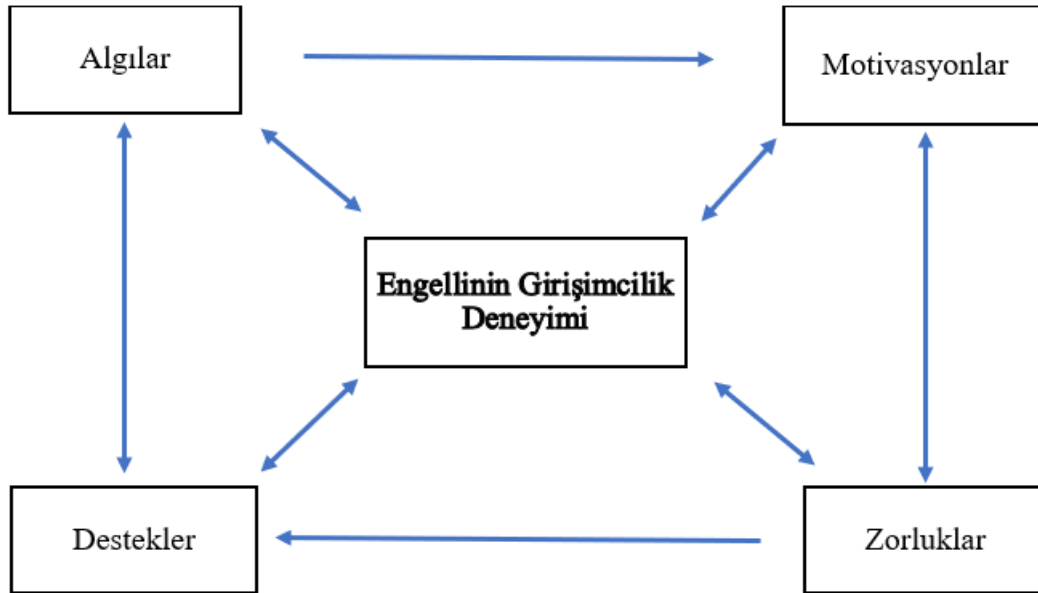
Tüm görüşmelerden toplanan ses ve görüntü kayıtları ile alınan notlar word dosyasına dönüştürülmüştür. Görüşmelerin transkripsiyonu bizzat elle yapılmış ve kodlanmıştır. Bu süreç görüşme kayıtlarının sürekli yeniden gözden geçirilmesini sağlamıştır. Ardından elde edilen veriler analiz amacıyla MAXQDA 2020 programına aktarılmıştır. MAXQDA

2020, araştırma bulgularının nitel analizini yapan bir yazılım programıdır. Program aracılığıyla kaydedilen veriler değerlendirilerek içerik analizi yapılmıştır.

İçerik analizi belirli kavram ve temalar aracılığıyla birbirine benzer verilerin toplanarak yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 243). Kodlanan tüm veriler katılımcıların girişimcilik konusundaki algılarına, yaşadıkları deneyimlerine odaklanılarak analiz edilmiştir. Ardından MAXQDA 2020 programı yardımıyla oluşturulan kod modellerinin haritaları çıkarılmıştır. Engellilerin girişimciliği tercih etme sebepleri, bu süreç boyunca deneyimledikleri zorluklar ve bunlarla mücadele etme şekilleri incelenmiş ve bulunan sonuçlar değerlendirilmiştir.

3.2. Araştırma Bulguları

Bu bölümde araştırmanın problemleri doğrultusunda elde edilen bulgular alt başlıklar halinde incelenmektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda engellilerin girişimcilik deneyimleriyle ilgili çalışmaların 4 tema (ana kategori) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan görüşme ve gözlemler neticesinde bu temalar (ana kategoriler) alt kategorilerin oluşmasını sağlamıştır. Şekil 2’de bu temalar ve ilgili temaya ait açıklamalar görülmektedir.

Şekil 2: Engellilerin Girişimcilik Deneyimleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- **Algılar:** Engelli bireyler engelliliği ve girişimciliği nasıl algılamakta ve bunlar arasında nasıl bir etkileşim kurmaktadır?
- **Motivasyonlar:** Engellileri bir istihdam şekli olarak girişimciliğe yönlendiren, güdüler nelerdir?
- **Zorluklar:** Engelliler girişimcilik sürecinde hangi zorluklarla karşılaşmaktadır?
- **Destekler:** Engelliler bu zorlukları aşmak için girişimcilik sürecinde ne tür desteklerden yararlanmaktadır?

Tablo 9’da çeşitli desteklerden yararlanarak iş kuran engellilerin girişimcilik deneyimleriyle ilgili ana kategoriler ve alt kategoriler gösterilmektedir. Engellilerin girişimcilik deneyimleriyle ilgili tüm kod sistemi EK 4 (Syf: 225)’te yer almaktadır.

Tablo 9: Engellilerin Girişimcilik Deneyimlerinin İncelenmesi

	Ana Kategoriler	Alt Kategoriler ve Göstergeler
1	Algılar	Engellilik Algısı
		Girişimcilik Algısı
		Engellilik ve Girişimcilik İlişkisi
2	Motivasyonlar	Çekme Faktörleri
		Esnek Çalışma(İş-Yaşam Dengesi)
		Bağımsızlık ve Kendi İşini Yapmak
		Başkalarına Yararlı Olmak
		Bir Fırsatı Değerlendirme
		İlgi Alanı ve Yetenekler
		Statü,Para,Örnek Gösterilme
		İtme Faktörleri
		İşsizlik
		Ayrımcılık
		Sosyal Dışlanma
3	Zorluklar	Başlangıç Sermayesini Bulma
		Refah(Fayda) Tuzağı
		İş Danışmanlarının Tutumları
		Eğitim ve Destek Eksikliği
		Aile ve Çevrenin Önyargıları
		Müşteri Ayrımcılığı
		Pandemi Süreci
4	Destekler	Finansal Sermaye Desteği
		Hibe Destekleri
		Aile-içi Finansman
		Banka Kredileri
		Beşeri Sermaye Desteği
		Temel ve Mesleki Eğitim
		İş-Aile Deneyimleri
		Girişimcilik Eğitimleri
		İş Danışmanı Desteği
		Sosyal Sermaye Desteği
		Aile Desteği
		Arkadaş Desteği
		STK Desteği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1. Engellilik Algısı

Engellilik, “engelli” olarak nitelendirilen insanların toplumsal yaşamda dikkate alınmamaları sonucu oluşan bir dezavantaj halini ifade etmektedir. Buna göre, aslında bu insanlar ihtiyaçlarını diğerleri gibi tam olarak yerine getirememeleri sonucu ekonomik ve sosyal yaşamın dışında bırakıldıkları için engellidir (Barnes ve Mercer, 2003: 11).

Engellilik, bir taraftan engelin türü, şiddeti, sürekliliği gibi bireysel faktörlere göre değişirken; diğer taraftan toplumun gelişmişlik seviyesine göre de farklılaşmaktadır.

Engellilik, bazı yazarlara göre bizzat engellilerin anlayabileceği kadar karmaşık bir durum olmaktadır. Bir engelli yazar ve aktivist olan Deborah Kaplan (2007) engelli tanımının, “engelli insanların kendilerini nasıl algıladıkları?” sorusu kadar karmaşık bir durum olduğunu savunmaktadır. Bu durumda engellilik olgusu en doğru şekilde bizzat bu durumu deneyimleyen kişiler tarafından tarif edilebilir düşüncesiyle engellilik kavramının tanımı bizzat katılımcıların kendilerine sorulmuştur. Doğuştan ortopedik engelli K13 engelli olmayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Engelli olmak hak etmediğiniz halde insanların **sanki suçluymuşsunuz gibi bir tavır almasıdır**. Ya da sanki **sizin elinizdeymiş gibi** davranılıyor. Eee... nasıl söyleyeyim? Kendinizi idare edebiliyorsunuzdur ama insanlar yine de şey gibi bakıyor: sanki yiyemez, içemez, yapamaz. Öyle değil yani ben engelliliği “kısıtlı olmak” diye düşünüyorum. Yoka elimden gelen herşeyi yapabiliyorum.” (K13, Konum 34, Bakkal).

Bir diğer ortopedik engelli katılımcı K2 ise engelli olmayı şu cümlelerle tarif etmektedir:

“Engellilik hayatını istediğin gibi devam ettirememektir. Sürekli takıntılar ve sorunlar içerisinde. **Bir şeye ulaşamamak** gibi. Yapman gereken şeyler var ama sen onları yapamıyorsun. **Bir kesik var hayatın içinde**. Ama her şeyin olurluuna bakmak lazım. Yani bu elle yapamıyorsan diğer elle yapacaksın. Bazı zorluklar var tabi. Hayat zaten zorluklarla dolu ve devam ettirmemiz gerekiyor. Zorluklar aşmakla geçiyor. Başka hiçbir şey değil.” (K2, Konum 29, Tamirhane İşletmecisi).

Katılımcılar engellilik olgusunu fiziksel ve sosyal “kısıtlılıklar” olarak algılasa bile; aslında hayatın bizzat kendisi zorluklarla doludur ve bu zorlukları aşma mücadelesi tüm insanlar için geçerli olmaktadır. Tıpkı bu zorlukları aşmayı başarmış katılımcılardan bir diğeri olan K16 gibi. Kendisi %98 engeline rağmen Hukuk fakültesini yüksek bir ortalamayla bitirmiş, ayrıca çift anadal yapmış genç bir avukattır. K16 önce engelini ardından engelliliği şu cümlelerle anlatmaktadır:

“**Serebral palsi** doğum öncesinde ya da sırasında bebeğin oksijensiz kalması nedeniyle beyindeki birtakım hücrelerin ölmesi sonucu oluşan bir rahatsızlık. Kalıtsal ya da ırsî değil. **Herkesin başına gelebilecek bir durum bu**.” (K16, Konum 20, Avukat).

“Engelli olmak bence mücadeledir. Tek kelimeyle bu. **Engelli mücadele eden kişidir.** Yani toplumun her alanında kendinizi kabul ettirmeye çalışıyorsunuz. Örneğin, markete gidiyorsunuz ama orada rampa yok. "Kardeşim neden rampa yok?" diyorsunuz. Uğraşıyorsunuz, hukuki yollara başvuruyorsunuz ve orayı yaptırmaya çalışıyorsunuz. Bir etkinliğe gidiyorsunuz. "Sizin engeliniz var siz katılmasanız da olur" diyorlar. "Hayır engelim katılmamam için bir gerekçe değil" diyorsunuz. **Sürekli kendinizi kabul ettirme ve onaylatma mücadelesi ile geçen bir yaşam.**” (K16, Konum 22, Avukat).

Engelliler toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel birçok alanda ötekileştirilmektedir. Onları farklı gören toplum çareyi dışlamakta ve yadsımakta bulunmaktadır (Çarkçı, 2011). Ancak engelli olmak bu zorluklara karşı mücadelecı bir yapıya sahip olmayı gerektirmektedir. Bazı katılımcılar ise kendisini bir engelli olarak görmediğini, engellin insanların kafalarında var olan bir düşünce olduğunu belirtmektedir. Ortopedik engelli K5, çalışarak her şeyin aşılabileceğine inanmaktadır:

“Benim bildiğim **herkes bana göre bir şekilde engelli.** Neden? Adam yolda gidiyor kaza geçiriyor engelli oluyor mesela. Benim için herkes bir engelli veya hayatta herkesin başına gelebilir. Olmayanda olabilir yani. İşe gelince; **iş yapmak iste yeter ki her şeyin üstesinden gelirsın engellik kafalarda.**” (K5, Konum 55, Organik ve Yöresel Ürünler Satışı).

K5’in söylediği gibi birey çalışmaya başlayınca bir anlamda engellilik ortadan kalkmaktadır. Herkesin başına gelme ihtimali olan engellilik olgusu iş yapmaya diğer bir ifadeyle, insanlara fayda sağlamaya başlayınca ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda engel toplumsal fayda sağlamayanlar için geçerli bir kavramdır. İnsan çalışarak sosyalleşmekte, bir işe yaradığını hissettikçe kendine güveni artmaktadır. Doğuştan görme engelli K14 de engelini ve engelli olmayı anlatmaktadır:

“Doğuştan **göz kapağı düşüklüğü, şaşılık ve görme sıkıntısı** başladı. Daha 5-6 yaşlarındaki süreçte gözlerim komple kapalıydı. İki operasyon geçirdim. Göz kapağı sorunu biraz azaldı, sonra şaşılıkla ilgili düzelme oldu.” (K14, Konum 35, Balıkçı).

“Engelli olmanın olumsuz tarafları tabi ki var. Bende bunları yaşıyorum. İnsanlarımızın pek olumlu ve yapıcı fikirleri yok açıkçası. Ama süre geçtikçe kendimizi geliştirip büyüdükçe aslında **“esas engelli bu düşüncede olanlar”** diye düşünüyorum. Eskiden çok takıyordum bu düşüncelere ama şimdi çalışmaya başlayınca bunlara **gülüyorum.** Ben kendimle barışık bir insanım. Çünkü bunu

veren bize yaşatan Cenab-ı Hakka kimse bu hesabı soramaz. Kimsenin yorumları beni ilgilendirmez yani.” (K14, Konum 39, Balıkçı).

Bu anlamda katılımcıların büyük bölümünün aslında kendilerini engelli olarak görmediği anlaşılmaktadır. Engelli olmak toplumun işlevsel bir parçası olamamaktır. Dolayısıyla engellilik sistemsel bir sorundur. 17 yaşında kaza sonucu Omurilik Felci (Parapleji) olan bir başka katılımcı K15 engelini ve engellilikten anladığını şu şekilde ifade etmektedir:

“95’in 4 Eylül’ünde incir toplarken ağacının dalı kırıldı yere düştüm. **Boynumu kırdım**. Onun 3 yıl bir hastane süreci oldu. Sonrasında engellilik” (K15, Konum 8, Muhasebeci).

“Engellilik Nasıl? Engellilik adı gibi gerçekten engelli yani. Fiziksel şartlar, yaşadığın çevre, anlayış. Sadece şey değil fiziksel çevreyi değiştiren bile mantalite değişmedikten sonra engel yine oluşuyor. Burada **önemli olan anlayışın değişmesi**; anlayış değişince fiziksel şartların değişmesine yardımcı oluyor. (K15, Konum 35, Muhasebeci).

Genellikle engellilerin çalışma hayatında başarılı olamayacaklarına yönelik bazı toplumsal önyargılar bulunmaktadır. Bu düşünceler engelli bireylerin toplum içerisinde bağımsız hareket etmesini de zorlaştırmaktadır. Görüldüğü gibi engelli katılımcılar engelden ziyade toplumun onlara tepkisinin işleri zorlaştırdığını belirtmektedir. Doğuştan görme engelli K20 sorunun sistemde olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“%95 görme engelliyim. Engelim doğuştan fakat bundan 20 yıl önce bir miktar görebiliyordum. Şu anda sadece ışık görebiliyorum. Ama hani avantaj mı? Dezavantaj mı? dersek. Engeli önümüze koyup sistem bize engel olmazsa gerçekten görmemek bana göre bir engel değil. Ama maalesef **sistemin engelini aşamıyoruz**.” (K20, Konum 35, Kahve Üretim ve Satışı).

Katılımcıların ifadelerinden; engelliliğin sadece bir sağlık problemi ya da fiziksel bir eksiklik olmadığı, bunun ötesinde sosyal bir sınırlanmışlık olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu durum her bireyin başına gelebilecek bir realite olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla engelli katılımcılar bu gerçeği içselleştirip sorgulamak yerine harekete geçerek yola devam etmek ve kişisel hedeflerine odaklanmak gerektiğine inanmaktadır.

Michailakis (2003)’e göre; engellilik fiziksel, zihinsel ve duygusal farklılıklarla açıklanmakta ancak tedavi edildiği geleneksel ve sosyal yapı tarafından kontrol altına alınmaktadır. Bu anlamda ekonomi, bürokrasi ve kurumlar engelliliği kontrol eden yapıyı

oluşturmaktadır. Engellilik büyük oranda bir sosyal yaratmadır. Bireylerin içinde bulundukları koşullardan bağımsız olarak, bu bireyleri engelli bırakan sosyal ve politik koşullara odaklanmayı ifade etmektedir (aktaran Demircioğlu, 2010: 19).

Engellilik, bireyin yeti yitiminden çok bulunduğu sosyal çevreye verdiği tepkidir. Bu nedenle de engellilerin bulundukları sosyal çevreyi ve yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Girişimcilikte dahil tüm çalışma yöntemlerinde engelliler bir şeyler ürettikçe kişisel hedefler gerçekleştirmekte, diğer bireylerle sağlıklı iletişim kurabilecekleri sosyal ortamlar oluşmakta ve işe yaradıklarını ve toplumun bir parçası olduklarını hissetmektedirler.

3.2.2. Girişimcilik Algısı

Girişimcilik, risk ve belirsizlik koşullarında, kâr elde etmek amacıyla iş fırsatları oluşturmaktır (Adenutsi, 2009). Girişimcinin öne çıkan özellikleri, diğerlerinin algılayamadığı imkanları sezerek bunları iş fikirlerine dönüştürme yeteneği ve risk almaya yatkınlığıdır (Güney, 2015). Bu bölümde engelli katılımcılara girişimciliği nasıl algıladıkları ve iş fırsatlarının kendileri için ne ifade ettiği sorulmaktadır. Ortopedik engelli K9 hayvan sevgisini bir fırsata dönüştürerek kendi işini kurmuştur. K9, girişimcilikten anladığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Girişimcilik, bana göre günümüzde birçok alanda **fırsatları görebilmedir**. Yani geleceği görebildiğin zaman ve o işe herkesten önce adım atabiliyorsan başarı her türlü gelecektir. **Öncü olabilmek** yani, diğerlerinin içinden öncelikle sıyrılmak gibi...” (K9, Konum 37, Hayvancılık).

Girişimcilik bireyin kazanç sağlamak amacıyla bir fırsatı değerlendirmesi gibi oldukça mütevazı bir şekilde başlayabilir (Hisrich ve Peters, 2004). Girişimci, diğerlerinin içinden sıyrılmak için bir ihtiyacı bulan, bir eksikliği gideren, bir boşluğu dolduran kişidir. Bu durumlar girişimci için birer fırsat olmaktadır. Katılımcılardan K1’in girişimciliğin bu kısmını vurguladığı görülmektedir:

“Girişimcilik, insanın her şartta ve imkansızlıkta bir iş yapabilmesidir. Şöyle söyleyelim: ben boş durmayan bir insanım. Benim bulunduğum bölgede **eksik olan şeye baktım ben**. Benimde orada bir ekmek kazanmam lazım. Oradaki boşluğu doldurmam gerekiyor. Onun için girişimcilik bir konuda yoktan var etmektir. Girişimcilik **“Benim başaramayacağım şey yok, hala inancım var.”** demektir.

Yapamayacağımız şey yoktur. Ben buna girişimcilik derim.” (K1, Konum 18, Hediyeelik Eşya Üretimi ve Satışı).

K1 ve K9’un girişimcilik algıları mücadeleyi bırakmamak ve bir şekilde başarmakla ilgilidir. Benzer olarak bazı katılımcılar girişimciliği bir atılım olarak gördüklerini belirtmektedir. Küçük yaşta çocuk felci geçiren K12 girişimciliği tarif etmektedir:

“...Girişimcilik bir **atılım**dır. Ben bu işi biliyorum, bu işi yapacağım diye. Ben bu işi yükselteceğim dedim. Yani daha çok üretmeye hevesim vardı.” (K12, Konum 21, Şeker İmalatı).

Hormiga ve diğerleri (2011)’ne göre; yeni bir iş kurmak ve geliştirmek elbette ki güçlü bir motivasyona ve işten anlama konusundaki kararlılığa bağlıdır. İş yaparak kazanılan kendine değer verme, özgüven ve dayanıklılık kavramları burada kilit faktörler olmaktadır (aktaran Roni, 2014). Bu nedenle girişimcilik kararlı ve cesur bir yapı gerektirmektedir. Solunum yolu hastası K10 girişimciliği ve işe nasıl başladığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Girişimcilik...(Düşünüyör) Yani şöyle diyeyim; girişimcilik; insan istedikten sonra her şekilde başarılı olabileceğidir. Yeter ki **azim** ve **hırs** olmalı insanda. Ben bu işi başarırım. Kendini saklamamak gerekiyor. Girişim korkmadan bir **atılım** yapmaktır. Bu nedenle cesaret isteyen bir iştir. “Ya batarım ya çıkarım!..” dedim yani. “Ben bu işe gireceğim” dedim. Böylelikle başladım.” (K10, Konum 36, Modaevi İşletmecisi).

Katılımcılardan K17 ise girişimciliği engellilik gibi kendine inanmakla ilgili bir durum olarak değerlendirmektedir:

“Trafik kazası geçirdim ben otoyolda. Araç lastiklerinin patlaması sonucu şarampole uçtum. Sonrasında ise **sol vertegram kırıldı**. Ondan kaynaklanan bir engelim var. (K17, Konum 25, Anaokulu İşletmecisi).

“Girişimcilik **çok istekli olmak** demek bence. Yani aaa... istemek ve **üstesinden geleceğine kendini inandırmış olmak** gerekiyor bana göre girişimci olabilmek için. Ben açıkçası kendimi böyle tanımlıyorum. İstiyorsam yaparım. **Kararlı olmak** demek bence.” (K17, Konum 15, Anaokulu İşletmecisi).

Doğuştan işitme ve konuşma engelli kız kardeşler K6 ve K7’de girişimciliği insanlara faydalı olabilmek şeklinde görmektedir. Kız kardeşler ailelerinin de desteğiyle Meslek lisesi kuaförlük bölümü bitirmiş ve kendi kuaför salonlarını çalıştırmaktadır. Birer

girişimci olan kuaför kardeşler işaret dili yardımıyla girişimcilikten anladıklarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Girişimcilik engelli olsun olmasın **yeteneklerimizle diğerk insanlara faydalı olabilmemiz yoludur.**” (K6-K7, Konum 31, Kuaför).

Engelli katılımcıların ifadelerinden girişimcilik kavramını diğerk bireylerden farklı görmedikleri anlaşılmaktadır. Girişimci bazı ihtiyaçları fark ederek bunları birer iş alanına dönüştürmektedir. Ayrıca girişimcilik ruhunu açıklamak için sadece kişisel özellikler yeterli olmamakta motive edici faktörlere de gereksinim duyulmaktadır. Girişimci yenilik peşinde koşan bir kaşıftır. Girişimci cesaret sahibi, azimli ve kararlı olmalı ve bir işin üstesinden gelebileceğine kendini inandırmalıdır. Engelli katılımcılara göre girişimcilik; fırsatları sezmeyi ve yenilikçi fikirler geliştirmeyi gerektirmektedir. Katılımcıların engellilik ve girişimcilik hakkındaki düşünceleri incelendikten sonra bu ikisinin ilişkili olduğu noktalar ele alınacaktır.

3.2.3. Engellilik ve Girişimcilik İlişkisi

Katılımcıların bazıları engellilik ve girişimciliğin birbirine benzeyen yanları olduğunu belirtmektedir. K15, engelli olarak yaşadığı zorluklarla girişimcilik arasında kurduğu bağlantıyı anlatmaktadır:

“Ne diyelim? zaten **zor durumdasın.** O zor durumdan nasıl çıkabileceğini düşündüğün için onun bakış açısı bir nevi girişimcilik bakış açısına daha yakın oluyor. Yani sosyal hayatta da **bir problemi çözmeye uğraşıyorsun.** Kendi içinde bulunduğın durumdan çıkmak için sağlıklı birinden daha farklı olarak düşünmeye çalışıyorsun. Nasıl bu durumdan kurtulurum? diye. **Girişimcilikte öyle değil mi?** Normal var olan bir şeyin daha farklı bir alternatifini nasıl bulabilirim? Ya da “daha farklı bir hale nasıl dönüştüre bilirim” diye düşünölmüyor mu? Aynı şey yani. Sadece buradaki bakış açısı çok önemli. O bakış açısını yakaladığı zaman girişimciliğin penceresine doğru yaklaşmış oluyor engellinin verdiği mücadele.” (K15, Konum 33, Muhasebeci).

K15, engelli bireyin zayıflıklarından ziyade güçlü yönlerine odaklandığını, girişimcilikte de durumun pek farklı olmadığını vurgulamaktadır. Bir diğerk katılımcı K18’de benzer düşüncede olduğunu belirtmektedir. İşitme ve görme engelli K18, girişimcilik ile engeli arasındaki ortak özellikleri şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Girişimcilik bence öncelikle **risk almak**. Bir şeyi başarmak için ona atılmak ve olumsuz durumlarda da hemen pes etmemek ve bunlarla ilgili çözüm üretmektir. Nasıl kolaylıklar sağlanacağını araştırarak bu işletmeyi ilerletmek için çabalayabilmektir. Yani **engellilik gibi** öncelikle **inanmak** ve inancını **uygulamak** diye düşünüyorum ben. İnanırsan ilerlersin.” (K18, Konum 31, Mobilyacı).

K18’in, “inanmak” ve “uygulamak” kelimelerini hem girişimcilik hem de engellilik için kullanması dikkat çekicidir. Girişimcilik risk almaktan çekinmeyen, sezgileri güçlü, cesur insanların gerçekleştireceği bir faaliyettir. Çalışmada engelli katılımcıların bazı kişisel özelliklerinin girişimcilikteki başarılarında etkili olduğu belirlenmiştir. Araştırmamıza katılan engellilerde bulunan; risk almaya yatkınlık, yaratıcı düşünme becerisi, mücadeleci ve azimli olma, tahammül gösterebilme ve nezaket gibi özelliklerin girişimcilik için gereken kişilik yapısıyla örtüştüğü söylenebilir.

ABD Ulusal Teknik Yardım merkezi tarafından yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmada; engellilerin doğasında bulunan bazı özelliklerin onların diğer istihdam şekillerine göre girişimciliğe daha uygun olduklarını göstermektedir. Bu özellikler sorun çözme becerisi, kararlılık, esneklik, baskı altında bile sabır gösterebilme, sebat, mizah anlayışı ve yardımlaşabilme olarak belirtilmiştir (Maritz ve Laferriere ,2016: 49).

Bazı katılımcıların girişimcilik ve engellilik arasında kurduğu bağlantıyı bir iş fikri olarak değerlendirdiği görülmektedir. Örneğin, katılımcılardan K3’in düşüncesi bu türdendir. Sonradan oluşan hastalığı K3’ü yıldırmamış ve 55 yaşından sonra arıcılığa başlamasına sebep olmuştur. K3 engellilik ve girişimcilik arasındaki bağlantıyı anlatmaktadır:

“2005’te benim tanım konuldu: **Ankilozan Spondilit**. Bu eklemleri etkileyen bir hastalık. Sabah kalktığınızda mesela bir saatten fazla eklemlerinizde tutulmalar oluyor. Onun haricinde günlük aktivitenize bağlı oluyor. Çok böyle hareket ettiğiniz zaman tutulmalar oluyor. 6 ay falan ilaç kullandım. Bana çok dokundu. O romatizma hapları çok ağır oluyor. Tutulmalarım başladı böyle, ellerim kasıldı, bükülmeler oluyordu. Bu nedenle bana seruma başlandı. Her ay hastaneye gidiyorum. Bu eklemleri etkiliyor, tutulmalar oluyor. Üç sefer ameliyat geçirdim. Onlara rağmen ben bir şeyler yapmaya çalışıyorum.” (K3, Konum 35, Arıcı).

“İnsanlar “Ben şimdi engelliyim” diyor ya. Ben öyle demek istemiyorum. Çünkü o zaman kafanda engelliyim diye kalıyor. "Hastayım, engelliyim". Bu beni iş yapamaz

hale getirir. Kurslara bakarken o arıcılık kursunu gördüm ve kayıt oldum. **Arı sokmasının romatizmaya iyi geldiğini duydum. Belki hastalığıma da iyi geleceğini düşündüğümünden bu işe başladım.** Şimdi içinde dolaşırken maske falan takmıyorum. Bazen üzerime konuyorlar sevinyorum. “Beni tanıyıp ta mı kondun?” diyorum içimden öyle bir sevinç geliyor.” (K3, Konum 37, Arıcı).

K3, bir engelli olarak girişimci kafasıyla hareket etmeyi başarmış ve engeliyle çalışırken aynı zamanda hastalığına da iyi gelecek bir iş fırsatı keşfetmiştir. Kurduğu işle engellilik arasında bir bağlantı kurmayı başaran girişimcilerden bir diğeri de K19’dır. K19, küçük yaşta geçirdiği hastalığı ve ondan edindiği deneyimleri bir iş fırsatına dönüştürdüğünü açıklamaktadır:

“12 yaşında **“Transvers Miyelit”** rahatsızlığı geçirdim. Bu çocuk felci gibi bir şey. Belimden aşağıda tamamen his ve duyu kaybı yaşadım. Yani hiç hareket edemiyordum. **1 sene yatağa bağımlıydım**, hiç kalkamıyordum. Sonra fizik tedavi ile yavaş yavaş yeni bebek gibi oturmaya başladım sonra emeklemeye başladım. 3-5 yıl içinde cihazlarla yürümeye başladım. O şekilde bu noktaya kadar geldim. Şu an tek kanedyen ile yürüyebiliyorum.” (K19, Konum 30, Medikal-Tıbbi Ürünler Satışı).

“Biz daha çok hasta altı bezi üzerinde çalışıyoruz. Yani **insanları daha iyi anlıyorum**. Mesela bazı hastalar bez kullandığını saklamak istiyorlar. Onları daha iyi anlıyorum. Onlarla daha iyi iletişim kurabiliyorum. Aynı şekilde kanedyen kullandığım için bununla ilgili **müşterileri daha iyi yönlendirebiliyorum**. Diğer tıbbi aletlerin kullanımı ile ilgili de müşterilere bilgiler verebiliyorum. Tabi sırf bundan dolayı tanıdık müşterilerim oluyor. Rahatsız olduğumu da bilenler var. O şekilde insanlar hem bana yardımcı olmak istiyor hem de dükkâna destek olmak istiyor.” (K19, Konum 40, Medikal- Tıbbi Ürünler Satışı).

Görüşme sırasında kimi katılımcıların girişimciliği kendini ifade edebildiği bir çalışma yöntemi olarak gördüğü anlaşılmıştır. Engelli katılımcılar girişimci olarak kendilerine ait özgür bir çalışma ortamında sevdikleri işleri yapabildiklerini belirtmektedir. Sanal sinema işletmecisi K8 bunlardan biridir. Kendisi engellilikten ve girişimciliğin sağladığı avantajlardan bahsetmektedir:

“Çocuklar geliyor ama özellikle gençler geliyor. Koltuğa oturtuyorum. Akşama kadar izleyebiliyorlar. İstedikleri filmi seçiyorlar. **Eğleniyorlar**, bazen korkuyorlar bazen mutlu oluyorlar. Onlar mutlu olunca **ben de mutlu oluyorum**. İnsanları mutlu

etmek için kurdum ben bu işyerini. Güzel zaman geçirsinler diye.” (K8, Konum 18, Sanal Gerçeklik Sineması İşletmecisi).

K8, hibe desteğiyle kurduğu işletmesinde kendisi gibi engelli müşterilere de hizmet vermektedir. Kendisi engellilik ve girişimcilik etkileşimini bir örnekle anlatmaktadır:

“Bir engelli müşterimiz vardı. 16-17 yaşında engelli bir kız. Babası mutlaka her hafta getirirdi. Yaklaşık 90 tane film izlemiştir. Çok büyük zevk alıyordu film izlemekten. Dünyayı gezebiliyor. **Bir engelliği nasıl Buckingham Sarayına götürebilirsiniz? Bir engelli Venedik’te dolaşabilir mi?** Engelliler için büyük kolaylık sağlayan başarılı bir cihaz. Engellilere yönelik bu cihazı dolaştırıp mobil hale getirmeyi düşünüyorum.” (K8, Konum 46, Sanal Gerçeklik Sineması İşletmecisi).

K8’in iş fikri engelliler için dünyayı dolaşmayı eğlenceli hale dönüştürürken kendisi içinde kazanç ve mutluluk sağlamaktadır. Girişimcilik ve engellilik arasındaki bağlantıyı yakalayan katılımcılardan diğeri de K2’dir. Gençken geçirdiği bir motosiklet kazası sonrasında kendisi de bir engelli olarak engellilerin bazı ihtiyaçlarına daha fazla duyarlı olmaya başlamıştır. Böylelikle babasından aldığı tamircilik deneyimini akülü tekerlekli sandalyeler üzerinde yoğunlaşarak farklı bir alana kaydırmayı başarmıştır. K2, bir engelli girişimci olarak akülü sandalye tamir etmeye nasıl başladığını anlatmaktadır:

“Sektörler yakın aslında birbiriyle. Aynı yol üzerindeler aslında da önemli olan bu akılla yürümek diyelim. Tamiratla uğraşıyorsun. **Akülü arabalar** aynı yol üzerindeler. Bu işyerinde baba mesleği olduğu ve bu işyerinde bulunduğum için buradaki engelli arkadaşlarda geliyordu. Kimse ilgilenmek, el atmak istemiyordu. Her yerde bu işlerini yaptıramadıkları için geliyorlardı. Ben de işlerine yardımcı oluyordum. Çünkü buradaki engelli arkadaşlar çok sorun yaşıyorlardı. İzmir’e, Ankara’ya, İstanbul’a akülü arabalarını kargoyla göndermek zorunda kalıyorlardı. Aracı bize soruyorlar “yapabilir misiniz?” diye. Çünkü bu arabalar her zaman ihtiyaç onlar için; elleri ayakları gibi yani. Buradan gitmesi, gelmesi, orada arızanın giderilmesi günler hatta haftalar sürüyordu. **Dedim ki yani bu işi ben neden yapamam? Böyle başladık**”(K2, Konum 9, Tamirhane İşletmecisi).

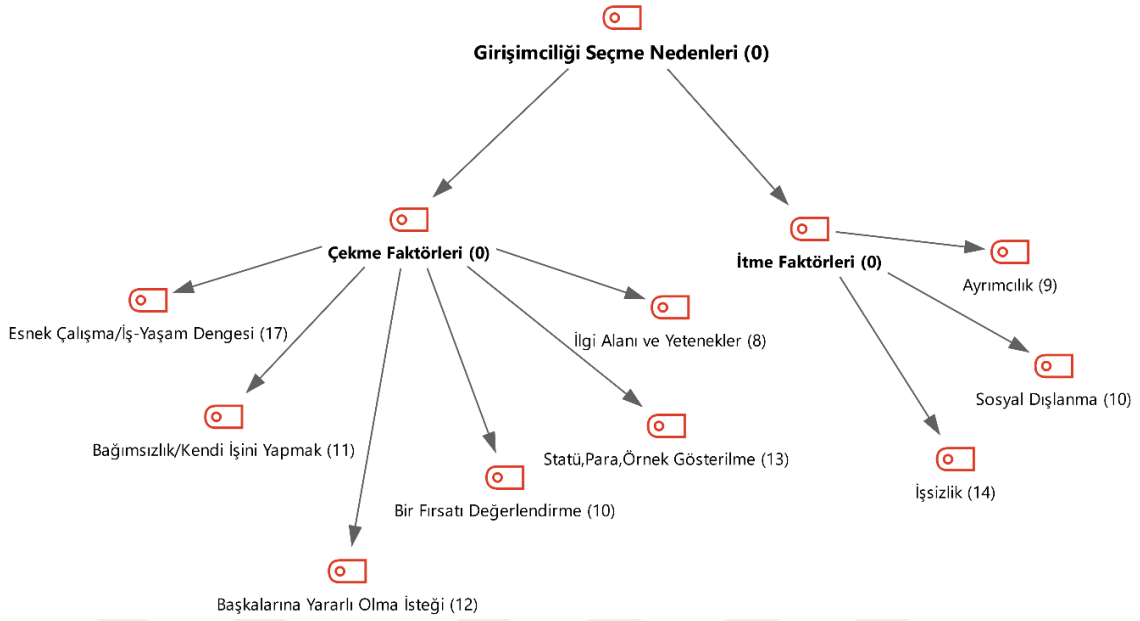
K2, engellilerin ihtiyaç duyduğu bir alanı başka bir ifadeyle; akülü sandalye tamirini bir çalışma alanı olarak seçmiş, onlara yardımcı olurken aynı zamanda da bir girişim fırsatını da değerlendirmek istemiştir. K2, engelli birinin akülü aracını tamir ettiğinde duyduğu memnuniyetinde tarifsiz olduğunu belirtmektedir:

“Arabayı bana verirlerken kuşku içinde olurlar. Bir durgunluk içinde olduklarını hissediyorsun. En kısa zamanda çözeceğini söylüyorsun ama. Yapılır mı? Ne zaman yapılır? Belli değil. Sonuçta onun her şeyi o araç. Ama aracı yapıp teslim almaya geldiği zaman (Gülme). Bindiğinde **teşekkürler, dualar** oluyor orada. Turlamasını bekliyorum. Aracı test etsin diye. Bu araçlar onların **eli ayağı** olduğundan sağlam almaktan çok mutlu oluyorlar.” (K2, Konum 35, Tamirhane İşletmecisi).

Çalışmaya dahil olan katılımcılar gibi engellilik ve girişimcilik etkileşimini bir fırsata dönüştüren birçok engelli bulunmaktadır. Engellilik deneyimi bu kişilere diğerlerinden farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Onların bir girişimci olarak yaptıkları bir anlamda “engeli fırsata dönüştürmek” şeklinde açıklanabilir. Bu kişiler adeta girişimci kafasıyla hareket ederek engellilere ait bazı fırsatları sezmiş diğer bir deyişle yaşam deneyimlerini cazip birer iş fikrine dönüştürmeyi başarmıştır. Engellilik ve girişimcilik arasındaki etkileşime yönelik bu örnekler incelenerek girişimcilik engelliler için desteklenebilir. Bu konularda çeşitli istihdam politikaları üretilebilir. Bu orta yolu engelliler için değerli kılan sadece onlara özgü, onların fikir üretebileceği bir girişimcilik alanı olmasıdır. Kanaatimizce sırf bu nedenle engellileri rekabet piyasasında üstün tutarak daha kalıcı ve kazançlı işler yapmalarını sağlayacak bir yol olmaktadır.

3.2.4. Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Girişimciliği Seçme Nedenleri (Motivasyonlar)

Dünyada giderek daha fazla engellinin girişimciliği bir mesleki kariyer olarak seçtiği görülmektedir (Boylan ve Burchardt, 2002; Pagan, 2009). Engelliler girişimciliği seçerken tamamen gönüllü olarak hareket edebileceği gibi bazı faktörlerin etkisinde de kalmaktadır (Maritz ve Laferiere, 2016: 48). Olumlu ya da olumsuz engellileri girişimcilik için harekete geçiren bu faktörler motivasyonlar olarak adlandırılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi engellilerin girişimciliği seçme nedenleri çekme ve itme faktörleri olarak iki kısımda ele alınmaktadır (Cooney, 2008: 127; Kitching, 2014: 6;). Bu bölümde katılımcıların girişimciliği seçerken etkisinde kaldığı bu faktörler incelenmektedir.

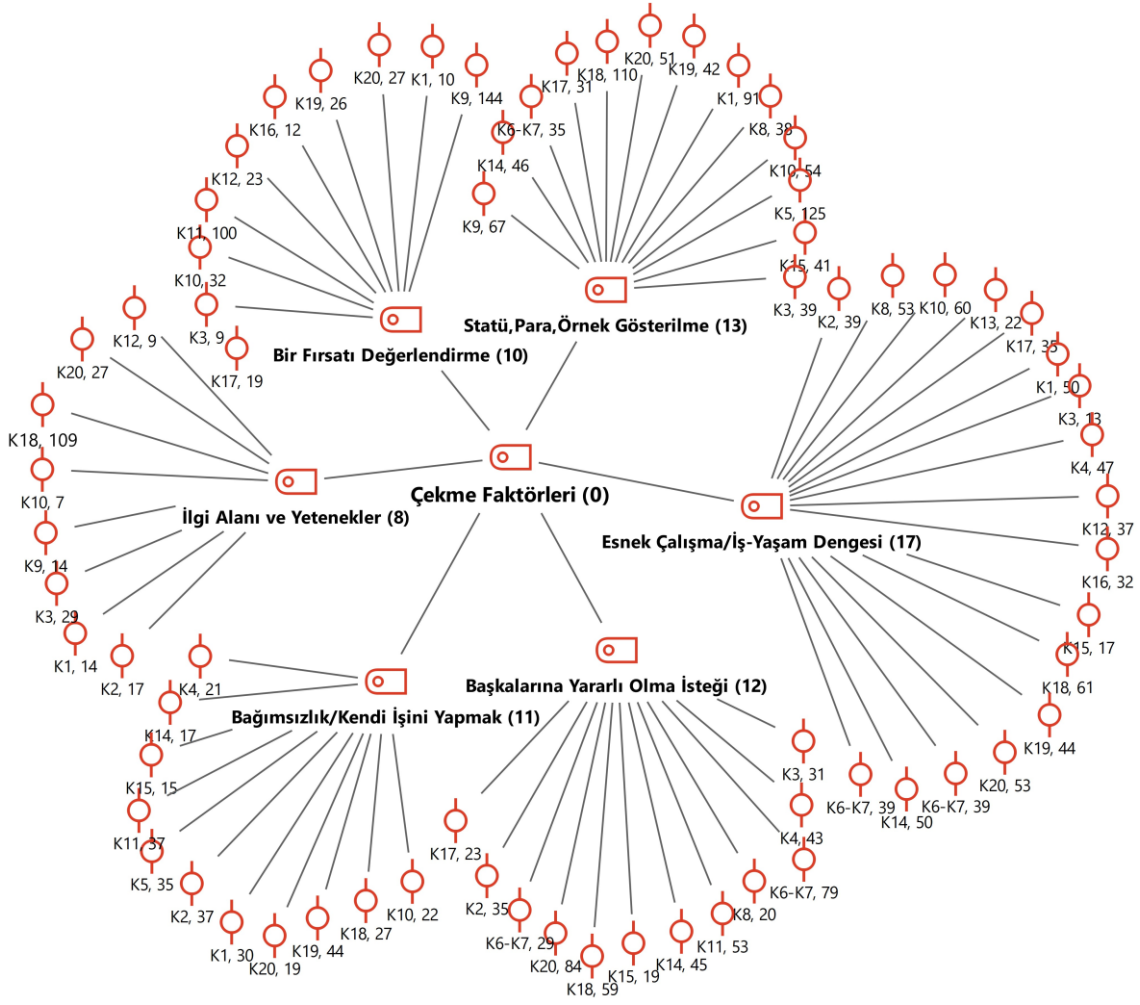
Şekil 3: Engellilerin Girişimciliği Seçme Nedenleri

Kaynak: Yazarın Kendisine Aittir.

Yapılan görüşmeler MAXQDA 2020 programı ile analiz edilmiş ve Şekil 3'teki Hiyerarşik Kod-Alt Kod modeli oluşturulmuştur. Model, girişimcilik yapmak için engelli katılımcıları harekete geçiren faktörlere ait kodlar ve frekanslarını göstermektedir. Ayrıca tüm frekanslar toplu olarak EK 4 (Syf: 225)'deki kod sisteminde yer almaktadır. Aşağıda engelli katılımcıları girişimcilik için motive eden bu faktörler ele alınmaktadır.

3.2.4.1. Çekme Faktörleri

Çekme faktörleri, girişimcilik ve serbest çalışmayı engelli için cazip kılan, engellinin yaşam tarzı ve gereksinimlerini karşılayan, ekonomik ve kişisel bağımsızlık arzusundan kaynaklanan nedenlerdir (Darcy ve diğerleri, 2020). Çekme faktörlerinin belirlenmesi amacıyla engellilere neden istihdam şekli olarak girişimciliği seçtikleri sorulmuş olup verilen cevaplara göre Şekil 4'teki Kod-Alt kod-Bölümler Modeli elde edilmiştir. Modelde engelli katılımcıları girişimciliğe çeken faktörlerin kod ve alt kodları görülmektedir.

Şekil 4: Engellileri Girişimciliğe Çeken Faktörler

Kaynak: Yazarın Kendisine Aittir.

Verilen cevaplara göre bu faktörlerden en fazla vurgulanan 17 katılımcının belirttiği esnek çalışma/iş-yaşam dengesi olmuştur. Yine statü, para ve örnek gösterilme 13 katılımcı tarafından vurgulanmaktadır. Başkalarına yararlı olma isteği, bağımsızlık/kendi işini yapmak ve bir fırsatı değerlendirmek katılımcılar için (12, 11, 10) birbirine yakın frekans değerlerinde bulunurken, ilgi alanı ve yetenekler doğrultusunda çalışabilme imkânı 8 katılımcı ile girişimciliğin seçilmesinde en az etkisi olan faktör olarak belirtilmektedir. Frekans değerleri arasında bariz farkların olmaması aslında tüm faktörlerin katılımcılar için önemi olduğunu ifade etmektedir. Aşağıda katılımcılardan elde edilen bilgilere göre engellileri girişimciliğe çeken faktörler incelenmektedir.

Esnek Çalışma/İş-Yaşam Dengesi

Engellilerin bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği seçme sebeplerinin başında esnek bir çalışma şekli olması gelmektedir. Çalışma saatlerinde, çalışma şekli ve yerinde sunduğu esneklikler girişimciliği engelliler için çekici kılmaktadır. Pagàn (2009), girişimciliğin engellilik durumu ile çalışma hayatı arasında iyi bir denge sağladığını, bu nedenle engellilerin çalışmadan duyduğu memnuniyetin arttığını belirtmektedir. Çalışmaya katılan engelliler ise girişimciliğin sağladığı çalışma saatlerindeki esnekliğin sağlık sorunlarıyla ilgilenebilme imkânı sunduğunu anlatmaktadır:

“...gücüm kuvvetim çok fazla olmadığı için, engel durumum çalışmama engel olduğu için bu işi seçtim. Diğer taraftan **düzenli olmam gereken işlerim var**. Zaten engellinin kendi işini yapabilmesi o yüzden güzel. Devlet dairesinde saatin var, erken kalkıyorsun, beklemek zorundasın beşe kadar. Kendi işin öyle değil.” (K3, Konum 13, Arıcılık).

“...Sıkıştığım anda nefes almakta zorlanıyorum, tıkanıyorum. Hastaneye gidip oksijen almam gerekiyor. Yine haftada **iki sefer kontrolüm var**. İşim bu açıdan rahat, başka işlerde bu rahatlığı bulamazdım. Kendi işim olduğundan hastaneye gitmek için istediğim zaman ara verebiliyorum.” (K10, Konum 60, Modaevi İşletmecisi).

“Ama bir avantajı da mesela **hastaneye** gitmek istediğimde istediğim zaman gidebiliyorum. **Fizik tedaviye gidiyorum. Haftada bir kere gitmem lazım iki saat**. İşyerini eşime bırakıyorum. Evimde işyerine yürüyerek gidip gelebileyim diye yakın.” (K19, Konum 44, Medikal, Tıbbi Ürünler Satışı).

Birçok engelli standart çalışma sürelerine ve mesai saatlerine uyum sağlamakta zorluklar yaşamaktadır. Katılımcılar girişimcilik sayesinde çalışma saatlerini kendi fiziksel tempolarına göre ayarlayarak yorulmadan çalışabildiklerini belirtmektedir. Engel nedeniyle oluşan çabuk yorulma, uzun süre ayakta duramama, sağlık kontrolleri vb. durumlar kişinin çalışmaya ara vermesini gerektirmektedir. Bu kolaylık girişimcilik ve serbest çalışmayı engelliler için çekici bir istihdam şekli haline getirmektedir. Engelliler ücretli istihdam yöntemlerinde sağlık sorunları ile çalışma temposunu dengelemekte zorluklar yaşayabilmektedir. Girişimciliğin sağladığı esneklikler engelliye iş temposunu sağlık durumuna göre ayarlama imkânı da sunmaktadır. Shaheen (2016), bireysel girişimciliğin sağladığı bu kolaylıkların engellilerin güçlü yanlarını en üst düzeye çıkaran

ve ücretli istihdamda başarısız olmalarına neden olabilecek işyeri faktörlerini en aza indiren unsurlar olduğunu belirtmektedir. Bu uyum sayesinde engellilerin iş hayatına adaptasyonları artarak daha verimli çalışmaları mümkün olmaktadır.

Diğer taraftan girişimcilik iş-yaşam dengesi açısından da esneklikler sunmaktadır. Sırf bu nedenle birçok engelli kadının girişimciliği tercih ettiğini gösteren kanıtlar bulunmaktadır (Roni, 2014: 52). Çalışmamız kapsamındaki kadın girişimciler iş-aile dengesiyle ilgili şunları paylaşmıştır:

“Bir işim olduğunda **eleman** dükkânı açabiliyor. Mesela özel bir görevim olursa gidiyorum. Dükkânda eleman var. Benim yerime işyerini o açabiliyor.” (K6, Konum 39, Kuaför).

“Valla ben **annemle** beraber yaşıyorum. Annem 85 yaşında olduğundan onunla da ilgilenmek zorundayım. Diğer yandan **oğlumda** benimle çalışıyor. Böylece onu da uzaklara göndermemiş oldum. Hem de birbirinize destek olup beraber çalışıyoruz. **Böyle daha iyi oldu.**” (K10, Konum 60, Modaevi İşletmecisi).

“Devlet memuru ya da özel başka bir yerde çalışsam **çocuklarıma birebir bakamam.** İşyeri kendinize ait olduğu zaman onlarla ilgilenebilirsiniz, istediğiniz gibi okula götürüp getirebilirsiniz. Yaa.. şimdi eşimin vefatından sonra çok zorlandım. Çocuklarım çok küçüktü. Oğlum 3 yaşındaydı, kızım daha 1 yaşındaydı. İki çocuğu da hiçbir yere bırakamıyordum. Çalışmak için, bakıcı tutsam kendimi bile geçindiremiyorum. Aile büyükleri de yardımcı olmadı herkes kendine bakıyor.” (K13, Konum 22, Bakkal).

Engelli kadınların iş-yaşam dengesini sağlayabildikleri için girişimciliği istihdam yöntemi olarak cazip buldukları görülmektedir. Bu sayede kadınlar engele rağmen işyeri ve evle ilgili sorumlulukları birlikte üstlenebilmektedir.

2000’lerin başında İsveç’te 10.000’den fazla girişimci hibe ile iş kurmuştur. Bu kişilerin yaklaşık %10’unun bir tür çalışma engeli bulunduğu ve katılımcıların yaklaşık %51’inin kadın olduğu tespit edilmiştir. Girişimcilik için çoğunlukla engelli ve kadın müracaatının sebebi kişilerin esnek zamanlı çalışarak aynı zamanda iş-yaşam dengesini muhafaza edebilmeleri olarak görülmüştür (Larsson, 2006: 161). Girişimciliğin engellilere sunduğu esnekliklerin bir kısmı da işyerine erişebilirlikle ilgili olmaktadır (Cooney, 2008). Normal çalışma yöntemlerinde engellinin işyerinin konumuyla ilgili bir seçim hakkı bulunmamaktadır. Ancak girişimcilikte çalışma yerini belirleyebilme özgürlüğü

bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda engelliler için ulaşım ile ilgili sorunların azalması demektir. Özellikle işyerine ulaşım zorlukları, işyerine ulaştığı halde erişilmez çalışma mekanları, bazı zorunlu ihtiyaçlarını giderememek vb. zorluklarda girişimciliği engelliler için daha cazip bir çalışma şekli yapmaktadır. Konuyla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“...Bu arada benim **işyerim** evimin giriş katında. O yüzden ulaşım da zorluk falan yaşamıyorum (K1, Konum 50, Hediyeelik Eşya Üretimi ve Satışı).

“Bugün sokaktan on kişi çevir, dokuzu **kendi işini kurmak** ister. Çünkü şartlarını kendin planlıyorsun. Başında patronun yok, amirin yok, memurun yok, neredeydin falan filan diyen yok. Hele engelli için bunlar zaten sıkıntıdır yani. Ben sabah kalktığımda işe gitmemin imkânı yok. **Trafik** bir taraftan, kar yağdı, yağmur yağdı. Bu işte öyle değil. İşyeri evime yakın. Beni oraya **kardeşim getirir** götürür çünkü onunla birlikte çalışıyoruz.” (K15, Konum 17, Muhasebeci).

“İşyeri evimize çok yakın. Görme engelli olduğumdan **yoldan karşıya geçmemiz** sıkıntılı olabilir. Birde işyerini eve yakın olarak seçmemizdeki en temel nokta buralarda olan **son depremde** eve ve çocukların okuluna yakın olmasının çok faydasını gördük. O yüzden afet anında mümkün olduğunca hızlı bir araya gelebilmenin gerekliliğine inanıyoruz.” (K20, Konum 53, Kahve Üretimi ve Satışı).

Katılımcıların girişimcilik sayesinde işlerini evlerinde veya evlerine yakın işyerlerinde yapabildikleri görülmektedir. Ayrıca girişimciliğin katılımcılara çalışma yerini kendine göre düzenleme imkânı da sağladığı tespit edilmiştir. Bu şekilde engelli çalışma ortamını engeline göre dizayn etmekte böylece de işyerlerini daha fazla benimsemektedir. Diğer istihdam şekillerinde olmayan bu durum bazı avantajlar sağlamaktadır. Katılımcılar çalışma mekanıyla ilgili durumu anlatmaktadır:

“Bulduğum ilçe 150.000 nüfuslu olmasına rağmen pek çok resmi kurumda bulunmayan **bir giriş** yaptırdım ben **işyerime** kendi imkanlarımla. Bir engelli arkadaşımın rahatlıklar girebileceği rampanın meylinde tutun, genişliğinden tutun, manevra alanına kadar çok rahatlıkla girebileceği bir giriş. Bunu bazen arkadaşlar şakayla karışık söylerler: “Bu ne sanki resmi kurum girişi gibi yaptırmışsın...” şeklinde. Ama buraya gelen arkadaşlarım ya da yetkililer bunu **örnek alsın** istedim.” (K1, Konum 50, Hediyeelik Eşya Üretimi ve Satışı).

“İşyerinizi belli bir zamandan sonra yuvanızdan daha fazla sahipleniyorsunuz. Çünkü maddiyatta oradan karşılanıyor. Orayı bazen görmeden içiniz rahat etmiyor. Bazı günler kapalıda olsa işyerine giderim. Her şey yerli yerinde mi bakarım. İnsan görmeden rahat edemiyor. Gidip masamda 5 Dk. otursam bana yetiyor. Orası sizin bir yuvanız, en fazla zaman geçirdiğiniz yer oluyor.” (K2, Konum 39, Tamirhane İşletmecisi).

Çalışmada bazı engelli girişimcilerin işyerlerini kendilerine ait bir oyun alanı gibi sahiplendikleri ve özel düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Bu mekânsal düzenlemeler basit görünse de engelliler için son derece önemli olmaktadır. Diğer taraftan engelliler için çalışma mekanının güvenli olması her şeyden önce gelmektedir. Girişimcilik ve serbest çalışma bu açıdan da diğer çalışma türlerinde olmayan avantajlar sağlamaktadır. Diğer istihdam şekilleriyle kıyaslandığında esneklik girişimciliğin engelliler için en önemli avantajlarından biridir. İş temposu, çalışma saatleri ve diğer çalışma şartlarını kendine göre ayarlayabilme imkânı engellileri girişimciliği çeken sebepler olmaktadır. Sonuçta çalışma zamanı ve iş-aile dengesiyle ilgili esneklikler engel durumuna uyarlanarak engelli daha verimli çalışabilmektedir. Girişimcilik yapan engelli katılımcıların çalışma mekanını sahiplendiği ve engel durumlarına özgü mekânsal düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Bu şekilde motivasyonu artan engelliler çalışma hayatında daha üretken olmaktadır.

Bağımsızlık/ Kendi İşini Yapmak

Engellileri kendi işini kurmaya yönlendiren faktörden biride bağımsız ve özerk çalışma isteğidir (Boylan ve Burchardt, 2002: 35). 2003 yılında Amerika'da RTC Rural (Kırsal Topluluklarda Engellilik Araştırma Merkezi) ile Engelli İş Adamları Derneği'nin birlikte yaptıkları bir çalışmada, engellilerin başlıca kendi işini kurma nedenlerinin %56 oranla bağımsız hareket edebilmek ve işini kendi yapmak olduğu belirtilmektedir (Cooney, 2008). Dolayısıyla tüm bireyler gibi engelliler içinde kendi işini yapmak bağımsız ve özgür çalışmak anlamına gelmektedir. Engelli katılımcılar girişimciliği bağımsız çalışmak için tercih ettiklerini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Hayvancılığa başlamamın nedeni daha **serbest olmak** istemem. Kendi işin, daha kolay. **Tek başıma istediğim gibi çalışırım**. Ücretli bir işte çalışırken istediğin gibi hareket edemezsin.” (K4, Konum 21, Hayvancılık).

“Ben hiçbir zaman memur olmayı düşünmedim. Çünkü **bireysel hareket etmek, kendini gerçekleştirmek** isterim hep. Özgüven gibi. Çocukken kendimi bireysel ifade etmeye başlamıştım zaten. Kendi ekonomik özgürlüğünü elime almıştım yani o yüzden memur olmayı düşünmedim. Ben ayaktayken de sağlıklı iken de düşünmedim memur olmayı. İyi ki de olmamışım **şu an işimin başındayım. Sakıp Sabancı gibi zengin değilim ama ruhum özgür.**” (K15, Konum 15, Muhasebeci).

“Bir kere **her gün aynı yerde aynı saatte aynı şeyleri yapıyor olmak** bana hiç uygun bir hal gibi gelmedi. Bunu hiçte başaramadım. Yani çalıştım işte bir yerlerde memurlukta yaptım, işçilikte yaptım ama inanın hep bunun sıkıntısını çektim. Şöyle: **mutlaka yapacağım şeyin kararını ben vermeliydim ya da istediğim kadar çalışmalıydım.** Yani bu az çalışma olarak falan düşünülmesin gereği neyse odur. Üç gün hiç uyumadan çalışmak gerekiyorsa üç gün hiç uyumadan çalıştığımda oldu. Ama her gün sabah sekiz akşam beş’e kadar işte evrak işlemek ya da bir şeyler yapmak bana göre vakit öldürmek gibi geliyor. **Mizacım buna uygun değil.**” (K20, Konum19, Kahve Üretimi ve Satışı).

Bugün birçok birey için çekici gelen özgür olmak, kendi işini yapmak, bağımsız çalışmak gibi düşünceler engelliler içinde geçerli olmaktadır. Katılımcıların kendi başına çalışmayı başkalarına bağımlı olarak çalışmaya tercih ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla kendi işini yapma arzusu engelliler için girişimciliği çekici bir istihdam şekli haline getiren sebeplerden biri olmaktadır.

Başkalarına Yararlı Olmak

Günümüzde girişimcilik toplumsal ihtiyaçlara ve sorunlara çözümler bulma ve başkalarına yararlı olma yöntemi olarak ta görülmektedir (Phills, Deiglmeier ve Miller, 2008). Başkalarına yararlı olmak veya toplumsal hizmet iş kurmanın doğasında bulunan düşüncelerdir. İnsanlara hizmet amacı olmayan bir girişim sadece kâr elde etme niyetiyle geçici bir süre devamlılık gösterebilir (Marangoz, 2016: 101). Başkalarına fayda sağlamak engelli girişimciler için de geçerli bir düşüncedir.

Engelli katılımcılar başkalarına yararlı olma isteğinin iş kurmalarını nasıl etkilediğini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Bu işi kurduğumda pek çok insanla içli dışlı olmak zorunda kaldım. Görüşüyorum, tanımadığım insanları keşfediyorum ya da onlar beni buluyor. Bu çok güzel bir duygu. **Çünkü bir işlerine yaradığımı hissediyorum.** Özellikle tekerlekli

sandalyelerini tamir ettiğim çocuklar memnun kalıyorlar. Onlar memnun olunca bende huzur buluyorum. Teşekkür ediyorlar, dua ediyorlar bana. Normal bir insan olsalar normal görülür size ama kendim gibi olan bu insanların bir işini gördüğümde ne güzel kelimelerle geliyorlar bana. Bende karşılık veriyorum yani güzel huyyla yaklaşıyorum onlara.” (K2, Konum 35, Tamirhane İşletmecisi).

“Bunun yanında çok faydalı şeyleri var. Propolisi var mesela onu yeni yeni yapmaya çalışıyorum. Geçen yedi şişe yaptım. Hep ihtiyacı olanlara dağıttım. Yani her şeyi de satmak istemiyorum. Bazılarından da **insanlar fayda bulsun** istiyorum.” (K3, Konum 31, Aracı).

“Anaokulu aslında iş olarak kâr amacıyla düşünülecek bir iş değil. Çocukların öğrenme motivasyonunu canlı tutacak etkinlikler hazırlıyoruz. Amacımız **çocuklara yararlı olmak**.” (K17, Konum 23, Anaokulu İşletmecisi).

Görüldüğü gibi engelli girişimciler bir yandan başkalarına yararlı olmak ve onları mutlu etmek diğer yandan da kazanç sağlamak niyetiyle de girişimciliğe yönelmektedir. Girişimcilik sayesinde bu çabalar engelliler için insanların gereksinimlerine duyarlı olmayı ve belirli bir çevrede daha çabuk sosyalleşmeyi de sağlamaktadır.

Bir Fırsatı Değerlendirmek

Girişimcilikte elde edilecek değer her zaman iki unsur üzerine odaklanmaktadır. Bunlardan birisi fırsat diğeri ise onu değerlendirecek kişidir (Venkataraman, 1997: 121). Nitelikli bir girişimcinin henüz karşılanmamış ihtiyaçlar kadar insanların yaşadığı sorunları da bir fırsat olarak görmesi gerekmektedir (Özgül, 2019: 22). Çalışmamıza katılan engelliler piyasada gördükleri fırsatları nasıl değerlendirdiklerini anlatmaktadır:

“..... **alo süt diye bir sayfa kurdum**. Bilgisayar konusunda iyiyimdir. Bizzat gelemeyenlerin kapısına her gün bu sütü taşımak için. Bu sayede sipariş aldıklarımdan bana güzel dönüşler oldu.” (K9, Konum 144, Hayvancılık).

“Yani adam 150-200 tane sipariş veriyordu. Hazırlıyordum götürüyordum. Mahallelerde çabucak satıyordum. **O zaman pamuk şeker yoktu burada**. Çocuklar babalarına, annelerine sipariş veriyordu. Düğünlerde, sünnetlerde falan çok çabuk satılıyordu. Bende evimin harçlığını çıkartabiliyordum. Yani öyle öyle 2014’e kadar geldik.” (K12, Konum 23, Şeker İmalatı).

“O dönem oturduğumuz yerde evimize yakın bir pazar vardı. Burayı bir müddet gezdik. Ben hâlâ arayıştayım. Bir şey yapmam lazım. Yapacağım şeyi araştırırken pazarda bir dükkân kiraladık. Kahve ve baharat satışı yapacağız. **Çünkü buraya gelen baharatçılar seyyar. Planım dükkân avantajıyla biraz öne geçeceğiz.**”
(K20, Konum 27, Kahve Üretimi ve Satışı).

Girişimciliği engelliler için çekici kılan diğer bir sebepte bir fırsatı görüp değerlendirmektir. Aslında fırsatlar ile bu fırsatların değerlendirilmesi farklı kavramlar olmaktadır. Çünkü fırsatlar kendilerini nadir olarak sunmakta ve onları keşfedecek nitelikte girişimcilere ihtiyaç duymaktadır. Mevcut pazarda pek çok fırsat bulunmaktadır. Engelli katılımcıların girişimci olarak tıpkı diğerleri gibi pazarda eksikliğini hissettikleri bazı boşlukları araştırdıkları ve eğer uygunsa birer iş haline dönüştürdükleri görülmektedir.

Statü, Para ve Örnek Gösterilme

Günümüzde eğitilmiş kişilerin bile farklı kariyer imkânları olduğu halde girişimciliğe yönelmesinin sebeplerinden biri statü ve yüksek kazanç elde etmektir (KOSGEB, 2019). Girişimcilik, engelliler için de sadece bir işgören olmaktan ziyade patron statüsüyle çalışacakları işletmeleri yönetme ve kazanç fırsatı sunmaktadır. Tüm insanlar gibi engellilerin de girişimciliğe ilgi duyma sebeplerinden biri diğerleri tarafından örnek gösterildikleri bir mesleki konumda olmaktır.

Roni (2014: 52)’ye göre; kimlik, bir insanın algıladığı, onun kişiliğine ilişkin özelliklerin tümünü ifade etmektedir. Girişimci kimliğine sahip olmanın engellilere farklı deneyimler kazandırdığı belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle, engelli bireylerin girişimci statüsüne sahip olduktan sonra olumlu anlamda değişikliklerle gösterdikleri görülmektedir. Ayrıca katılımcılar sosyal çevrelerinde engelli olarak etiketlenmek yerine bir üst kimlik olarak girişimciliği kullanmak istemektedir.

Genellikle toplum engellilere düşük statü ile bakmakta ve onları değersiz görebilmektedir. Engelliler bu kalıplaşmış önyargıları yıkmak içinde girişimci statüsünü tercih etmektedir.

Çalışmamız kapsamındaki engelliler girişimciliğin statü, para ve başkalarına örnek gösterilme avantajını nasıl kullandıklarını anlatmaktadır:

“Evet. **Artık bir iş kadınıyım!**..(Gülümsüyor). Yani daha güçlü hissediyorum tabi. Kendime güven duyuyorum. Böyle sorumluluk hissediyorum. Yapabileceğim şeylere sıkı sıkı sarılmam gerekiyor. Yani bir işe yaradığımı düşünüyorum. **Artık bir konumum var. Hem kazanç sağlayabilirim hem örnek olabilirim.** Mesela dün nikahımız vardı. Orda bir kız. Görümcemin akrabalarından biri soruyor: Abla senin engelli raporun kaç? Bende engelliyim bir iş kurmak istiyorum? diyor. Etrafındaki insanlar gördükçe onlarda seni örnek alıyor yani.” (K3, Konum 39, Arıcılık).

“Geliyorlar, alışveriş yapıyorlar. Hatta geçen gün Bakanlığın sayfasında röportajım çıktı. Ben onları Fac..., twet...,instag... ve yout..'da da yayınladım. Arkadaşlar **“artık popüler oldun”** diyorlar. “Ben zaten doğuştan, popülerdim şimdi temelli ünlü oldum” diyorum (Gülme). Gülüyorlar. (K5, Konum 125, Organik ve Yöresel Ürünler Satışı).

“İş kurduktan sonra kızım çok değişti. Mükemmel bir değişim oldu. Kendisi gider, alışverişini yapar, elemanları uyarır. Bana bile sigortasının, faturasının ödeme vakti geldiğini söylüyor. Ödeme zamanını kaçırmayalım diye beni uyarıyor. Hatta bazı müşteriler: **“Patron nerde?”** diye onu soruyorlar. Gördüklerinde bu mu patron? diyorlar yani inanamıyorlar. Bu beni ve kızımı gururlandırıyor.” (Kuafor K6’ün Babası, Konum 35).

Tüm insanlar gibi engelliler içinde girişimciliğe ilgi duyma sebeplerinden biri de para kazanmaktır. Engelli katılımcılardan K9, ticari tecrübelerine dayanarak para konusundaki düşüncesini şu şekilde paylaşmaktadır:

“Şu an yaptığım işte(girişimcilik) önceki işler kadar ayrımcılık yaşamadım. **Söz konusu para olunca engel ortadan kalkıyor.** Para her şeyi çözebiliyor. Sonuçta ticaret yapıyorsun adamında malını alıyorsun ya da satıyorsun. Böylece bu öngörüü de kaldırmış oluyorsun.” (K9, Konum 67, Hayvancılık).

Aslında bir işi kurmak ve geliştirmek toplumda alışılmış engelli profiline uygun olmamaktadır. İnsanların engelli algısı başkasının bakımına muhtaç, kendi adına kararları (iş tercihi de dahil) veremeyen ve sorumluluk alamayan kişidir. İnsanlardaki önyargılar böyle bir kişinin iş kurması ve para kazanmasını kolay kolay kabul etmemektedir. Girişimcilik, engelli kişi hakkındaki bu önyargıları yıkarak bir bakıma onun toplumsal statüsünü engelliden iş adamına dönüştürmektedir. Katılımcılardan K9’un belirttiği gibi söz konusu statü ve para olunca birçok sorun ortadan kalkmaktadır. Sonuçta katılımcılar

kazanç elde etmek, toplumda statü sahibi olabilmek ve diğerleri tarafından örnek gösterilmek için de girişimciliği cazip bulduklarını belirtmektedir.

İlgi Alanı ve Yetenekler

Girişimcilik bir fırsatı yetenek ve kaynaklarla tanımlayıp örgütlemektir. Girişimcilik ruhu ise kaynak ve yeteneklerin kıvamlı bir biçimde sentezidir. Girişimcilik ruhu taşıyan insanların olmaması durumunda hayatımızın vazgeçilmez parçası haline gelen tüm araçlar sadece birer bilimsel buluş olmaktan öteye gitmeyecektir (Karadal, 2014: 39). Dolayısıyla girişimci bir iş fırsatını değerlendirirken ilgi alanı ve yeteneklerini bir araya getirmektedir.

Çoğu engelli küçük yaşlardan itibaren çeşitli ilgi alanlarına sahip olmaktadır. Girişimcilik, bir bakıma bu birikimleri işe dönüştürme fırsatı da yaratmaktadır. Yetenek ve beceriler iş kurma fikrini hızlandırabileceği gibi iş esnasındaki motivasyonu yüksek tutarak başarıyı artırmaktadır (Darcy ve diğerleri, 2020). Daha önce ele alındığı gibi ücretli istihdam yöntemleri genellikle engellilere çalışmak için daha az tercih edilen düşük statülü işler sunmaktadır. Engelliler bu işlere ilgi duymasa bile kazanç sağlamak için zorunlu olarak çalışmak durumunda kalmaktadır.

İsveç'te bire bir görüşülerek yapılan bir çalışmada; engellilerin yaptıkları işlerin monoton, rutin, küçük düşürücü ve ilerlemelerine katkısı olmayan işler olduğu görülmüştür. Kendi ifadeleriyle engelliler yaptıkları işlerin anlamı olmadığını ve kendi gelişimlerine fayda sağlamadığını belirtmişlerdir (Işıkhani, 2019: 62). Girişimcilik, engellilere bu işlerde zorla çalışmak yerine ilgi alanı ve yeteneklerini değerlendirebilecekleri bir kariyer fırsatı sunmaktadır. Engelli katılımcılar bir istihdam şekli olarak girişimciliği tercih etmelerinde bu durumun etkili olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Şöyle bir şey söyleyeyim: **Benim hayalimdi hayvancılık.** Bende hayvan çok hocam. İki köpeğim var. Güvercinlerim var ki; ben çocukluktan beri güvercin beslerim. Muhabbet kuşlarıydı, kedi, horozdu derken burası Ali babanın çiftliği gibi. Öyle söyleyeyim size (Gülme). Benim babamın da merakı vardır. Köpek, muhabbet kuşu birkaç ay önce balıklarım vardı. **Hem bir hobi gibi hem de insanın arkadaşı gibi oluyor hayvanlar.**” (K9, Konum 14, Hayvancılık).

“Birçok sektörde çalıştım ama böyle bir moda evimin olmasını **her zaman istemişimdir**. Kendime ait bir işyerim var. Özel dikim ve tasarım. Gelinlik, abiye her şeyi yapıyorum ben burada. Kişiye özel tasarımlar yapıyoruz. **Hayal** dünyam çok geniş.” (K10, Konum 7, Modaevi İşletmecisi).

“Ben mobilya işini **severek yapıyorum**. O nedenle sonuna kadar devam ederim. Ben mobilya işini küçüklüğümde beri seviyorum. Benim **dedem maden ocağında marangozmuş**. Onun evde keseri, çekici böyle çivileri falan vardı. Ben çocukken onlarla çok uğraşırdım. Ondan bu mesleğe girdik yani. Ağaç işleri hoşuma gidiyor.” (K18, Konum 109, Mobilyacı).

Çoğu engelli ilgi alanları ve becerilere sahip olduğu halde başkalarının onlar için belirlediği işlerde çalışmak zorundadır. Oysa sahip oldukları yetenekler birer iş alanına dönüştürülebilirse daha verimli çalışacakları gibi motivasyonları da yüksek olacaktır. Engelliler için potansiyel ilgi alanı ve yetenekleri birer işe dönüştürme fırsatının adı girişimciliktir. Bu nedenle giderek daha fazla engelli insan girişimcilik şeklinde bir kariyeri çekici bulmaktadır.

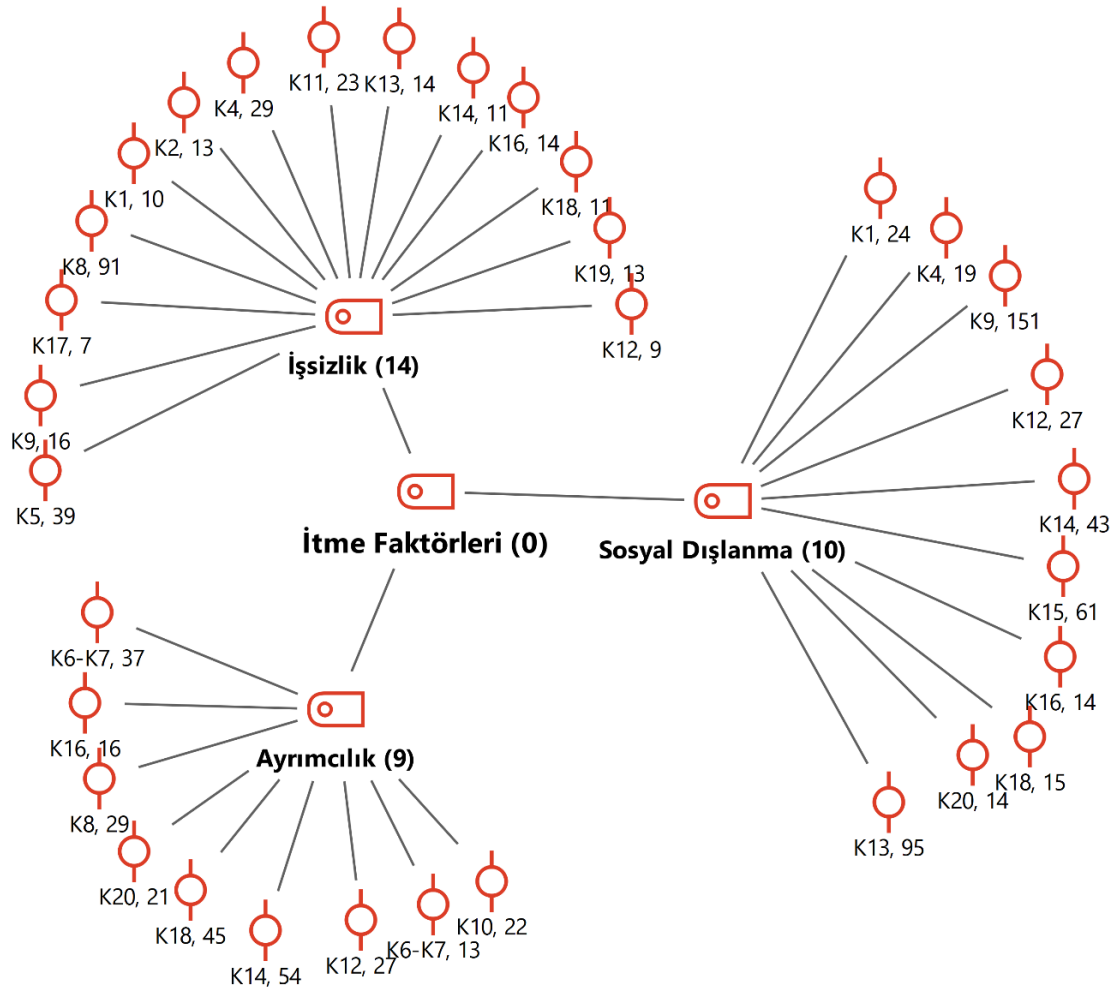
Sonuçta engelli katılımcıların girişimciliği seçerken çalışma sürelerinde, iş yoğunluğu ve iş yerinde belli esneklikler sunma, bağımsız olarak kendi işini yapabilme, başkalarına yarar sağlama, diğerlerinin göremediği bir fırsatı değerlendirme, statü ve para ile ilgi alanı ve yeteneklerini değerlendirebilme gibi çekme faktörlerinin etkisinde kaldığı görülmektedir. Görüşülen engelliler girişimcilik sayesinde hayatta bir amaçları olduğunu artan bir özsaygı ve topluma fayda sağlama imkânı sayesinde daha geniş bir sosyal ağa sahip olduklarını belirtmektedir. Sonraki bölümde engelli katılımcıları girişimciliğe iten faktörler incelenecektir.

3.2.4.2. İtme Faktörleri

Araştırmalar engellilerin girişimciliğe başlamasında “çekme” faktörleri yanında işsizlik, işveren ayrımcılığı, sosyal dışlanma gibi “itme” faktörlerinin de etkili olduğunu vurgulamaktadır (Blanck ve diğerleri, 2000; Gouskova, 2012; Kitching, 2014). Aşağıda bu faktörlerle ilgili katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

İtme faktörleri adından da anlaşıldığı gibi engellileri girişimciliğe başlamak zorunda bırakan faktörlerdir. Engelliler bu faktörleri tercih ederken çoğunlukla sosyoekonomik durumlardan etkilenmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi itme faktörleri işsizlik,

ayrımcılık ve sosyal dışlanmadır. Bu faktörlere ilişkin toplanan veriler sonucu yukarıda Şekil 5’te yer alan Kod-Alt kod-Bölümler Modeli elde edilmiştir.

Şekil 5: Engellileri Girişimciliğe İten Faktörler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Modelde görüldüğü gibi engelli katılımcılar genellikle alternatif istihdam fırsatlarının yetersizliği sonucu girişimciliği tercih etmektedir. Nitekim 14 katılımcı girişimciliğe başlamasında yaşadığı işsizliğin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca 10 katılımcı sosyal dışlanmaya yönelik kaygılarını dile getirmektedir. Yine daha önceki işyerlerinde ayrımcı tutumlar, özellikle işveren ayrımcılığı ile karşılaşan 9 engelli katılımcı bu itici unsurların etkisiyle girişimciliğe başladığını belirtmektedir. Aşağıda itici faktörler konusunda katılımcılardan elde edilen bu veriler değerlendirilmektedir.

İşsizlik

Engelli insanların daha fazla işsizlik ve eksik istihdam yaşadıklarına dair çeşitli kanıtlar bulunmaktadır (Thornton ve Lunt, 1995; Barnes ve Mercer, 2003). Ayrıca bu kişiler engelli olmayanlara göre tam zamanlı işlerde yeterince istihdam edilememektedir. Çalışma çağında olan engellilerin büyük bir bölümü iş gücü piyasasının dışındadır. Engelli kadınlar ve zihinsel engelliler ise istihdam imkânı olarak en fazla risk taşıyan gruplardır (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021: 1).

Neticede uzun süre iş piyasasına giremeyen engelliler genellikle girişimciliği seçmek zorunda kalmaktadır. Diğerleriyle kıyaslandığında engellilerin girişimci olma nedenleri arasında işten çıkarılma ve uzun süre işsizlik gibi olumsuz faktörlerin daha öncelikli olduğu bilinmektedir (Bagheri ve Abbariki, 2017: 73). Girişimcilik istihdam fırsatlarının azlığı ya da yokluğunda engelliler tarafından en kolay başvurulacak alternatif yöntem olmaktadır. Katılımcılar uzun süre işsiz kalmalarının girişimciliğe başlamalarında etkisini anlatmaktadır:

“Daha önceleri şeylere falan çok girdim ama, neydi o? **E-KPSS** oluyor ya. Puan olarak yani bir türlü tutturamadım onu. **İşsiz** kalınca böyle çalışmaya başladım. Hiç olmazsa şimdi kendi işimin patronuyum.” (K4, Konum 29, Hayvancılık).

“Köyüme gelmek zorunda kaldım. Burada **iş bulamadım**, tuğla fabrikaları vardı ama oralarda işler çok ağırdı. Engelli olarak çalışamayacağım için bir süre **işsiz kaldım**. Daha doğrusu bu işi birisi yaparken gördüm. Ben bu işe merak sardım ve” Bu işi yapacağım” dedim.” (K12, Konum 9, Şeker İmalatı).

“**E-KPSS**’ye girmiştım. Sürekli deniyorum işte: Mesela en son 79 aldım ama yerleştirilmedik yani. Valla ilk önce benim böyle E-KPSS’den falan haberim yoktu. Normal KPSS’ye girmiştım. 2 ya da 3 yıl oldu ama nasip olmadı. Birde yoğunluk var yani bildiğiniz gibi. Geçinme anlamında sıkıntı olunca artık her yola başvuruyor insanlar. Girişimcilik daha çok bir **son çare** oldu.” (K13, Konum 14, Bakkal).

Engelliler işgücü piyasasında büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Girişimcilik bu zorlukların ve ekonomik yetersizliklerin üstesinden gelmek için alternatif bir stratejidir (Pagan, 2009: 226). K13’ün vurguladığı gibi diğer istihdam seçeneklerini tükettiğine inanan engelliler için girişimcilik iş piyasasına girişte son çare olarak görünmektedir.

Kamu ve özel sektörde aradığını bulamayan engelliler için istihdam anlamında en kolay başvuru yöntemi girişimcilik olmaktadır.

Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma, bireysel ilişkilerde, kültürel ve sosyal etkinliklerde, temel hizmetlere erişimde karşılaştığı zorluklar nedeniyle kişinin sosyal yaşamda istediği şekilde yer alamaması ve giderek toplumun dışına itilmesi olarak açıklanmaktadır. Engellilik bu anlamda bir sosyal dışlanma nedenidir. Çeşitli önyargılar sebebiyle toplumda düşük bir sosyal statü verilen engelliler bazı durumlarda değersiz görülmektedir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan engelliler; sosyal bağları kopuk, yoksul, sağlıksız, eğitimsiz kalarak toplumdan uzaklaşmaktadır (Genç ve Çat, 2013).

Engellileri serbest meslek ve girişimciliğe yönlendirmek, onların çevresiyle ilişkiler kurması ve sosyal dışlanmanın önlemesi açısından da önem taşımaktadır (Roni, 2014: 54). Katılımcılar girişimciliğe başlamasında sosyal dışlanma faktörünü şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Evet kesinlikle iş hayatında engellilerin **dışlandığını** düşünüyorum. Hatta şahitte oluyorum. Yaşadığım yerde dahi bunlar oldu. Çalıştığım yerde engelinden ya da fiziki olarak bir eksikliği yönüyle dalga geçme, işyerinden dışlama ya da istifa etmeye zorlama gibi çeşit çeşit nedenlerle buna maruz kalanları gördüm. Burada gerçekten engelliler pek çok sorun yaşıyorlar. Çoğu topluma ve **sosyal hayata katılamıyor**. Kendi işiniz olduğunda bunlar bir nebze azalıyor.” (K1, Konum 24, Hediyelik Eşya Üretimi ve Satışı)

“Devlet desteklerinden dolayı çoğu engelli kayıtlı olarak çalışıyor. Ama istihdama aktif olarak katılmamak mümkün. Bir şekilde evde durup ekonomik ve sosyal çevreye hiçbir şekilde katılmayan engelliler var. Yoksa engelliler özel sektörde tercih ediliyor. Oda neden kota olduğunda işverenin ceza ödememesi için. Ama verimli çalıştırılıyor mu? ya da **sosyal hayata katılıyor mu? Çok nadir**.” (K4, Konum 19, Hayvancılık)

“Ben biliyorum engelliye maaş verip işe gelmesini istemeyen işveren var. Niye? İşyerinde kötü görüntü oluyormuş. Kötü görüntü ne demek ya? Gözüm seni görmesin. Böyle nasıl **sosyalleşilir**? Nerede kenar köşe işler var engelliye veriliyor. Telefona bak, çay taşı. Biz şey değiliz yani ne diyeyim? Meslekleri kötülemek adına değil ama engelliye verilen işler angarya işler. Çalışıyormuş gibi davranılacak işler

yani. Böyle olunca engellide **serbest çalışmaya başlıyor.**” (K15, Konum 61, Muhasebeci).

Engelliler sosyal dahil olma için de işgücü piyasasında alternatif bir yol izlemeye çalışmaktadır. Bu yol serbest meslek ve girişimciliktir (Vaziri ve diğerleri, 2014). Aslında bir dezavantajlı grup olarak engellilerin istihdamdan en önemli beklentisi toplumla bir arada olmaktır. Sosyal dışlanma riski taşıyan engelliler için girişimcilik bu beklentiyi fazlasıyla karşılayan bir istihdam yöntemi olmaktadır.

Ayrımcılık

Gelişmiş ülkelerde dahil birçok ülkede engellilik ve istihdam ilişkisinde kurumsal ayrımcılığın bariz olarak var olduğu görülmektedir (Barnes, 1992: 23). Dolayısıyla engellileri girişimcilik ve serbest çalışmaya iten sebeplerden biri de iş piyasasında karşılaştıkları ayrımcılık ve olumsuz tutumlardır (Pàgan, 2009: 224). Jones ve Latreille (2011) engellilerin girişimcilik ve serbest meslekte yoğunlaşmasının sebebi olarak ücretli istihdamda yaşadıkları işveren ayrımcılığını göstermektedir.

Birçok ülkede bu konuda cezai yaptırımlar uygulansa bile ayrımcı düşünce ve davranışlar genellikle açık bir şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Türkiye’de dahil birçok ülkede hukuksal eşitlik güvencesi sağlayan düzenlemeler sadece açık ayrımcılığı⁴⁰ ortadan kaldırmakta; istihdam da dahil pek çok konuda engellilere yönelik örtülü ayrımcılığın⁴¹ ise hâlâ devam ettiği bilinmektedir.

Şişman (2011)’a göre; örtülü ayrımcılığın ortadan kaldırılması için bunu oluşturan değer yargılarının değişmesi gerekmektedir. Engelliler işgücü piyasasına katılım da dahil, işin yürütümü, terfi, ücret vb. meselelerde çeşitli ayrımcılık şekilleriyle karşılaşmaktadır. İşverenlerin yaklaşımı ve işgücü piyasasının yapısından kaynaklanan sebepler de bu faktörlere eklenince sorun daha da derinleşmektedir.

⁴⁰ Ayrımcılık, belli özelliklerinden dolayı kişi ya da topluluğu önyargılı davranma, mukayese edilebilir durumlardan daha az tercih edilen bir davranışa tabi tutulması veya tutulma ihtimalinin olmasıdır. Açık (Doğrudan) Ayrımcılık, somut bir şekilde algılanıp, ispatlanabilen ayrımcılık türüdür (Şişman ve diğerleri, 2011: 54).

⁴¹ Örtülü (Dolaylı) Ayrımcılık ise örtülü bir biçimde yapılan, somut olmadığı içinde ispatlanmasında zorluk yaşanan ayrımcılık türüdür. Görünüşte tarafsız gibi duran bir karar veya uygulamanın farklı ırk, din, engellilik ve cinsel tercihe sahip bir kişiyi diğerlerine kıyasla daha dezavantajlı bir konuma sokması ve bunun gerekçesini açıklayan haklı ve meşru bir sebebin olmamasıdır. (Şişman ve diğerleri, 2011: 55).

İşyerinde ayrımcılık ve cam tavanla karşılaşan ve kariyerinde ilerlemek için girişimciliği seçmek zorunda kalan kadınlara benzer şekilde istihdam seçenekleri sınırlı olan engelliler için girişimcilik, yükselmeye bir fırsat olmaktadır (Schumacher 2005'ten aktaran Renko ve diğerleri, 2015). Çalışmamızda yer alan engelli katılımcılar önceki işlerinde yaşadıkları ayrımcılık deneyimlerinin kendilerini nasıl girişimciliğe yönlendirdiğini anlatmaktadır:

“Büyük kız okulundan mezun olduğu zaman bu bölümde ben dedim ki; staj görsün bir yerde. Bir bayan kuaför arkadaşşıma, kendi kuaförüne götürdüm daha doğrusu. **“Kızım burada staj yapsa olur mu?”** dediğimde bana **“Ben bir sağır la uğraşmak istemem”** dedi. O an ben kızımın ellerinden tutum ve kendi kendime bir söz verdim. Dedim ki: **“Kızım ben ölmediğim sürece kimsenin yanında sizi çalıştırmam.”** Kendi ayaklarınız üzerinde duracaksınız (K6-K7'nin Anneleri Ş... Hanım, Konum 13, Kuaförlük).

“O işyerinde bir ustabaşı vardı. Mesela ben işimi yaptığım halde benden daha fazlasını bekliyordu. Benim engelli kadrosuyla girdiğimi bildiği halde **biraz daha hızlı, biraz daha hızlı**, sürekli telkinler. Ben bu süreçte zaten bir tepki göstermedim, bir tartışma ya da kavga etmedim. Bende daha fazlasını göstereyim diye **parmaklarım yara oldu, şişti, sardım, bantla devam ettim**. Daha fazlası derken benim limitim bu kadar, fazlası tüm insanlarda rahatsızlık verecektir. Böylece işten ayrıldım. Ben bu ustabaşımdan bahsetmedim kimseye. **“Ellerim kötü durumda ayrılmak istiyorum”** diye müdür beyle görüşmüştüm. Onlar kendi ustalarını haklı görecekları için **“Sen bilirsin”** dedi. Bende çıktım. Ondan sonra zaten bu gelişmelerle karşılaştım ve Allah razı olsun iş kurmuş olduk. (K14, Konum 54, Balıkçı).

“Öyle durumlar oluyordu. İşyerinde olan arkadaşlarım bazen bana **şaka yapıyorlardı**. Beni görmüyor diye çeşitli şekilde **arkamdan hareketler, gülmeler** falan. Benim gözlerimde tavuk karası olduğu için bir anda seçemiyorum. Bunlar beni rahatsız etmeye başladı. Sonra kendim çalışmak için ayrıldım işte” (K18, Konum 45, Mobilyacı).

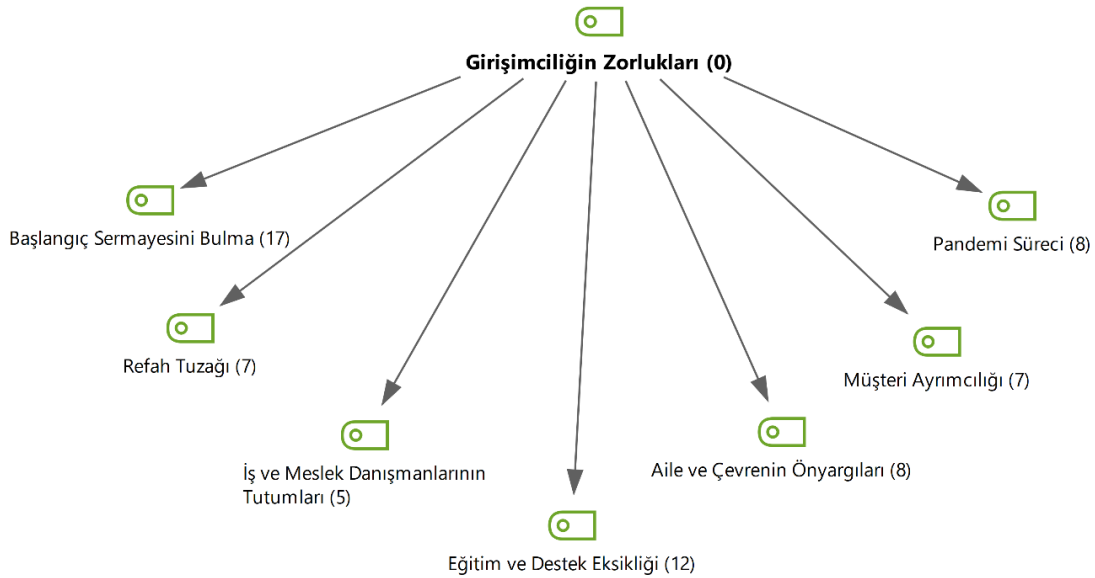
Engelli katılımcıların eski işyerlerinde yaşadıkları açık ya da örtülü ayrımcılık deneyimlerinin onları girişimcilik ve serbest çalışmaya teşvik ettiği görülmektedir. Ayrıca engellilerin sadece işverenler değil işyerindeki çalışma arkadaşları tarafından da ayrımcılığa maruz bırakıldığı anlaşılmaktadır. Maalesef engelliler işyerinde yaşadıkları

ayrımcılık durumlarını başkalarına anlatamadıkları ve kendi içlerinde yaşadıkları görülmektedir. İşsizlik, dışlanma ve işyerinde yaşanan ayrımcılığın engellileri bir kariyer seçeneği olarak girişimciliğe ittiği görülmektedir.

Sonuç olarak ister çekme isterse itme faktörlerinin etkisiyle olsun her gün daha fazla engelli girişimciliğe yönelmektedir. Türkiye’de kurumsal otoritelerden beklenen ise bu faktörlerin incelenerek engelli istihdamına yönelik politikaların oluşturulmasında dikkate alınması ve girişimcilik yönteminin daha fazla desteklemesi olmaktadır. Diğer yandan çekme ve itme faktörlerinin etkisiyle girişimciliğe başlayan engellilerin çeşitli zorluklarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu zorluklar bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3.2.5. Engelliler İçin Girişimciliğin Zorlukları

Girişimcilik, sorumluluk ve çaba gerektiren en zor mesleklerden biridir. Uzun çalışma saatleri, tahmin edilemeyen düzensiz bir gelir ve stresli bir yaşam genellikle girişimcilerin karşılaştıkları önemli zorluklar olmaktadır (Güney, 2015; Özgül, 2019). Ne var ki, kendi işini kurmaya çalışan engelli birey olduğunda bu zorluklara engelli olmaktan kaynaklanan özel zorluklar da eklenmektedir. Engellilerin girişimcilikte karşılaştıkları zorluklar onlara mahsus, daha şiddetli hatta desteklenmesi gereken zorluklar olmaktadır (Boylan ve Burchardt, 2002; Durak, 2021: 48). Bu seçimi yapan engelli olduğunda iş kurma süreci istikrarlı ilerlemeyebilir ve çeşitli sorunlar yaşanabilir.

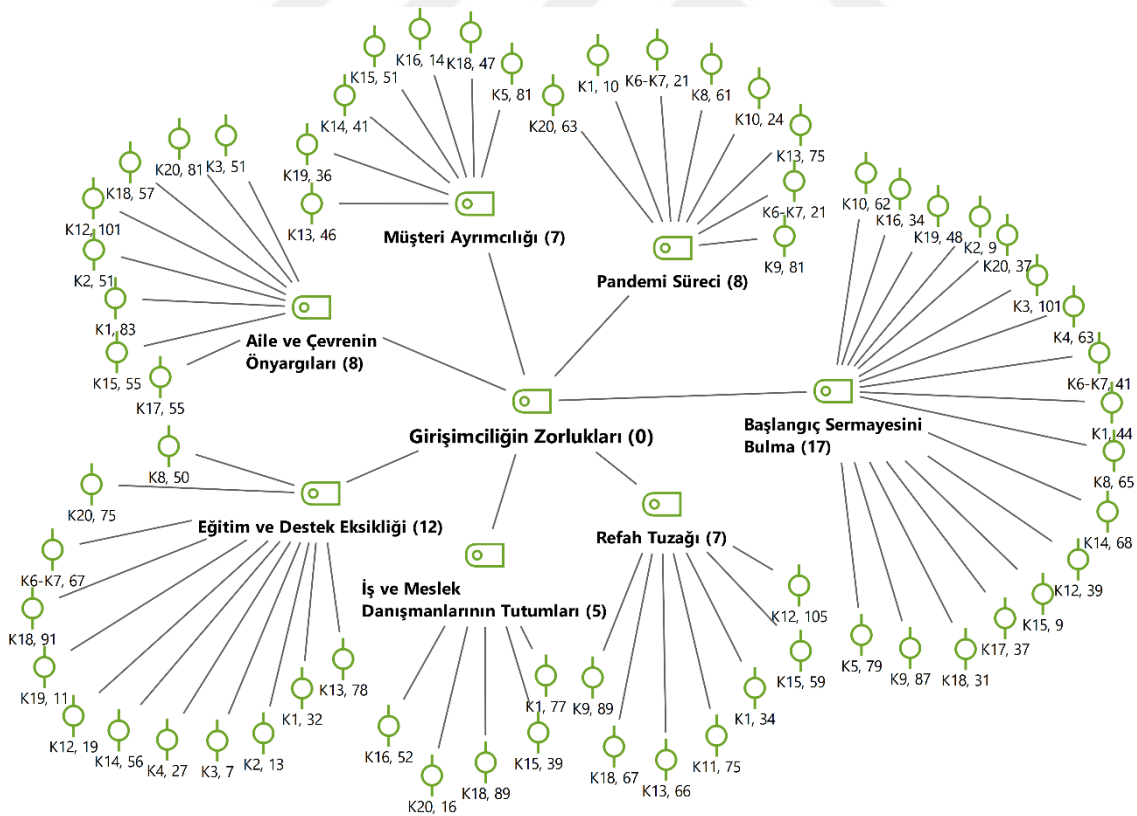

Şekil 6: Engellilerin Girişimcilikte Karşılaştığı Zorluklar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Başlangıç sermayesini temin etmede yaşanan güçlükler, eğitim ve destek eksiklikleri, düzenli sosyal yardım gelirini kaybetme korkusu (refah tuzağı), aile ve çevrenin önyargıları, iş ve meslek danışmanlarının tutumları, müşterileri ayrımcılığı vb. durumlar girişimciliğin engellilere özgü zorlukları olmaktadır (Cooney, 2008). Ayrıca çalışma pandemi sürecinde yapıldığından salgın hastalık da engelli girişimciler için bir zorluk nedeni olarak görülmektedir.

Engelli katılımcılardan elde edilen veriler analiz edilerek yukarıda Şekil 6'daki Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli oluşturulmuştur. Modelde girişimcilik yapmak isteyen engellilerin karşılaştıkları önemli zorlukların kod ve kod frekansları görülmektedir. Ayrıca tüm frekanslar EK 4 (Syf: 225)'deki kod sisteminde yer almaktadır. Görüldüğü gibi engelli katılımcılar girişimcilikte en fazla gereken başlangıç sermayesini bulmakta ve eğitim desteklerinde zorlanmışlardır. 17 katılımcı finansal konularda, 12 katılımcı ise işi kurmak için gereken eğitim ve desteklerle ilgili konularda zorluklar yaşadıklarını belirtmektedir.

Şekil 7: Engelli Katılımcılar İçin Girişimciliğin Zorlukları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda Şekil 7’de Engelli Katılımcılar için Girişimciliğin Zorluklar Kod-Alt kod-Bölümler Modeli elde edilmiştir. Bu doğrultuda aşağıda sırasıyla engelli katılımcıların girişimcilikte karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklara ilişkin içerik analizleri incelenmektedir.

3.2.5.1. Başlangıç Sermayesini Bulma

Daha öncede bahsedildiği gibi engelliler iş kurmak için gereken finansal kaynaklara ve kişisel birikimlere (menkul ve gayri menkul değerler, tasarruflar vb.) sahip değildir (Odoch, 2019: 64). Bu durum genellikle eğitim seviyelerinin yeterli olmaması, düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaları nedeniyle birikimlerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca düşük kredi notları bankalardan kredi çekmelerini de zorlaştırmaktadır (Kitching, 2014: 8). Engellilerin desteklerle ilgili konularda bilgi eksiklikleri de bulunmaktadır (Abodunrin ve Komolafe, 2019: 237). Katılımcılar iş kurmak için gereken sermayeyi bulmakta zorlandıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“İş kurmak için yaşadığım çok sıkıntılar var. Benim daha o sene aldığım ve **ödeyemediğim borçlarım var**. Onlarla uğraşıyorum. Biraz ödesem rahatlayacağım.” (K9, Konum 87, Hayvancılık).

“Tabi ki her şeyden önce **finansal riskler** var. **İş kurma aşamasında zorluklar** oldu. Yine sizde takdir edersiniz ki bir kamu kurumu gibi sürekli iş olmuyor. Yerine göre 3-4 ay daha önce kazandıklarımızla idare edebiliyoruz yani. (K16, Konum 34, Avukat).

“Daha öncede bu şekilde işyeri açmaya çalıştım. **Bütçem yetmediği için**, durumum olmadığı için açamadım. Heves ediyordum hep böyle açsam, çalışsam diye. Hem hayalim vardı hem de yanımda çalışan olursa onlarda benim yanımda geçinsinler isterim. Onları da desteklemektir amacım ama şu anki süreçte bile zorlanıyorum. Korku tabi oluyor yani. Sana şöyle söyleyeyim: şey gibi olmasın ama dükkân açarken saçlarımda beyazlık yoktu. **Dükkân açtıktan sonra saçlarım beyazlamaya başladı**.”(K18, Konum 31, Mobilyacı).

Engellilerin girişimcilik için sermaye bulmakta zorluklar yaşadıkları bazı çalışmalarda da belirtilmektedir. Örneğin İngiltere’de Boylan ve Burchardt (2002: 69) tarafından işgücü anketlerinden yola çıkarak yapılan bir çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada başlangıç sermayesi eksikliğinin engelliler için girişimciliğin önündeki en

büyük zorluk nedeni olduğu belirtilmektedir. Sermayesi eksikliğinin engelli olmayanlar içinde önemli bir zorluk olduğu ancak engelliler için asıl maliyetli olanın, iş yaparken ihtiyaç duyulan ve finanse edilemeyen destek ekipmanları olduğu ifade edilmektedir. Benzer olarak Harper ve Momm (1989), tarafından yapılan daha eski bir çalışmada, engellilerin serbest meslek sahibi olmasının önündeki en büyük bariyerin sermayeye erişim olduğu vurgulanmaktadır (Aktaran Cooney ,2008). İş kurmak için yeterli birikimi olmayan diğer kişiler bu gibi durumlarda yabancı sermaye kaynaklarından yararlanabilmektedir. Ancak engelliler için gerekli sermayeyi kredi yoluyla temin etmekte de kendi içinde çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Bazı engelli katılımcılar kredi almak için müracaat ettiği bankalarda karşılaştığı ayrımcı davranışları anlatmaktadır.

“... Bankası esnafa kredi desteği veriyordu. Bende esnafım yani vergi levham var. **Destek için bankaya gittim.** Bankacı benden öncekini çağırırdı. Ben sırada bekliyorum. Sıra bendeydi ama sormadı ve benden sonrakini çağırırdı. Yanına gittim “Sıra bendeydi neden çağırmadınız, ben insan değil miyim?” dedim. Görüntümün ona garip geldiğini hissettim. Küçümseyerek bana “**Sende esnaf mısın?**” dedi. **Bankadan çıktım bir dahada gitmedim.** Zaten son noktaya kadar krediye başvurmak istemem. Gelirim olmadığı için karşılayamam. Ben kredi ödersem ne yiyeceğim? Birde geriye ödeyemezsem?” (K1, Konum 44, Hediyeelik Eşya Üretimi ve Satışı).

“İş kurarken finansal zorluklarda yaşadık. Mesela arkadaşımızdan borç almıştık. Kredi çekmek istedim ama **banka** ile ilgili hiçbir işlemim olmadığı için kredi notum düşük çıktı. **Banka kredi vermemişti.**” (K19, Konum 48, Medikal Tıbbi Ürünler Satışı).

“Hâlâ yazılı belgeler duruyor elimde. **Bankalar** sırf engelli olduğum için bana kredi vermediler. Pandemi döneminde şirketime tahsis edilmiş **krediyi bana kullandırmadılar.** Gittiğimde hiçbir şekilde yazılı müracaat almadılar. Şikâyet ettiğimde ise verdikleri tek yanıt oturup beklemediğimdi. Ancak şube kameraları saatlerce işlem yapılmasını beklediğimi çekmiş. Banka çalışanları beklemediğimi söylüyor. Bu şekilde ilerleyemiyoruz. (K20, Konum 37, Kahve Üretimi ve Satışı).

Parker Harris ve diğerleri (2014) tarafından yapılan bir çalışmada kredi veren kurumların engelli yardımları konusunda bilgi sahibi olmadığı ve bu nedenle iş kurmak isteyen engellileri dikkate almadığı belirtilmektedir. Ayrıca bankaların engelliler ve yetenekleri konusundaki yanlış kanılar sebebiyle engelli girişimcilere

kredi verme konusunda isteksiz davranabileceği öne sürülmektedir (Aktaran Tihic, 2019: 26,27).

Sonuç olarak bir girişim için gerekli başlangıç sermayesini bulmak oldukça önemlidir. Engelliler ise finansal konularda engelli olmayanlar gibi hareket etmekte zorluklar yaşamaktadır. Kişisel tasarruflarının olmaması iş kurma noktasında maddi zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Ayrıca engelliler bankalar tarafından kredi açısından riskli görünmekte ve ayrımcı tutumlarla karşılaşabilmektedir. Yaşanan zorlukların engellileri bankalardan uzaklaştırdığı görülmektedir. Buna çözüm bulmak amacıyla devletin ve bankaların engelli girişimcilere özel finansal çözümler üretmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

3.2.5.2. Eğitim ve Destek Eksikliği

Engelliler için girişimcilik konusundaki temel zorluklardan bir diğeri de eğitim ve destek eksikliği olmaktadır. Cooney (2008)'e göre, girişimcilik eğitimleriyle ilgili eksikliklerin temelinde bu eğitimlerin engellilerin bireysel ihtiyaçlarına göre hazırlanmamış olması yatmaktadır. Benzer olarak Tihic (2019) de; girişimcilik konusundaki eğitimlerde diğer bireylerle aynı yöntemlerin kullanılmasını bazı engel türleri için bir zorluk nedeni olduğunu belirtmektedir.

Türkiye’de ise genel girişimcilik eğitimi KOSGEB tarafından tüm vatandaşlara uzaktan eğitim yöntemiyle verilmektedir (KOSGEB, 2020) Burada vurgulanması gereken, engelliler için girişimcilik eğitimlerinin özelleştirilmesi gerektiğidir.

Tüm vatandaşlara sağlanan girişimcilik eğitimlerine, belirli engel türlerinin erişim sağlayamaması önemli bir zorluk nedeni olmaktadır. Bu eğitimlerin tüm vatandaşlar gibi engelliler için de uygun formatlarda (Braille alfabesi, işaret dili vb.) olması gerekmektedir. Çalışmamıza katılan engellilerin bir kısmı girişimcilik eğitimlerini daha önce yüz yüze, diğer kısmı ise uzaktan eğitim yöntemiyle aldığını belirtmektedir. Aşağıda engelliler tarafından girişimcilik eğitimlerine ilişkin yaşanan zorluklar anlatılmaktadır:

“Girişimcilik eğitimi diğerleriyle karmaydı. O zaman biz öğretmenlerle iştirme ve konuşma engelli olduğumuzu ancak dudak eğitimi de aldığımızı konuşmuştuk. **Bizi ön sıraya oturtular.** Derslere bu şekilde girdik. Sadece ön sırayı verdiler.” (K6-K7, Konum 67, Kuaför Kardeşler adına İşaret Dili Uzmanı).

“Eee... engelli değil de şöyle söyleyeyim. **Eğitimleri internet üzerinden aldım.** Bu sertifikaları almak, internet üzerinden o dersi görüp onun sınavını yapmak herkesin yapabileceği bir şey değil. Çünkü o **kelimeler çok karışık. ilkokul mezunu** ya da **60 yaşında birinin** o kelimeleri ya da o pazarlama bilgilerini kafasında tutup sınavda cevaplaması çok zor. **O kişiler nasıl yapacak?** (K13, Konum 78, Bakkal).

“Eğitim **internet üzerindendi.** Ancak **ekonomi alanındaki sorular beni zorladı.** Çünkü bilgi sahibi değildim. Bunla ilgili baya zorluk yaşadım. Ama çok hevesli olduğum için **bir gün sabaha kadar kaldım bilgisayarın başında.** Bundan sonra sertifikayı aldık.” (K14, Konum 56, Balıkçı).

Girişimcilik eğitimlerini ister yüz yüze ister uzaktan yapılsın engellilere özgü olmadığı müddetçe zorluklar devam edecektir. Erişilebilirlik açısından kolaylıklar sağlasa da girişimcilik eğitimlerini uzaktan eğitim yoluyla verilmesi bazı engelliler için yardımcı teknolojiler konusunda çeşitli sorunlar oluşturmaktadır. Örneğin, görme, işitme engelliler, bazı ortopedik engel türleri için uygun bilgisayar ve yardımcı teknolojilerin olmaması eğitimlere erişimde zorluklar meydana getirmektedir. Ayrıca katılımcıların belirttiği gibi girişimcilikle ilgili eğitim ve sınavlar temel eğitimde boşlukları olan engelliler için ağır gelebilmektedir.

Diğer taraftan katılımcıların bazıları teorik girişimcilik eğitimi dışında kurdukları işlerle ilgili uygulama anlamında da eğitim ve destek eksiklikleri yaşadıklarını dile getirmektedir:

“Gerçekten ben çok zorlu bir süreç yaşadım. Düşünün bir insanı hiç bilmediği bir alana veriyorsunuz işte burada bir şey yapılacak ama **hiçbir fikri, bilgisi yok.** Başlarken birkaç yerde karşılaştığım sıkıntılarda bunu eleştiri anlamında da söyledim. Düşünün bir hediyelik eşya yapıyorum ama **onun nasıl takılacağını müşteriye anlatamazsam orada ne işim var?** (K1, Konum 32, Hediyelik Eşya Üretimi ve Satışı).

“Evet **bilgimin yetmediği durumlar oldu.** Çünkü ben bu işe 2007’de başladım. 2014’e kadar ne çektiğimi ben bilirim. 2 çuval şekeri harcadığım oldu yani yaktım şekeri deneye deneye ürün çıkaramadım. **Hiç yol gösteren olmadı bana.** Önayak olan olsa daha iyi olurdu. Çünkü ustalık yok bir şey yok yani. Artık tam bitirme noktasına geldiğimde tekrar denedim. 50-60 tane çıkarıyordum. Başta pamuk helvaydı. Sonra elma şekerini internetten bakarak filan kendim öğrendim. Yapa

yapa, çöze çöze horoz şekeri, akide şekeri falan kendim öğrendim.” (K12, Konum 19, Şeker İmalatı).

“İşi kurdum ama bir şekilde **bilgi veren olmadı**. Ben ilk açtığımda mesela **korkuyordum**. Benim ailemde mobilyacıda esnafta yok. Böyle birçok şeyi bilmediğim için. Ben esnaf sanatkârlar da kayıtlıyım. Muhasebecimiz falan orada. Bazen ararım orayı. "Bir şey sormak istiyorum" diye. Mesela ben ilk açtığımda faturayı dolduramadım. Aradım sordum nasıl dolacak? diye. O şekilde sorduğum sorular oluyor. **Birçok konuda bilmediğim şeyler var.**” (K18, Konum 91, Mobilyacı).

Katılımcılardan %95 görme engelli K20 kahve üretimi üzerine kurduğu işletmesinde teknolojik bilgi ve destek eksikliği hakkında yaşadıkları deneyimi paylaşmaktadır:

“Mesela kahve öğütmek sıkıntı değil benim için ama kahve tartmak bir sıkıntı oluyor. Bunun olmaması için **terazinin** ya üreticisi ya da ithalatçısı sesli olarak ekranı okuyabilen bir tartı yapabilir ama uğraşmak istemiyorlar. Yüzlerce terazi üretiliyor ancak hiçbir firma görme engellilere özgü terazi üretmiyor. Devletin de bu anlamda denetleyici bir mekanizması yok. Haliyle **ben kendi koşullarımla bir terazi, bir yazılım gibi makinaların peşine düşüyorum**. Sahte para dedektörü üreten dünyaca ünlü bir firma Türkçe konuşan bir cihazı normal cihaz fiyatına bana sağlayabildi. (K20, Konum 75, Kahve Üretimi ve Satışı).

“Evet ben ülkemi canımdan çok seviyorum ama yaşadığım sıkıntıya çözümü ülkemde ürettiremiyorum. Şu an mesela ben **yazar kasamı** kullanamıyorum. Ücretini ödedim bir **yazılım satın aldım**. Geliştirilmesi mümkün ama bunu üretici geliştirmiyor. Şimdi mesela bir müşteri kredi kartıyla ödeme yapmak istediğinde ben müşteriden veya yan komşudan yardım almak zorundayım. Tamam şimdi işim çözülüyor ama benim derdim lokal çözümler değil gerçek çözümlerle ilerleyebilmek.” (K20, Konum 75, Kahve Üretimi ve Satışı).

Görüldüğü gibi engellilerin teorik girişimcilik eğitimleri yanında iş üzerinde uygulamalı eğitimlere de ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan K20 gibi bazı engelli girişimciler teknolojik anlamda da zorluklar yaşamaktadır. Bu sorunlara çözümler üretecek desteklere diğer bir deyişle, engelli girişimcilerin kullanacakları teknolojilerle ilgili bütüncül destekleme politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

3.2.5.3. Refah (Fayda) Tuzağı

Refah (Fayda) Tuzağı, engelli bireylerin düzenli sosyal yardım gelirlerini kaybetme korkusuyla girişimcilik faaliyetine girmek istememeleri olarak tanımlanmaktadır (Blanck ve diğerleri, 2000). Genellikle girişimciliğe başlama niyetindeki engelliler iş kurmanın sağlayacağı gelir ile devletin verdiği sosyal yardımlar arasında kalarak çıkarlarını dengelemede zorluklar yaşamaktadır (Renko ve diğerleri, 2015).

Bazı engelliler devletin sağladığı engellilik parasını kaybetme korkusuyla girişimciliğe başlamak istememekte, başlayanlar ise bu korku nedeniyle işlerini kurduktan sonraki süreçte çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Katılımcılar refah tuzağıyla ilgili düşünceleri şu şekilde anlatmaktadır:

“**Engelli paramda kesildi.** Öğrendiğimde çok endişelendim. Şöyle bir şey var başta da söylediğim gibi bu işi yapabiliyorsan muhakkak ek işin olmak zorunda. İşte benimde engelli maaşım kesildiği için. Bağlanması içinde çok uğraştım. Ama şöyle bir şey vardı sanırım iş kurduğum için hiçbir şekilde maaş bağlanamıyor. Onu da geçtim **yeşil kartımda iptal oldu.** Allah Allah dedim ya.. Tamam maaşım kesildi anlayabiliyorum ama ben bir engelliyim benim sağlık sorunlarım var veya benim raporlu ilacım var. Ben bunu almak zorundayım.” (K9, Konum 89, Hayvancılık).

“3 aylık engelli maaşı alıyordum. İş kurduktan sonra değil **kurmadan kesildi.** İş kurduğumdan dolayı maaşım kesildi. Birde geliyorlar araştırıyorlar. Çok gördüler. Üzerimde hayvanları görünce “**Ailevi maddi yönleri çok iyi diye düşündüler**” herhalde orda maaş bitiyor. Aslında maaş azar azar kesilse daha iyi ama bir anda kesildiği için bir şey yapamıyorum.” (K11, Konum 75, Küçükbaş Hayvancılık).

“O konuda da sıkıntım oldu. **Engelli parası kesildi.** Düşündüm yani bu paramda kesilirse biz ne yaparız? diye. Kafamda iş kurmayla ilgili düşüncelere neden oldu. Kurmasam mı? diye korkum oldu. Öyle olunca onu araştırdım. Yani sordum ben. Hani birde oradan ceza gelir diye korktum. “**Sonra işe devam etmezsen tekrar bağlanır**” dediler. “Kesilsin” dedik artık. “Yapacak bir şey yok” dedik. Hatta ilk açıldığı zaman para kesildiği için baya zorluk çektik.” (K18, Konum 67, Mobilyacı).

Aslında iş kurduktan sonra kesilen engellilik maaşı girişimcinin işe son vermesi halinde yeniden bağlanabilmektedir. Katılımcılardan K18 bu konuda gerekli bilgiye ulaştığı için iş kurma konusunda fazla endişe yaşamamıştır. Maalesef bu durum bazı engellilerin sosyal güvenlik konusunda yeterli bilgisinin olmadığını göstermektedir.

İngiltere’de yapılan bir araştırmada (Boylan ve Burchardt, 2002) benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada görüşülen 6 engellinin hepsi girişimciliğe başladıklarında kendilerine sunulan desteklerden habersiz olduklarını belirtmiştir. Anlaşılan iş kurma konusundaki korkular engellinin sosyal güvenlik konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Sosyal güvenlik konusundaki bu farkındalık eksikliği iş kurmayla ilgili güvensizlikle birleştiğinde engelli girişimciliğe başlamayı riskli bulabilmektedir. Katılımcıların bazıları daha fazla engellinin girişimciliğe kazandırılması için refah tuzağı konusunda önerilerini paylaşmaktadır:

“Yani kafasında çok güzel projeleri olup ta **sırf maaşı kesilmesin diye birçok engellinin girişimciliğe yanaşmadığını biliyorum**. Burada bir yasa düzenlemesi yapılması zorunludur. Benim önerim bu paranın kesilmemesi. Engelli maaşı kesilmeyecek ama düşünün engellinin üreteceği malın ekonomiye ne kadar katkıda bulunacağını. Ayrıca o engellinin bir işe sahip olduğunda psikolojik anlamda, sağlık anlamında ne kadar yararlanacağını ve cesaret edemeyen pek çok engelliye teşvik sağlayacağını. Mesela yakın bir arkadaşım engelli maaşım kesilir diye iş kurmayı düşünmüyor.” (K1, Konum 34, Hediyeelik Eşya Üretimi ve Satışı).

“Şimdi buradaki **engelliler girişimciliğe fazla güzel bakmıyorlar**. Dernekteki arkadaşlara söyledim ama çoğunun engeli çok ve maaş alan kişiler. Bir açıdan korkuyorlar, “**iş kurarsam maaşım kesilir**” diye korkuyorlar. O konuda çok bilgi sahibi değiller. Devlet maaşı keserse ne yaparım? gibi. Ancak girişimcilik korkmamaktır. Bir işin üzerine korkmadan gideceksin yani. Ama **onlar yapamam diye korkuyorlar**.” (K12, Konum 105, Şeker İmalatçısı).

“Şöyle bir şey korkan arkadaşlar için söylüyorum. Sen işi kurdun ama işi devam ettiremedin ve kapattın. Devlet zaten sana o **maaşı tekrar bağlar korkmaya gerek yok**. Şu anda kaç girişim battı mesela. İşim bitti tekrar maaş vermezler gibi bir düşünceye kapılmamak lazım. Aslında gönül ister ki işini büyütmesi için kesilmemesi lazım. Bu para insanı yüreklendirir. Parasının kesilmeyeceğini bilen engelli en azından **işine odaklanır**” (K15, Konum 59, Muhasebeci).

Özetle girişimciliğin engelliler için zorluk noktalarından birinin de refah tuzağı olduğu görülmektedir. Engelliler düzenli yatan ve herhangi bir riski olmayan engelli parasını kaybetmek istememektedir. Bu nedenle girişimcilik konusunda isteksiz bir tavır içerisine girebilmektedirler. Bir anlamda girişimcilik geliri ile engellilik yardımı arasındaki tuzağa düşmektedirler. Maalesef pek çok engelli bu durumda iş kurmaktan vazgeçmekte ve

parlak iş fikirleri de değerlendirilmeden yok olup gitmektedir. Kanaatimizce refah tuzağı engellilerin sosyal yardımlar konusundaki bilgi eksikliğinin bir göstergesidir ve bu konudaki bilgilendirmeler artırılmalıdır.

3.2.5.4. Aile ve Çevrenin Önyargıları

Engellilerin girişimcilikte yaşadığı diğer bir zorlukta aile ve çevrenin önyargılarıdır. Engelliler bir girişimi başlatma ve devam ettirme konusunda aile ve çevrenin olumsuz etkisinde kalarak güven eksikliği yaşayabilmektedir. Güven eksikliği, başarısızlık veya damgalanma korkusuyla bir iş fırsatı geliştirme ve gelir elde etme konusundaki inanç yetersizliğini ifade etmektedir (Halabisky, 2014: 8).

Aile ve yakın çevrenin iş kurma inancını zayıflatacak ve girişimcilikten caydıracak davranışları bu konuda etkili olmaktadır. Kendine güvensizlik veya başarısızlık elde etme korkusu engelinin girişimcilik isteğini azaltabilmektedir (Abodunrin ve Komolafe, 2019: 237). Bazı durumlarda aile, engelliye girişimcilik konusunda desteklemek yerine vazgeçirici bir tutum takınabilmektedir. Engelli katılımcılar özellikle aile üyeleri ve çevrelerinin iş kurmaları üzerindeki zorlaştırıcı etkisini anlatmaktadır:

“Hayır, çevremde arıcılıkla ilgili kişi yok. Hatta **eşim** “tamam kursa falan gidiyorsun ama **sen yapamazsın**. Arıcılık erkek işi, kadın işi değil” dedi. Yapamazsın dedi ilk başta.” (K3, Konum 51, Arıcılık).

“Bizim durumda da önce çevren seni şey gibi görüyor: Artık bitti, işe yaramaz, ah ah... vah vah.... Genç çocuk idi. Yazık oldu. Hele bunları yakın çevrende görünce şunu diyorsun: **Ne oluyor ya? Ben daha ölmedim**... Sadece elim ayağım tutmuyor, yoksa aklım takır takır çalışıyor. Yani bu **çevrenin bakışı sana intikam alıcı bir motivasyon sağlıyor**. O intikam kötü anlamda değil. Ben sana bunu göstereceğim gibi. Benim öğretmen bir akrabam vardı. Vefat etti. Benim olmadığım bir ortamda şöyle demiş: “**Ona meslek vermezler.**” Eğitimcinin dediği lafa bak. Demesi lazım ki; olmasa da yüreklendirmen lazım ama yok. Motivasyon iyi ya da kötü insanın çevresinden geliyor. İyide kötude.” (K15, Konum 55, Muhasebeci).

“Sosyal çevremi hiç kullanamadım hatta dezavantajım oldu. Sokaktaki bir vatandaş “**sen yapamazsın**” der ama yürüyüp gider. Benim **aile üyelerim** yapmamam için ellerinden geleni yaptılar. Engellinin böyle bir kötü talihi var. **Engellilerin %90’ında aynıdır.**” (K20, Konum 81, Kahve Üretimi ve Satışı).

Engelli katılımcıların karşılaştığı önemli zorluklardan birinin de girişimcilik için cesaret eksikliği olduğu görülmektedir. Aile ve yakın çevrenin tavır ve davranışları engelliler için girişimcilikte endişelere neden olmaktadır. Neticede engelli işe başlamaktan caydırılmakta ve parlak iş fikirleri yok olup gitmektedir. Bu durumlar tıpkı engelli gibi ailenin de girişimcilik konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğinin göstermektedir.

3.2.5.5. Müşterileri Ayrımcılığı

Engelliler için girişimciliğin zorluklarından biri de iş kurduktan sonra çeşitli endişelere neden olan müşteri ayrımcılığıdır. Zira müşterilerin ayrımcılık yapması mal ve hizmetlere talebi azaltarak kazançları etkileyebilmektedir (Kitching, 2014: 9; Jones ve Latreille, 2011: 20).

Tihic (2019) tarafından yapılan bir çalışmada görüşülen 5 engelli girişimcinin hepsi de iş ortamında ayrımcılık kaynaklı zorluklar yaşadıklarını belirtmektedir. Engelliler diğer insanlarla konuşurken, müşterilerle etkileşim kurarken tereddüt ettiklerini ve engellerini gizlemek zorunda kaldıklarını belirtilmektedir. Bu zorluklar engelli bireylerin girişimci ve serbest meslek sahibi olamayacaklarına ilişkin toplumsal önyargılardan kaynaklanmaktadır.

Müşterilerin ihtiyaçlarını bilmek ve onlara iyi davranmak her girişimci için zorunludur. Ancak bazı müşterilerin ayrımcı davranışları engelliler için girişimcilik ve serbest çalışmayı daha güç bir hale dönüştürmektedir. Çalışmamıza katılan engelli girişimciler müşterilerle yaşadıkları sorunları anlatmaktadır:

“Genelde müşterilerle durumum ilişkim çok iyidir ama bazen cins müşteriler çıkabiliyor. Geçen gün oldu mesela. Müşterinin biri elma almaya geldi. Tezgâhtan büyük elma seçiyor. Tartıda 250 Gr. geliyor. Müşteri **“Bir elmanın geleceği en fazla 100 küsur gram, senin terazin bozuk”** diyor. Sanki terazimde engelli. Ben diyorum “gel amcam bak terazi bozuk falan değil” diyorum. Bu yanlış diyor. **Müşteriler çeşit çeşit yani.**” (K5, Konum 81, Organik ve Yöresel Ürünler Satışı).

“Bir beyefendi gelmişti mesela. Bir şey istedi verdim. **Ağır bir şeydi, tek elim olmadığından kaldırırken zorlandım.** “Aaa... bilseydim sizi zorlamazdım” falan dedi. “Ne alakası var abi” dedim. Ondan sonra “Zorlanıyorsun işte” dedi. **Parayı suratıma atar gibi fırlattı.** Bende parasını aldığı poşetin içine koyup “Gerek yok

abi buda bizden olsun” dedim. Diğer bireyler kendi seviyesinde görmüyorlar engellileri.” (K13, Konum 46, Bakkal).

“İlk başladığımda Baro görevlendirmesi olsun, başka bir durum olsun insanlar geliyordu. **“Acaba yapabilir mi?”** diye bir soruyorlar. Yaptıktan sonra teşekkür ediyorlar ama bir güven tesisi oluyor önce. Ancak yapana kadar diğer avukatlara kıyasla **“1-0 yenik durumda başlıyorum”** diyebilirim. Aslında ben de hukuk eğitimi aldım diğerleri gibi. Halkın bakış açısı biraz olumsuz olduğundan. Engellilerinde bir şeyler yapabileceği ve önyargıyla bakılmaması gerektiği konusunda eğitimin çocukluk seviyesinde verilmesi lazım yani.” (K16, Konum 14, Avukat).

Müşterilerin ayrımcı tutum ve davranışları engelli girişimcileri rekabet ve kazançlar anlamında zorlayabilmektedir. Özellikle müşteri sayısının azlığı ve talebin düşük olması engelliler için iş kurmayı ve işin devamlılığını etkilemektedir. Ancak bu durum engelliler konusundaki toplumsal bilinçle de ilişkili ve çözülmesi zaman isteyen bir zorluktur.

3.2.5.6. Pandemi Süreci

Yapılan görüşmelerin bir bölümünün pandemi dönemine rastlaması katılımcılar için ayrıca bir zorluk nedeni olarak tanımlanmıştır. Salgın hastalık nedeniyle işlerin durması hatta bazı işyerlerinin kapanması engel durumuyla birleşince ilave zorluklar doğurmaktadır. Engelli girişimciler pandemi sürecinde yaşadıkları zorlukları şu cümlelerle anlatmaktadır:

“İleride bir güzellik merkezi şeklinde işi geliştirmeyi düşünüyorum. **Bu hastalıktan dolayı biraz geri çekildik.** Bu salgın hastalığın bir an önce bitmesi durumunda düşünüyoruz.” (K6-K7, Konum 21, Kuaför).

“Bu **Pandemi sürecinde** ne sıkıntılar yaşadım bu ekonomik durumda. Benim kardeşlerim olmasa 3-4 kere batmıştım. Çünkü **girmiş olduğum sektör çok çok gerilere gitti.** Bugün artık hayvan kendi sütüyle kendini besleyemeyecek duruma geldi. Bırak sahibini beslesin ve onun faturalarını ödesin.” (K9, Konum 81, Hayvancılık).

“Zor bir branş çok sabır isteyen bir sektör. Birde **pandemi dönemi** olunca zorluklar arttı, artık iyice sabır gerektiren bir şey yani. Çıkmak isteseniz de çıkılmayan bir sektör. Maalesef ben birde gelinlik ve abiye olduğu için **pandemiden en çok etkilenen gruptanım.** Asla değiştirme yapmak istemediğim halde bu dönemde her

iş yaptım. Yine ilk açtığımda beş kişiyle başladık pandemi girince üç kişiye düştük.”
(K10, Konum 24, Modaevi İşletmecisi).

Girişimcilikle ilgili zorluklara pandemi süreci de eklenince engelli katılımcıların çoğunun maddi sıkıntılar yaşadıkları, satış olanakları ve müşteri sayısının oldukça azaldığı ve işlerin aksadığı görülmektedir. Hatta katılımcıların bir bölümü görüşmelerin devam ettiği dönemde bu zorlukları atlatamayıp işyerlerini kapatmak zorunda kalmıştır (Sayfa 112’deki Tablo 8’e bakınız). Girişimcilikte başarılı olamayan engelliler için tekrar başa dönülmesi yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sorunların yeniden yaşanması anlamına gelmektedir.

3.2.5.7. İş ve Meslek Danışmanlarının Tutumları

Engellilerin girişimcilikte karşılaştığı zorluklardan biri de iş ve meslek danışmanlarının olumsuz tutumlarıdır (Boylan ve Burchardt, 2002: 67). Meslek danışmanlarının girişimcilikten caydırmaya yönelik tutum ve davranışları engellilere ilişkin önyargılarından ve onların yetenekleri hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Pagàn, 2009: 227). Aslında iş ve meslek danışmanları stresli bir meslek olduğu için engellilerin girişimcilik konusunda zorlanacaklarını düşünmektedir. Başka bir ifadeyle; engellileri karşılaşılabilecekleri risklere karşı koruma içgüdüğü ile hareket etmektedir.

Günümüzde engelli birçok insan mesleki tercihini kendi belirlemek istemektedir. Kendi kariyerini özgürce seçme hakkı engelli istihdamı içinde geçerli bir ilke olmalıdır. Buna rağmen iş ve meslek danışmanları girişimciliğin sunacağı imkanları tam olarak anlayamadığında engellilerin bu konuda bir kariyeri seçmeleri mümkün olmayacaktır. (Shaheen, 2016: 66). Çalışmamıza dahil olan engelliler iş ve meslek danışmanları hakkında genellikle olumlu görüş bildirmektedir. Bununla birlikte birkaç katılımcı eleştirel görüşleri şu şekilde belirtmektedir:

“Ben o kuruma gidip destek alıyorum ama **birebir yetkiliyle görüşemiyorum**. Kardeşimi gönderiyorum işte şunu hazırlayın gibi. Bazen telefonla görüşüyoruz. **Yani engelli ulaşamıyor**. Devlet bir destek veriyor ama ulaşamıyorsun fiziksel olarak. Erişim her yerde problem oluyor engelli için” (K15, Konum 39, Muhasebeci).

“...kurumun sitesine üye olmak gerekiyor. **Birini atıyorlar** size ama çok aktif bir şekilde **bana yardımcı olduğunu hatırlamıyorum**.” (K16, Konum 52, Avukat).

“Engel yasal ya da yazılı olarak önünüze koyulmaz ama aslında sorun engel. Engelli olmasanız gittiğiniz zaman karşınızdaki görevli sizinle denk ve çalışmayı başlatabiliyor ancak **engelli olarak gittiğinizde maalesef sudan bahaneler üreterek bunu kabul etmiyor.** (K20, Konum 16, Kahve Üretimi ve Satışı).

Görüldüğü gibi engelli katılımcılar iş ve meslek danışmanlarının girişimcilikten vazgeçirici herhangi bir davranışıyla karşılaşmamıştır. Ancak danışmanlık faaliyetini aktif olarak gerçekleştirme ve kendilerine ulaşma konularında zorluklar yaşandığı belirtilmektedir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; bu bölümde bir istihdam şekli olarak girişimciliğin engelliler için zorlukları incelenmiştir. Engellilerin girişimcilikte karşılaştığı en önemli zorluk iş kurmak için gereken finansal sermayeyi temin etmektedir. Genellikle birtakım düzenli gelirlerinin ve birikimlerinin olmaması engellileri iş kurmakta zorlarken; düşük kredi notları da bankaların engellilere karşı önyargılı davranmasına neden olmaktadır.

Engellilerin girişimcilikle ilgili önemli zorluklarından birinin de eğitim ve destek eksikliği olduğu görülmektedir. Engellilerin düşük eğitim seviyeleri girişimcilik eğitimine olan ihtiyacı artırırken bu eğitimin engelliler için özel olarak planlanması gerekmektedir. Eğitim desteği desteklerle ilgili bir sonraki bölümde daha detaylı olarak ele alınmaktadır.

Engellilerin karşılaştığı bir başka zorlukta aile ve çevrenin girişimcilik konusundaki önyargılı tutumlarıdır. Aile ve çevrenin önyargıları eğitim yetersizlikleri ile birleştiğinde engelli iş kurmaya yönelik cesaretini kaybedebilmektedir. Girişimcilik kariyeri ve önemli iş fikirleri yok olup giderken, sosyal yardımlara bağımlı bir yaşama zorlanan birey giderek toplumdan uzaklaşmaktadır. Ayrıca girişimcilik yapacak engellilerin refah tuzağına düştüğü yani düzenli sosyal yardım parasını kaybetmemek için girişimciliğe başlamayı riskli bulduğu görülmektedir. Engelliler için müşterilerin ve iş danışmanlarının ayrımcı tutumları da diğer bir zorluk nedenini oluşturmaktadır. Son olarak çalışmanın pandemi sürecinde yapılması nedeniyle salgın hastalığın engelli girişimleri etkilediği hatta bazı katılımcıların sırf bu nedenle işlerini devam ettiremediği görülmektedir.

Tüm bu zorluklar engellilerin girişimcilik konusunda diğerlerinden farklı birtakım desteklere ihtiyacı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu nedenle bir sonraki bölümde engellilerin

girişimcilik konusunda ne şekilde desteklenecekleri ele alınmaktadır. Ancak bunun öncesinde Şekil 8’de bulunan engellilerin girişimcilik deneyimlerine ilişkin kelime bulutu hakkında bilgi verilecektir. MAXQDA 2020 programı yardımıyla engelli girişimcilerle yapılan görüşmelerin kelime sıklığı analiz edilerek aşağıdaki görsel elde edilmiştir.

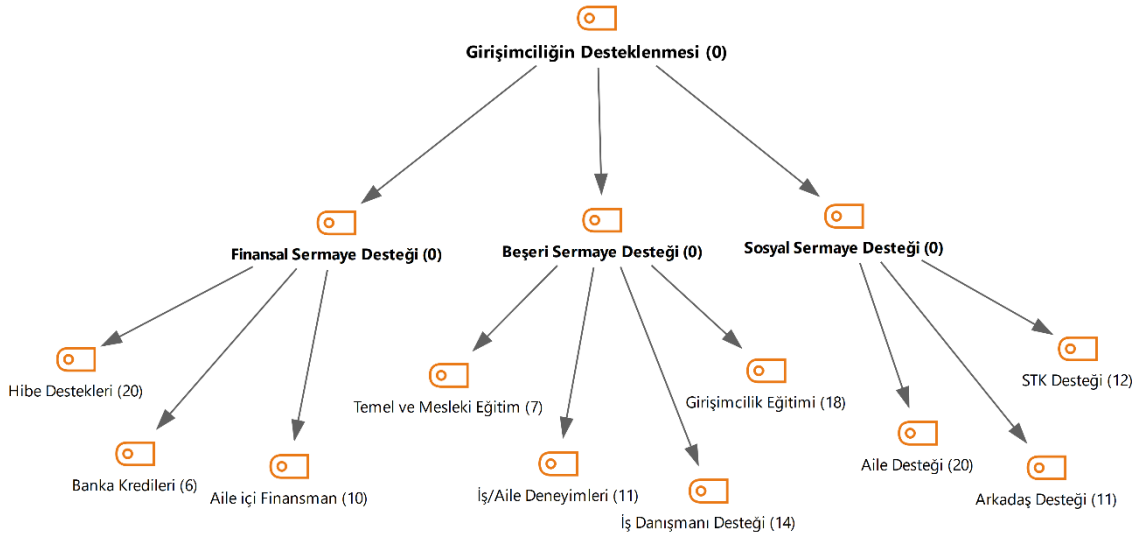
Şekil 8: Engellilerin Girişimcilik Deneyimleri Hakkında Kelime Bulutu

Katılımcılar tarafından kullanılan 59.635 kelime arasından frekansı en çok olan kelime tahmin edildiği gibi ‘engelli’ kelimesidir. Bunun yanında sırasıyla iş, girişimcilik, zaman, eğitim, destek kelimelerinin katılımcılar tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Görüşülen engellilerin daha çok sosyal çevre (aile, eşim, annem, babam, çocuk, müşteri, dernek), iş imkânı (çalışma, istihdam, meslek) ve zorlukları ifade eden (sıkıntı, zor, pandemi, ayrımcılık) kelimeleri sürekli olarak kullandıkları; eğitim ve maddi desteklerle ilgili (para, bilgi, proje, finansal, kredi vb.) kelimeleri ise ayrıca vurguladıkları dikkat çekmektedir.

Engelliler iş kurma konusunda farklı şekillerde desteklenebilir. Ancak literatürde onlara sağlanan girişimcilik destekleri üç sermaye kaynağı üzerinden ele alınmaktadır. Bunlar; finansal sermaye, beşerî sermaye ve sosyal sermaye kaynaklarıdır (Darcy ve diğerleri, 2020; Tihic,2019; Renko ve diğerleri, 2015; Roni, 2014).

Şekil 9’da katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli görülmektedir. Modelde katılımcıların girişimcilik desteklerine ait kod ve kod frekanslarını bulunmaktadır. Ayrıca tüm frekanslar toplu olarak EK 4 (Syf: 225)’deki kod sisteminde yer almaktadır.

Türkiye’de engellilere sağlanan girişimcilik desteklerini inceleyebilmek için çalışmamız kapsamındaki katılımcılar hibe desteği almış kişilerden oluşmaktadır. Bu destekleri alabilmek için zaten KOSGEB girişimcilik eğitimine katılma şartı gerektiğinden aynı zamanda eğitim desteklerinin incelenmesi de mümkün olabilmiştir. Hibe desteği ile girişimcilik eğitime ait frekanslar bu yüzden yüksek çıkmıştır.

Şekil 9: Engelliler İçin Girişimciliğin Desteklenmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde “girişimcilik” tehlikeli derecede moda terim haline gelmiştir (Cooney, 2008). Girişimciliğin hiçbir çaba sarfetmeden herkesin istihdam sorununa tek çözüm yoluymuş gibi düşünülmesi doğru olmamaktadır. Maalesef bu durum engelliler için de geçerlidir. Engellilerin girişimciliğe başlarken bu konuda verilen desteklerden yararlanması gerekmektedir. Aksi takdirde önceki bölümde ele alınan zorlukları aşmaları ve başarılı olmaları kolay değildir.

Araştırmalar engellilerin girişimcilik konusunda en az diğerleri kadar başarılı olduklarını ancak desteklenmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır (Larsson, 2006: 159). Türkiye’de engellilerin girişimci olma süreci hakkında çok az şey bilinmektedir. Aslında asıl problem engellilerin bir işletmenin kurulmasında ve sürdürülmesinde yaşadıkları sorunları tespit

ederek ihtiyaç duyulan desteklerin sağlanmasıdır. Türkiye’de engellileri girişimcilik konusunda desteklemek için öncelikle çalışma çağındaki engellilerde bu istihdam alanına yönelik farkındalığı artırmak gerekmektedir. Engelli girişimciliğinin hukuki altyapısının oluşturulması, bu konuda özel istihdam politikaları üretilerek engellilere yönelik iş kurma desteklerinin sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

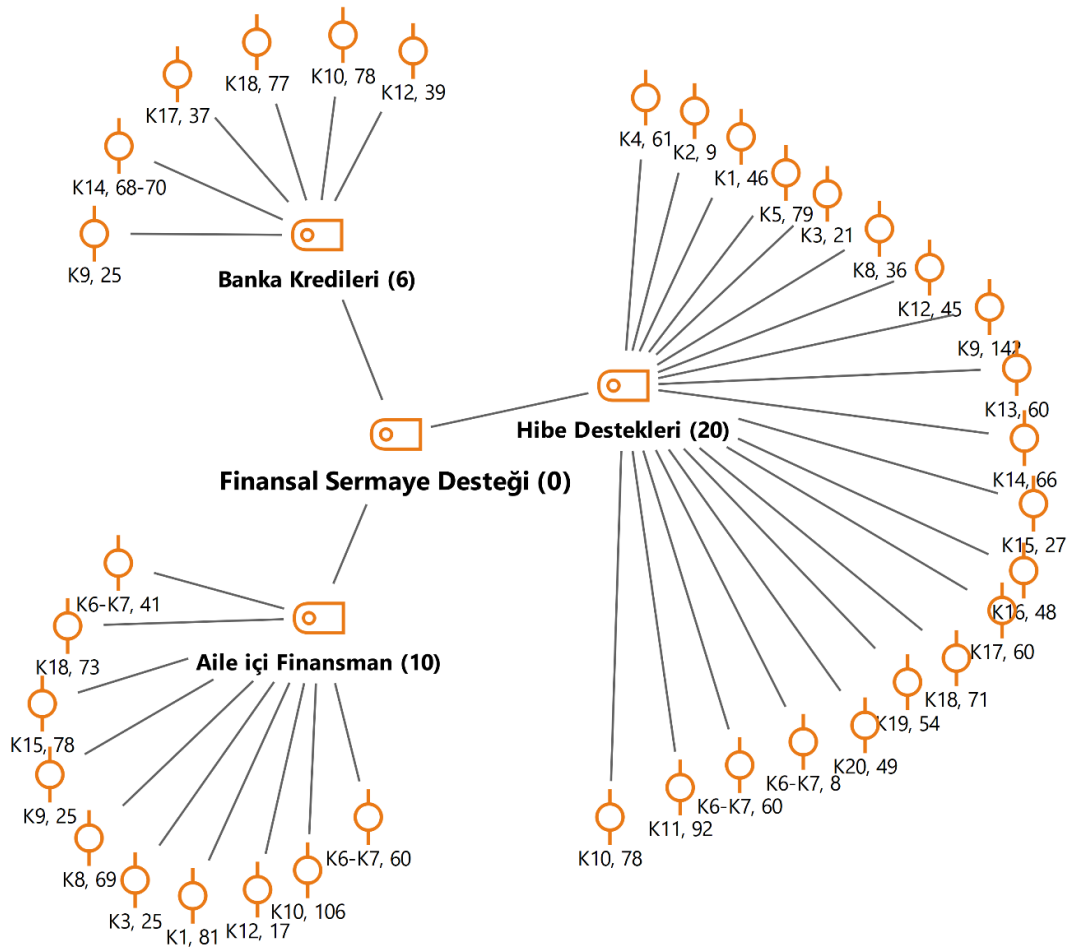
Yaklaşık yirmi yıldır girişimcilik, işsiz ya da eksik istihdam edilmiş engelli insanlar için yoksulluğu azaltma stratejisi olarak teşvik edilmektedir. Bu durum engelliler için üretilcek istihdam politikaları kapsamında girişimcilik ve bireysel çalışma gibi yöntemlerin üzerinde daha fazla durulması gerektiğini göstermektedir (Widoyoko ve diğerleri, 2018). Diğer taraftan engelliler için girişimciliğe sadece istihdam boyutuyla bakmak doğru değildir. Bunu uzun dönemde sosyal dışlanma ve yoksulluğu önleyecek bir araç olarak düşünmek gerekmektedir (Darcy ve diğerleri, 2020). Girişimcilik yoluyla istihdam edilen engelliler bir yandan belirli bir çevrede sosyal ilişkiler kurmakta diğer yandan da ve elde ettiği kazançla hayatını idame ettirmektedir. Aşağıda engelli girişimciler için finansal, beşerî ve sosyal sermaye destekleri ve bu konuda katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

3.2.6.1. Engelli Girişimciler İçin Finansal Sermaye Destekleri

Girişimciliğin önündeki en büyük zorluklardan biri finansal sermayeye erişimdir. Daha öncede belirtildiği gibi maddi zorluklar engelli girişimciler için daha belirgin olmaktadır. Bu durum iş kurmak isteyen engellilerin tasarruf ve teminat seviyelerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır (Widoyoko ve diğerleri, 2018). İş kurmak isteyen engelliler için finansal desteklerden bazıları; kredili mevduat, mikro kredi, sübvansiyonlu kredi, hibe destekleri ve aile içi finansmandır (Roni, 2014: 159-160).

Genellikle engellilerde finansman kaynaklarına yönelik farkındalık eksikliği bulunmaktadır. Bu konudaki bilgilere erişimde güçlük çektikleri için engelliler genellikle iç finansman kaynaklarından yararlanmakta, dış finansman kaynaklarına yönelmekte ise zorluklar yaşayabilmektedir. Çoğu engelli iş kurmak için sunulan finansal desteklerden haberdar değildir (Mohammed ve Jamil, 2015: 76). Bazı engel türleri için (görme engelli, işitme engelli vb.) finansal desteklerle ilgili bilgilerin erişilebilir formatlarda sunulması farkındalığın artırılması noktasında önemli olmaktadır.

Halabisky (2014: 16)'e göre; engellilerin girişimcilik faaliyeti sırasında kullanmaları gereken yüksek maliyetli yardımcı teknoloji ve ekipmanlar için de finansal desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Engelliler için finansal desteklere yönelik erişilebilirliğin sağlanması, risk sermayesi etkinliklerine katılım, finansal paydaşlar konusundaki belirsizliği azaltmak için iş ağları geliştirilmesi, engelli girişimcileri desteklemek için mikro kredi ve hibe gibi özel fonların oluşturulması gibi çeşitli politika seçenekleri bulunmaktadır (Maritz ve Laferriere, 2016).

Şekil 10: Engelli Girişimciler İçin Finansal Sermaye Destekleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer taraftan engellilerde finansal farkındalığın artırılması girişimciliğe katılımın anahtarıdır. ABD Syracuse Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği bir çalışmada engelli girişimcilere finansal okuryazarlık ve varlık birikimi eğitimi verilmiştir. FDIC (Federal Mevduat Sigorta Şirketi)'nin desteklediği bu eğitimlerde engelli girişimcilerin işlerini

finanse etmelerine yardımcı olacak yeni yollar keşfetmeleri sağlanmıştır. İşletme sermayesi oluşturma konusundaki finansal eğitimlerde engelli girişimciler yoksulluk ve sermaye bulma zorluklarıyla yüzleştirilmiş ve kendilerine finansal destek yöntemleri tanıtılmıştır (Shaheen, 2011).

Benzer olarak ülkemizde de girişimci olmak isteyen engellilerin finansal desteklerle ilgili bilinçlendirilmesi gerektiği ortadadır. Şekil 10’da çalışmamıza katılan engellilerin yararlandığı finansal sermaye desteklerinin kod ve alt kodları görülmektedir. Katılımcılar iş kurmak için finansal sermaye desteği olarak genellikle aile içi finansman, banka kredileri ve hibe destekleri kullandıklarını belirtmektedir. Aşağıda bu finansal desteklerle ilgili katılımcılardan elde edilen veriler incelenmektedir.

Hibe Destekleri

Devletin belirli ekonomik gelişmeleri hızlandırmak için maddi ve maddi olmayan destek, yardım gibi yöntemlerle uyguladığı özendirmeler teşvik olarak adlandırılmaktadır (Çuhadar, 2014: 257). Engellilerde işsizliği azaltmak amacıyla kullanılan kota, korumalı işyerleri gibi istihdam yöntemleri yanında girişimcilik yöntemi de teşvik edilmektedir. Finansman kaynağı olarak iş kurma hibe desteklerini kullanan katılımcılar deneyimlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“İş kurmak için gerekli **parayı bulmakta zorlandım** diyebilirim. Bu uzun süre nasıl yapabilirim? diye düşünmeme sebep oldu. Şu anda **şükürler olsun devlet desteğiyle daha kolay yol alabildim**. Masrafım az oldu. Çünkü takım, taklavat, edevat; bunlar her zaman ihtiyaç olabilecek malzemeler. Hepsini bu şekilde almış olduk. 30.000 TL. sarf malzeme, 6.000 TL. Bağ-kur ve kira desteği toplam 36.000 TL. aldım. **Şükürler olsun yeterli oldu**. Daha güzel şeyler yapılabilirdi. Yani daha güzel cihazlar alınabilirdi ama yetti. (K2, Konum 9, Tamirhane İşletmecisi).

“Engellilerin bazı **parasal zorlukları** oluyor tabi ama **kurum** sayesinde aşıyor. Mesela kurum “ihtiyacın olan bir ürünü anlaşıp alırsın. Parasını vermezsin faturayı kestirirsin. Sonra biz veriz” diyor. Sağ olsunlar **öyle destek oluyorlar**. Yani veresiye gibi düşünün. Ya da “vadeli gibi alır yaptırırsın cebinden para çıkmaz” diyor. Öyle üstesinden geliriz diyor. **65.000 tl. hibe engelliye veriliyor**. Bazı engellilerin vasisi oluyor. Vasisi olmayacak kendine veriliyor yani. Tabi şimdilik yetti diyelim. Bu hibe **demirbaşları** karşılıyor. Mesela göstereyim mi? Tezgah (gösteriyor), Aynalı tezgah (gösteriyor), ondan sonra şey var... Yazar kasa

(gösteriyor) demirbaş. Birde **1 sene boyunca elektrik, kira ıvır zıvır onları karşılıyor** kurum. Birde **gider masrafları** karşılıyor.” (K5, Konum 79, Organik ve Yöresel Ürünler Satışı).

“Kurum “Size 45 Milyar para çıkıyor” dedi. **Bize yetti. 29 koyun bulduk birde koç olmak kaydıyla 30’a tamamladık.** Sonuçta evraklar düzenlendi, teslim edildi. Koyunlar bize geldi. Bir ay sonra alıveren şahsa para teslim edildi. Artık işin kontrolü benim. **Bu gayet güzel bir şey.** İlk defa kendi koyunlarım olduğu için daha iyiyim.” (K11, Konum 92, Küçükbaş Hayvancılık).

Engellilere verilen hibe aslında kurulan işletmeyi finanse etmek için gereken başlangıç kaynağını desteklemektedir. Bu sayede engelli katılımcıların iş kurma süreçlerinin hızlandığı görülmektedir. Diğer taraftan bazı katılımcılar tarafından ilave finansal desteklere de ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir:

“Hayır tabi ki **yetmedi.** Ben sadece 30.000tl’ye dükkânın tadilatını yaptırdım. Şimdi bakın!.. **Hibe aldım ama bana ayrıca yine destek vermeleri gerekirdi.** İlk açtığımda hemen para kazanacak durumda değildim yani. Kimse olamaz. Bir **işyeri oturtulmadan o işyerinden para kazanamazsın.** Altı ayı bir gözden çıkaracaksın.” (K10, Konum 78, Modaevi İşletmecisi).

“30 Bin almıştım. **Yeterli olmadı.** Gelenlere de söyledik. Çünkü bilmiyorum neye göre belirleniyor miktarlar ama yeterli olmuyor. Engelli girişimciliği teşvik edilmeli, **iş potansiyeli olan toplumun belli kesimleri değil tamamıdır.** Onlarda toplumun bir üyesi. Hem özgüvenleri artar bence. Mesela **engelli kadınlar eşlerine bağımlı kalıyorlar** mesela, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalılar.” (K16, Konum 48, Avukat).

“50.000 tl aldım. Sistemin biraz daha kolaylaştırılması gerekiyor. Mesela **maddi destek oranının artırılması.** Aslında işi yapabileceği bir meblağı verdikten sonra **birazda işte kalabileceği bir meblağla desteklemesi lazım.** Bir kayıp yaşadığında da engellinin onu destekleyecek bir **risk sermayesi olmalı. Yoksa sürdürmek zor.**” (K17, Konum 60, Anaokulu İşletmecisi).

Katılımcıların bir kısmı verilen hibe desteğinin yeterli olmadığını ve girişimin kuruluş aşamasından sonra ek desteklere ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Bu düşüncelerin altında görüşmelerin Pandemi şartlarında yapılmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların düşüncelerinden hareketle takip eden süreçte, işletmenin devamlılık

durumuna göre hibenin birtakım mikro kredilerle desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Banka Kredileri

Engellilerin girişimcilik için kullandıkları fon kaynaklarından bir diğeri de banka kredileridir. Engelli girişimciler banka kredileri hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

“İnanır mısınız reklam yapacağım para gerektiriyor. Etiket bastırmam gerekiyor, ürünler için isim almak istiyoruz. **Ben mecburen kredi çekmek zorunda kaldım.** Bunun yerine kurum 25.000 t.l. daha kredi verebilirdi kendimi toparlamam için. İlerleyen zamanlarda geri ödemeli olacak şekilde bir imkân tanınabilirdi. Ben bunu dile getirmek için yetkililerle görüşmek istedim ama bunları göndermek için yazıcım yok. Bir türlü gönderemedim.” (K10, Konum 78, Modaevi İşletmecisi).

“Kesinlikle bunları yaşadık. Ekonomik sıkıntılar vardı. İş kurma sürecinde bunların üstesinden gelmek için bazen **düşük faizli devlet kredilerini** kullandık. Çeşitli destekler aldık. **Şahsım adına kredi kullandım.** Bankalar teminat istediler. Bende teminat verebilecek bir yerde vardı. Kendim zaten eğitimliyim. 50.000 t.l aldım. Bence başlangıç olarak bu destek çok düşük. Yeterli olmadı sonrasında bir kredi çekmek zorunda kaldık. (K17, Konum 37, Anaokulu İşletmecisi).

Bazı katılımcılar hibe destekleri yetersiz kalınca finansal başka bir kaynak olan banka kredilerine yöneldiklerini belirtmektedir. Ancak kredi çekmekte engelliler için bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Katılımcılar kredi çekmenin zorluklarını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Şöyle söyleyeyim: Daha önce küçük rakamlar çekip ödeyebiliyordum. İş kurmaya gelince **param yetmedi ve bankaya kredi çekmeye gittim.** Teminat olarak göstereceğim bir şey istediler. Bende “**sahip olduğum tek şey engelli maaşım**” dedim. “Engelli maaşını dikkate alamayız, o bir gelir değil bir sosyal yardım” dediler.” (K9, Konum 25, Hayvancılık).

“Ben geçen krediye başvuru yaptım o şey kredileri vardı **ihtiyaç kredisi** gibi. Onunla malzeme falan alayım dedim. Bunun faizi var dediler. İşyerini teminat olarak gösterecektim. Bana “**Kefil göstereceksin**” dediler. Üstüne başka bir şey var mı? dediler. Yok dedim. Engelli olduğumu da söyledim. “**Senin rahatsızlığın ne?**” dediler. İç hastalık mı? Dış hastalık mı? Ben “göz ve kulak” dedim. “Tamam”

dediler. İç hastalıkta vermeyebiliyorlarmış. Yani ölüm var kalım var. **“Sen bu kredide zorlanırsın” dediler. Bende korktum yani iş gelmez falan diye.** (K18, Konum 77, Mobilyacı).

Engelli katılımcılardan K1 finansal kaynakları olmayan engellilerin desteklenmesi için bazı önerilerde bulunmaktadır:

“Yani, sadece yatırım değil; engellinin **iş fikrini** yatırıma dönüştürecek bağlantıların da kurulması gerekiyor. **Bazı engellilerin maddi imkanları olmasa da çok değerli iş fikirleri olabilir.** Devlet tarafından engelli girişimcilerin fikirlerini melek yatırımcılara ulaştıracak köprülerin de kurulması gerekir. Bunun için ayrıca proje yarışmaları gibi faaliyetlerin de desteklemesi gerekmektedir. Böylece engelli girişimciler projelerini satma fırsatı da yakalayabilir.” (K1, Konum 34, Hediyelik Eşya Üretimi ve Satışı).

K1’in dediği gibi ilginç iş fikirleri olan engelliler için çeşitli politikalar üretilmesi ve bu kişilerle melek yatırımcıları buluşturacak platformların oluşturulması gerekmektedir. Diğer taraftan daha öncede belirtildiği gibi katılımcıların genellikle finansal sermaye olarak banka kredilerinden uzak durdukları görülmektedir. Bunun nedeni engellilerin teminat gösterecek bir değere sahip olmamaları ve bankaların önyargılı tutumları olmaktadır.

Ayrıca Roni (2014), kredi prosedürlerinin çok uzun olması, fazla evrak ve resmi formaliteler gibi kredi sürecinde engellileri zorlayan faktörler olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifadeyle; engellilerin banka kredileri gibi finansal desteklere ulaşmalarını sağlayıcı politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Renko ve diğerleri (2015: 18) tarafından yapılan bir başka araştırmanın sonuçları da bankaların engellilere karşı önyargılı olduklarını göstermektedir. Bu çalışmada engelli girişimcilerin banka gibi yabancı finansman kaynaklarına uzak durdukları belirtilmektedir. Kredi notunun düşük olması, kredi geçmişinin olmaması, birikimlerinin sınırlı olmaları, teminat gösterememeleri ve sağlık durumları gibi sebeplerinde bunda etkili olduğu söylenmektedir. Banka kredilerine uzak duran engellilerin ise aile içi finansman desteklerine yöneldikleri görülmektedir.

Aile İçi Finansman Desteği

Engelliler için anne, baba, eş, kardeş gibi yakın çevrede bir başka finansal destek kaynağıdır. Özellikle mikro girişim faaliyetlerini sürdüren engelliler için hayatlarındaki kişiler girişimcilik sürecinin ayrılmaz bir parçası olmaktadır (Darcy ve diğerleri, 2020).

Harper ve Momm (1989) tarafından yapılan bir araştırmada, engelli girişimcilerin diğer girişimciler gibi resmî kurumlardan hiç yardım almadığı, ancak genellikle aile içi birikimlerden yararlandıkları belirtilmektedir (aktaran Cooney, 2008). Çalışmamız kapsamındaki engelli girişimciler ise aile-içi finansman destekleri hakkındaki şunları düşünmektedir:

“Tabi ki bu konuda benim büyük destekçim ailemdi. Sadece manevi anlamda değil maddi anlamda da. Bir dönem maddi sıkıntılardan bu girişimi gerçekleştirmeme noktasına geldim. Bu noktada bana çok destek oldular. Benim eksik kaldığım yerlerde onlarda yardımcı oldular. Mesela benim **kız kardeşim** sağ olsun. Sınıf öğretmeni olarak yeni ataması çıkmıştı. Yetmediği yerde benim için **kredi** çekti. Onun dışında affedersiniz bu gibi şeyler söylenmez ama **eşim inanın üzerinde ne varsa artık küpesinden tutun yüzüğüne kadar** nesi varsa bunu nakit olarak sermaye için verdi.” (K1, Konum 81, Hediye Eşya Üretimi ve Satışı).

“**Eşim** ilk sertifikayı aldığımda **bana iki kovan almıştı**. “öğren” dedi. “Bari o kadar uğraştın emek verdin, unutma” dedi. İş kurduktan sonrada eşim “bu kadar uğraşmışken vazgeçme, bende destek olurum” dedi. **Kovanları eşim sağladı**. Eşimin işi geliştirmemde katkısı çok büyük. O olmasaydı yapamazdım.” (K3, Konum 25, Arıcılık).

“Hep benim **emekli maaşımla** geçindiler (Gülme). Küçüküğünün işyeri daha da lüks ve iki katlı olduğu için verilen para yetmedi, **40.000 emekli paramı verdim** (K6-K7 Kuaför Kız Kardeşlerin Babası, Konum 60).

Bu deneyimler ailenin dış finansman kaynaklara ulaşamayan engelliler için girişimcilikte önemli bir finansal destek olduğunu göstermektedir. Ebeveynlerin emekli ikramiyesi, maaşları, aile işletmelerinde elde edilen gelirler, aile fertlerinin kişisel birikimleri bu tarz iç finansman kaynaklarına örnek verilebilir. Bu kaynakların dış kaynaklara göre daha basit ve kolayca temin edilebildiği görülmektedir. Engelli için her durumda devreye girebilen aile fertleri iş kurmada da öncelikli maddi ve manevi destek kaynağı olmaktadır.

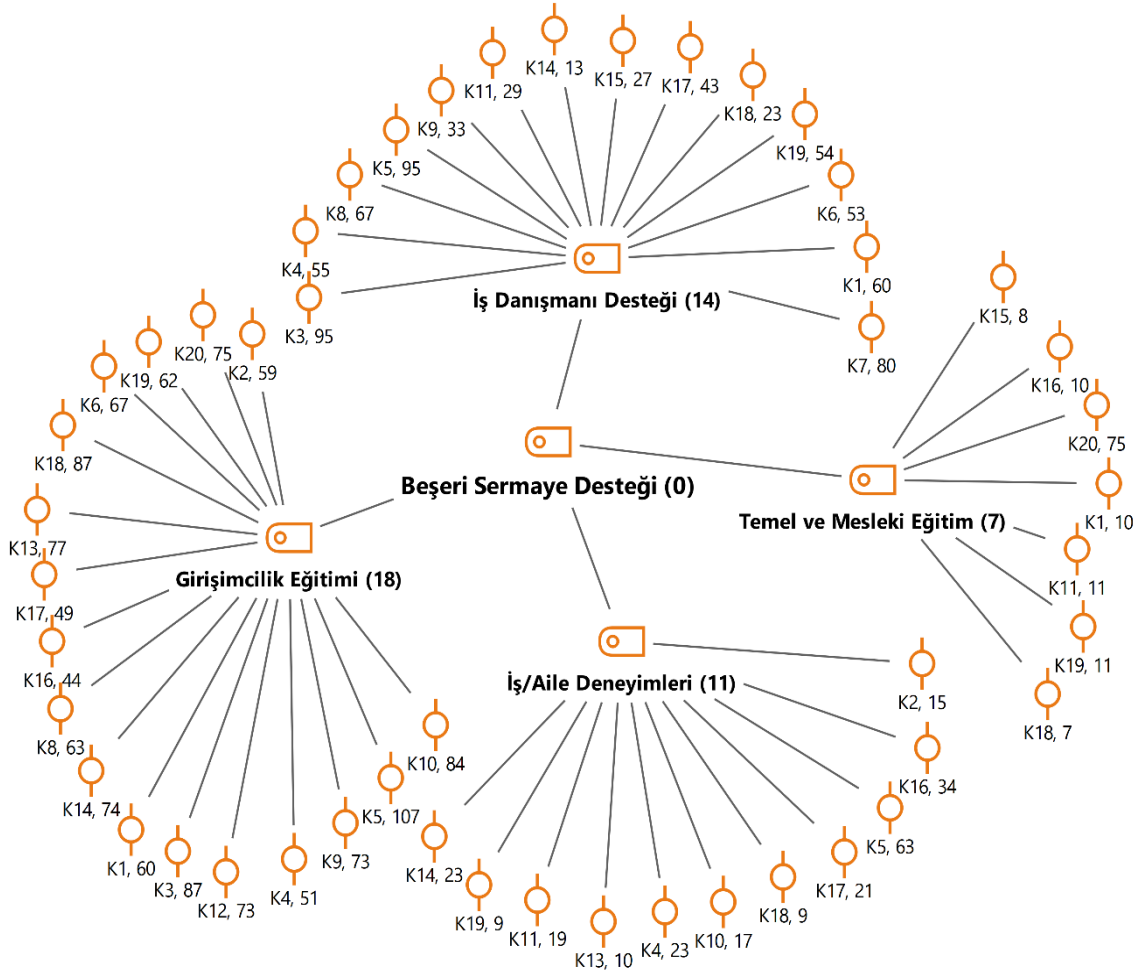
Sonuç olarak engelli girişimcileri finansal olarak desteklemek için birtakım önerilerde bulunulabilir:

1. Devletin sunduğu mali destekler ve finansman kaynaklarına ilişkin engellilerin farkındalığı artırılmalıdır. Finansal desteklere yönelik bilgilerin tüm engelliler için erişilebilir formatlarda olması sağlanmalıdır.
2. Bankaların finansman programlarıyla ilgili engellilere yönelik önyargılı tutumları için gerekli önlemler alınmalıdır.
3. Potansiyel engelli girişimciler ile melek yatırımcılar arasındaki bağlantıyı kuracak politik adımlar atılmalıdır.
4. Hibe ve mikro kredi gibi engelli girişimcilere yönelik maddi teşviklerin miktarı ve sıklığı artırılmalıdır.
5. Refah (fayda) tuzağına yönelik önlemler alınmalıdır. Sosyal yardım parası iş kurulur kurulmaz kesilmemeli, en azından engelli borçlarını ödeyip faaliyete geçinceye kadar ödenmeye devam edilmelidir.

3.2.6.2. Engelli Girişimciler İçin Beşerî Sermaye Destekleri

Beşerî sermaye; bilgi, beceri ve tecrübelerden oluşan birikimleri ifade etmektedir. Girişimciliğe başlamada temel faktörlerden biri olan beşerî sermayenin engelliler için desteklenmesi gerekmektedir (Pavey, 2006).

Daha önce bahsedildiği gibi engelliler eğitim imkanlarına erişemedikleri için iş deneyimi ve mesleki uzmanlık gibi nitelikler konusunda oldukça yetersiz kalmaktadırlar. Şekil 11’de katılımcıların kullandıkları beşerî sermaye kaynaklarının kod ve alt kodları bulunmaktadır. Buna göre katılımcıların girişimcilik için 4 beşerî sermaye desteğinden yararlandıkları görülmektedir. Bunlar; temel ve mesleki eğitim, iş-aile deneyimleri, iş danışmanı desteği ve KOSGEB girişimcilik eğitimleridir. Aşağıda sırasıyla bu destekler ele alınmaktadır.

Şekil 11: Engelli Girişimciler İçin Beşerî Sermaye Destekleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Temel ve Mesleki Eğitim

Günümüzde en önemli beşerî sermaye kaynağı eğitim ve deneyim olmasına rağmen engellilerde bu unsurların düşük seviyelerde olduğu bilinmektedir. Bazı çalışmalar Türkiye’de temel ve mesleki eğitim konusunda genel nüfusla kıyaslandığında engellilerin oldukça yetersiz kaldığını göstermektedir.

Örneğin, TÜİK tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’na göre; Türkiye’de okur yazar olmayan engelli oranının % 41,6 gibi yüksek bir düzeyde olduğu belirtilmektedir. Aynı çalışmada okur-yazar olup bir okul bitirmeyen engelli oranı %18,2 , ilkokulu bitiren engelli oranı %22,3, ilköğretim/ortaokul ve dengi okul mezunu engelli oranı ise %10,3 seviyelerinde kalmaktadır. Bu çalışmaya göre Türkiye’de Lise veya üstü engelli mezun oranı ise sadece % 7,7’dir. İlgili çalışmada

kayıtlı engellilerin erkeklerde %95,7, kadınlarda ise %96,5'inin bir mesleki eğitim almadığı belirtilmektedir (TÜİK, 2018). Bu sonuçlar ülkemizde engelli nüfusun eğitim konusunda oldukça yetersiz kaldığını göstermektedir. Eğitim düzeyinin yetersizliği; gelir durumu, sağlık, istihdam ve sosyal yaşama katılma vb. göstergeleri de etkilemektedir.

Tablo 10: Engelli Katılımcıların Eğitim Durumu

İlköğretim	8	K1,K3,K9,K10,K11,K12,K14,K18
Lise	7	K4,K5,K6,K7,K8,K13,K19
Yüksekokul	1	K2
Üniversite	4	K15,K16,K17,K20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10'da ise çalışmamıza katılan engellilerin eğitim durumları verilmektedir. Buna göre; engelli girişimcilerin 8 tanesi ilköğretim, 7 tanesi lise, 1 tanesi yüksekokul ve 4 tanesinin üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların 5 tanesi eğitimini yarıda bıraktığını belirtirken, 20 katılımcının sadece 5 tanesi bir yükseköğretim kurumundan mezun olmuş ve mesleğinde profesyonel bir seviyeye ulaşmıştır. Bunun nedenleri incelendiğinde engelli katılımcılar temel eğitimde yaşadıkları zorlukları şu şekilde anlatmaktadır.

“Eğitim durumuma gelince **ilkokul** mezunuyum ben. Sürekli zaten bunun acısını yaşıyorum. Ben 5 yaşındayken babamı kaybettim. Büyük maddi imkansızlıklar içinde geçti yaşamım. İmkansızlıktan dolayı okuyamadım. **Eğitim sürecini tamamlayamayan bir insanın** hayatta başarılı olma imkânı gerçekten çok sınırlı oluyor. Evet... Azimliyim, istekliyim, işte şunu yapacağım, bunun yapacağım... ama bazen orda ister istemez **eksikliğini hissedebiliyorum**”. (K1, Konum 10, Hediyeelik Eşya Üretimi ve Satışı).

“İlkokul mezunuyum. Yani daha doğrusu **ortaokula girdim okuyordum ama işitme olayından terk ettim** yani. Sara hastalığına yakalandım. İlkokula başlarken öğretmenlerin verdiği dersleri tam anlayamadım. Kulaklarım duymaz oldu.” (K11, Konum11, Küçükbaş Hayvancılık).

“12 yaşında rahatsızlandım ben. Ondan sonra **eğitimime pek önem veremedik**. Rahatsızlığıma önem verdik. O yüzden çok fazla hani **1 yıl zaten okula gitmedim**. Okula gitmediğim için de bazı şeyleri unuttum. Rahatsızlığımdan dolayı da psikolojik etkisi oldu. Bazen "Keşke gidip okusaydım diyorum". (K19, Konum 11, Medikal-Tıbbi Ürünler Satışı).

Katılımcıların verdiği bilgiler temel eğitim hizmetlerinden tam anlamıyla yararlanamadıklarını göstermektedir. Bazı engelliler okulda yaşadıkları dezavantajlar sonucu eğitime devam edemediğini belirtmektedir. Temel eğitimdeki boşluklar girişimcilik için gerekli nitelikleri kazanılmasını da zorlaştırmaktadır. Beşerî sermaye eksikliği katılımcılarda girişimciliğin gerektirdiği temel özelliklerin oluşmasında sorunlara yol açmaktadır. Buna rağmen katılımcıların bazıları işleriyle ilgili kendilerini nasıl geliştirdiklerini anlatmaktadır:

“**Ortaokul** mezunuyum. Benim mesleğim bu. Okulu bitirdikten sonra bu işlere devam ettim. Sürekli bu işte çalıştım. **Çırak** olarak başladım **ustalığa** geçtim. **Mesleki eğitimde** okudum. Mobilya bölümü. Sonra çalışmaya devam ettim.” (K18, Konum 7, Mobilyacı).

“Ben aynı zamanda **çift anadal** yaptım. **Hukuk** yanında uluslararası ilişkilerde okudum. 3,70 gibi bir ortalamam var. Ben daha çok hukuk alanıyla ilgileniyorum. Uluslararası ilişkiler daha çok akademik konularda çalışan bir alan oluyor. Bende hukuk daha ağır.” (K16, Konum 10, Avukat)

“**Üniversite İşletme Lisans mezunuyum**. 4 yılda da bitirdim. Ondan sonra kazanın bize getirdiği bir süreç oldu muhasebe. Girdik işte bu işe. Ankara’ya gittim **Mali Müşavirlik** sınavını kazandım. O zaman yedi ders vardı. Yedide yedi yapmıştım. Benim için bu çok önemliydi. Yeterliliği ilk sınavda verdim. A..... Siyasal Bilgilerde girmiştik o zaman. Kazadan sonraki kazandığım en büyük şampiyonluktu. Şenol Güneşin şampiyonluğu gibiydi (Gülme)”. (K15, Konum 8, Muhasebeci)

Boylan ve Burchardt (2002) doğuştan ve küçük yaşlarda engelli olan kişilerin, eğitim kurumlarına ve müfredata erişim eksikliği nedeniyle eğitim sistemi içinde zaten dezavantajlar yaşadıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla bu kişiler ortalama olarak daha düşük eğitim niteliklerine sahip olmakta ve bunun sonucunda işgücü piyasasında çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Bu durum engellilerin beşerî sermaye konusunda desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Temel ve mesleki eğitim müfredatının girişimcilik eğitimi de kapsamına alması bu konuda atılmış önemli bir adım olabilir. Böylece aynı zamanda engellileri de etkileyecek bir önlem alınmış olacaktır. Çünkü girişimcilik eğitimi zorunlu eğitim yaşına kadar indirildiğinde, karma eğitimdeki birçok engellinin de erken yaşta girişimcilik eğitimi alması ve bu bilinci kazanması sağlanacaktır. Özel eğitimdeki

engelliler içinde müfredatın serbest meslek ve girişimciliği de içine alacak şekilde yeniden düzenlenmesi yoluyla bu açık kapatılmış olacaktır.

Tüm bunlara rağmen Türkiye’de girişimcilik henüz ilkokul eğitim müfredatında yer almamakta ve girişimcilik becerisi hâlâ disiplinler arası yöntemlerle öğretilmektedir. Girişimcilik eğitiminin teorik bir altyapısının olmaması ve erken yaşlarda başlayan pedagojik bir tanımının yapılmaması nedeniyle bu konunun teorik ve pratik öğretim yöntemlerinde aksaklıklar meydana gelmektedir. Girişimcilik eğitimi sadece yeni işlerin kurulması gibi tekdüze bir amaç için yapılmamalıdır. Tüm bireylere yaşam boyu gereken girişimcilik davranışlarını kazandıracak şekilde uzun vadeli düşünülmelidir (Tarhan, 2019: 677). Bu durum engelliler içinde geçerlidir. Sonuçta engelli olmak bu kişilere diğer insanların sahip olmadığı birtakım deneyimler kazandırmaktadır. Temel eğitimde sağlanan bilgi ve beceriler bu deneyimlerle desteklendiğinde engelliler başarılı ve yenilikçi iş fikirleri yaratabilecektir.

İş ve Aile Deneyimleri

Engelli girişimciler için eğitim gibi iş ve aile deneyimleri de bir beşerî sermaye desteği olarak kullanılmaktadır. Çalışmamız kapsamındaki katılımcılar iş kurmak için gerekli deneyimleri aile işletmelerinde çalışırken ya da önce çalıştıkları işyerlerinden edindiklerini belirtmektedir. Katılımcılar aile içindeki iş deneyimlerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Baba mesleği zaten. Ailemiz olmasa tabi bu günlere gelemezdik. Bu işi de öğrenemezdik. **Babam** mesleği öğretti Allah razı olsun, 2015’te elini ayağını çekti bu işten. Biz bayrağı dalgalandırmaya çalışıyoruz. Buda çok güzel bir şey. Maddi desteği de oldu tabi. Bir **kardeşim** de tamircilik yapıyor. Meslek sahibi olmak kadar güzel bir şey yok. Ben bu mesleği öğrenmeseydim ne yapabilirdim?” (K2, Konum15, Tamirhane İşletmecisi).

“Hayvancılığa dedemin yanında başladım. **Dedemden ve babaannemden** öğrendim ben bu işi, zaten onlara yardım ediyordum. Dedem vefat edince bu işi devam ettirmek istedim.” (K4, Konum 23, Hayvancılık).

“Beni **annem** büyüttü. Annem zaten **25-30 yıldan beri esnaf**. Zaten onun yanında küçükten yetiştiğimden pek öyle bir değişiklik olmadı bende. Annem olsun

kardeşim olsun **eniştem** falan hep pazarcıyız. Zaten esnafız, işin içindeyiz yani.”
(K5, Konum 63, Organik ve Yöresel Ürünler Satışı).

Engellilerin ücretsiz aile işçisi iken edindikleri deneyimleri girişimcilik için bir beşerî sermaye kaynağı olarak kullandıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, aile işletmesinde kazanılan deneyimler engelli için bağımsız bir iş kurmadan önce güçlendirici bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Roni (2014: 135)’de benzer sonuçlara ulaşarak engellilerde ücretsiz aile işçisi olarak kazanılan deneyimlerin girişimcilikte önemli etkisi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla aile şirketi, engelliler için eğitim ve deneyim kazanmanın en kolay yollarından birini oluşturmaktadır.

Tıpkı aile yanında kazanılan deneyimler gibi önceki işlerde elde edilen deneyimler de engelli katılımcılar için beşerî sermaye kaynağı olarak kullanılmaktadır. Katılımcılar önceki iş tecrübelerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Burada **M.....** vardı bilir misiniz? Daha önceleri çok ismini duyuran bir yerdi. Ben orada çalıştım **tekstil** üzerine. Daha sonra **nakış yerlerinde** çalıştım belli bir zaman. Hemen hemen her alanında işim oldu yani. Böyle bir geçmişim var.” (K10, Konum 17, Modaevi İşletmecisi).

“Yok. Mobilyacılık haricinde bir iş yapmadım. Benim mesleğim bu. Ortaokulu bitirdikten sonra **bu işlere** devam ettim. Sürekli bu işte çalıştım. Çırak olarak başladım ustalığa geçtim. **5-6 yer değiştirdim.**” (K18, Konum 9, Mobilyacı).

“Çalıştım. Liseden mezun olduktan sonra **engelli özel eğitim merkezinde** tedavi görmekte iken oranın işverenin sekretere ihtiyacı olmuş bana teklif etti. "Çalışır mısın? Deneyelim biraz" dedi. Denedik oldu. **5 yıl kadar** orada çalıştım. Engellilerin özel eğitim merkeziydi. Bende oraya tedaviye giderken iş imkânı da doğdu. Mesleki bilgilerin çoğunu orada öğrendim. (K19, Konum 9, Medikal-Tıbbi Ürünler Satışı).

Engelliler için ücretsiz aile işçisi olarak kazanılan tecrübeler ve önceki işlerde elde edilen deneyimler girişimcilikte kullanılan önemli beşerî sermaye kaynaklarıdır. İki beşerî sermaye desteği karşılaştırılacak olursa; katılımcıların çoğunlukla aile işletmelerinde deneyim kazandığı görülmektedir. Bu kategoride 11 katılımcının sadece 3 tanesi deneyimlerini önceki işlerden kazandığını belirtmektedir. Engellilerde iş deneyiminin azlığı iş bulma zorluklarıyla bağlantılı iken; aile yanındaki deneyimlerin fazlalığı aile faktörünün beşerî destek olarak ta devreye girdiğini göstermektedir. Sonuçta aile,

finansal olduğu kadar beşerî sermaye anlamında da engellilere destekleyen en önemli kaynak olmaktadır.

Girişimcilik Eğitimleri

Pavey (2006), beşerî sermaye teorisinin engellileri görmezden geldiğini, zihinsel engelliler de dahil beşerî sermayelerini geliştirmekte güçlük çeken bu kişilerin teoride değerlendirilmediğini belirtmektedir. Ona göre, beşerî sermaye teorisi girişimcilik açısından gözden geçirilmeli ve engellileri de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Gerçekten de temel ve mesleki eğitimdeki noksanlıkları ve iş deneyimi eksiklikleri göz önünde bulundurulacak olursa engellilerin beşerî sermaye açısından bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Girişimcilik eğitimlerinin bu açıkları göz önünde bulunduracak şekilde olması önem taşımaktadır.

Türkiye’de girişimcilik eğitimleri KOSGEB tarafından uzaktan eğitim yöntemiyle ve karma olarak verilmektedir (KOSGEB, 2020). Diğer bir ifadeyle ülkemizde engellilere özgü girişimcilik eğitim programları bulunmamaktadır. Daha öncede ele alındığı gibi bu eğitimlerin diğer bireylerle aynı yöntemler kullanılarak verilmesi, bazı engel türleri için zorluklar oluşturmaktadır. Halbuki girişimcilik eğitimlerinin beşerî sermaye eksiklikleri olan engelliler için daha kapsamlı olması hatta geniş bir sürece yayılması gerekmektedir. Tek düze girişimcilik eğitimleri tüm engelli vatandaşların özel ihtiyaçlarını karşılamamaktadır.

Türkiye’de girişimcilik eğitimlerinin uzaktan eğitim yöntemiyle verilmesi engelli olmayan bireyler için kolaylıklar sağlamakla birlikte engelliler açısından bazı zorluklar doğurabilmektedir. Özellikle görme, işitme ve konuşma vb. engel türlerinin gerekli yardımcı teknolojiler olmadan bu eğitimlerden yararlanması oldukça zordur. Engelli katılımcılar girişimcilik eğitimi konusunda düşüncelerini anlatmaktadır:

“...girişimcilik kursu için sanırım **2 ya da 3 günlük** kurs gördüm. **Yetersiz Bence.** Şöyle bir şey var: Girişimcilik öyle bir konu ki hani bunu kağıt üzerinde tam olarak aktaramazsın. Sahaya inmen lazım, tecrübe edinmen lazım. En büyük dersi orada alacaksın.” (K9, Konum 73, Hayvancılık).

“Güzel bir eğitimdi. **Girişimcilikle ilgili video ve sunumlar** gösteriyorlardı. Her şeyi anlattılar ve videolarda gösterdiler. Ancak herhangi bir materyal verilmedi” (K12, Konum 73, Şeker İmalatı).

“Girişimcilik eğitimleri **internet** üzerindendi. Yani benim görme engelim sol gözümde sağ gözümde % 80-85 görüyorum. O nedenle beni zorlayacak bir şey olmadı. Ama milyonlarca engelli vatandaş arasından **tamamen görme ya da işitme engelli kişilerde** var. Onlar için bazı araçların olması kesinlikle lazım. Onlarında girişimcilik imkanlarından yararlanma hakkı vardır.” (K14, Konum 74, Balıkçı)

Katılımcılar genel olarak girişimcilik eğitimlerinden memnun oldukları belirtmektedir. Bununla birlikte bazı engelliler bu eğitimlerin tam anlamıyla yeterli olmadığını düşünmektedir. Önceden belirli bir iş deneyimi ya da mesleki formasyonu olmayan engellilerin eksikliklerinin giderilmesi için teorik bilgiler yanında danışmanlar tarafından uygulamalı bilgilerinde verilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Girişimcilik eğitimleri engellilere özgü hatta engel türlerine göre araç, yöntem ve öğretmenlerle (Ör. Görme Engelliler için Braille alfabesi, işitme ve konuşma engelliler için işaret dili ile vs.) desteklenmelidir. Eğitim koşullarının standart olmak yerine engelliler için daha kapsamlı ve konuların daha detaylı anlatılması gerekmektedir. Bu eğitimlerin girişimcilikle ilgili kitap, ders notu, vb. materyallerle desteklenmesi kaliteyi artıracaktır.

Girişimcilik eğitiminin uzaktan olması erişim açısından birtakım yararlar sağlasa da engelliler için sosyalleşme konusunda eksiklik, soru sormama, geri bildirim alamama, internet ve bilgisayar konusunda fırsat eşitsizliği vb. birtakım dezavantajlar oluşturmaktadır. Bazı engel türlerindeki vatandaşlar için yardımcı teknolojiler olmaksızın eğitimlere internet üzerinden ulaşabilmek mümkün olmamaktadır. Engelli bireylerin girişimcilik eğitimi konusunda desteklenmesi gerektiği aksi takdirde ulaşamayan girişimcilik eğitiminin engelliler için birer ayrımcılık konusu oluşturabileceği unutulmamalıdır.

İş Danışmanı Desteği

Engellilere girişimcilik anlamında verilen beşerî sermaye desteklerinden bir diğeri de iş danışmanı desteğidir. Danışmanların girişimcilikle ilgili fırsatlar ve kurulabilecek işler hakkında engellileri yönlendirmesi önemli bir avantaj sağlamaktadır. Kitching (2014: 20), iş kurmak isteyen engellilere danışmanlar tarafından önyargılı yaklaşılmaması gerektiğini ve güven kazandırmanın onlara verilebilecek en iyi destek olduğunu belirtmektedir. Engelli katılımcılar girişimcilik konusundaki danışman desteklerini anlatmaktadır.

“Gerçekten işgücü şefleri var. Oradaki **bayan iş gücü şefleri** çok yardımcı oldu. **Ö.... Hanım ve S... Hanım.** İkisinin de çok yardımları oldu. Diğerleriyle pek işim olmadı ama olabilirdi. Her işim olduğunda bana yardımcı oluyorlardı. **Şöyle yapacaksın, böyle yapacaksın, beni yönlendiriyorlardı.** Müdür bey projemi sormuştu geldiği zaman. “Kendin mi yaptın?” dedi. Projede puanlamalar falan var. Çok güzel olmuş dedi. Bende çok sevinmiştim.” (K3, Konum 95, Arıcılık).

“Başvuru için kuruma gittim. Memur arkadaşlarla görüştük. **Onlarda tavsiye etti bu işi. “Belli olunca kursa gideceksiniz” dediler.** Kursa sonra gittim. Hatta geçen ben Vali beyle görüştüm. Orada Kurum Müdür yardımcısı da vardı. Anlattı Vali beyimize durumu hatta Vali beyimizde “Gideriz bu genç çiftçi arkadaşımıza ziyarete, havalar biraz ısınsın” dedi. Bana **destek olmaya çalıştılar.**” (K4, Konum 55, Hayvancılık).

“Sağ olsunlar **buradakilerde duyarlı.** Ne yapılması gerektiğini bana bildirdiler. Gerekeni yaptım, gönderdim. **O dönemde kurum bana çok anlayışlı davrandı.** Müşteri bulmam için yardımcı oldular. **Devlet kurumu olarak başka devlet kurumlarına gidip kefil oldular müşteri bulmam için.** Burada ilk ben yaptım daha sonra ayakkabıcılık, hayvancılık gibi işler yapanlar oldu.” (K15, Konum 27, Muhasebeci).

Katılımcılar genellikle girişimcilikle ilgili yönlendirme ve eğitim anlamında iş danışmanı desteğinden memnun olduklarını belirtmektedir. Diğer taraftan K1 kod numaralı katılımcı engelli olarak danışman desteğinin işyerinde de devam etmesi gerektiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu konuda çok değerli bilgiler edindik. Ancak bu süreçte girişimcilikle ilgili eğitim sonrasında bir kişinin bizim gibi **engelli girişimcilerin takıldığı noktada evet o alanlara girip danışman olarak destek** vermesinin de yararlı olacağını **düşünüyorum** ve gerekli bence olması. Benim gibi bu eğitimi alan arkadaşlar var ama girişimciliği pek düşünmüyorlar. Onun dışında meslek olarak yok. İstek var ama hangi konuda kursam? diyen arkadaşlar var. **İş danışmanlığı bu anlamda çok önemli işte. Yapacağı bir görüşmenin bile** onları belli konulara yönlendirebileceğini düşünüyorum.” (K1, Konum 60, Hediyelik Eşya Üretimi ve Satışı).

Cooney (2008), bu konuda benzer bir sonuca ulaşarak uygun bir eğitim programı kapsamında engelli girişimcilere en az 2 yıl sürekli danışman desteğinin verilmesi

gerektiğini belirtmektedir. Kitching (2014) ise, danışmanların iş kurulacak mesleki alanda deneyimli olması yanında engellilerle iletişim konusunda da eğitilmiş olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca iş danışmanlarının engel türlerine göre spesifik zorluklar hakkında da bilgi sahibi olması önem taşımaktadır.

Engellilerde girişimcilik konusundaki beşerî sermayelerinin artırılması için koordineli eğitim desteklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Başarılı iş fikirleri geliştirebilmeleri için engellilere verilen girişimcilik eğitimlerinin diğer bireylerle benzer olmak yerine engellilere özgü olması gerekmektedir. Girişimcilik bilincinin temel eğitim çağında kazandırılması, iş kurma sürecinde özenli girişimcilik eğitimlerinin verilmesi ve girişimcilik desteklerinin iş kurulduktan sonra da danışmanlar tarafından devam ettirilmesi engellilerin beşerî sermayeleri eksiklikleri bir ölçüde gidermiş olacaktır.

Ayrıca bireylerin engel türüne göre daha başarılı yapabileceği mesleklere yönlendirilmesi önem taşımaktadır. Girişimcilik eğitimlerinin engel türüne göre yapılması aynı engel türlerindeki bireyler arasında fikir alışverişi, beyin fırtınaları ve yaratıcı düşüncüyü destekleyen tekniklerle başarılı iş fikirleri geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu ortamlarda bireyler arasında bir sonraki bölümde ele alınacak olan sosyal ağlar da kurulabilir. Sonuç olarak engelli girişimcilerde beşerî sermayeyi desteklemek için bazı önerilerde bulunulabilir:

1. Engellilere eğitim sisteminde daha fazla destek sağlanmalıdır. Engellilerin temel ve mesleki eğitim konusunda desteklenmesi beşerî sermayenin gelişmesi ve daha fazla engellinin istihdam edilmesi anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda iş piyasasında girişimci engelli sayısının da artması demektir.
2. Eğitim müfredatında girişimcilik eğitimlerinin daha erken yaşlara indirilmesi de aynı zamanda engellileri destekleyici bir yöntem olmaktadır.
3. Girişimcilik eğitimlerinin tüm vatandaşlarla aynı yöntemler kullanılarak verilmesi yerine engellilere özgü yöntemler kullanılması ve bu eğitimlerin bazı engel türleri için erişilebilir formatlarda olması gerekmektedir.

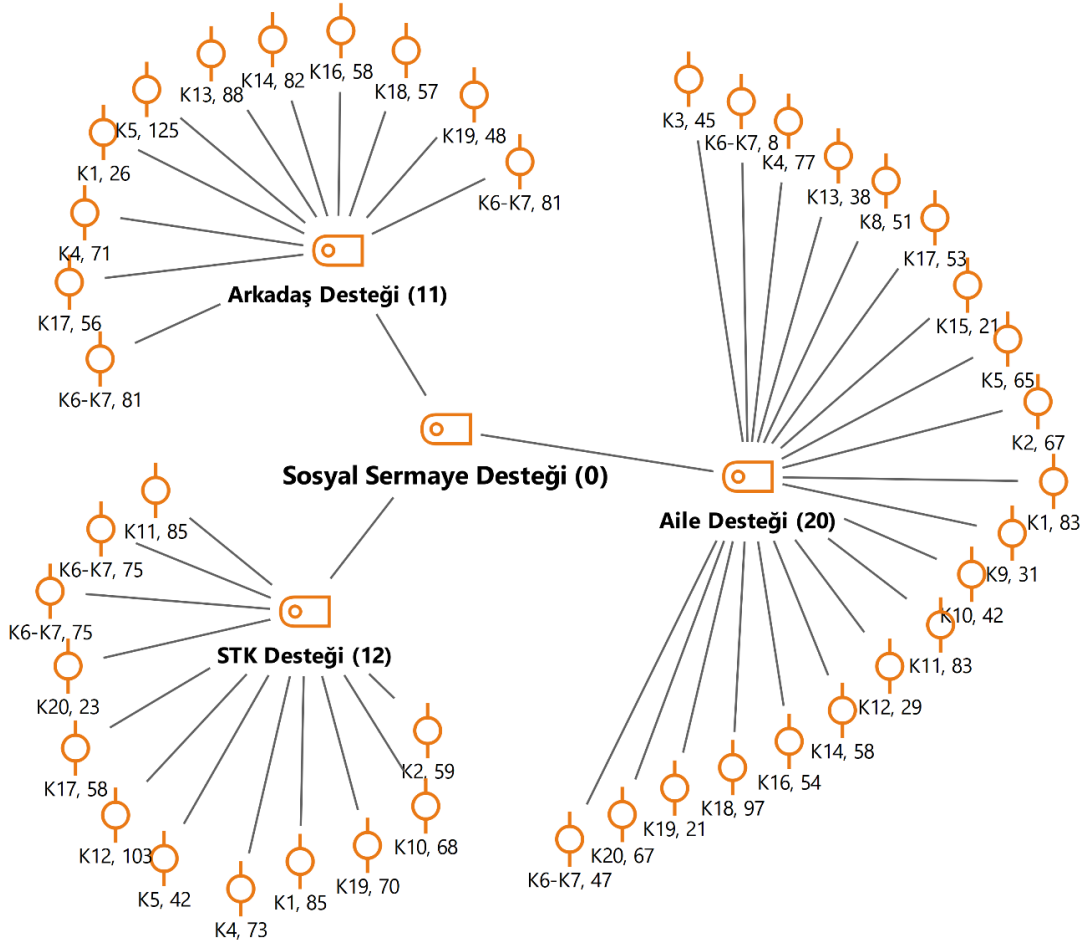
3.2.6.3. Engelli Girişimciler İçin Sosyal Sermaye Destekleri

Beşerî sermaye soyut bir kavram ise sosyal sermaye daha soyut bir kavramdır. Bunun nedeni sosyal sermayenin insanlar arasındaki ilişkilerden meydana gelmesidir (Coleman,

1988). Gerçekten de sosyal sermaye, sosyal münasebetlerden doğan ve bireyleri birbirine bağlayan mevcut veya potansiyel kaynakların toplamı olarak tanımlanmaktadır (Karadal ve Akyazı, 2014: 80-81). Beşerî sermaye, bireyin kendine özgü kazanımlarını ifade ederken; sosyal sermaye, iletişim ağlarına dayalı olarak oluşan kazanımları ifade etmektedir.

Girişimci iş kurmak için sadece sahip olduğu finansal ve beşerî sermayeyi kullanmamaktadır. Aile, arkadaşlar, çalışanlar ve müşteriler ile kurulan sosyal bağlarda girişimcinin geçerliliği ve itibarının artıran ve bu sürece önemli katkılar sağlayan faktörlerdir (Field, 2008: 16).

Engellilerde ise sosyal ağların zayıf olduğu bilinmektedir. 2010 yılında National Organization on Disability tarafından yapılan bir çalışmaya göre; engellilerin arkadaşlarıyla, akrabalarıyla ve komşularla sosyal ilişkiler kurma olasılığının daha düşük olduğu belirtilmektedir. Ayrıca engelliler bakım zorlukları nedeniyle çocuk yapmaktan caydırılmakta ve genellikle küçük ailelere sahip olmaktadır (Renko ve diğerleri, 2015: 558). Dolayısıyla girişimcilik yapacak engelliler için sosyal sermayenin desteklenmesi gerekmektedir. Şekil 12’de engelli katılımcıların kullandıkları sosyal sermaye desteklerinin kod ve alt kodları verilmektedir. Katılımcılar girişimcilik sürecinde sosyal sermaye kaynağı olarak aile, arkadaş ve STK desteklerinden yararlandıklarını belirtmektedir. Katılımcıların tamamının sosyal sermaye desteği olarak aileden yararlandıklarını görülmektedir. Bu durum engelliler için ailenin sosyal ilişkilerde önemli bir destek olduğunu göstermektedir. Öte yandan engelli katılımcıların arkadaşlar ve STK’lardan da bir sosyal sermaye kaynağı olarak yararlandıkları görülmektedir. Aşağıda katılımcıların girişimcilikte kullandıkları bu sosyal sermaye kaynakları incelenecektir.

Şekil 12: Engelli Girişimciler İçin Sosyal Sermaye Destekleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aile Desteği

Aile, engelli için birçok konuda olduğu gibi girişimcilik faaliyeti için de sosyal destek sağlayan önemli bir kaynaktır. Aile üyeleri engelliler için girişimcilik yolculuklarının ayrılmaz bir parçası durumundadır. Engelli kişilerin girişimcilik sürecinde yaşadığı çevresel, yapısal ve tutumsal zorlukların birçoğunun aile desteğiyle aşıldığı görülmektedir (Darcy ve diğerleri, 2020). Aile ile kurulan manevi bağlar ve sosyal ilişkiler sayesinde engelliler bir istihdam şekli olarak girişimcilik faaliyetinde daha fazla güçlenmektedir. Bunun nedeni diğer istihdam şekillerinden farklı olarak girişimcilikte, aile ile birlikte çalışabilme avantajı bulunmasıdır. Engelli katılımcılar girişimcilik sürecinde ailenin sosyal desteğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben engelliyim ama **eşimden** destek alıyorum. Tek başıma yapamıyorum beraber yapıyoruz. Mutlaka aileden birinin destek olması şart. **Eşimin hem maddi hem manevi anlamda desteği var.** O olmasa yapamazdım. Projenin Kovanlarını eşim aldı. 56 tane kovan. **Eşim evde olduğu zamanlarda bana destektir.** Benim arıcılığı oda öğreniyor ileride bir uğraşımız olacak. Boş oturmayacağız” (K3, Konum 45, Arıcılık).

“Kızlarımın büyüğü böyle Kuaförü kurdu sonra kardeşi onun yanında bir yıl çalıştı. Daha sonra oda kendi işyerini açtı. **Demek istediğim birbirine destek oldular.** Ben de sağ olduğum sürece onları hiçbir şeye muhtaç ettirmem ama benden sonraki gelecekleri için çabalıyorum. Bu çocuklarım **benden sonrada ayakta durabilsinler diye çabalıyorum.**” (K6-K7, Kuaför Kardeşlerin Babası, Konum 8).

“En büyük destekçim ailem oldu. Onların cesaretlendirmesi en büyük etken mesela. Onlar olmasa işi kuramazdım. **Komplike** bir şey **engelli olduğunuzda aile birlikte hareket eder.** Ben böyle bırakma noktasına geldiğimde yani pes etme gibi “**sende ailende bu kadar emek verdiniz eğer bırakırsan hepsi heba olacak**” diye motive ederim kendimi.” (K16, Konum 54, Avukat).

Aile üyelerinin girişimcilik sürecinin tüm aşamalarını engelli ile beraber deneyimleyerek ona destek olduğu görülmektedir. Roni (2014: 52), girişimciliğin istihdam olanaklarının bittiği durumlarda oluşan aile dağılmalarını önleyebilecek bir istihdam alternatifi olduğunu vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle; uzun süre işsiz kalan engellilerde girişimcilik sayesinde aile bir araya gelebilmekte; birlikte çalışma deneyimi aile bağlarını tazeleyerek boşanmaların önüne bile geçebilmektedir.

Aile desteği, diğer istihdam yöntemlerinde bulunmayan ve engellinin çalışırken tüm açıklarını kapatan değerli bir kaynaktır. Aile, engelinin iş hayatına güvenle devam etmesini temin etmek için yeni bir girişimi başlatabilmektedir. Aile üyeleri beceri, uzmanlık ve ilgi alanlarını bir araya getirerek engellinin de istihdam edileceği yeni iş fikirleri geliştirebilir. Çoğu zaman girişimcilik sürecinin aksaklıkları aile sayesinde giderilerek işin yavaşladığı yerde yeniden hızlanması sağlanabilmektedir.

Arkadaş Desteği

Aile desteği gibi arkadaş desteği de engelliler için bir sosyal sermaye kaynağıdır. Birbirini yakından tanıyan, karşılıklı sevgi ve saygı besleyen arkadaş çevresi engelli için

girişimcilikteki zorluklara karşı da önemli bir sosyal destek olmaktadır (Renko ve diğerleri, 2015). Katılımcılar arkadaş destekleri hakkındaki görüşlerini paylaşmaktadır.

“**Arkadaşlarım var çok**(Gülme). Allah ta eksik etmesin. Çok destek oldular. Mesela şehrin öbür ucunda olmasına rağmen alışveriş yapmak için eşini kolundan tutmuş getirmiş alışveriş yaptırıyor. **"Ya niye böyle yapıyorsun?"** diyorum. “Nasıl olsa gizeceğiz, nasıl olsa alışveriş yapacağız” diyorlar. **Arkadaşlarım iyi yaa.**” (K13, Konum 88, Bakkal).

“Ben herkesle anlaşabiliyorum. Kimse bu şöyle falan demez. Hatta **dertleşmek için beni arayanlar olur**. Herkesi dinlerim, kırmamaya çalışırım. İşletme kurma aşamasında **arkadaşlarımın da fikrini aldım** tabi. Sen yaparsın şeklinde destekleyenler oldu.” (K14, Konum 82, Balıkçı).

“Bir tane **abimiz** var. O bana: “İşin olsun olmasın bu işten pes etme. Bizde böyle yetiştik, zamanında bizimde yoktu. Bir şekilde bu yollara geldi” dedi. Onlarda bana destek verince kendimi daha iyi hissettim. Arkadaşlarımla aram iyidir. Güzel bir işim olsa eski işyerindeki **arkadaşlarımı** da hemen yanıma çekdim. Maaş, yemek, sigorta falan verirdim. Ara sıra ararlar. Abi ne yapıyorsun? "Ben bugün şuraya gideceğim" diyorum. İşyerine gitmiyorlar onlar hemen benim yanıma geliyorlar. **Destek oluyorlar.**” (K18, Konum 57, Mobilyacı).

Genellikle sınırlı bir çevrede yaşayan engelliler için arkadaşlar oldukça değerlidir. Kurulan arkadaşlık bağları daha geniş bilgi ve iletişim çeşitliliği sağlayarak engellileri diğer sosyal ağlara bağlamaktadır. Bu anlamda arkadaşlar bilgi ve destek olarak engellinin zengin kaynaklara ulaşmasını ve girişimcilikte daha başarılı olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle bir sosyal sermaye kaynağı olarak engellilerin arkadaş çevresini genişletecek politikalara önem verilmelidir. Engellilerin tek başına olduğu kadar arkadaşlarıyla birlikte iş fikirleri geliştirmesi hatta birlikte iş kurabilmesine yönelik desteklerde gerekmektedir.

STK Desteğı

Engelli katılımcılar için sosyal sermaye kaynaklarından bir diğeri de STK’lardır. Engelli bireylerin sorunlarına odaklanan bu örgütler sosyal sermayenin geliştirilmesinde de etkili olmaktadır. Katılımcılar üye olduğu STK’ların sosyal sermaye desteklerini anlattılar:

“Engelliler Yaşam **Derneğimiz** var. Bu **dernekte** engelliler üzerine girişimcilik eğitimi verildi. Güzel bir projeydi. Dernek olarak bir teklifte bulunduk dernek başkanımıza. Orada çay bahçemiz var. **Birbirimizin sorunlarını dinliyoruz**” (K2, Konum 59, Tamirhane İşletmecisi).

“**Dernek Başkanımız** beni yönlendirdi. Zaten benim projeyi birlikte yaptık. **Dernek** sayesinde benim gibi mesela engelli arkadaşların kimisi hayvancı oldu, kimisi arıcı oldu, kimisi mantarcı oldu. Ben manav oldum. Yani dernek sayesinde, başkanımız yardımcı oluyor. Mesela siz engellisiniz. Ben şu işi yapacağım diyorsunuz. A.... Bey’de (**Dernek Başkanı**) yardımcı oluyor. Yeter ki engelli olsun. Engelli olarak birbirimize destek olmak zorundayız.” (K5, Konum 42, Organik ve Yöresel Ürünler Satışı).

“Ben bir **engelli derneği** yönetimindeyim. Bu maksatla yetkilileriyle sık sık görüşüyoruz. Ablamın engelli olduğunu söylemiştim. Oda **dernek yönetiminde**. İş kurmak için hibe verildiğini onun vasıtasıyla öğrendim. Her konuda birbirimizi haberdar ederiz.” (K10, Konum 68, Modaevi İşletmecisi).

K5 kod numaralı katılımcı bazı STK’ların engelli üyelerini girişimcilik konusunda desteklediklerini belirtmektedir. Gerçekten de bazı engelli derneklerinin engelli üyelerine iş fikirleri ve proje yazma vb. konularında yardımcı olduğu ve sosyal destekler sağladığı belirtilmektedir. Maalesef çalışmamızda ülkemizde STK’lar tarafından sağlanan girişimcilikle ilgili bu sosyal desteklerin son derece sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan aynı dernek üyesi engellilerin girişimcilik konusunda birbirini destekledikleri, kurdukları sosyal ağlar sayesinde birlikte iş kurma fikirleri geliştirdikleri ve hibe gibi teşviklerden birbirlerini haberdar ettikleri belirlenmiştir. K12 kodlu engelli dernek arkadaşlarıyla kurduğu sosyal ağın, kurduğu işyerine olan katkısını anlatmaktadır:

“S.... diye bir **engelli derneğine** üyeyim. Dernekte girişimcilikle ilgili konular konuşuluyordu. Şöyle diyeyim. Ben işyerimi açtığımda bir cesaret geldi. Oradan da **5 engelli arkadaşı istihdam ettim. Hatta biri gözden engelliydi** (K12, Konum 103, Şeker İmalatı).

K12’nin yaşadığı deneyim sosyal sermaye desteğinin önemini kanıtlar niteliktedir. Aynı dernek üyesi engellilerin birbirlerine istihdam anlamında destek oldukları görülmektedir. Sosyal sermaye desteğinin önemini fark etmiş diğer bir katılımcı da K20 kodlu

girişimcidir. Kendisi, engelliler arasında girişimciliği yaymak amacıyla kurdukları derneğin faaliyetlerinden bahsetmektedir:

“Engelli girişimcilerle ilgili bir **derneğimiz** var. Kesinlikle derneğimizin **başlangıç noktası** kendi işini yapmak için çaba sarf eden engelli arkadaşımızın hayallerini piyasadan daha az etkilenerек gerçekleştirmelerini sağlamak. Yani **150 yıl önceki Ahilik teşkilatını modernize ederek** bugün ticaret odalarıyla aynı faaliyetleri yapmak için çaba sarf ediyoruz.” (K20, Konum 23, Kahve Üretim ve Satışı).

“Engelliler girişimcilikte önlerine baktıklarında ciddi manada başarılı **bir iki tane model göremiyorlar**. Bu nedenle sosyal yardım sisteminden çıkmıyorlar. Ben işi kurmadan önce bulduğum **örnekler yeterli değildi**. Bunların çoğunda işleri yürüten aile bireyleriydi. Engellilerin kendileri görüntüdeydi. Başkada önümde Ayşe başarmış, Hasan yapmış, bende başarabilirim gibi bir güven kazanacağım kişi yoktu. Bunu maalesef engelli arkadaşlar göremiyorlar. **Eminim bunu sağladığımızda birçok insan girişimciliğe yönelecek. Biz derneğimizi de sırf bu yüzden kurduk**. Başarılı ama bizi işin içinde bulunan engelli arkadaşlara web sayfamızda kendi işlerini anlatacakları kartvizit gibi bir alan tahsis ediyoruz.” (K20, Konum 23, Kahve Üretim ve Satışı).

K20, kurdukları engelli girişimci derneğini anlatırken önemli bir noktayı vurgulamaktadır. Ona göre; engelliler girişimcilik için çeşitli rol modeller göremediği sürece sosyal yardım sisteminden çıkmak istemeyecektir. Bu engelli için izole bir hayat, ülke ekonomisi için de bir yük olmaktadır. Ayrıca engellinin sosyal yardım parası alırken kayıt dışı işler yapması da ihtimal dahilindedir. Neticede engellilerin girişimci olarak özgüvenlerini artıracak modellere ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. K20, derneklerinin girişimcilik yoluyla engelli istihdamını artıracak projelerinden bahsetmeye devam etmektedir:

Dernek aracılığıyla daha çok Meslek odaları, Ticaret odaları işte Kahveciler ve Baharatçılar odası, Berberler odası gibi **kurumların desteğini kazanmak istiyoruz**. Örneğin; Pastacılar odası bir tane engelliye simit yapmayı öğretirse biz bunu başarı sayıyoruz. Böylece diyoruz ki: 5 tane engelliye farklı iş yerlerinde istihdam garantili proje yapalım. Engelliye biz temin edelim, simit yapmayı siz öğretin ve istihdamı da devlet sağlasın gibi formüllerle derneği daha işlevsel hale getirmeyi düşünüyoruz. (K20, Konum 23, Kahve Üretim ve Satışı).

Engelli katılımcıların anlattıkları STK'ların girişimciliği destekleme konusunda önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Engelli dernekleri sosyal sermaye gücünü kullanarak birçok faaliyet gerçekleştirebilir, üyelerine girişimcilik konusunda çeşitli destekler sağlayabilir. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi ülkemizde halen bu kaynağın tam olarak farkına varılmamıştır. Diğer bir ifadeyle STK'ların bu konudaki faaliyetleri oldukça yetersiz kalmaktadır. STK'lar sosyal sermayeyi kullanmayla ilgili bir bütünlük içinde hareket etmemekte ve girişimciliği desteklemek için potansiyellerini tam anlamıyla kullanmamaktadır. Bu durum Türkiye'de STK'ların engellileri girişimcilik konusunda desteklemek için bilinçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Neticede aile, arkadaş ve STK gibi sosyal sermaye kaynakları engelli girişimcilere önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu katkılar çeşitli desteklerle daha da artırılabilir. Engellileri girişimcilik konusunda bilgilendirme ve girişimciliği bir istihdam alternatifi olarak destekleme konusunda engelli derneklerine büyük görevler düşmektedir. Engelli dernek üyelerinin girişimcilikle ilgili konularda birlikte hareket etmesi mümkündür. Böylece engelliler birbirlerinin iş fikirlerini dinleyerek, girişimcilik konusunda diğer dernek üyeleri teşvik edilebilir. Hatta Görme engelliler derneği, İşitme engelliler derneği, Serebral Palsi derneği gibi belirli engel türlerine yönelik derneklerin girişimcilik faaliyetleriyle ilgili üyelerini bilinçlendirmesi ve onların birlikte iş fikirleri geliştirebilecekleri ortamlar oluşturmaları sağlanabilir. Engelli girişimcilerde sosyal sermayenin desteklenmesi için bazı öneriler şu şekildedir.

1. Engelli için bir sosyal sermaye kaynağı olan aile ve arkadaşlar girişimcilik konusunda bilinçlendirilmelidir. Böylece engellilerin girişimciliği potansiyel bir işgücü faaliyeti olarak seçme konusunda özgüvenleri artırılabacaktır.
2. STK'lar, sosyal sermaye desteğini harekete geçirerek, engellileri girişimciliğe yönlendirecek faaliyetler düzenleyebilir. Ancak bunun gerçekleşmesi için önce kendilerindeki potansiyel gücün farkına varmaları gerekmektedir.

3.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Bu çalışmada Türkiye'de engellilerin karşılaştığı istihdam sorununa alternatif bir çözüm olarak girişimcilik yöntemi incelenmektedir. Çalışmada bu olgu asıl muhatabı olan engellilerin kendilerine sorulmaktadır. Bu doğrultuda çeşitli desteklerden yararlanarak

kendi işini kurmuş 20 engelli katılımcıyla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Aşağıda elde edilen bulgular çalışmada ele alınan dört tema üzerinden değerlendirilmektedir.

Algılar: Çalışmada öncelikle katılımcıların engellilik ve girişimcilik kavramlarını nasıl algıladıkları ve bunlar arasında kurdukları bağlantı araştırılmaktadır. Katılımcıların engellilik olgusunu, fiziksel olmaktan çok sosyal bir kısıtlanmışlık olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda engellilerin çalışarak ekonomik olduğu kadar sosyal zorlukların da aşmaları mümkün olmaktadır. Katılımcıların çalışma deneyimlerinden girişimciliğin sosyal yönünü daha fazla vurguladıkları görülmektedir. Girişimcilik diğer istihdam şekillerine göre aile ile birlikte çalışabilme ve belirli bir çevrede farklı insanlarla sosyal ilişkiler kurma imkânı sağlamaktadır. Girişimcilik ve serbest çalışma engellilerin istihdam sorunu yanında sosyal dışlanma ve ayrımcılık gibi toplumsal sorunlarının da çözümü için etkili bir istihdam yöntemi olmaktadır.

Engelli katılımcıların girişimcilik olgusu hakkındaki düşünceleri ise engelli olmayan bireylerden pek farklı değildir. Onlara göre girişimci çeşitli ihtiyaçları fark ederek bunları uygun bir iş alanına dönüştüren kişi olmaktadır. Diğer yandan katılımcıların engellilik ve girişimcilik etkileşiminde bazı benzer noktalar yakaladıkları tespit edilmiştir. Nitekim katılımcıların zorluklar karşısında yılmayan mücadeleci yapıları, olaylara farklı açılardan bakabilmeleri, stres altında bile sabırlı kişilikleri hatta espri yapabilme yetenekleri gibi engelli olmanın getirdiği davranış şekillerinin girişimciliğe uygun özellikler taşıdığı görülmektedir. Hatta bazı katılımcıların bu özellikleri girişimcilik faaliyetinde başarıyla kullandıkları gözlemlenmiştir. Böylece engelli olarak edindikleri deneyimleri bir girişimci olarak iş fırsatına dönüştürdükleri ve iş piyasasında varlıklarını sürdürdükleri belirtilebilir. Gerçekten de hayatı bir engelli olarak deneyimlemenin bu kişilerin girişimciliği bir istihdam fırsatına dönüştürmelerine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Motivasyonlar: Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği seçme nedenleri araştırılmıştır. Bu kapsamda engellileri bir istihdam yöntemi olarak girişimcilik yapmak için motive eden faktörlerin çekme ve itme faktörleri olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Çekme faktörleri, engellileri girişimci olmak için gönüllü olarak harekete geçiren faktörler olmaktadır. Katılımcıların girişimciliği seçerken esnek çalışma, bağımsızlık, başkalarına yararlı olma, bir fırsatı değerlendirme, ilgi alanı

ve yetenekler doğrultusunda çalışabilme ve statü gibi çekme faktörlerin etkisinde kaldıkları görülmektedir. Bu faktörlerden en fazla vurgulanan esnek çalışma ve statü olmuştur.

Katılımcılar tarafından girişimciliğin sağladığı esnekliğin çalışma temposu, iş saatleri ve iş koşulları bakımından kendilerine çeşitli avantajlar sağladığı belirtilmektedir. Engelliler bir girişimci olarak çalıştıklarında gerektiğinde ara vererek, gerektiğinde işi bir yakınına bırakarak daha rahat çalışabildiklerini hatta engelden kaynaklanan sağlık kontrollerine bile devam edebildiklerini ifade etmektedir. Ücretli istihdam yöntemlerinde olmayan bu özelliklerin yanında girişimciliğin ayrıca aile ile birlikte çalışabilme kolaylığı da sağladığı görülmektedir. Özellikle engelli kadınlar iş/yaşam dengesine daha uygun olduğu için girişimciliği seçtiklerini vurgulamaktadır.

Katılımcıların girişimcilik kararında etkili olan çekme faktörlerinden bir diğeri de statü ve kazançtır. Gerçekten de patron olma ve para kazanma gibi avantajlar girişimciliği engelliler için cazip bir istihdam yöntemi haline getirmektedir. Bazı katılımcılar kendilerine iş adamı, patron gibi statü bildiren unvanlarla hitap edilmesinden hoşnut olduklarını belirtmektedir. Ayrıca kendi başına bağımsız çalışabilme özgürlüğü, ilgi alanı ve yeteneklerini bir işe dönüştürebilme fırsatı gibi çekme faktörlerinin de katılımcıların bir istihdam şekli olarak girişimcilik tercihlerinde güdüleyici olduğu görülmektedir.

Engellileri girişimciliğe yönlendiren diğer bir motivasyon grubu ise itme faktörleri olarak adlandırılmaktadır. Bu faktörlerin çekme faktörlerinden farkı gönüllülük esası yerine engellileri girişimciliği seçmek zorunda bırakan bir nevi onları girişimciliğe iten faktörler olmasıdır.

Çalışmada katılımcıların itme faktörlerinden işsizlik, ayrımcılık ve sosyal dışlanmanın etkisinde kaldıkları görülmektedir. İşsizlik engellileri girişimcilik yapmaya iten en önemli neden olmaktadır. Katılımcılar uzun süre işsiz kalmanın veya sürekli geçici işler yapmalarının girişimcilik tercihlerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ağır engelleri nedeniyle iş piyasasına giremeyenler, engelli kadınlar ve eğitim seviyesi düşük engelliler için de girişimciliğin en kolay istihdam yöntemi olduğu görülmektedir.

İşsizlik gibi engellileri girişimciliğe iten sebeplerden bir diğerrinin de iş piyasasında karşılaşılan ayrımcılık olduğu belirtilmektedir. Katılımcılar işyerlerinde yaşanan açık ya

da örtülü ayrımcılık deneyimlerinin ve kendilerine karşı olumsuz davranışların girişimciliğe başlamada etkili olduğunu belirtmektedir.

Engellileri girişimcilik yapmaya iten faktörlerden sonu ise sosyal dışlanma olmaktadır. Engelliler toplumla bütünleşmelerini önleyen sosyal, ekonomik ve kültürel birçok faktörden girişimcilik yoluyla kurtulduklarını belirtmektedir. Çekme ve itme nedenleri arasında bir değerlendirme yapılacak olursa; engelli katılımcıların itme faktörlerinin daha fazla etkisinde kaldıkları söylenebilir. Büyük ölçüde olumsuz güdülere dayansa da girişimcilik her birey gibi engellilerin de hakkı olan bir kariyer tercihidir. Diğer taraftan çekme ve itme faktörlerinin etkisiyle girişimcilik yapmaya karar veren engelli katılımcıların bazı zorluklarla karşılaştıkları görülmektedir.

Zorluklar: Bu bölümde engelli katılımcılar için girişimciliğin zorlukları incelenmektedir. Katılımcıların girişimcilik konusunda tüm bireylerin yaşadıkları zorlukların dışında engelli olmaktan kaynaklanan zorluklarda yaşadıklarını görülmüştür. Bunlar arasında başlangıç sermayesini bulmadaki zorluklar, eğitim ve destek eksiklikleri, aile ve çevrenin önyargıları, refah (fayda) tuzağı, müşteri ayrımcılığı, iş ve meslek danışmanlarının olumsuz tutumları ve pandemi sürecinin etkileri yer almaktadır. Engellilerin bu zorluklardan başlangıç sermayesini bulma, eğitim ve destek eksikliği ile aile ve çevrenin önyargılarını daha fazla vurguladıkları tespit edilmiştir.

Başlangıç sermayesini bulmakta tüm girişimciler zorlanırken; engelli girişimciler daha fazla zorlanmaktadır. Engellilerin başlangıç sermayesini bulmada zorluk yaşamaları engelli olarak finansal kaynak ve kişisel birikimlerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca engelliler düşük kredi notu nedeniyle bankalar tarafından güvenilir olarak algılanmadıklarını belirtilmektedir.

Engellilerin girişimcilik konusunda vurguladıkları bir diğer zorluk nedeni de eğitim ve destek eksikliğidir. Temel eğitimde yaşanan zorluklar ve mesleki deneyim yetersizlikleri nedeniyle engelli katılımcıların girişimciliğe eksik bilgilerle, başka bir ifadeyle diğerlerine göre oldukça geriden başladıkları görülmektedir.

Katılımcıların girişimcilik konusunda dile getirdikleri diğer bir zorlukta aile ve çevrenin önyargıları olmaktadır. Elde edilen veriler katılımcıların girişimcilik konusunda yakın çevrenin caydırıcı etkisinde kaldıklarını göstermektedir. Genellikle aile ve arkadaşlar gibi sınırlı bir çevresi olan engelliler bu kişilerin güvensiz tutum ve davranışlarından

etkilenmekte ve girişimcilik konusunda cesaretleri kırılmaktadır. Tam tersine bilinçli aileler girişimcilik konusunda engelliye cesaretlendirmektedir. Bu durum ailede girişimcilik konusundaki farkındalığın önemini göstermektedir.

Engelli katılımcılar girişimcilik için Pandemi dönemi, Refah(fayda) tuzağı, Müşteri ayrımcılığı ve İş danışmanlarının tutumları gibi zorluk nedenlerinden de etkilendiklerini belirtmektedir. Refah (fayda) tuzağı, engellinin girişimciliğe başladığında düzenli sosyal yardım gelirini kaybetme korkusudur. Bu zorluğun katılımcıların girişimciliğe başlamalarını engellediği görülmektedir. Görüşmelerin Pandemi döneminde gerçekleştirilmesi özellikle iş kurma aşamasındaki engelliler için ayrı bir zorluk nedeni olarak ifade edilmektedir. Pandemi şartlarında işyerlerinin kapanması, işlerin durması gibi aksaklıklar bazı engelli girişimcileri işi kapatmaya kadar giden zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Müşterilerin ayrımcı davranışları ve iş danışmanlarının tutumları gibi engelli olmaktan kaynaklanan zorlandıkların da girişimcilikte etkili olduğunu görülmektedir.

Destekler: Engellilerin bir istihdam şekli olarak girişimcilikte devamlılık gösterebilmesi yukarıdaki zorlukları aşmak için gereken desteklerle mümkün olmaktadır. Bu nedenle son bölümde engelli girişimciler için girişimcilik konusundaki destekler incelenmektedir. Engellilerin bir istihdam şekli olarak girişimciliğe başlarken finansal, beşerî ve sosyal sermaye desteklerinden yararlandıkları görülmektedir.

Finansal sermaye tüm girişimciler için iş kurmada gerekli bir sermaye kaynağıdır. Ancak düzenli bir gelir ve birikimleri olmadığından engelliler girişimcilik konusunda maddi desteklere daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Çalışmamıza katılan engelliler iş kurma aşamasında çoğunlukla aile içi finansman, hibe desteği ve banka kredileri olmak üzere üç destekten yararlandıklarını belirtmektedir.

Katılımcılar hibe desteğinin iş kurma sürecini hızlandırdığını ve iş fikirlerini bu yolla geliştirebildiklerini ancak bu desteğin artırılması ve çeşitli kredilerle güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Katılımcıların girişimcilikte başvurdukları bir diğer finansal destek kaynağı banka kredileridir. Bir teminat gösteremedikleri ve ayrımcı tavırlarla karşılaştıkları için engelli katılımcıların bankalara karşı önyargılı bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Bu önyargıların iş kurmak isteyen engellileri aile içi finansman desteklerine yönlendirdiği tespit edilmiştir. Teminat istenmemesi veya faizin olmaması

nedeniyle engelliler girişimcilikte aile içi finansal kaynakları daha güvenilir bulmaktadır. Anne, baba, eş, kardeş, arkadaş gibi yakın çevrenin iş kurmada gerekli finansal desteği sağlamak için kullanıldığı görülmektedir. Ailenin birikimi olmaması durumunda ise gerekli sermaye yine aile üyeleri ve yakın çevre üzerinden alınan banka kredisi ile sağlanmaktadır. Bu durum aile içi fonların engelli girişimciler için iş kurmada önemli bir finansal kaynak olduğunu göstermektedir.

Engelliler girişimcilere gereken bir diğer sermaye kaynağı da beşerî sermaye olmaktadır. Bilgi, beceri ve tecrübelerden oluşan ve çoğunlukla eğitim yoluyla kazanılan beşerî sermaye konusunda da engellilerin çeşitli eksiklikleri bulunmaktadır. Beşerî sermaye eksikleri giderilmezse diğer bir ifadeyle doğru eğitim destekleri sağlanamazsa engellilerin girişimcilikte başarılı olmaları çok zordur. Engelli katılımcıların verdiği bilgilere göre girişimcilikte beşerî sermayeyi destekleyen dört kaynak tespit edilmiştir. Bunlar temel ve mesleki eğitim, iş ve aile deneyimleri, girişimcilik eğitimleri ve iş danışmanı destekleridir.

Engellilerin girişimcilik için gerekli bilgi ve beceriyi öncelikle temel ve mesleki eğitimde edinmeleri gerekmektedir. Ancak elde edilen bulgular engellilerin temel ve mesleki eğitim konusunda yeterince desteklenmediğini göstermektedir. Katılımcıların eğitim sürecinde yaşadıkları zorluklar nedeniyle bu hizmetlerden tam anlamıyla faydalanamadıkları görülmektedir. Bu durum girişimcilik için gerekli niteliklerin kazanılmasını da etkilemektedir. Eğitim eksiklikleri teknik bilgi, yaratıcılık, bilişsel yetenekler gibi girişimcilik için gerekli beşerî sermaye unsurlarının engellilerde yetersiz olmasına yol açmaktadır.

Katılımcıların girişimcilik için gerekli beşerî sermaye kaynaklarından biri de önceki işleri ve aile yanında edindikleri deneyimleri olmaktadır. Girişimcilik için engellilerin yararlandıkları beşerî sermaye kaynaklarından bir diğeri de girişimcilik eğitimleridir. Temel ve mesleki eğitim eksiklikler düşünülecek olursa; engelliler için girişimcilik eğitimlerinin bu boşluğu dolduracak nitelikte olması gerekmektedir. Buna rağmen Türkiye’de girişimcilik eğitimlerinin engellilere normal bireylerle karma olarak ve uzaktan eğitim yöntemiyle verildiği görülmektedir. Görme, işitme engelliler gibi bazı engel türlerine sahip vatandaşların bu eğitimlerden tam anlamıyla yararlanması oldukça zor görülmektedir. Dolayısıyla engelliler kendilerine uygun olmayan girişimcilik

eğitimleri nedeniyle destek eksiklikleri yaşamaktadır. Bu eğitimlerin süreç, içerik, yöntem ve araçlar anlamında engellilere hatta engel türlerine özgü olması gerekmektedir. Engellilerin yararlandıkları bir diğer beşerî sermaye kaynağı ise iş danışmanı desteğidir. İş ve meslek danışmanlarının engellileri yaptıkları işler ve girişimcilikle ilgili fırsatlar konusunda bilgilendirmeleri gerekmektedir. Ancak katılımcılar danışman desteği konusunda da çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmektedir. Özellikle engelliler tarafından iş kurma aşamasında ve sonrasında danışman desteğinin uygulamalı olarak devam etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Engellilerin girişimcilikte kullandıkları son sermaye kaynağı ise sosyal sermayedir. Bireyler arasındaki ilişkilerden doğan sosyal sermaye iletişim ağlarına bağlı olarak oluşan ve girişimcilik için gerekli bir kaynaktır. Engellilerin ise genellikle aile ve arkadaşlar dışında sosyal çevreleri olmadığından sosyal sermaye konusunda da desteklenmeleri gerekmektedir. Engelli katılımcıların girişimcilikte aile desteği, arkadaş desteği ve STK desteği olmak üzere üç sosyal sermaye kaynağından yararlandıkları görülmektedir.

Katılımcıların sosyal sermaye destekleri arasından en fazla aile desteğini kullandıkları görülmektedir. Aile ile kurulan sosyal bağların engelliler için bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği güçlendirdiği belirtilmektedir. Aile üyelerinin işin kurulmasından geliştirilmesine kadar girişimcilik sürecinin tüm aşamalarında engellinin açığını kapatan bir destek kalkanı olduğu anlaşılmaktadır. Engelliler için aile gibi arkadaş bağlarının da sosyal sermayenin geliştirilmesinde büyük etkisi olmaktadır. Onlar için arkadaşlar birbirine sahip çıkan ve destek olan, girişimcilik sürecinde ise bilgi ve iletişim çeşitliliğini artıran destek kaynaklarıdır. Katılımcılar girişimcilikte STK'ları da bir sosyal sermaye desteği olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Engelliler, üyesi oldukları STK'larda kurulan sosyal ağlar aracılığıyla girişimcilik desteklerinden haberdar olduklarını, iş fikri oluşturduklarını, iş planı geliştirme ve proje yazma gibi konularda bu sosyal ortamlardan etkilendiklerini belirtmektedir. Ancak Türkiye'de bir sosyal sermaye kaynağı olarak STK'ların engelli üyelerini girişimcilik konusunda yeterince desteklemediği görülmektedir.

Sonuç olarak girişimcilik algıları engellileri iş kurma konusunda harekete geçirmektedir. Çekme ve itme faktörlerinin etkisinde kalan engelliler girişimciliğe yönelmekte ancak bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Engelliler bu zorlukları aşmak için çeşitli desteklere

diğer bir ifadeyle, finansal, beşerî ve sosyal sermaye kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu süreç birbirini sebep-sonuç ilişkisiyle etkileyen ve geliştirilmesi gereken bir sistemi oluşturmaktadır. Bu konuda Türkiye’de yapılması gereken ise iş piyasası dışındaki engellilerin girişimciliğe yönlendirilmelerini sağlayacak mekanizmalar üretilmesi daha da önemlisi girişimcilik sürecini engelliler için destekleyici istihdam politikaları geliştirilmesidir.

SONUÇ

Küresel nüfusun yaşlanması, sağlık sorunlarındaki artışlar, doğal afetler gibi nedenlerle dünyadaki engelli sayısı giderek artmaktadır. Engelliler; eğitim, sağlık, ulaşım vb. sorunlar yanında istihdam konusunda da çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Engellilerin istihdam olanakları konusunda ayrımcılığa maruz kaldıkları bugün yaygın olarak kabul edilen bir gerçektir. Türkiye’de nüfusun % 6,9 gibi azımsanamayacak bir kısmı engelli olmasına rağmen, engellilerde işgücüne katılma oranı sadece %22,1’dir. Başka bir deyişle, ülkemizde çalışma çağındaki her beş engelli bireyden dördü istihdam dışında kalmaktadır.

Engellilerin istihdam dışında kalması ülke ekonomisi için milyonlarca kişilik beşerî sermayenin israfı anlamına gelirken; engelli birey için ekonomik ve sosyal sorunlar demektir. Engelliler iş piyasasının dışında kaldıklarında işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sorunlar yaşamaktadır. İstihdam, her birey gibi engelli için de toplumla bütünleşmeyi sağlayan etkili bir araçtır. Ancak engellilerin istihdamı engelli olmayanlar gibi gerçekleşmediğinden bu konuda özel istihdam yöntemleri ile desteklenmeleri gerekmektedir.

Bu istihdam yöntemlerinden biri girişimciliktir. Bireysel çalışma olarak ifade edilen girişimcilik, engellinin kendisi ve yakın çevresinin sağladığı olanaklarla ya da devlet destekleriyle kendi işini kurup devam ettirmesi esasına dayanan bir çalışma şeklidir. Günümüzde istihdam yöntemlerindeki değişimler tüm dünyada girişimciliği popüler hale getirmektedir. Bu durum engelli bireyler içinde geçerli olmaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi ülkemiz içinde engellilerin istihdamı konusunda sürekli kota, korumalı işyerleri gibi belirli yöntemlerin yanında girişimcilik gibi farklı yöntemlerin geliştirilmesine de ihtiyaç duyulmaktadır. Engellilerin işgücüne katılma oranlarındaki düşüklük ve sürekli artan işsiz engelli sayısı bunu kanıtlar niteliktedir.

Tüm dünyada engelli istihdamının artırılması için fırsatlardan birinin girişimcilik olduğuna dair giderek artan bir görüş bulunmaktadır. Girişimciliğin, engelli kişilerin iş piyasasında karşılaştığı bazı zorlukları önleyebileceği, hatta onlara ücretli istihdam yöntemlerinden farklı avantajlar sunabileceği iddia edilmektedir.

Girişimcilik, çeşitli riskleri göze alarak insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir değer yaratma sürecidir. Çeşitli fırsatları fark eden girişimci, beceri ve çabasını kullanarak bunları iş fikirlerine dönüştüren yenilikçi ve yaratıcı kişi olmaktadır. Literatürde girişimci kavramına ilişkin tanımlamaların ortak noktası girişimcilerin başkalarının algılayamadığı fırsatları sezip bunları kazançlı iş fikirlerine dönüştürme yeteneği olmaktadır. Bu fikirler işlerlik kazandıkça girişimci önce kendine sonrasında başkalarına istihdam alanları yaratmaktadır. Engellilerde diğer bireyler gibi kariyerine girişimci olarak devam etme özgürlüğüne sahiptir. Gerekli destekler verildiği takdirde girişimcilik engelli bireyler için işgücüne katılmak, kazanç sağlamak ve sosyal dışlanmanın etkilerini azaltmak için etkili bir istihdam yöntemi olmaktadır.

Türkiye’de engelli istihdamının artırılması noktasında girişimcilik faaliyetinin incelendiği çalışmamızda bu olgu bizzat engelli girişimcilerin kendilerine sorulmuştur. Çalışmaya dahil olan farklı engel türlerinden 20 katılımcının girişimcilik deneyimleri incelenmiş olup, verilen cevaplar nitel analiz yöntemiyle değerlendirilerek aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

İlk olarak katılımcıların engellilik ve girişimciliği nasıl algıladıkları ve bu olgular arasında nasıl bir ilişki kurdukları incelenmiştir. Engelliliği herkesin başına gelebilecek fiziksel ve/veya zihinsel bir durum olarak gören katılımcıların buna takılıp kalmak yerine sosyal hayata adapte olmanın yollarını aradıkları görölmüştür. Onlara göre; çalışan, üreten, insanlara faydalı olan birey engelli olarak görölmemektedir. Engelli olmanın asıl göstergesi topluma dahil olamamaktır. Katılımcıların girişimcilik kavramına ilişkin görüşleri ise diğer bireylerden farklı değildir. Girişimcilik, onlara göre yeni bir fikir üretmek, fırsatları değerlendirmek ve kazanç sağlamak amacıyla bir iş kurmak anlamına gelmektedir.

Girişimcilik ve serbest çalışmanın engellilere çeşitli avantajlar sağlayan bir istihdam yöntemi olduğu görölmektedir. Engelliler girişimcilik yoluyla belirli bir çevrede sürekli farklı insanlarla da tanışarak daha çabuk sosyalleşmektedir. Engelli, bir taraftan insanların ihtiyaç ve sorunlarını giderme fırsatı bulurken, diğer taraftan bir fayda yaratmanın verdiği özgüvenle onlarla doğrudan iletişim kurabilmektedir. Katılımcılar bu etkileşim sayesinde çevre ile olumlu ilişkiler geliştirdiklerini; topluma faydalı olduklarını, statü ve değer kazandıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmada katılımcıların engelli olarak sahip oldukları bazı özelliklerden girişimcilik yaparken yararlandıkları görülmüştür. Örneğin; geniş bir hayal gücü, alternatif çözümler üretebilme yeteneği, birçok riskli durumu birlikte yönetebilmek, baskı altında bile insanlara nezaket gösterebilmek, stresini kontrol edebilmek gibi engelli olmanın getirdiği kişilik özelliklerini girişimcilik sürecinde kullandıkları belirlenmiştir. Darcy ve arkadaşları (2020)'da çalışmalarında bazı benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Gerçekten birçok engelli hayatlarında çeşitli zorluklarla mücadele etmek durumdadır. Bu nedenle kolayca yılmayan, sabırlı ve mücadeleci kişilikte insanlardır. Bu özellikler girişimcilik için de ihtiyaç duyulan bazı niteliklerdir.

Çalışmamızda ikinci olarak engelli katılımcıların bir istihdam yöntemi olarak girişimciliği tercih etme nedenleri incelenmiştir. Literatürde engellileri girişimciliğe yönlendiren ve motivasyonlar olarak adlandırılan bu nedenlerin çekme ve itme faktörleri şeklinde ikiye ayrıldığı görülmektedir. Çekme faktörleri engellilerin girişimciliği seçerken isteyerek yani gönüllü olarak hareket ettikleri faktörlerdir. Çalışmaya dahil olan engelliler girişimciliği seçerken; esnek çalışabilmek, bağımsız hareket edebilmek, bir fırsatı değerlendirmek, başkalarına yararlı olmak, ilgi alanı ve yeteneklerini işe dönüştürebilmek ve statü gibi çekme faktörlerinin etkisinde kaldıklarını belirtmişlerdir.

Çoğu ücretli istihdam yöntemlerinde bulunmayan bu avantajlardan en fazla vurgulanan esnek çalışma imkânı ile statü elde etme üstünlüğü olmuştur. Girişimciliğin önemli bir avantajı olan esnek çalışma sayesinde, katılımcıların engelin yarattığı sınırlılıkla iş temposunun yoğunluğunu dengeleyebildikleri görülmüştür. Başka bir ifadeyle, ücretli istihdamdaki gibi bir mesai kavramı olmadan çalışabilme imkânı engelli katılımcılar için girişimciliği çekici kılan en önemli sebep olmuştur. Katılımcıların serbest sürelerde çalışırken, sağlık sorunlarıyla bile ilgilendiği, işini başkasına ödünç bırakarak tedavi ve kontrole gitme fırsatı bulduğu görülmektedir. Ayrıca girişimcilik çalışma temposunu kendine göre ayarlayabilme esnekliği de sunmaktadır. Engellinin girişimcilikte ailesinin desteğini alarak onlarla birlikte çalışabilmesi de kolaylıklar sağlamaktadır. Girişimcilik iş/yaşam dengesi açısından da engellilere avantajlar sağlamaktadır. Özellikle kadın katılımcılar, engeline rağmen çocuklarla ve ev işleriyle ilgilenererek de iş yapabilmenin bu istihdam şeklini seçmelerinde etkisi olduğunu belirtmektedir. Benzer olarak işyerinin mekânsal konumu diğer bir ifadeyle eve yakınlığı ve çalışma ortamını kendi durumuna göre ayarlayabilme özgürlüğü bu çalışma şeklini engelliler için cazip hale getirmektedir.

Katılımcıların girişimcilik yapmalarında etkili olan çekme faktörlerinden bir diğeri de statüdür. Gerçekten de girişimciliğin başarılı bir şekilde devam ettirilmesi toplumda engelliye saygı ve hayranlık kazandırmaktadır. Örneğin bazı katılımcılar kendilerine patron denmesinden ve örnek gösterilmekten hoşnut olduklarını belirtmektedir. Toplumda statü kazanmak ve iyi kazançlar elde etmek gibi avantajlar girişimciliği engelliler için çekici bir iş alanı haline getirmektedir. Ayrıca başkalarına bağlı olmadan kendi işini yapabilme özgürlüğü, ilgi alanı ve yetenekleri bir işe dönüştürebilme imkânı gibi diğer çekme faktörlerinin de katılımcıların bu istihdam şeklini seçmelerinde etkili olduğu görülmektedir.

Engellileri girişimciliği seçmelerinde etkili olan bazı faktörler ise itme faktörleri olarak adlandırılmaktadır. Bunlar çekme faktörleri gibi gönüllü bir seçimin söz konusu olmadığı diğer bir ifadeyle, engelliye girişimcilik yapmak zorunda bırakan faktörlerdir. Çalışmamıza katılan engellileri girişimciliğe iten faktörlerin; işsizlik, iş piyasasında karşılaşılan ayrımcılık ve sosyal dışlanma olduğu görülmüştür.

İş piyasasına girmek için tüm ihtimalleri tükettiğine inanan engelliler işsizlikte son çare olarak girişimciliğe yönelmektedir. Günümüzde işçi ya da memur olarak çalışma imkanının oldukça zorlaşması, kota ve korumalı işyerleri gibi yöntemlerin yetersiz kalması vb. nedenler engellileri girişimciliğe yapmak zorunda bırakmaktadır. Ücretli istihdam yöntemlerinde uğranılan ayrımcılıkta itici bir faktör olmaktadır. İş piyasasında işveren ya da arkadaşları tarafından ayrımcılığa uğradığı için işini bırakan ve girişimciliğe yönelen engelliler bulunmaktadır. Diğer yandan bazı engelliler sosyal dışlanmaya maruz kalmamak içinde girişimciliğe yönelmektedir. Sosyal bütünleşme ve topluma dahil olma gibi faktörler bu durumda etkili olmaktadır. Çalışmamıza dahil olan katılımcıların girişimcilik konusunda çekme faktörlerine nazaran itme faktörlerinin daha fazla etkisi kaldıkları görülmektedir. Bu durum engelliler için kamu ve özel sektörde iş bulmanın zorluklarıyla açıklanabilir.

Çalışma kapsamında üçüncü olarak engellilerin girişimcilik sürecinde hangi zorluklarla karşılaştıkları incelenmiştir. Aslında iş kurma süreci tüm girişimciler için belli zorluklar taşımaktadır. Ancak engellilerde bu zorluklara engelli olmaktan kaynaklanan zorluklarda eklenmektedir. Girişimcilikte karşılaşılan engellilere özgü zorluklar; başlangıç sermayesini bulmak, eğitim ve destek eksikliği, aile ve çevrenin önyargıları, refah (fayda)

tuzağı, müşteri ayrımcılığı, iş ve meslek danışmanlarının olumsuz tutumları ve çalışmanın yapıldığı pandemi süreci olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların girişimcilikte en fazla başlangıç sermayesini bulmak için zorlandıkları görülmüştür. Engelliler belirli bir gelir ya da kişisel birikimlere sahip olmadıklarından iş kurmak için gereken sermayeyi bulmakta zorluk yaşamaktadır. Ayrıca katılımcılar tarafından teminat gösteremedikleri için bankaların kendilerine kredi vermedikleri belirtilmiştir. Boylan ve Burchardt (2002) tarafından engelliler için girişimciliğin zorluklarının incelendiği çalışmada benzer bir sonuçlara ulaşılmıştır.

Girişimcilikte engelli katılımcıların karşılaştıkları zorluklardan bir diğeri de eğitim ve destek eksiklikleri olmaktadır. Yaşadıkları zorluklar ve ayrımcılık nedeniyle birçok engellinin temel eğitime devam edemediği ve diğer konular gibi girişimcilikte de eksikleri bulunduğu görülmektedir. Ayrıca işsizlik ve vasıfsız işlerde yoğunlaşmaları nedeniyle engellilerin iş tecrübesi açısından da eksikleri bulunmaktadır. Eğitim ve deneyim eksikleri girişimcilik konusunda zorluklara neden olmaktadır.

Engelli katılımcıların girişimcilikte karşılaştıkları zorluklardan biri de refah (fayda) tuzağıdır. Refah(fayda) tuzağı, engellinin düzenli sosyal yardım gelirini kaybetme korkusuyla girişimciliğe başlamayı riskli bulmasıdır. Yapılan görüşmelerde katılımcıların girişimciliğe başlamadan önce bu korkuyu yaşadıkları hatta bazılarının bu nedenle iş kurmak istemedikleri belirtilmektedir. Girişimciliğe başlamaları nedeniyle kesilen sosyal yardım parasını işin sona ermesi durumunda tekrar alma hakları bulunmasına rağmen engellilerin tereddüt etmeleri sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve vergi konularında yeterince bilgi sahibi olmadığını göstermektedir.

Katılımcıların girişimcilik konusunda dile getirdikleri diğer bir zorlukta aile ve çevrenin önyargılı tutumlarıdır. Yapılan görüşmelerde bazı katılımcıların girişimcilik konusunda yakın çevrenin caydırıcı etkisinde kaldıkları belirlenmiştir. Engellilerin genellikle sınırlı bir çevrede bulunduğundan bu kişilerin fazlasıyla etkisinde kalmaktadırlar. Girişimcilik konusunda bilgisi olmayan aile fertleri ve arkadaşların engellinin özgüvenini düşürdüğü görülmektedir.

İş ve meslek danışmanlarının olumsuz tavırları ve müşterilerin ayrımcı tutumları da engellilerin girişimcilikte karşılaştıkları diğer zorluk nedenleridir. İş ve meslek danışmanları engellilere girişimciliği önerme konusunda isteksiz olabilmektedir. Bunun

nedeni engellilerin bu işleri yapamayacakları konusundaki önyargılar olmaktadır. Diğer taraftan müşterilerde engellilerin kurduğu işletmelere karşı önyargılı olabilmektedir. Girişimcilikte engellilerin çeşitli zorluklar yaşaması bunların aşılması için desteklenmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında dördüncü ve son olarak engelliler için girişimcilik destekleri incelenmiştir. Engelli girişimciliği konusundaki literatürde bu desteklerin finansal, beşerî ve sosyal sermaye olarak üç kaynak üzerinden incelendiği görülmektedir.

Bu nedenle öncelikle engellilerin iş kurmak için kullandıkları finansal sermaye destekleri ele alınmıştır. Girişimcilik için başlangıç sermayesini bulmakta zorlanmaları nedeniyle engellilerin finansal olarak desteklenmesi gerekmektedir. Çalışmamız kapsamındaki engelli girişimciler iş kurmak için finansal destek olarak; hibe, aile içi finansman ve banka kredileri olmak üzere üç finansal destekten yararlandıklarını belirtmiştir. Katılımcılar iş kurmak için verilen hibe desteklerini yeterli bulmadıklarını işin devamlılık durumuna göre ilave desteklere ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Diğer yandan engelli katılımcıların girişimcilikte finansal sermaye kaynağı olarak genellikle aile içi destekleri kullandıkları belirlenmiştir. Güvenilir ve basit oluşu, evrak işi gerektirmemesi, faiz gibi ilave ödemelerinin olmaması bunda etkili olmaktadır. Katılımcıların en az kullandıkları finansal desteğin ise banka kredileri olduğu görülmektedir. Düzenli bir gelir ve birikimlerinin olmaması, düşük kredi notu gibi sebepler engellilerin banka kredilerine uzak durmalarına sebep olurken, katılımcılar bankaların kendilerine yönelik önyargılı tutumlarının da bunda etkili olduğunu belirtmektedir. Bankalardan finansal destek alamayan engellilerin iş kurmak için en güvenilir kaynak olan aile içi finansmana yöneldikleri görülmektedir.

Engelliler için girişimcilikte kullanılan diğer bir destekte beşerî sermayedir. Eğitim yoluyla elde edilen bilgi ve mesleki deneyimlerden oluşan bu birikim konusunda çoğu engellinin desteklenmesi gerekmektedir. Engelli katılımcıların ifadelerinden girişimcilikte kullandıkları dört beşerî sermaye kaynağı olduğu görülmektedir. Bunlar temel ve mesleki eğitim, girişimcilik eğitimleri, iş ve aile deneyimleri ve iş danışmanı destekleridir.

Engellilerin girişimcilik için gerekli bilgi ve beceriyi öncelikle temel ve mesleki eğitimden edinmeleri gerekmektedir. Ancak engellilerin temel ve mesleki eğitim

konusunda eksiklikleri bulunmaktadır. Eğitim seviyeleri düşük ve yetersiz olan engellilerin ayrıca girişimcilik konusunda da bilgi ve becerileri eksik kalmaktadır. Dolayısıyla bu eksikliklerin giderilmesi için engellilerin girişimcilik konusunda ilave desteklere ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu konuda temel eğitim müfredatında girişimcilik eğitimleri daha erken yaşlara alınarak daha fazla engellinin yararlanması sağlanabilir. Ayrıca engellilere yönelik mesleki rehabilitasyon eğitimlerine girişimcilikte dahil edilerek çeşitli önlemler alınabilir.

Engellilerin eğitim açısından yararlandığı bir diğer kaynakta genel girişimcilik eğitimleridir. Engellilerin temel eğitimden gelen eksikleri düşünülecek olursa; girişimcilik üzerine verilen eğitimlerin onlar için özel olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Ancak uygulamada engellilere verilen girişimcilik eğitimlerinin herkese hitap eden tek tip eğitimler olarak planlandığı ve uzaktan eğitim yöntemiyle verildiği görülmektedir. Bu durum bazı engel türleri için (görme, işitme engelli vb.) erişilebilirlik sorunları oluştururken; eğitim süresi, eğitici ve kullanılan araçların engellilere uygun olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla engelliler kendilerine uygun olmayan girişimcilik eğitimleri yüzünden destek eksiklikleri yaşamaktadır. Eğitim desteğinin belirli engel türleri için devamlılık göstermesi veya daha uzun süreli olması yanında belirli engel türlerine özgü formatlarda olması da gerekmektedir. Bu eğitimlerin diğer bireylerle aynı yöntemlerle verilmek yerine engellilere özgü olması gerekmektedir. Cooney tarafından 2008 yılında yapılan çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Girişimcilik eğitimleri engellilere özgü olmanın yanında engel türüne uygun araç ve yöntemlerle desteklenmelidir. Eğitimler uzman kişiler tarafından yüz yüze verilmeli, içerikleri ve süreleri engellilere uygun olmalı hatta iş kurulduktan sonra da danışmanlar tarafından uygulamalı eğitim destekleri devam ettirilmelidir.

Engelli katılımcıların iş ve aile deneyimlerini de girişimcilik için gerekli bir beşerî sermaye desteği olarak kullandıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle, önceki işlerden elde edinilen deneyimler ve aile yanında çalışırken kazanılan bilgiler engelliler için girişimcilikte bir diğer beşerî sermaye kaynağı olmaktadır. Çalışmamızda engelli katılımcıların aile yanında kazandıkları deneyimlerin önceki iş deneyimlerinden daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni engellilerin iş piyasasında deneyim kazanma ihtimalinin düşük olmasıdır.

Engelli katılımcılar tarafından belirtilen diğer bir beşerî sermaye kaynağı da iş ve meslek danışmanlarının destekleridir. İş ve meslek danışmanlarının engellilerin yaptıkları işler ve girişimcilikle ilgili fırsatlar konusunda bilgilendirmeleri gerekmektedir. Ancak bazı katılımcılar danışman desteğine ulaşmakta zorlandıklarını ve bu desteğin yeterli olmadığını belirtmektedir. Girişimcilik engellilerin istihdamını sağlamak için potansiyel bir araçtır ancak iş danışmanlarının bunu engellilere cazip gösterecek donanımlara sahip olması gerekmektedir. Bunun için öncelikle iş ve meslek danışmanlarının engellilere yönelik önyargıları giderilmelidir. Ayrıca danışmanların engellilerle iletişim konusunda eğitilmiş olması ve girişimciliği bir istihdam seçeneği olarak sunacak seviyede girişimcilik bilgisine sahip olmaları oldukça önemlidir.

Engellilerin girişimcilikte desteklenmesi gereken bir kaynakta sosyal sermayedir. Engellilerin sadece aile ve arkadaşlardan oluşan sınırlı bir sosyal çevresi bulunmaktadır. Oysa sosyal ilişkiler girişimcilik konusundaki bilgi ve fikir alışverişini teşvik etmektedir. Kısaca girişimcilikte engellilerin sosyal ağlarını geliştirecek desteklere ihtiyaçları bulunmaktadır. Engelli katılımcıların girişimcilikte aile desteği, arkadaş desteği ve STK desteği olmak üzere üç sosyal sermaye kaynağından faydalandığı belirlenmiştir.

Katılımcılar sosyal sermaye destekleri arasından en fazla aile desteğini kullandıklarını belirtmişlerdir. Aile ile kurulan sosyal bağlar engelliler için girişimciliğin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Aile üyelerinin iş fikirleri üretilmesinden müşteri ilişkilerine kadar girişimcilik sürecinin tüm evrelerinde engellinin boşluklarını kapattığı görülmektedir. Engelliler için aile gibi arkadaş bağlarının da sosyal sermaye anlamında etkisi büyüktür. Aynı yaş grubundaki arkadaşlar arasında kurulan sosyal bağlar iş fikirlerinin geliştirilmesine yönelik bilgi ve iletişim çeşitliliğini artırmaktadır.

Katılımcıların girişimcilik için STK'ları da bir sosyal sermaye desteği olarak kullandıkları görülmektedir. Bazı engelliler girişimcilik destekleriyle ilgili engelli derneklerinde kurulan sosyal ağlar aracılığıyla bilgi edindiklerini, iş fikirleri geliştirdiklerini kısaca bu ortamlardan sosyal destek aldıklarını vurgulamaktadır. Ancak engelli derneklerinin girişimcilikle ilgili konularda bu sosyal potansiyellerini yeterince kullanmadıkları görülmektedir. Aslında bu kurumlarda gerekli çalışmalar yapılarak daha fazla engelli girişimciliğe yönlendirilebilir.

Çalışmaya dahil olan engellilerin iş kurmak için gereken finansal desteklerle diğer desteklerden daha fazla ilgilendikleri fark edilmiştir. Oysa girişimcilik için asıl önemli olan beşerî ve sosyal sermaye destekleridir. Eğitim ve sosyal ağlar iş kurma fikirlerinin geliştirilmesini sağlayan en önemli araçlar olmaktadır. Ancak katılımcıların ifadelerinden engellilere verilen girişimcilik eğitimlerinin bazı eksiklikleri olduğu görülmektedir. Engellilerin girişimcilikte başarılı olmaları için hibe desteğinden önce eksiklerinden arınmış planlı bir girişimcilik eğitimine ihtiyaçları bulunmaktadır. Engelliler girişimcilik konusunda sağlam bir eğitim alamadıklarında para, zaman ve enerjinin heba olmasına yol açan hatalar yapacaklardır. Sonuçta bu başarısızlık engelliler için daha olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Sonuçta engelli katılımcıların ifadelerinden iş kurma konusunda eğitim ve sosyal boşlukları kapatmaya yönelik desteklere ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. İş ve yönetim becerilerini artırmaya yönelik eğitimler, danışman tavsiyeleri, iş projesi yazmak, ürün/hizmet oluşturmak ve geliştirmek, finansal uygulamalar, müşteri ilişkileri, pazarlama ve satış gibi konularda engelli insanların kabiliyetlerini geliştirmeleri, başkalarıyla iletişim kurmaları veya daha geniş bir faaliyet yelpazesine sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca engel türlerine göre iş projesi geliştirilecek konular, yapılabilecek işler hakkında toplantılar düzenlenmelidir. Bu şekilde kurulacak sosyal ağlar aracılığıyla engelliler birbirine daha fazla destek olabilir. Yukarıda verilen bilgiler ışığında ülkemizde engelli girişimciliğini desteklemek amacıyla verilen bazı öneriler ise şu şekildedir:

Türkiye’de engelli girişimciliğine yönelik faaliyetlerin İŞKUR ve KOSGEB dahilinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Engelli girişimciliği gibi hassas bir konuda sadece birkaç kurumun çalışması değil; eğitim, sağlık, finans ve sosyal güvenlik vb. konulardaki kurumların koordineli çalışması sağlanmalıdır.

Çalışmada girişimcilik yapmak isteyen engelliler için aile desteğinin önemli olduğu görülmektedir. Aile, bir sosyal sermaye olmanın yanında engelli için gerektiğinde finansal gerektiğinde beşerî bir sermaye kaynağı da olmaktadır. Tüm aile üyeleri bilgi, beceri ve yeteneklerini birleştirerek kurulan girişimin tüm aşamalarında çalışmakta ve engelliye destek olmaktadır. Dolayısıyla engelliler kadar engelli ailelerinin de girişimcilik konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de engellilerin girişimcilik konusundaki farkındalığının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için başarılı iş projeleri olan engelliler devlet tarafından ödüllendirilmelidir. Burada önerimiz her yıl başarılı engelli girişimci ödülleri verilmesidir.

Girişimcilik için başlangıç sermayesini bulmakta zorlanan engellilere hibe ve teşvikler yanında farklı finansal olanaklar da sağlanmalıdır. Engelliler için işin başarı ve devam durumuna göre hibe ve ilave krediler verilmelidir.

Türkiye’de engelliler girişimcilik eğitimi konusunda oldukça yetersizdir. Eğitim müfredatında girişimcilik eğitimlerinin mümkün olduğunca erken yaşlara kadar indirilmesi yoluyla birçok engelli girişimcilik bilincini zorunlu eğitim çağında kazanmaya başlayacaktır. Benzer olarak özel eğitimdeki engelliler için mesleki rehabilitasyon programlarına girişimcilikte dahil edilmelidir.

Engelli girişimciler için zorluk alanlarından biri de yardımcı teknolojilerdir. Engelliler için işyerindeki faaliyetleri ve yaşam kalitesini kolaylaştıran yardımcı cihazların temin edilmesi ve eğitimi devlet tarafından desteklenmelidir. Bu engelliler tarafından kurulacak işletmelerin verimliliğinde önemli rol oynayacaktır.

Engelli girişimciler için bir diğer zorluk olan yüksek işyeri kiralari ve engelliye işyeri kiralamak istemeyen önyargılı işyeri sahipleri için de çeşitli çözümler üretilmelidir.

Engelli girişimciliğinin desteklenmesine yönelik bu eksiklerin giderilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde beşerî ve sosyal sermaye eksikleri devam ederken hibe gibi finansal desteklerin verilmesi istihdam anlamında sınırlı ve geçici çözüm sağlayacaktır. Engellilerin istihdam için desteklenmeleri gerektiği; bununla birlikte doğru destek ve yöntemlerle daha fazla engellinin istihdam edileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AB (2010). Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahhüt. Erişim Adresi: https://www.turged.org.tr/Hukuk-Engelli-Mevzuati/Avrupa_Engellilik_Stratejisi_2010_2020.doc (Erişim Tarihi: 6/12/2022).
- AB (2022). Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi. Erişim Adresi: <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708> (Erişim Tarihi: 21/02/2023).
- Abodunrin, S. A. ve Komolafe, A. F. (2019). Entrepreneurship as a Tool For Economic Development of Women With Visual Impairment in Nigeria. *International Journal of Arts, Languages and Business Studies (IJALBS)*, 2 (1). 233-238.
- Adenutsi, D. E., (2009). Entrepreneurship, job creation, income empowerment and poverty reduction in low-income economies. *Glisten Strategic Solutions*, GSP/09/001. Erişim Adresi: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/29569/1/Adenutsi_Entrepreneurship.pdf. (Erişim Tarihi: 16/02/2022).
- Akçalı, Ş. (2015). Görme Engellilere Yönelik Tasarlanan Mekânların Erişilebilirlik Kapsamında İrdelenmesi: Görme Engelli Kütüphaneleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Aktaş, R. (2019). Yeni Girişimler için Finansal Kaynaklara Erişim. B. Zafer Erdoğan (Ed.), *Kosgeb Girişimcilik El Kitabı* içinde (234-255).
- Altan, Ö. Z. (1999). Türkiye’de Sakatların İstihdam Edilerek Korunmalarını Öngören Sosyal Politikalar Yeniden Yapılanırken, *Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimsel Fakültesi Dergisi*, 15 (1-2), 411-436.
- Alvarez S. A. , Barney J. B., Young S.L. (2010). Debates in Entrepreneurship: Opportunity Formation and Implications for the Field of Entrepreneurship. Zoltan J. Acs, David B. Audretsch (Ed.), *Handbook of Entrepreneurship Research* (23-46). London: Springer New York Dordrecht Heidelberg.
- Anderson, M., ve Galloway, L. (2012). The value of enterprise for disabled people. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 13 (2), 93-101.
- Bagheri, A., ve Abbariki, M. (2017). Competencies of Disabled Entrepreneurs in Iran: Implications for Learning and Development. *Disability & Society*, 32 (1), 69-92.
- Balcı, S. (2013). *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, İstanbul: Libra Kitap.
- Barnes, C. (1992). *Disability and Employment*, University of Leeds: BCODB July. Erişim Adresi: <http://disabilitystudies.leeds.ac.uk/archiveuk/Barnes/dis%20and%20emp.pdf>.
- Barnes, C. ve Mercer, G. (2003). *Disability*. Cambridge: Polity Press.

- Belen E. (2019). Networking (Ağ Kurma). B. Zafer Erdoğan (Ed.), İçinde Kosgeb Girişimcilik El Kitabı (s.172-203): KOSGEB.
- Berkün, S. (2013). Özürlülerin İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler, ÇSGB. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayın No: 38, Ankara.
- Berthoud, R. (2008). Disability Employment Penalties in Britain. *Work, Employment and Society*, C 22(1), 129–148.
- Blanck, P. D., Sandler, L. A., Schmeling, J. L. ve Schartz, H. A. (2000). The emerging workforce of entrepreneurs with disabilities: preliminary study of entrepreneurship in Iowa. *Iowa Law Review*, 85, 1583–1668.
- BLS (2023). New Release, Bureau Of Labor Statistic U.S Department Of Labor, Person with a Disability: Labor Force Characteristics-2021, Erişim Adresi: <https://www.bls.gov/news.release/pdf/disabl.pdf> (Erişim Tarihi: 04/04/2023).
- Bouronikos, V. (2021). The Status of Employment and disability in the EU in 2021, Erişim Adresi: <https://ied.eu/project-updates/the-status-of-employment-and-disability-in-the-eu-in-2021/> (Erişim Tarihi: 06/01/2023).
- Boylan, A. ve Burchardt, T. (2002). Barriers to Self-Employment for Disabled People. Small Business Service. Erişim Adresi: http://www.berr.gov.Uk/files/file_38357.pdf (Erişim Tarihi: 14/02/2020).
- Börü, D. (2014). Girişimcilik, Kadınlar ve Öğrenilmiş Çaresizlik Olgusu. Himmet Karadal (Ed.), İçinde Girişimcilik (1-8). İstanbul: Beta Yayınları.
- Braddock, D. L. ve Parish, S. L. (2011). Tarihte Sakatlık . F. B. Aydar (Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), İçinde Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak (101-187). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Brooks, A. C. (2009). Social entrepreneurship: A modern approach to social value creation. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Burchardt, T. (2003) Being and Becoming: Social Exclusion and the Onset of Disability, CASE Report 21, Center for Analysis of Social Exclusion, London, Erişim Adresi: <http://eprints.lse.ac.uk/28310/1/CASereport21.pdf> (Erişim Tarihi: 04/04/2023).
- Casson, M. ve Godley, A. (2005). Entrepreneurship and historical explanation. In Y. Cassis ve I. P. Minoglou (Eds.), *Entrepreneurship in theory and history* (25-60). New York: Palgrave Macmillan.
- Chell, E. (2008). The entrepreneurial personality: A social construction. New York: Routledge.
- Cohen, D. ve Prusack, L. (2001). Kavrayamadığımız Zenginlik: Kuruluşların Sosyal Sermayesi. Ahmet Kardam (Çev.). İstanbul: MESS Yayınları.

- Coleman, J. S. (1988). 'Social Capital in the Creation of Human Capital', The American Journal of Sociology, 94 Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and economic Approaches to the analysis of social structure, 95-120, Erişim Adresi: [https://www.bebbr.ufl.edu/sites/default/files/Coleman%20J.%20\(1988\)%20Social%20Capital%20in%20the%20Cration%20of%20Human%20Capital.pdf](https://www.bebbr.ufl.edu/sites/default/files/Coleman%20J.%20(1988)%20Social%20Capital%20in%20the%20Cration%20of%20Human%20Capital.pdf) (Erişim Tarihi: 06/06/2023).
- Cooney, T. M. (2008). Entrepreneurs with Disabilities – Profile of a Forgotten Minority. Irish Business Journal. 4(1), 119-129.
- Creswell, J. W. (2016). Araştırma Deseni. (2. Baskı). S. B. Demir (Çev.). Eğiten Kitap: Ankara.
- Creswell, J. W. (2020). Nitel Araştırma Yöntemleri.(3.Baskı). M. Bütün, S.B. Demir (Çev.). Siyasal Kitapevi: Ankara.
- Çanak, Ö. (2020). İşlam Öncesi Türk Toplum Hayatında Engellilik. A. Resa Aydın, İşhak Keskin, N. Zeynep Yelçe (Ed.), İçinde Engellilik Tarihi Yazıları (72-77). İşstanbul Üniversitesi Yayınevi: İşstanbul. DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.04
- Çarkçı, ř. (2011). Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İştihadı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşstanbul.
- Çavuş, Ö. H. ve Tekin, A. (2015). Türkiye’de Engellilerin İştihad Yöntemi Olarak Korumalı İşyeri. Dokuz Eylöl Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Faköltesi Dergisi, 30(1), 145-165. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210849>. (Erişim Tarihi: 14/02/2020).
- Çolak, Ü. ve Hergüner, B. (2016). Zihinsel Engellilerin İştihadı ve Korumalı İşyeri Projesinin İşverenler Açısından Uygulanabilirliği: Trabzon Örneği, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 5(8), 2436-2455.
- ÇSGB (2023). 4857 Sayılı İş Kanunu’na Göre Uygulanacak İdari Para Cezaları, Erişim Adresi: <https://www.cs.gb.gov.tr/para-cezalari/idari-para-cezalari>. (Erişim Tarihi: 03/04/2023).
- Çuhadar, M. T. (2014). Girişimciliğe Özendirme Araçları. (3.Baskı). Himmet Karadal (Ed.). İçinde Girişimcilik (257-270). İşstanbul: Beta Yayınları.
- Darcy, S., Collins, J., Stronach, M. (2020). Australia’s disability entrepreneurial ecosystem: experiences of people with disability with microenterprises, self-employment and entrepreneurship. UTS Business School, University of Technology Sydney: Broadway. Erişim Adresi: <https://www.uts.edu.au/sites/default/files/article/downloads/Australias%20Disability%20Entrepreneurial%20Ecosystem%20Report%201%20240620%20%28Accessible%29.pdf>. (Erişim Tarihi: 06/03/2020).
- Demircioğlu, M. (2010). Üretim Sürecinde Sakat Emeği. (1.Baskı). İşstanbul: Kibele Yayınları.

- Deshen, S. (1992). Blind people: The private and public life of sightless Israelis. Albany: State University of New York Press.
- DİE (2009). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002. (2. Baskı). Yayın No: 2913. Ankara.
- Doyel A. W. (2002). A realistic perspective of risk in self-employment for people with disabilities. Journal of Vocational Rehabilitation, 17(2), 115–124.
- Drucker, P. (1985). Innovation and entrepreneurship. New York: Harper & Row.
- Durak, H. (2021). Engelli Bireylerin Girişimcilik Sürecinde Karşılaştıkları Sorunların Tespitine Yönelik Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Durak, İ. (2016). Sosyal Girişimcilik ve Ahilik Teşkilatı: Teorik Çerçeve. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 47, 101-120.
- Durmaz, Ş. (2017). Engellilik ve İşgücü Piyasası İlişkisi. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15), 249-276. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bartiniibf/issue/30498/329747> (Erişim tarihi:10/05/2021).
- European Comission (2021). Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030. Erişim Adresi: https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2021/04/European-Strategy-2021-2030_EN.pdf. (Erişim Tarihi: 06/12/2022).
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>. (Erişim tarihi: 26/06/2022).
- Eliöz, M., Tekin, A., Çebi, M. ve Akbuğa, E. (2017). Engelli Bireylerin Yoksulluk ile Mücadelesinde Girişimcilik ve Girişimciliğin Önündeki Engeller. Kesit Akademi Dergisi, 10, 570-585.
- Engelliler Hakkında Kanun (2005). 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5378.pdf>. (Erişim tarihi: 15/05/2021).
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2023). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2023-Ocak. Erişim Adresi: https://www.aile.gov.tr/media/130921/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_23.pdf. (Erişim Tarihi: 13/14/2023).
- Erbay, E. (2019). Engelliliğe Genel Bakış: Kavramlar, Nedenleri, Türleri ve Modeller. Yusuf Genç (Ed.).İçinde Engellilerle Sosyal Hizmet (2-22). Açıköğretim Fakültesi Yayınları. No: 2285, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:3437: Eskişehir.
- Ergun, H. S. (2019). Büyüme Sürecinin Yönetimi ve Büyüme Stratejileri. B.Zafer Erdoğan (Ed.). İçinde Kosgeb Girişimcilik El Kitabı (323-340).

- European Disability Forum (2020). Poverty and Social Exclusion of Persons with Disabilities. Erişim Adresi: [https://mcusercontent.com/865a5bbea1086c57a41cc876d/files/ad60807b-a923-4a7e-ac84-559c4a5212a8/ EDF _HR_ Report_ final_ tagged_interactive_v2_accessible.pdf](https://mcusercontent.com/865a5bbea1086c57a41cc876d/files/ad60807b-a923-4a7e-ac84-559c4a5212a8/EDF_HR_Report_final_tagged_interactive_v2_accessible.pdf). (Erişim Tarihi: 29/07/2022).
- Eurostat (2022). Disability in the EU: Facts and Figures. Erişim Adresi: [https:// www.consilium.europa.eu/en/infographics/disability-eu-facts-figures/](https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/disability-eu-facts-figures/) (Erişim Tarihi: 06/12/2022).
- Eurostat (2021). People with disability at higher risk of poverty or social exclusion. Erişim Adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20211203-1>, (Erişim Tarihi: 25/09/2022).
- Eurostat (2014). Employment rate of people by type of disability, sex and age in EU. Erişim Adresi: [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ hlth_dlm010/default/table?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_dlm010/default/table?lang=en). (Erişim Tarihi: 17/06/2023).
- Filion, L. J. (1998). From Entrepreneurship to Entreprenology: The Emergence Of a New Discipline, *Journal of Enterprising Culture*, 6(1), 1-23.
- Friedlander, W. A. (1966). Sosyal Refah Hizmetine Başlangıç. R.Taşcıoğlu (Çev.). Ankara: şenyuva Matbaası.
- Gartner, W. B. (1988). “Who is an entrepreneur?” is the wrong question. *American Journal of Small business*, 12(4), 11-32.
- Gelmez, Ö. S. Ö. (2018). Engelliliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: “Görmezden Gelme” ya da “Normal Dışı Görme”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 192-200.
- Genç, Y., ve Çat, G., (2013). Engellilerin istihdamı ve Sosyal içerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.
- Giddens, A. (2008). Sosyoloji. (1.Baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). Sosyoloji (3.Baskı). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gleeson, B. (1999). Geographies Of Disability. Londra New York: Routledge.
- Glesne, C. (2015). Nitel Araştırmaya Giriş. (5. Baskı). A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goodley, D. (2011). Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction. London: Sage Publication.
- Gouskova, E. (2012). Self-Employment among People with Disabilities: Evidence from the Current Population Survey. Erişim Adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2175687>. (Erişim Tarihi: 05/01/2023).

- Gökmen, F. (2007). Türkiye’de Özürlü Haklarının Gelişimi. Öz-Veri Dergisi, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 4(2), 1085-1106.
- Greve, B. (2009). The labour market situation of disabled people in European countries and implementation of employment policies: A summary of evidence from country reports and research studies. Academic Network of European Disability. Erişim Adresi: <https://www.disability-europe.net/downloads/276-aned-task-6-final-report-final-version-17-04-09>. (Erişim Tarihi: 06/03/2023).
- Güloğlu, F. K., ve Kala E. S. (2020). Toplumsal Bir Olgu Olarak Engellilik ve Türk Hukuk Sistemine Yansımaları. Fatma Kahraman Güloğlu ve Eyüp Sabri Kala (Ed.). İçinde Disiplinler arası Sosyal Hizmet Çalışmaları-1 (59-82). Bursa: Ekin Yayınları.
- Güloğlu, F. K., ve Yıldız R. (2020). Engellilikte Uluslararası Standart Arayışı. Eyüp Sabri Kala (Ed.). İçinde Disiplinlerarası Sosyal Politika Çalışmaları-2 (87-113). Bursa: Ekin Yayınları.
- Güney, S. (2015). Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular. (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gürsoy, Ç. (2018). Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı. History Studies International Journal of History, 10(8). 121-142. Erişim Adresi: <https://acikerisim.istinye.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12713/1067/33.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Erişim Tarihi: 18/02/2021).
- Halabisky, D. (2014). Entrepreneurial Activities in Europe - Entrepreneurship for People with Disabilities. OECD Employment Policy Papers. No. 6, Paris: OECD Publishing. Erişim Adresi: <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrcmkcxjq4-en>. (Erişim Tarihi: 04/03/2020).
- Hébert, R. F., ve Link, A. N. (1989). In Search of the Meaning of Entrepreneurship. Small Business Economics. 1, 39-49.
- Hebert, R. F., ve Link, A. N. (2009). A History of Entrepreneurship. New York: Routledge.
- Hisrich, R. D., ve Peters, M. (2004). Entrepreneurship, (3rd Edition), New York: Oxford Press
- Hoffman L. C. (2013). An Employment Opportunity or a Discrimination Dilemma?: Sheltered Workshops and the Employment of the Disabled, 16 U. PA. J.L. & SOC. CHANGE 151. Erişim Adresi: <https://scholarship.law.upenn.edu/jlasc/vol16/iss2/3/>. Erişim Tarihi: (20/06/2022).
- ILO (2022). Disability Discrimination at Work. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@declaration/documents/publication/wcms_decl_fs_87_en.pdf. (Erişim Tarihi: 19/09/2022).

- ILO (2019). Promoting Employment Opportunities for People with Disabilities Quota Schemes Volume 1, Erişim Adresi: https://www.ilo.org/global/topics/disability-and-work/WCMS_735531/lang--en/index.htm. (Erişim Tarihi: 04/11/2021).
- ILO (2015). Decent work for persons with disabilities: promoting rights in the global development agenda, (Thirth Edition). Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_430935.pdf. (Erişim Tarihi 22/09/2022).
- Işığıçok, Ö. (2020). İstihdam ve İşsizlik. A. Tokol, Y. Alper (Ed.). İçinde Sosyal Politika (121-165). Bursa: Dora Yayınları.
- İşıkhan, V. (2019). Engellilerin Rehabilitasyonu ve Toplumsal Yaşam. Yusuf Genç (Ed.). İçinde Engellilerle Sosyal Hizmet (48-75). Anadolu Üniversitesi Yayın No: 3437, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 2285. Eskişehir.
- İşKUR (2023). Engelli Hibe Desteği Başvuru Rehberi (2023/2.Dönem). Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/70517/2023-yili-2-donem-engelli-hibe-destegi-proje-basvuru-rehberi.pdf>. (Erişim Tarihi: 06/06/2023).
- Jayawarna, D., Jones, O., ve Macpherson, A. (2014). Entrepreneurial potential: The role of human and cultural capitals. International Small Business Journal, 32(8), 918–943.
- Jones, M. K., ve Latreille, P. L. (2011). Disability and self-employment: Evidence for the UK. Applied Economics, 43(27), 4161-4178.
- Kağnıcıoğlu, D., Şişman Y., Akgül T., İlhan Z., Boyacı N.B. (2021). Türkiye’de Engelli İstihdamı, Kota yöntemi Açısından Durum Analizi: İşveren ve İşveren Vekilleriyle Bir Araştırma. (1.Basım). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kao, R. W. Y. (1993). Defining Entrepreneurship: Past, Present and?. Creativity and Innovation Management, 2, 69-70. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.1993.tb00073.x> (Erişim Tarihi: 17/08/2022).
- Kaplan, D. (2007). The definition of disability, The Centre for an Accessable Society. Erişim Adresi: <http://www.accessiblesociety.org/topics/demographics-identity/dkaplanpaper.htm>. (Erişim Tarihi: 05/12/2022).
- Karadal, H., Akyazı T. E. (2014). Sosyal Sermaye ve Girişimcilik. Himmet Karadal (Ed.). İçinde Girişimcilik (77-95). İstanbul: Beta Yayınları.
- Karadeniz E. E. (2019). Türkiye’de Girişimcilik ve Uluslararası Karşılaştırma 2018, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi: İstanbul. Erişim Adresi: https://webdosya.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Giri%C5%9Fimcilik/GE_M_Ku%CC%88resel_Giris%CC%A7imcilik_Monito%CC%88ru%CC%88-2019_Tu%CC%88rkiye_Raporu.pdf. (Erişim Tarihi: 28.02.2023).
- Karadal, H. (2014). Girişimcilik Bilgisi ve Stratejik Girişimcilik. Himmet Karadal (Ed.). İçinde Girişimcilik (23-51). İstanbul: Beta Yayınları.

- Kızılkaya, E. (2010). Yaratıcı Girişimci -Schumpeter'in İktisadi Değişim Modeli. İstanbul: Derin Yayınları. No:165.
- Kitching, J. (2014). Entrepreneursip and Self-Employment By People with Disabilities. OECD Working Papers. Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/cfe/leed/background-report-people-disabilities.pdf>. (Erişim Tarihi: 28/11/2020).
- Koray, M. (2008). Sosyal Politika. (3.Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- KOSGEB (2023). Kosgeb Girişimcilik Destekleri. Erişim Adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekler/6312/girisimcilik-destekleri> (Erişim Tarihi: 07/08/2023).
- KOSGEB (2020). Kosgeb Girişimcilik Eğitimi Usul ve Esasları. Erişim Adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/7479/girisimcilik-egitimi> (Erişim Tarihi: 07/02/2023).
- KOSGEB (2018). Kosgeb 2019-2023 Stratejik Planı. Erişim Adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/349/rapor-ve-istatistikler> (Erişim Tarihi: 08/02/2023).
- KOSGEB (2015). Türkiye Girişimcilik Stratejisi Eylem Planı 2015-2018. Erişim Adresi: https://webdosya.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/Gisep_2015-2018_TR.pdf (Erişim Tarihi: 26/06/2022).
- Köksal, A. (2010). Türkiye'de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçük O. (2005). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi. (2.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Landström, H. (2004). Pioneers in Entreprenurship Research. Crossroads of Entreprenurship. (pp.13-33). Guido Corbetta. Morten Huse, Davide Ravasis (Eds.). Kluwer Academic Publishers, Springer Science and Business Media Inc., Dordrecht. The Netherlands.
- Larsson, S. (2006). Disability management and entrepreneurship. Results from nationwide study in Sweden, International Journal of Disability Management Research, 1(1). 159-168. doi:10.1375/jdmr.1.1.159.
- Lichtenstein, B. B. (2011). Complexity science contributions to the field of entrepreneurship. In P. Allen, S. Maguire, & B. McKelvey (Eds.), The Sage handbook of complexity and management (pp. 471-493). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Marangoz M. (2016). Girişimcilik. (3.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Maritz A., ve Laferriere, R. (2016). Entrepreneurship and Self-employment for people with disabilities, Australian Journal of Career Development, Vol. 25(2), 45–54.

- Meçik, O. (2010). Sosyal Sermaye ve Beşerî Sermayenin Bireysel Ekonomik Getirisi: Eskişehir ili örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Meager, N., ve Higgins T. (2011). Disability and Skills in a Changing Economy. UK Commission for Employment and Skills. Briefing Paper Series. Erişim Adresi: <https://www.employment-studies.co.uk/resource/disability-and-skills-changing-economy> (Erişim Tarihi: 02/ 07/2018).
- Meltzler, I. (2013). A Social History of Disability in the Middle Age Cultural Considerations of Physical Impairment. (1st Edition). London&Newyork, Routledge.
- Merriam, S. B. (2018). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Rehber. (3.Baskı). S. Turan (Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Meşhur, H. F. A. (2004). Engellilerin Çalışma Yaşamına Katılmalarının Gereği ve Uygulanan İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi, Öz-Veri, 1(2), 176-193.
- Mohammed, A.U., ve Jamil S. A. (2015). Entrepreneurial Barriers Faced by Disabled in India. Asian Social Science, 11(24), 72-78.
- Murat, S. (2010). Genel Olarak Özürllülere Yönelik Çalışmalar ve İSMEK Örneği. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 56.
- Namal, M. K. (2019). İş-Kur Engelli Girişimci Destek Programı'nın İncelenmesi (TR 61 Bölgesi Örneği). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42, 261-272.
- Neumark, D., Wall B., Zhang J. (2008). Do Small Businesses Create More Jobs? New Evidence for the United States from the National Establishment Time Series, IZA Discussion Paper Series, No: 3888. Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1318847. (Erişim Tarihi: 28/03/2023).
- Odoch, D. (2019). Barriers and facilitators to self-employment of persons with disabilities in Gulu district, Uganda (Doctoral dissertation, Kyambogo University (un published work).
- OECD (2022a). Inclusive Entrepreneurship, Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/cfe/smes/inclusive-entrepreneurship/> (Erişim Tarihi: 02/07/2022).
- OECD (2022b). Self-employment rate, Erişim Adresi: <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm> (Erişim Tarihi:04/04/2023).
- OECD (1998). Fostering Entrepreneurship Organization for Economic Co-Operation And Development, The OECD Jobs Strategy. Erişim Adresi: https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/fostering-entrepreneurship_9789264163713-en#page3 (Erişim Tarihi: 03/02/2022).

- Okur, N., ve Erdugan, F. E. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 245-263, Denizli.
- Oliver, M. (1996). Understanding Disability. Macmillan Education. Londra: Macmillan.
- Oliver, M. (1990). The Politics of Disablement. Macmillan Education. Londra: Macmillan.
- Orhan, S. (2013). Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler). ÇSGB. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara. No: 35.
- Orhan, S., ve Genç K. G. (2015). Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 35/2, 115-146.
- Öz, C. S, ve Orhan, S. (2013). Engelli İstihdam Yöntemleri Üzerine, İstihdamda 3i Dergisi, 9, 52-55. Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/15357/istihdamda-3i-sayi-9.pdf>. (Erişim Tarihi: 12/02/2023).
- Öz, C. S. ve Orhan, S. (2012). Özürlü İstihdam Yöntemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. Çalışma İlişkileri Dergisi, 3(2), 36-48. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cider/issue/29526/316938> (Erişim Tarihi: 28/ 03/ 2023).
- Özdemir, S. (2007). Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2007-57, İstanbul.
- ÖZİDA, (2010). Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Özgül, E. (2019). Girişimcilikte Temel Kavramlar. B. Zafer Erdoğan (Ed.), İçinde Kosgeb Girişimcilik El Kitabı (3-30).
- Öztabak, M.Ü. (2017). Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. Bahar, 9.
- Pàgan, R. (2009). Self-employment Among People with Disabilities: Evidence for Europe. Disability & Society. 24(2), 217-229.
- Pavey B. (2006). Human capital, Social capital, Entrepreneurship and Disability: An examination of some current educational trends in the UK. Disability & Society, 21(3), 217-229.
- Pilková A., Jančovičová Z., Kovačičová Z. (2016). Inclusive entrepreneurship in Visegrad4 countrie. Procedia - Social and Behavioral Sciences 220: 312 – 320, Erişim Adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281630605X> (Erişim Tarihi: 12/02/2022). DOI:10.1016/j.sbspro.2016.05.504.

- Phills Jr., J. A., Deiglmeier, K., and Miller, D. T. (2008). Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*. 6, 34. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/242511521_Rediscovering_Social_Innovation#fullTextFileContent. (Erişim Tarihi: 08/04/2023).
- Prisley, M. (2011). Engellilik, O. C. Taştan (Çev.). P. Alcock, M. May, K. Rowlingson (Ed.). *İçinde Sosyal Politika kurumlar ve Uygulamalar* (521-530). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Renko, M., Harris, S. P., Caldwell K. (2015). Entrepreneurial Entry By People with Disabilities. *International Small Business Journal*. 34(5), 555-578.
- Reynolds, P. D., M. Hay, and Camp, S.M. (1999) *Global Entrepreneurship Monitor, 1999 Executive Report*, Bobson College. London Business School. Erişim Adresi: <https://www.gemconsortium.org/report/gem-1999-global-report>. (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
- Rizzo, D. (2002). With a little help from my friends: Supported self-employment for people with severe disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 17, 97–105. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/290047699_With_a_little_help_from_my_friends_Supported_self-employment_for_people_with_severe_disabilities. (Erişim Tarihi: 06/08/2023).
- Roni, N. N. (2014). *Entrepreneurship As An Opportunity For Disabled People: An Exploration Of Business Start-up Experiences and Resources*. Doctoral thesis (PhD), Manchester Metropolitan University, Erişim Adresi: <http://e-space.mmu.ac.uk/923/> (Erişim Tarihi: 20/02/2020).
- Sakal, S. (2016). *İşgücü Piyasalarında Beşerî Sermaye İhtiyacının Karşılanmasında Kamu İştihad Kurumlarının Rolü*. Uzmanlık Tezi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sayce, L. (2011). *Getting In, Staying In and Getting On: Disability Employment Support for the Future*. London: Department for Work and Pensions. Erişim Adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/49779/sayce-report.pdf (Erişim Tarihi: 18.08.2022).
- Schumpeter, C. A. (2014). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. (Orişinal yayın tarihi, 1942). Hasan İlhan (Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Serdar, A. B. (2020). *Sosyal Politikanın Tarihsel Gelişimi*. A. Tokol, Y. Alper (Ed.) *İçinde Sosyal Politika* (1-24). Bursa: Dora Yayınları.
- Seyyar, A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul Rağbet Yayınları.
- Shaheen, G. E. (2016). "Inclusive Entrepreneurship": A Process for Improving Self-Employment for People with Disabilities. *Journal of Policy Practice*. 15:1-2, 58-81. Erişim Adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15588742.2016.1109963> (Erişim Tarihi: 06/08/2023).

- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli. F. B. Aydar (Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), İçinde Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak (51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shima, I., Zólyomi E., Zaidi A. (2008). The Labour Market Situation of People with Disabilities in EU25. European Centre for Social Welfare Policy and Research. European Centre Policy Brief. 1.18. Erişim Adresi: http://pdc.ceu.hu/archive/00004300/01/1201610451_25081.pdf (Erişim Tarihi: 28/03/2023).
- Siebers, T. (2011). Teoride Sakatlık: Toplumsal İnşaacılıktan Benin Yeni Gerçekliğine. F. B. Aydar (Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), İçinde Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak (81-98). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Śledzik, K. (2013). Schumpeter's View on Innovation and Entrepreneurship. Management Trends in Theory and Practice. Stefan Hittmar (Ed.). Faculty of Management Science and Informatics. University of Zilina & Institute of Management by University of Zilina. ISBN 978-80-554-0736-4, Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257783 (Erişim Tarihi: 20/03/2022). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2257783>
- Spark, R. (2017). Accessibility to Work from Home for the Disabled: The Need for Shift in Management Style. W4A'17: Proceedings of the 14th International Web for All Conference. Article No: 4 Pages 14. Erişim Adresi: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3058555.3058577>. (Erişim Tarihi: 28/06/2022). <https://doi.org/10.1145/3058555.3058577>
- Swain, J., ve French, S. (2000). Towards an affirmation model of disability. Disability & Society, 15(4), 569–582. Erişim Adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09687590050058189>. (Erişim Tarihi: 02.07.2022). <https://doi.org/10.1080/09687590050058189>.
- Şen, M., (2018). Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi. 8(2), 129-152.
- Şen, M., (2017). Çalışma Yaşamında Engelliler. Salih Dursun, Serpil Aytaç (Ed.). İçinde Çalışma Yaşamında Özel Gruplar. Bursa: Ekin Yayınları.
- Şimşek, K. (2018). Osmanlı Devleti’nde Engelliler için Kullanılan Tabir, Lâkap ve Sıfatlar. Belgi Dergisi. 2(15), 728-740.
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Sosyal Politika Çalışmaları. 7(28), 69-85.
- Şişman, Y., F. Kocabaş ve B. Yazıcı (2011). Özürlülerin Çalışma Yaşamına Katılma Gereği ve Türkiye’de Bu Bağlamda Uygulanan Sosyal Politikaların Genel Bir Değerlendirmesi “Kota Yönteminin Uygulanmasına İlişkin Bir Eskişehir Örneği”. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1206. Eskişehir.

- Talas, C. (1997). Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi, Ankara: İmge Yayınları.
- Tarhan, M. (2019). MEB 2023 eğitim vizyonu çerçevesince Türkiye’de girişimcilik eğitiminin geleceğine yönelik bir değerlendirme. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19 (2), 667-682.
- Taşçı, F. (2018). Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2011). Avrupa Birliği Anlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Anlaşma, Erişim Adresi: <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (Erişim Tarihi:24/03/2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023), Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/2007/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (Erişim Tarihi: 02/12/2022).
- T.C. ÇSGB Ulusal İstihdam Stratejisi (2017). Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023. Erişim Adresi: <http://www.uis.gov.tr/media/1437/uis2014-2023.pdf> (Erişim Tarihi: 20/03/2022).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2023). Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı. Erişim Adresi: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi> (Erişim Tarihi: 09/02/2023).
- Thomas, C. (2011). Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler. (F. B. Aydar (Çev.). D.Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Drl.). İçinde Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak (31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Thornton, P., ve Lunt N. (1995). Employment for Disabled People: Social obligation or individual responsibility. University of York, Social Policy Research Unit. <https://www.york.ac.uk/inst/spru/pubs/pdf/spreport2.pdf> (Erişim tarihi: 15/05/2020).
- Tihic, M. (2019). Experiences of Entrepreneurs with Disabilities: A Critical Disability Theory Perspective. Dissertations - ALL. 1028. Erişim Adresi: <https://surface.syr.edu/etd/1028/> (Erişim Tarihi: 15/03/2021).
- Tokol, A. (2020). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar. A. Tokol, Y. Alper (Ed.). İçinde Sosyal Politika (473-505). Bursa: Dora Yayınları.
- Tokol, A. (2019). Özel Olarak Korunması Gereken Gruplar II. (Engelliler, Eski Hükümlüler, Göçmenler). A. İlhan Oral ve Yenel Şişman (Ed.). İçinde Sosyal Politika II. (78-103). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- TÜİK (2018). Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1> (Erişim Tarihi: 24/05/2023).
- TÜİK (2010). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ozurlulerin-Sorun-ve-Beklentileri-Arastirmasi-2010-6370> (Erişim Tarihi: 07/12/2022).
- Türkiye İş Kurumu (2023). Engelli Hibe Desteği Başvuru Rehberi (2023/1.Dönem). Erişim Adresi: https://media.iskur.gov.tr/62591/engelli-ve-eski-hukumlu-proje-basvurulari_ek_2023-yili-1-donem-engelli-hibe-destegi-proje-basvuru-rehberi.pdf (Erişim Tarihi:06/03/2023).
- Türkiye İş Kurumu (2022). 2022 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/67302/2022-yili-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim tarihi: 17/06/2023).
- Türkiye İş Kurumu (2021). 2021 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim Adresi: https://media.iskur.gov.tr/53368/2021_yili_faaliyet_raporu.pdf (Erişim tarihi: 27/06/2022).
- Türkiye İş Kurumu (2020). 2020 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/63686/2020-yili-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 03/02/2022).
- Türkiye İş Kurumu (2019). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/37553/2019-yili-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 28/03/2023).
- Türkiye İş Kurumu (2018). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/63688/2018-yili-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 20/03/2023).
- Türkiye İş Kurumu (2017). 2017 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/13578/2017-yili-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 21/03/2023).
- Türkiye İş Kurumu (2016). 2016 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim adresi: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/wAu9Y+2016_Y_1_KUR_Faaliyet_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 29/03/2023).
- Türkiye İş Kurumu (2015). 2015 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim Adresi: https://media.iskur.gov.tr/13576/2015_yili_faaliyet_raporu.pdf (Erişim tarihi: 12/01/2020).
- United Nations (2021). United Nations Enable fact sheet 3: Why Hire Persons with Disabilities? .Erişim Adresi: <https://www.un.org/disabilities/documents/toolaction/employmentfs.pdf>. (Erişim Tarihi: 01/02/2020).

- Vaziri, D., Schreiber, D., Wieching, R. ve Wulf, V. (2014). Disabled Entrepreneurship and Self-employment: The role of technology and policy building, OECD Publishing. Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/cfe/leed/Background-Paper-technology-people-disabilities.pdf> (Erişim Tarihi: 08/02/2020).
- Venkataraman, S. (1997). The Distinctive Domain of Entrepreneurship Research. in Katz, J.A. (Ed.), Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence, and Growth, Vol: 3, Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Westoby P., ve Shevellar L. (2019). The possibility of cooperatives: a vital contributor in creating meaningful work for people with disabilities. Disability & Society. 34(3)(1-24). DOI: 10.1080/09687599.2019.1594699.
- Widoyoko, S. E. P., Setiawan, B., Sholeh, K., Shina, M. I. (2018). Model of Entrepreneurship for People with Disabilities. Proceeding of the1st International Conference on Law, Governance and Social Justice, Purwokerto.
- WHO (2023). Disability Key Facts. Erişim Adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (Erişim Tarihi: 18/08/2023).
- WHO (2011). Dünya Sağlık Örgütü Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti. Erişim Adresi: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/540061468336031909/pdf/627830TURKISH00YA0ENGELLILIK0RAPORU.pdf> (Erişim Tarihi: 01/02/2020).
- WHO (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. Erişim Adresi: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf . (Erişim Tarihi: 29/08/2023).
- Worldbank (2018). Education: Children with disabilities are being left behind, says World Bank/ GPE report. Erişim Adresi: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/12/01/children-with-disabilities-are-being-left-behind> (Erişim Tarihi: 23/01/2023).
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın Tarihsel İnşası. Çayır, M., Soran, M., Ergün M. (Der.) İçinde Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler. (19-30). İstanbul: Karekök Akademi.
- Yıldırım, Z. M. (2020). Ayrımcılık, A. Tokol, Y. Alper (Ed.). İçinde Sosyal Politika (327-344). Bursa: Dora Yayınları.
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (12.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, C. (2019). - Ekonomi, Endüstri, Rekabet ve Müşteri Analizi. B. Zafer Erdoğan (Ed.). İçinde Kosgeb Girişimcilik El Kitabı (87-105).
- Yılmaz, Z. ve Danışoğlu F. (2017). Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü ve Türkiye’de Beşerî Kalkınmanın Görünümü Olarak İnsani Gelişim Endeksi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 51, 117-147.

Yin, R. K. (2009). Case study research: Design and methods (4th Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Zastrow, C. (2013). Sosyal Hizmete Giriş. Aslıhan Aykara (Çev. Ed.). Nika Yayınları: Ankara.

Zimmerer, T. W., ve Scarborough, N. M. (2008). Essentials of entrepreneurship and small business management. Upper Saddle River. NJ: Pearson Prentice Hall.

EK

Ek 1: Görüşme Talebi Mektubu

“Girişimcilik Deneyiminizi Anlatın”

Engellilerin girişimcilik deneyimleri hakkında bir doktora tezi hazırlamaktayım. Son yıllarda yapılan bir dizi çalışmaya göre AB ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülkede engellilerin bir istihdam şekli olarak girişimcilik ve serbest mesleği seçme oranının diğer bireylere göre neredeyse iki kat fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle **“engelli girişimciler”** istihdam politikaları perspektifinden araştırılması gereken önemli bir konudur. Ancak ülkemizde engelli istihdamının sağlamlasında girişimcilik konusunu inceleyen bir araştırma henüz bulunmamaktadır. Çalışmanın bu akademik boşluğu da doldurması planlanmaktadır.

Farklı ülkelerde yapılan bir dizi çalışma serbest meslek ve girişimciliğin engelli kişilerde işsizliği ve sosyal dışlanmayı önlemeye yardımcı olabileceğini, ancak mevcut sistemin engelliler topluluğunda girişimcilik becerilerini geliştirme konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir. Türkiye’de engelli kişilerin önemli bir kısmının serbest meslek ve girişimcilik konusunda eğitime, finansal ve sosyal desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. İŞKUR ve KOSGEB belli bir süredir çeşitli hibe ve eğitim programları aracılığıyla engellilerin bu becerilerini geliştirerek girişimci olmak isteyenlere destekler sağlamaktadır. Amacımız bu desteklerden yararlanmış engelli girişimcilerin tecrübelerine dayanarak girişimcilik becerilerinin nasıl geliştirilebileceğini araştırmaktır. Böylece Engellilerde girişimciliği desteklemeye yönelik politikalara sağlanacak katkılar engelliler ve diğerleri arasındaki istihdamdaki açığı da daraltabilir. İstihdam, girişimcilik ve engellilik arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi sağlanabilir. Bu doğrultuda çalışma için Türkiye’de sanayi ve kalkınmada önemli bölgelerden olan Doğu Marmara Bölgesi’ndeki iller (Bolu, Düzce, Adapazarı, Yalova ve İzmit) seçilmiştir. Bu bölgedeki engelli girişimcilerin kim oldukları, girişimciliğe yönelme sebepleri, girişimcilikte yaşadığı zorluklar ve en önemlisi bu zorlukları nasıl aştıkları kendi algılarına dayanılarak araştırılacaktır. Bu sayede engelli insanları da içeren daha geniş bir girişimcilik tanımına katkı sağlayacaktır.

Çalışmada Nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşmelerle hibe programından yararlanmış 20 engelli işletme sahibi/girişimciyi inceliyorum. Her görüşme yaklaşık bir saat veya daha fazla sürecektir. Bölgedeki engelli girişimcilerin işletmelerin kurulması ve gelişmesi ile ilgili deneyimlerini araştırmak istiyorum. Araştırmaya katılanların isimleri gizlidir. Bu doktora tezinin son halinde kimliğinizi belirten hiçbir bilgi kullanmayacağım. Araştırmaya dahil olmayı istediğiniz zaman bırakabilirsiniz.

Katkılarınız için çok teşekkür ediyorum. Herhangi bir sorunuz veya ilave bilgiler için lütfen benimle iletişime geçmekten çekinmeyin.

Öğr. Gör. Mesut AKÖĞRETMEN
Sakarya Üniversitesi Doktora Öğrencisi

Ek 2: Onay Formu

Doktora Tez Çalışmasının Adı: Bir Engelli İstihdam Yöntemi Olarak Engelli Girişimciliği (Nitel Bir Çalışma)

Araştırmacının Adı: Mesut AKÖĞRETMEN

Lütfen aşağıdaki kutulara giriş yapın.

1. Yukarıdaki çalışmada anlamadığım yerlerde soru sorma fırsatımın olduğunu ve anladığım soruları doğru bir şekilde cevapladığımı onaylıyorum. ☐
2. Katılımımın isteğe bağlı olduğunu, herhangi bir zamanda, herhangi bir sebep göstermeksizin ve herhangi bir hak etkilenmeden geri çekilmekte özgür olduğumun farkındayım. ☐
3. Yukarıdaki çalışmaya katılmayı kabul ediyorum. ☐

Katılımcının Adı :	Tarih:
İmza:	Saat:
Görüşme No :	

Not: Bu araştırmada, “girişimci” terimi serbest meslek sahibi veya bağımsız bir işletme sahibi olarak kullanılıyor. Lütfen işinizle ilgili hikayenizi paylaşmaktan çekinmeyin. Araştırmamızda gösterdiğiniz gayret, zaman ve katkılarınız için çok teşekkür ederim.

Ek 3: Görüşme Soruları

1. İlk Tanışma: Sohbetimize sizi tanıyarak başlayalım. Lütfen kendinizi tanıtabilir misiniz?

- Yaşınız?
- Eğitim Durumunuz?
- Medeni Durumunuz?
- Aile Hayatınız vs. bahsedebilir misiniz?

2. Engellilik Algısı: Engeliniz hakkında bilgi verebilir misiniz?

- Engel durumunuz doğuştan mı sonradan mı? Açıklayabilir misiniz?
- Engelli olmak sizce nedir? Bunu ifade edebilir misiniz?
- Engel türünüz ve engel dereceniz hakkında bilgi verebilir misiniz?
- Engelli olarak toplumda dışlanma yaşıyor musunuz? Bu dışlanmayı örneklerle bize anlatabilir misiniz?

3. Girişimcilik Algısı: Girişimcilik süreci nasıl gelişti? Anlatabilir misiniz?

- Girişimcilik size göre neyi ifade etmektedir? Açıklayabilir misiniz?
- Siz Kendinizi bir girişimci olarak görüyor musunuz? Neden?
- İş kurma fikri nasıl doğdu? Size ilham veren herhangi bir fikir ya da olay oldu mu? Anlatır mısınız?
- Kurduğunuz işin eğitiminiz ya da deneyiminizle bir ilgisi var mı? Açıklayınız.
- İşinizi geliştirmeyi düşünüyor musunuz?

4. Engellilik ve Girişimcilik Arasındaki Etkileşim: Engelli biri olarak girişimcilik sizi nasıl etkiledi? Açıklayınız.

- Girişimci olduktan sonra kendinize yönelik algınız değişti mi? (Cesaret, Sosyal Kabul görme, Başarma isteği, İnsanlara yararlı olma isteği, Para kazanma isteği vb.)
- İşinizi engelinizle birlikte devam ettirmeyi nasıl başardınız? İkisi arasında ortak noktalar var mı? Açıklayınız.
- Engelli birinin girişimcilikte başarılı olması için nelere dikkat etmesi gerekir?

5. İş Deneyimi: İş geçmişinizi kısaca anlatabilir misiniz?

- Daha önce ne tür işler yaptınız?
- Memur, İşçi, Serbest vs. ise neden devam etmediniz?
- Önceki işleri bırakma nedeniniz nedir?
- Engelli olarak özellikle iş bulma konusunda ayrımcılığa maruz kaldınız mı? Nasıl?
- Bunda engelinizin bir etkisi oldu mu?

6. İstihdam Tercihi: Bir istihdam şekli olarak girişimciliği neden seçtiniz?

- Hiç doğrudan iş aradınız mı?
- Bir yerde işçi ya da memur olarak istihdam edilmek ister miydiniz?
- İşçi, Memur olarak çalışmayı düşünmediniz mi? Neden Girişimcilik?
- Herhangi bir engelli/engelsiz çalışanınız var mı?

7. Engellilerin Girişimciliği Tercih Etme Nedenleri (Motivasyonlar): Bir istihdam şekli olarak Girişimci (Serbest meslek sahibi) olmak için sizi harekete geçiren sebepler nelerdir?

- Bağımsız çalışabilme imkânı sağlaması
- Bir iş fikrimin olması
- Para ve statü sahibi olmak istemem
- Çalışma saatleri ve iş koşullarındaki esneklikler
- Başka iş bulamadım
- Diğer Sebepler (Belirtiniz)

8. Engelliler için Girişimciliğin Zorlukları (Dezavantajlar): Bir engelli olarak Girişimci (Serbest meslek sahibi) olmanın zorlukları nelerdir?

- Başlangıç sermayesini nasıl buldunuz? (Kendi birikimim, Aile Desteği, Banka kredisi, Hibe vs.) Bu süreçte ne gibi zorluklar yaşadınız?
- Refah (Fayda Tuzağı yaşadınız mı? Başka bir deyişle, iş kurduğunuzda aldığınız engelli parası kesileceği için korku yaşadınız mı? Böyle bir korku nedeniyle iş kurma kararından vazgeçmeyi düşündünüz mü?

- Eğitim sürecinizde zorluklar yaşadınız mı? Bunları girişimcilik ve iş kurmaya etkileri oldu mu? Bu konudaki bilgilerinizin yetersiz kaldığını hissediyor musunuz? Açıklayınız.
- Engelli bir girişimci olarak işinizde ayrımcılığa uğradığınız oluyor mu? Nasıl?
- Girişimcilik yapmak istediğinizde İş ve Meslek Danışmanlarının size karşı yaklaşımları nasıl oldu? Açıklayınız.
- Müşterilerle, esnaf ve rakiplerle zorluklar yaşadığınız oluyor mu? Bunlar tarafından dışlandığınız oluyor mu? Bunları nasıl aşıyorsunuz?
- Girişimcilikle ilgili başka zorluklar yaşadınız mı?

9. Destek Hizmet Sağlayıcılarda Engelli Farkındalığı: Girişimcilik destekleriyle ilgili deneyimlerinizden bahsedebilir misiniz?

- Türkiye’de engellilerin iş kurmasına yönelik destekler yeterli mi? Neden
- İş kurmayla ilgili destek programlarından nasıl haberdar oldunuz? (İnternet, TV, Arkadaş, Akraba, Dernek vs.) Açıklayınız.
- Kurumla hala bağlantınız var mı?
- Sizce engellileri haberdar etmek için daha başka neler yapılabilir?
- Destek sağlayan kurumla nasıl bağlantı kurdunuz? İletişimde engelli olarak bir sorun yaşadınız mı? Açıklayınız.
- Engelli olarak girişimcilik konusunda almak istediğiniz başka hizmetler var mı? Açıklayınız.

10. Beşerî Sermaye Desteği: Engellinin iş kurması için gerekli girişimcilik eğitiminin içeriğini kısaca açıklayabilir misiniz?

- Girişimcilik eğitimi ne kadar sürdü? Engelliler için diğer bireylerle karma bir eğitim verilmesi sizce doğru mu? Neden
- Engelliler için girişimcilik eğitimi sizce nasıl verilmeli? Neden (Yüz yüze ya da uzaktan vb.)
- Girişimcilik eğitimi alırken engel nedeniyle yaşadığınız zorluklar oldu mu? Açıklayabilir misiniz?

- Girişimcilik eğitiminde sağlanan materyaller yeterli ve size uygun muydu? (Ör: Görme engelliye Braille Alfabesi vs.)
- Eğitim desteği sağlayan görevli ve öğretmenlerin size yaklaşımı nasıldı? Açıklayınız.

11. Sosyal Sermaye Desteği: Aileniz, arkadaşlarınız ve yakın çevrenizin girişimcilik konusundaki destekleri hakkında bilgi verebilir misiniz?

- Aileniz Girişimci olmanızı nasıl karşıladılar?
- Girişimcilikten sonra onlarla iletişiminiz nasıl?
- Aileniniz ne işle uğraşıyor? Kurduğunuz işin bununla ilgisi var mı?
- Bu süreçte ailenizin maddi manevi ne gibi destekleri oldu?
- Arkadaşlarınızın girişimci olduğunuzda size bakış açıları nasıldı?
- Herhangi bir derneğe ya da sivil toplum örgütüne üye misiniz? Bunun iş kurmada ne gibi katkıları oldu? Belirtiniz.

12. Finansal Sermaye Desteği: Finansal destekten yararlanmak için neler yaptınız? Kısaca açıklayabilir misiniz?

- Ne kadar hibe aldınız? Yeterli miydi?
- Bu hibe kapsamında neler bulunuyor? Engelinizle ilgili bir araç (Tekerlekli sandalye, özel bir bilgisayar teknolojisi vb.) buna dahil mi?
- Bu miktar yeterli oldu mu? Başka fon kaynaklarından yararlandınız mı?(Menkul/Gayrı-menkul Birikimler, Kredi, Borç vs.) Açıklayınız.

13. Öneriler: Daha fazla engellinin girişimciliğe kazandırılması için sizce neler yapılabilir? Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı? Teşekkürler

Ek 4: Engellilerin Girişimcilik Deneyimlerinin İncelenmesi Kategori, Alt Kategori ve Frekanslar

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20
Algılar																				
Engellilik Algısı																				
Girişimcilik Algısı																				
Engelli Girişimcilik İlişkisi																				
Girişimciliği Seçme Nedenleri																				
Çekme Faktörleri																				
Esnek Çalışma/İş-Yaşam Dengesi																				
Başkalarına Yararlı Olma İsteği																				
Bağımsızlık/Kendi İşini Yapmak																				
İlgi Alanı ve Yetenekler																				
Bir Fırsatı Değerlendirme																				
Statü,Para,Örnek Gösterilme																				
İtme Faktörleri																				
Sosyal Dışlanma																				
Ayrımcılık																				
İşsizlik																				
Girişimciliğin Zorlukları																				
Başlangıç Sermayesini Bulma																				
Refah Tuzağı																				
İş ve Meslek Danışmanlarının Tutum																				
Eğitim ve Destek Eksikliği																				
Aile ve Çevrenin Önyargıları																				
Müşteri Ayrımcılığı																				
Pandemi Süreci																				
Girişimciliğin Desteklenmesi																				
Finansal Sermaye Desteği																				
Hibe Destekleri																				
Aile içi Finansman																				
Banka Kredileri																				
Beşeri Sermaye Desteği																				
Temel ve Mesleki Eğitim																				
İş/Aile Deneyimleri																				
Girişimcilik Eğitimi																				
İş Danışmanı Desteği																				
Sosyal Sermaye Desteği																				
Aile Desteği																				
Arkadaş Desteği																				
STK Desteği																				

Ek 5: Etik Kurul Onayı

Evrak Tarih ve Sayısı: 10.01.2022-94029

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu

Sayı : E-61923333-050.99-94029
Konu : 41/02 Mesut AKÖĞRETMEN

10.01.2022

Sayın Mesut AKÖĞRETMEN

İlgi : Mesut AKÖĞRETMEN 08.12.2021 tarihli ve 0 sayılı yazı

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 05.01.2022 tarihli ve 41 sayılı toplantısında alınan "02" nolu karar ile Mesut AKÖĞRETMEN'in başvurusu **uygun** görülmüş ve karar örneği ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Mükerrerrem Bedizel AYDIN
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı

Ek: Karar Yazısı (1 Sayfa)

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Mesut AKÖĞRETMEN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset
Makale ve Bildiriler	
1. Aköğretmen, M. (2023). Batı’da Engelli Emeğinin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 12 (32) , 129-144. DOI: 10.31199/hakisderg.1209599	
2. Aköğretmen, M. ve Orhan, S. (2020). Engelli İstihdamında Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (2) , 236-256. Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/58725/829717	
3. Orhan, S. ve Aköğretmen, M.(2019). Türkiye Sosyal Politikası Açısından Engelli İstihdamının Tarihi Gelişiminin Değerlendirilmesi, XI. IBANESS Kongreler Serisi—Tekirdağ/Türkiye 9-10 Mart 2019 Bildiriler Kitabı, Tekirdağ.	
4. Orhan, S. ve Aköğretmen, M.(2019). Türkiye’de Engelli İstihdam Yöntemi Olarak Kota Sistemi ve Korumalı İşyerleri, XI. IBANESS Kongreler Serisi—Tekirdağ/Türkiye 9-10 Mart 2019 Bildiriler Kitabı, Tekirdağ.	